

પ્રેમધર્મ

ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન

માર્ગદર્શક ટીકા અને 'સુફીવાદ' ના વિવરણ
સાથે ૨૪૫ ગૂજરાતી ગઝલો.

ગૂજરાતી અને પ્રકાશક
સાગર નગરમાં પ્રોફેસર દાસ ત્રિપાઠી,
સિ. ૧૯૮૮, ૧૧ પાદરા (બડોદરા.)

કિશોર રાવ રૂપિયા (એમ્.કે.)
બાર આના (રફ.)

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજગતી કાપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાક ૪૫૩૨. વર્ગાક

પુસ્તકનુ નામ ગુજરાતી ગ્રંથાલય-લાલ

વિષય ૨ - ૧૦૦

પ્રેમધર્મ

ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન

માર્ગદર્શક ટીકા અને 'સુફીવાદ'ના વિવરણ
સાથે ૨૪૫ ગૂજરાતી ગઝલો

સંચલકાર અને પ્રકાશક
સાગર-જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી
ચિત્રાલ, તા. ખાદરા (વડોદરા.)

ક. સ. ૧૯૧૩ વિ. સં. ૧૯૬૯

કિંમત સવા રૂપિયા (બેઝૂડ)

બાર આના (૨૬.)

પ્રથમાવૃત્તિ

પ્રત ૧૧૦૦

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

7-1-11 ૪૬૩૨

All Rights Reserved

સને ૧૮૬૭ના ૨૫ મા ઑક્ટ મુજબ રજિસ્ટર કરાવ્યું છે.

અમદાવાદ

ધિ “ડાયમંડ બુચિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

સનમ! કાયમ સમર્પણ છે

ગઝલની દેવિ ! ઓ દિલભાન ! તહને સર્વસ્વ અર્પણ છે :
 અપી દુનિયાનું ગઝલિસ્તાન, અનાદિથી સમર્પણ છે.
 તહને પ્રેમે ધરાવેલું, અને તહાઈ જ આવેલું—
 “તહને અપણ” લખું યેલું ! નિરૂપિતનું નિરૂપણ છે.
 મગર, બક્ષિની નીતિનું, અમર આત્માની પ્રીતિનું,
 સનમની શહનશાહીનું, નિયત્રણ કે વિલક્ષણ છે.
 હૃદય બોલ્યું ફરી બોલે : બલે ! ઓ પ્રાણ ! હે ! હે ! હે !
 હલે ! ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન, તહને તહાઈ જ અર્પણ છે.
 સનમને - ઇશકઆલમને - તહને - તું - વિશ્વમાલણને,
 ગઝલના દિલચમન સૌ યે, પ્રિયાચરણે સમર્પણ છે.
 અમર, દિલબર ! પરત્પર તં : નિરંજન ને સનાતન તું :
 પ્રિયે ! ઓંકારમૂર્તિ ! તું સૂજનન આદિકારણ છે.
 અષાં પ્રકાંડ અબકોળી - હૃદયરસ તર અ તર-ધો...
 મહને તહે પાધ એ ખ્યાલી : તું તો એવી કલાલણ છે.
 હકીકતમાં અનલહક છે : જપ'હું “પ્રિયા ! પ્રિયા !” તોયે !
 પ્રિયા ! એ પ્રકાલીલા છે - અમર તં ભદ્રગારણ છે.
 કવોડો કૃષ્ણનો આત્મા દ્રવે, દિલહાર ! તહારામાં :
 અહાહા ! ભગવતિ ! તહાઈ અનિર્વચનીય વર્ણન છે.
 દિલે દિલ તહાઈ અપાતું, પ્રિયે ! સુરદ્ અડ્ યાતું :
 અહો ! એ ધન્ય સુખનશું ! અમર અમીનું જ વર્ણણ છે.
 અને, અસ ! તહાવી પ્રીતિ એ, પ્રિયે ! પરમાત્મદર્શન છે :
 ગઝલનો રનેહસાગર આ, સનમ ! કાયમ સમર્પણ છે.

પ્રેમસ્વરૂપાય નમઃ । પ્રેમધર્માય નમઃ ॥

પ્રસ્તાવનાં

સનમના પ્રેમની તો બલિહારી છે : તેનું પ્રેમવાત્સલ્ય અનન્ત છે : તેના ઐશ્વર્યનો પ્રતાપ અતિ અદ્ભુત છે - અહો ! એ બ્રહ્મલીલાનું મહિમ્નઃસ્તોત્ર ! એ તો, ખરેખર, અનિર્વચનીય જ છે. ગૂજરાતી ગઝલોના સંગ્રહનું આવું પુસ્તક સંગ્રહકાર દ્વારા ગૂજરાત હુજૂર મૂકાય છે, તે એ જ પ્રેમકૃપાના પૂર્ણ પ્રકાશને સર્વથા આભારી છે.

સામયિક પત્રોમાં અને પુસ્તકોમાં છપાયલી તેમ જ પૂર્વે નહીં છપાયલી એવી જુમલે રજપ ગઝલોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ છે, અને તેમાં કુલ ૬૪ લખનારનો સમાવેશ થાય છે. ઘણાં સ્નેહી લાઇબરેનોએ પોતાના અપ્રસિદ્ધ હૃદયોદ્ગાર પણ આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થવાને મોકલી આપ્યા છે : સંગ્રહના કાર્યને એથી ઉત્તેજન મળ્યું છે અને વાચકને તેણે પહેલાં નહીં જોયેલી એવી-જાણે નવી-‘ચીઝ’ મળી શકી છે. એ સહૃદય લાઇબરેનોની ઉમદા સેવાનો અહીં આરમ્ભમાં જ સ્મરણોદ્દેખ કરવો જોઇયે.

‘કાવ્યમાધુર્ય’ અને તેને અનુરૂપ થયેલા બીજા સંગ્રહોમાં ‘સારાં કાવ્યોનો સંગ્રહ’ પ્રસિદ્ધ છે, છતાં, એકલી ગૂજરાતી ગઝલોના જ સંગ્રહનું પુસ્તક થવાની બહુ જરૂર હતી એમ તો હરેક રસિક હૃદયને લાગશે જ, અને આ પ્રકારના સાહિત્યનો ખાસ ધ્યાનથી અભ્યાસ કરનારાં સ્નેહલીન હૃદયોને આવો સંગ્રહ ઉપયોગી ગરજ પૂરી પાડશે એવી વકી છે. ગઝલ આત્મગાનનો એવો પ્રેમાલાપ છે કે માત્ર તેનો સંગ્રહ જ હર-કોઇના હાથમાં મૂકાય તો હરેકને તે આત્મોપયોગી થવાનો સંભવ જોઇ છે, બદકે એવું પણ માનવામાં આવે છે કે, રખે એથી લાભને બદલે હાનિ થાય અને સ્વાતુલવ પણ સાક્ષી પૂરે છે કે એવો ભય અકારણ્ય તો નથી. ગઝલની મૂલ ઉત્પત્તિ સુફીનાં પ્રેમ અને પ્રજ્ઞાને અવલમ્બીને થયેલી છે અને શક્તિયોગં તથા ઊંડા તત્ત્વજ્ઞાનના સુંદર મિશ્રણની એવી વિલ-

સાધુ વસ્તુ દરેક જાણથી તુરત જ સ્હમણ શકાય નહીં એ સ્વાભાવિક છે, પણ સંસ્કારી હૃદયોને તે ખરા અર્થમાં ઉપયોગી થાય, હકના આશકોને ધર્મપ્રવાસમાં કંઈ સાહાય્ય વાં પ્રોત્સાહન મળે અને અભણ્યાં મુમુક્ષુઓને પણ અભ્યાસ વડે અન્નદરથી કંઈ પ્રેરણા મળે, એ આવા સંગ્રહનો મુખ્ય હેતુ છે; અને એવી સ્હમજાણથી ગઝલોના સાહિત્ય વિશે (‘સુદીવન્દ’-ના વિવરણ સાથે) એક વિસ્તારી નિબંધ આ ગ્રંથના દ્વિભાગ તરીકે શામલ કર્યો છે અને પુસ્તકને અન્તે માર્ગદર્શક સંક્ષિપ્ત ટીકા તથા કઠિન શબ્દોના અર્થ પણ દાખલ કર્યો છે. શ્રદ્ધા છે કે ઈશકની આલમને એ કંઈ અંશે મદદગાર થઈ શકશે. સ્તનમના સાચા દર્દીઓ માટે આ ગઝલિસ્તાન ગોચા મીઠા શરાબનો દરિઆવ છે અને નેકનામ સ્તનમ સરકારની વફાદાર ગૂર્જર પ્રભાની તહેનાતમાં કૃપાહુ માશૂકની મહેરબાનીથી જ તે રુખૂ થાય છે. ઝખ્મી જિગરોને આત્મોપયોગી થવાની મુરાદ છે અને તે પરાત્પર પ્રેમસ્વરૂપની સ્હમદિલીથી પાર પડે. ઐ॥

પુસ્તકનું કદ આવું લાંબું પસન્દ કરવા છતાં અને તેનું દળ આવડું થવા છતાં સંગ્રહમાં કંઈ ખામી રહેલી છે : પારસી લખનારની ગઝલોને સ્થાન આપી શકાયું નથી : બીજી ગઝલોમાં પણ ગલતી થઈ હશે, પરન્તુ આવો સંગ્રહ પહેલવહેલો જ હોવાથી અનેક મુશ્કેલીઓનો ખયાલ કરીને સ્નેહી ગૂર્જરાત તેને દરગુઝર કરશે એવી આશા છે.

ખનતા સુધી દરેક લખનારની અસલ જોડણી કાયમ રાખી છે, જોકે ઉર્દુ શબ્દોમાં પણ નુકતા મૂકવાની નવી રીત દાખલ ન કરતાં, જ અને ઝ એ બે પ્રચલિત વ્યંજનોનો જ પ્રાસંગિક ઉપયોગ કર્યો છે.

હરેક ગઝલનો ‘રાહ’ બતાવ્યો હોત તો ગાનારને સરલ થાત ; પણ સંગીતની કલાનો એટલો પરિચય નહીં હોવાથી આ સેવામાં એ સાધન ઉમેરી શકાયું નથી : અને ગઝલોનો અસલ રાહ તો એક જ છે, જે દ્વિભાગમાં શોધકો જોશે.

તખલ્લુસથી લખનારનાં પૂરાં નામ, સાલ વગેરે વિગત નોંધી હોત તો વાંચનારની જાણસુ વૃત્તિને સંતોષાત, કદાપિ

સાહિત્યના ઇતિહાસને તે ઉપયોગી થાત, છતાં સંગ્રહકાર એ વિગતમાં ઉતર્યો નથી : હકીકત એ છે કે, તખલ્લુસથી લખનાર બને જ બચારે વ્યક્તિના વિશેષ નામને મહત્ત્વ ન આપતાં, તેને હેતુપૂર્વક તખલ્લુસના પડઢામાં રાખવા ચાહે છે, ત્યારે એ પડઢો કેવળ કુતૂહલની ખાતર ચીરવો એ આપણને બિલકુલ ઇજાતૂં નથી, તેમ જ વ્યક્તિના ઇતિહાસ વિના પણ પ્રેમાત્માને વસ્તુપ્રાપ્તિ તો, અલબત્ત, સંભવિત છે.

જેમની ગઝલોનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ છે તેમના ઉપરાન્ત અન્ય વિકાનો - પત્રકારો અને ગ્રંથકારોને પણ આ ગઝલિસ્તાન વિવિધ પ્રકારે આભારી છે : શરીરે યુગુર્ગ છતાં, ગૂર્જર ભાષાની સેવામાં બંધે ચૌવનનો ઉત્સાહ ખતાવતા પ્રસિદ્ધ સાક્ષર રા. રા. રણછોડભાઈ ઉદયરામે “ ફારસી કાવ્યરચના ”નો ઉપયોગી લેખ આ ગ્રંથને જોડી આપ્યો છે; પ્રો. મણિલાલના અંતિમ ઉદ્દગારોની ગઝલ પર તેમના હૃદયની ગતિના સુપરિચિત સાક્ષર પ્રો. આનન્દશંકર દુવે આ ગ્રંથમાં ટીકા લખી આપી છે; કવિ નર્મદની કૃતિ પર ટિપ્પણ લખીને માર્ગદર્શક ટીકાની શુરૂવાત રા. રા. ભાઈ રામજીતસમની કલમે કરી છે; રા. રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી તરફથી પણ આ કાર્યને અંગે કીમતી વિચારોનું પોષણ પ્રાપ્ત થયું છે; રા. રા. મણિશંકર ભટ્ટ તથા રા. બ. રમણભાઈ નીલકંઠ તરફથી, જેમ જીવનના મહત્ત્વના પ્રસંગોમાં તેમ આ સંગ્રહ તૈયાર કરવામાં પણ, અમૂલ્ય સલાહ મળેલી છે; રા. રા. ભાઈ જીવનલાલ અમરશી મહેતાએ પણ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મિત્રભાવે ઘણી મદદ કરેલી છે : અને તે ઉપરાન્ત બીજાં ઘણાં સ્નેહી ભાઈબહેનોએ શ્રમ વેડીને વખતોવખત ઉપયોગી મદદ હૃદયપૂર્વક આપ્યાં કરી છે. ખરેખર, એ પ્રભુતાનું સ્મરણ ઉપ-કૃત હૃદય સ્વાભાવિક રીતે જ અહીં નોંધી જાય છે - અને ભાઈ મણિભાઈ - જેના દ્વારા આ ગ્રંથપ્રકાશનમાં, તેમ જ ખુદ હિન્દગાનીના બધા મામલામાં જે આન્તરબાહ્ય સાહાય્ય મળી છે, તે માત્ર અહીં નોંધવાથી તો અનુભવી થઈ શકાય તેમ નથી.

ગઝલિસ્તાનનું કાર્ય શુરૂ થયા પછી હિમાલય તરફના પ્રવાસમાં કેટલોક કાલ વ્યતિત થયો, અને ત્યાંથી પરત આવ્યા

આદ હૃદયને ચાહતા રહેલી દિલચમન, જેઓ પ્રવાસમાં આ લખનારના સહચારી અને આ ગ્રન્થ તૈયાર થયેલો જોવાને બહુ ઇન્તિજાર હતા, તેમનો અણધાર્યો દેહાન્ત થયો, તેથી આ પ્રસિદ્ધિનું કાર્ય લાંબી મુદત સુધી ઢીલમાં રૂં. આમ અકાલીન વિલમ્બ થવાથી જે પ્રેસમાં આ ગ્રન્થ છપાયો છે, તેણે પણ તકલીફ અને અગવડ વેઠ્યાં છે અને તે માટે તેના માયાળુ મેનેજરનો અહેસાન ઝાઝર કરવો મુનાસિબ છે.

છેવટે, આપણુ સૌને દોરનાર તો એક જ - પરમ પ્રેમતત્ત્વ છે, અને વાંચનારી આલમ કરતાં પોતે વધારે જાણે છે એવું સંશ્લેષકારે માન્યું નથી અને તે માનતો નથી એ પણ કહેવું જોઈએ. તેના દ્વારા જે સેવા રુબૂ થાય છે તે પોતા સમાન ખીજા હૃદયોને માર્ગમાં ઉપયોગી થવાની એક જ પ્રેરણાથી થાય છે; અને બેલાશક સંભવિત છે કે તેને હાથે કેઈ પ્રસંગે સ્ખલન કે પ્રમાદ થયાં હોય, તેના પ્રયત્નમાં કંઈ અપૂર્ણતાઓ રહેલી હોય અથવા કેઈ સ્થાને તેનાથી અન્યાય્ય કે ધૃષ્ટતા થયેલાં વળતે લાગે અને પરીક્ષકોને ખામીઓ વધારે દેખાય, તો નમ્રદ્વાર્ગીક પ્રાર્થના છે કે મૂલ હેતુ તરફ નિગાહ કરીને સાહુદયો ઉદારતાથી દરગુઝર કરવા કૃપા કરશે - અથવા જરૂરની કંઈ સૂચના કરવાને કેઈને પ્રેરણા થાય તો કશા સંકોચ વગર લખી મોકલવા તસ્દી લેશે : અને ગૌરવના મજનૂંઓ તો જાણે જ છે કે :-

“ The same love that tempts us into sin ,

“ If it be True Love, works out its redemption ”

‘જે પ્રેમ આપણને પાપમાં લોભાવે છે, તે જ જો સાચો પ્રેમ હોય તો મુક્તિ સાધી આપે છે.’ યુદ્ધવર લિટન.

પણ, બસ. વધારે પ્રસ્તાવની શી જરૂર છે ? વાંચનારને સાથેનાં ઘણાં પાનાં હજી વાંચવાં છે. ઓ બહાલાં લાંડુઓ ! ઓ પ્રેમસ્વરૂપો ! વાંચો, વિચારો અને પ્રેમના વિશુદ્ધ પરમાત્મ-સ્વરૂપમાં લીન હો, એવી આપના આ સેવકની દુવા છે. આમીન.

ચિત્રાલ, તા. પાદરા :

૧૧:૨:૧૩

સાગર.

શુદ્ધિ પત્ર

(અગલની બૂલો જ સુધારેલી છે.)

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩ (ઉપોદ્ધાત)	૨૮	નિશ્કંચનભાવ	નિશ્કંચનભાવ
૨૧	૧૮	ઘ. ડ.	ઘ. ડ.
૨૩	૯	તદાર્પિતા	તદર્પિતા
૨૩	૧૨	વ્રજગોપીકાનામ્	વ્રજગોપીકાનામ્ ।
૨૬	૧૩	સ્થલ	સ્થૂલ
૨૬	૧૯	ઝાખી	ઝાંખી
૨૮	૧૩	પ્રયાસમાં	પ્રવાસમાં
૩૦	૩૧	યાનકા :	યાસીનકા :
૩૧	૩૦	પૂજે	પૂજે
૩૨	૧૫	મિભઝ	મિભઝી
૩૫	૨૭	તકિલની	તકિલે
૪૧	૩	અંજલિ	અંજિલ
૪૩	૨	ચંદ્રમાળ;	મંદ્રમાં જ;
૫૨	૧૫	રસમૂર્તિ	રસમૂર્તિ
ગઝલ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૩	વળી	વીળે
૩	૨	મજમાં	વજમાં
૧૪	૩૦	બે દરકાર	બેદરકાર
૧૬	૧૯	કિવા મહાજની	કિવામ હાજની
૧૮	છેવટે નામ નથી ત્યાં	બાલ.	
૨૨	૧	અકલો	એકલો
૨૩	૧૧	ભયુ	ભયુ
૨૫	૨૧	પામને,	પા મને,
૨૬	૨	શું આજે !	શું આ આજે !
૨૬	૪	શું આજે !	શું આ આજે !
૩૫	૪૫	હૃદય ફળમાંજ	હૃદય ફળ ! માં જ
૩૫	૬૭	કહે	કરે
૪૨	૨૯	અહા	અહો
૫૩	૪૦	હમોને જગત	હમોને તો જગત
૫૭	૨૧	હિનાન	હિનાના
૬૧	૪	છોડી	છોડો
૬૧	૨૦	જે બન્યું	છે બન્યું
૬૨	૧૯	આપકારીઓના	અપકારીઓના
૬૫	૨૩	ફૂરતાને,	ફૂરતાને

ગાઝલ	લીલી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૭	૩	આકરીન,	આકરીન,
૭૦	૧૯	કદી	કદી
૭૭	૪	તળી !	પૂતળી !
૯૪	૧૦	બુમાં	બૂમાં
૯૫	૧૮	દે તું	દેતું
૯૯	૬	બહાવી	બહાલી
૧૦૦	૧૧	મન	મન
૧૦૪	૧૧	જડિ	જડિત
૧૦૫	૬	ગતિ	ગણિ
૧૦૫	૨૦	હું એમ ખપીશ એમ ખપીશ	
૧૦૭	૩	કરૂપ	કરૂપ
૧૧૩	૯	માશકના	માશકના
૧૧૯	૧	સમ.	સમ
૧૨૪	૧૩	પાડી	તોડી
૧૨૪	૩૫	હમેશાં	કશાં ના
૧૨૫	૧૦	ધટે	ધૂટે
૧૨૭	૧	તેને	તને
૧૪૨	૯	દમ બદલ	દમ બ દમ
૧૪૨	૧૫	ઉત્સુત	ઉત્સુક
૧૪૬	૨૩	ખારી,	ખાસ,
૧૪૭	૨	દિવાનો	દિવાની
૧૪૯	૭	પૂઝતી	પૂછતી
૧૬૩	૧૮	આર્ય	અરિય
૧૬૪	૬	ને દે	બેદે
૧૭૩	૧૭	ધ્રુળવીશું	ધ્રુળવીશું
૧૮૩	૬	દિલ	દિલે
૧૮૭	૨	હું	હું
૧૯૧	૩૦	મુનસિબ	મુનાસિબ
૧૯૭	૨૧	દાખી	ડાખી
૧૯૭	૨૨	કેંઈ	કોંઈ
૧૯૮	૧૯	અગદ	અમર
૨૦૩	૧૦	શમાવાને.	શમાવને.
૨૧૨	૧૧	પથુ ધૂધવે	ધૂધવે
૨૧૩	૬	ચલી;	ચળી;

ગઝલ	લીલી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૧૩	૧૮	ફિકરી	ફિકી
૨૧૩	૨૦	ત્હમને એ	ત્હમને ન એ
૨૧૩	૨૪	ધર્મને એ ગમતું	ધર્મને ગમતું
૨૧૪	૧૪	ઘોલકી	ઘોલકી
૨૧૪	૪૪	બીરાગે	બીરાગે
૨૨૮	૮	ત્હ	ત્હે
૨૨૯	૩૨	નવરંગી !	નવરંગી !
૨૨૯	૬૬	સાગર ઝખ્ખી	ગર ઝખ્ખી
૨૩૧	૧૫	રુખૂં	રુખૂ
૨૩૪	૧૨	કહો	ખડી
૨૩૪	૨૦	કુદાં	કુદા
૨૩૬	૮	ઝિન્દગાગી	ઝિન્દગાની
૨૫૫ (પૃષ્ઠ)	છેલ્લી	તસ્મૈ અન્યતા	તસ્મૈ અન્યતા
૨૬૬ (,,)	૧૮	કરે છે.	કહે છે.
૨૭૬ (,,)	૨૮	ધરક	ધરકનું
૨૮૨ (,,)	૨	ફૂલસૌન્દર્ય	ફૂલસૌન્દર્ય

* ❦ *

શ્રી ણ-જીવન.

પ્રસિદ્ધ લેખક બાપુ નવીનચંદ્રસેનના અંગાળી કાવ્યોનું ગદ્ય આપાંતર. આ પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે પ્રકરણો છે. (૧) પૂર્વસ્મૃતિ. (૨) સ્વોડહમ્ (૩) સ્વીધર્મ. (૪) સુખતત્વ. (૫) સમ્મેલન. (૬) મહાભારત. (૭) છાયા. (૮) અભિશાપ. (૯) મહાપ્રસ્થાન. (૧૦) પ્રાયશ્ચિત. (૧૧) ભવિષ્ય.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે ઇનામ માટે અને વડોદરા રાજ્યે ઇનામ તથા લાલચેરી માટે મંગુર કર્યું છે. કીંમત પાંચ આના.

પાગલ —રનાચ—ભા. ૧ લો. (શ્રી કૃષ્ણના પરમ ભાવિક ભક્ત ઠાકુર શ્રી હરનાથના ભાવપૂર્ણ ૩૮ પત્રો. જીવનચરિત્ર સાથે.) કીંમત આઠ આના.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

૬૦ શ્રી સત્યનારાયણ પ્રેસ; ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ પાસે—અમદાવાદ.

સંગ્રહકારનાં બીજાં પુસ્તકો

કલાપી અને તહેની કવિતા

કલાપીનાં કેકારવનૂં વિસ્તારી વિવેચન. નામદાર ગાયકવાડ સરકારનાં કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તક ધનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યું છે. મૂલ્ય બાર આના.

થાકેલૂં હૃદય

સો પૃષ્ઠનૂં એક ગ્રેમકાવ્ય : મૂલ્ય બાર આના.

રનેહજીવન વિશે થોડાક વિચારો

થોડા સમયમાં છપાશે મૂલ્ય આઠ આના.

ગૂનરાત્રી ગઝલિસ્તાન

પાકું સોનેરી પુકું મૂલ્ય સવા રૂપિયો.
સંસ્તી સામાજિક આવૃત્તિ મૂલ્ય બાર આના.

હૃદયકુળ

‘કુળ’નાં કાબ્યોનો સંગ્રહ : ટીકા અને સાગરના ઉપોદ્ધાત સાથે પાકું સોનેરી પુકું મૂલ્ય એક રૂપિયો.

મળવાનું ઠેકાણું :-

રા. રા. મણિલાઈ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી,
ચિત્રાલ તા. પાદરા. (વડોદરા રોડ.)

રા. રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા,
શ્રી સત્યનારાયણ પ્રેસ ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ પાસે, અમદાવાદ.

પ્રેમધર્માય નમઃ પ્રમ પદ્મપાય નમઃ ॥

દિખાયો યાને ઉપોદ્ધાત

(ગૂજરાતીમાં 'ગઝલ'નું સાહિત્ય)

સમિચ્છાનન્દસ્વરૂપ સનમ ! ત્હારું અદ્ભુત પ્રેમખેલન નાનાવિધ પ્રકારે સર્વત્ર અને સર્વ કાલે આલ્યાં કરે છે : ત્હારી બ્રહ્મલીલા અગમ્ય છે, છતાં ત્હારી કૃપાને પાત્ર થયેલ બ્રહ્મ-વેત્તા, સિદ્ધ અને ત્વલીન પ્રેમભક્ત દુનિયાને સ્નાનુભવપ્રસાદ આપે છે કે પૃથ્વીના પટ પર કંઈ કંઈ ફેરફાર દૃશ્ય થવા છતાં, ત્હારા સર્વમય સ્વરૂપનો તેજઃપુગ્ગ-હકના નૂરનો પ્રવાહ તેનો તે જ છે. મનુષ્યનું હૃદય ઐહિક નશ્વરતાને બદલે ત્હારા મીનોઈ શરાણ તરફ જેમ જેમ ઢળતું જાય છે તેમ તેમ ત્હારી વિરાટ મૂર્તિના ઝળહળતા જ્યોતિની સ્વાનુભવપૂર્ણ આંખી તેને અવશ્ય થવા લાગે છે અને ક્રમે ક્રમે તૂં પોતે તેને ત્હારારૂપ બનાવી દે છે : ત્હારી બદ્દઈ નશાદાર પ્યાલી પીધેલાં-ત્હારા જ તાનમાં મસ્ત કોઈ સુભાગી હૃદય અન્તર્મુખી વૃત્તિથી ત્હારા અનાદિ રાસખેલનમાં લીન રહે છે અને એ અનિર્વાચ્ય રસ-સંગીતની વિલક્ષણ સારીગમના દિવ્ય શ્રવણાલાપમાં આશ્ચર્યવત્ બની ગળી જાય છે.

અયિ અદ્વિતીય રાસેશ્વરિ ! અયિ સર્વોપરિ સુન્દરિ સનમ ! ત્હારા સુખારક કદમની પાક સુરખીથી પોતાના અન્તરના આંગણુને કાયમનું શણગારવામાં જ ત્હારા ખરા ભક્તનું જીવન સાર્થક છે; ત્હારાં સ્તુતિકીર્તનો વડે પોતાનું પવિત્રીકરણ કરીને ત્હારી અનાદ્યનન્ત લીલા ગાયાં કરવામાં જ ત્હારા દિવાનાની ઝિન્દગીનો ફુલ ઉપયોગ છે. અયિ અખંડ સૌભાગ્યવન્તિ ! આખેહયાતની ખુદ મલિકા ! ત્હારા અભ-યબ જામમાં 'ફના' થઈ જવામાં જ મનુષ્યના તમામ પ્રયત્નોની સફલતા છે. ત્હારું મુધુરું પ્રેમનામ અમને સુર્વને ત્હારી ઇચ્છાનુસાર શાસક અને નિયામક હો !

અને, ચાલુ સદીમાં તો લગભગ આખી આલમનાં કદમ હંકારના એ પરમાત્મખેલનના અણુછતા પણ સ્પષ્ટ આવાજ તરફ વળેલાં છે; આપણા સંબંધની પાશ્ચાત્ય પ્રભામાં તેમ તેના સંબંધની બીજી પ્રભાઓમાં, આ ભારતવર્ષમાં તેમ ગૂંજશતમાં પણ પ્રેમની બલિહારી બહુ બહુ પ્રકારે યોદ્ધાવા લાગી છે. ખરે, પ્રેમનાં પૂજારી હૃદયોને આ હકીકત આશ્વાસન સાથે સંતોષ આપે એવી તો છે.

પ્રેમધર્મનું શાસન જ માનવ જાતિના જીવનનું મૂલ તત્ત્વ છે; અને આત્માની એ પૂર્વ સ્મૃતિ દરેક રાષ્ટ્રમાં પ્રેરિતો દ્વારા યુગે યુગે તાઝી કરાવવામાં આવે છે. અયમાત્મા પરમમાસ્પન્દ્ર એવું આત્માનું સ્વરૂપ સદમજવનાર અદ્વૈત વેદાન્તના એતદેશીય વિવરણકાર, Love is God એ સૂત્રને મૂલ શબ્દ તરીકે સ્વીકારનાર પાશ્ચાત્ય દ્રષ્ટા અને “અનલ હક” નો બ્રહ્મમંત્ર પુકારનાર ઇસ્લામી મહાત્મા; એ બધાઓ જગતને પ્રેમધર્મનું જ અનુશાસન આપવાને ચાહે છે. ‘દયા-ધર્મ’ શિર્ષવનાર ગૌતમ બુદ્ધ અને નવા જીવનનો શુદ્ધ સદસ્યવાદ પ્રબોધનાર સ્વેડનબર્ગ પણ જગતને પ્રેમધર્મ જ આપે છે. ગૌતમની પ્રતિકૃતિ જેવો અને ખ્રિસ્તનો સાચો સેવક લિયો ટોલ્સ્ટૌય પ્રેમનો જ સંદેશો જગત સમક્ષ ધરીને, શાન્ત પ્રેમવિશ્વમાં ભળવાને આપણી વચ્ચેથી હંમણું જ વિદાય થાય છે. સ્વામી વિવેકાનન્દ અને સ્વામી રામતીર્થ જેવા પ્રેમાત્મા દેશવિદેશમાં પ્રેમધર્મની જ અહ્ભૂત મન્ત્રણાના અઢાલ્લેક ગબવે છે, એ આજની જ વાત છે. બાબા પ્રેમાનન્દભારતીએ છેક પાતાલમાં સ્થાપેલા શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમ-મન્દિરની ભક્તિગર્જના અને પ્રેમની પર્યેષણાના જયઘોષ સ્વદેશીવિદેશી તમામ ભાંડુઓનાં આકાશમાં ગાજતા આપણે હરરોજ સાંભળીએ છીએ.

પરમાત્મા પ્રેમસ્વરૂપ છે અને તેની પ્રાપ્તિ ભક્તિ દ્વારા બેટલી સરલતાથી થઈ શકે તેટલી સરલતાથી કેવળ જ જ્ઞાન કે યોગ દ્વારા થઈ શકે નહીં, એ વાત ચોક્કસ ભારં મૂકીને દુનિયાને વારંવાર પ્રેરિત મહાત્માઓ જણાવે છે; નરસિંહ

અને મીરાં-પરમ પ્રેમભક્ત-ગુજરાતમાં મથકુર છે. એમના અનુભવોદ્ગારમાં પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ ઓતપ્રોત છે. તેઓ કેટલીક સદી પહેલાં થયાં, પણ બાળીતા પ્રેમભક્ત દયારામભાઈ તો છેક હમણાં જ, ઓટલે ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં જ સ્વર્ગવાસી થયા. 'નૂની ગુજરાતી'માં પ્રેમધર્મનાં લલિત સંગીત ગાનાર તેઓ છેલા છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં 'નવી કવિતા'નો આરંભ થયો તે પહેલાં પ્રેમ, પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમના દર્દની આર્ત ચીસ ગુજરાતે દયારામના હર્દી જિગરમાંથી સાંભળેલી. પ્રેમથેલા દયારામે તે વખતના ગુજરાતને પણ થેલું બનાવેલું, એમ એમની કવિતા પરથી લાગ્યા વિના રહેતું નથી. સુપ્રસિદ્ધ કવિ નર્મદ કે જેના હૃદયનો મન્ત્ર "પ્રેમશૌર્ય" અને "પ્રેમભક્તિ" છે, તેણે પ્રેમભક્ત દયારામની વાઝળી કંઠર કરેલી અને ઘણી તકલીફ લઇને એ વિરલ હૃદયના જીવનની હકીકત મેળવેલી-તેની કવિતા પણ સંપ્રદિત અને સંશોધિત કરીને ગૂર્જરીને જોળે ધરેલી. પ્રેમધર્મનાં હિમાચલીઓની કવિ નર્મદાશંકરે, ખરેખર, એ અતિ કીમતી સેવા બજાવી છે.

'સારી કવિતા લખે તે બધા કવિ', એવી બ્યાખ્યાનો સ્વીકાર કરીએ તો દયારામ, બેશક, જા'આ વર્ગનો કવિ ગણી શકાય: પણ તેના આન્તર જીવનની સર્વોપરિ પ્રવૃત્તિ અથવા તેના હૃદયાન્તરના મૂલ પ્રવાહની સતતતા પરથી નિર્ણય કરીએ, તો તે કવિ નહીં, પણ આશક છે-લક્ષ્મી છે. આપણા સમકાલીન અને સુપ્રસિદ્ધ-સ્વર્ગવાસી કલાપીના સંબંધમાં તે કવિ કે સ્નેહી એ ચર્ચા જુદા જુદા લેખકોએ જુદાં જુદાં દષ્ટિબિન્દુથી ઘણીક વાર કરેલી છે; અને છતાં એનો નિર્ણય બાંહે ઘણાને માટે હજી અપૂર્ણ રહેલો છે. કવિતા જેની આશૂક છે તે કવિ; કાલિદાસ, શેકસ્પીઅર, શેલી, ટેનીસન, પ્રેમાનન્દ અને હલપતરામ સુદાં, અલબત્ત, કવિ છે; કેમકે, કવિતા એ તેમની મનોરમા-ત્રિયતમા છે. 'કવિતા' એ કલાનાં દેવી છે, અને તેની ખાતર તેઓ લગભગ બધું સમર્પણ કરવાને તૈયાર છે. નરસિંહ, મીરાં, દયારામ, કલાપી

કે પ્રેમનું હાર્દી કોઈ પણ જિગર એ દેવીની ખાતર પોતે હૃદય-થી સ્વીકારેલો પ્રેમજીવનનો ધર્મમાર્ગ એક તસૂ પણ, કદાપિ, છોડી શકે નહીં, અને કાલિદાસાદિ કવિતા વગરના જીવનમાં કશું પણ જઈ શકે નહીં; આવો મૂલતત્ત્વનો તક્ષવત બહુ સ્પષ્ટ છે ત્યારે દયારામ અને કલાપી પ્રભૃતિને કવિમાં ગણવાનો આગ્રહ શા માટે? તેમને કવિ નહીં, પણ આશક જ ગણવા એ સકારણ વાજબી લાગે છે. એમનાં હૃદયને, એમનાં જીવનને—ખુદ એમને, કવિ કહેવાથી શું આપણે ગેર-ધ્વનિ સાફ કરતા નથી? જિગરના લોહીથી લખેલા એમના અસ્ખલિત હૃદયોદ્ગારમાં પાંડિત્યનું પ્રદર્શન નહીં, પણ સ્નેહનું સ્વાભાવિક દર્દ અને વિરહનું રૂદન ખુલ્લું છે. કલાના પૂનરીની પેઠે તે બહારથી નહીં પણ અન્દરથી (from Within) ખોલનાર છે એ આપણે વિચારી શકીએ: કવિ પ્રકૃતિમાં ખેલતું, પ્રકૃતિથી ખીલતું અને પ્રકૃતિને પોષતું પ્રાણી છે; આશક અથવા ભક્ત પ્રકૃતિને વશ વર્તનાર નહીં, પણ તેને જીતવાને મથનાર—તેની સ્હામે મથનાર છે; ઈશ્વર અગર અકલપરસ્તી એ કવિના અંતરંગમાં પ્રધાન છે; ઈશ્વરપરસ્તી વગર આશકમાં બીજું તત્ત્વ બહેતું નથી. છતાં, કવિતાને આત્મજ્ઞાનના અર્થમાં જોઈએ તો પ્રેમભક્તિ જ્ઞાનાર હરેક આશક, કુદરતના આલંકારિક કલાવિધાયક કરતાં, જિંઝા હરજીનો શાયર અને ઉમદા હિન્દુગાનીનો આદમી (Nobler Soul) છે. ઈ ॥

પ્રેમી દયારામ કૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે અને તેમનું હૃદય કૃષ્ણને વરી ચૂક્યું છે; તે પોતાને કૃષ્ણની ‘ગોપી’ માને છે અને પોતાના ‘પતિ શ્રીકૃષ્ણ’ એ તેમના સર્વોપરિ સ્નેહનું સ્થાન છે—જીવનનું અન્તિમ પ્રાપ્ત્ય છે.

ઉત્તર હિન્દમાં ઘણીક વાર યાત્રા કરેલી હોવાથી, દયારામને ઉર્દુ અને હિન્દી સાહિત્યનો સારો પરિચય થયેલો; તેમના હૃદયોદ્ગારમાં એ સાહિત્યની ઊંડી અસર સ્પષ્ટ જોવાય છે. કૃષ્ણને તે માશૂક, સનમ, મેહબૂબ અને દિલદાર એવાં સંબોધન કરે છે. એ પ્રેમી હૃદયના ઉભરા ગાઝલમાં પણ છે:—

“ભગી હે ચાહ ખીતમકી, તલકે જિયા નવેગા:

“મુઝે સો કહો કૈયાં મેરી, મેરા બની કબ અવેગા ?

“લગા મેરે કલેજમે” ઇશકકા ઝંખમ તો ઝૂલ્મ હે;
“દઈ મેરા મેહેરમ માલૂમ, આલમ સારા ખેમાલૂમ હે !”

* * *

“હઢેગી કબ ઝમાં મેરી, હયાકા ખીતમ ઘર આયા હે ?”

અને,

“એક ખુબસુરત ગમર યુલઝાર સાંવરા !
“તારિક કયા કંઈ ? હૈ સખ ભાતસે” બલા !
“ઇસ બગરકી ડગરમે મેરા ચિત્ત ચુરા ચલા !
“હઢેતી થી સખ આલમ ચે હૈ નનકે લલા !”

* * *

“બુઝી જો એસા દઈ, બિરહ હે બલા—
“તો મૈ હસી પલક નય પકરતી પલા !
“મિલાઓ કોઈ મહબૂબ ! દુસરી ન હૈ સલા !
“હયાકે ખીતમ બિન મરગી કાઠકે ગલા !”

આ ભૈરવી પણ સાખી સાથે —

“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર ! ધાયલ મોઢે કર ડારી !
“લાગે તખ જને નહીં, અહો ! રસિક નેનકે બાન !
“અખ તો હિય બિચ ગડી ગયે, વાફા ખેચત નિકસે”ખાન !
“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર !
“રૂપનગરકી બિચમે” ચલી ચરમતલ્વાર !
“મૂરખ હૈ સો બચ ગયે” ! ચાતુર ખાથો માર !

* * *

“રસિક નેનકે બાનકી, અહો ! અજબ અનોખી રીત !
“દુશ્મનકા પરસે” નહીં, વે તો મારે અપનો મીત !
“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર !

* * *

“અંગ અંગ પ્રત માધુરી નખશિખ છબિ અતોલ !
“હયાકે ખીતમ ! તિહારી બાનક પર બીક ગઈ બિન મોલ !
“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર ! ધાયલ મોઢે કર ડારી !”

દયારામની કવિતામાં પ્રેમઝકિત અને પ્રેમજીવન આત-
પ્રાત છે, એ એમના હૃદયોદ્ગારના તલસ્પર્શી અભ્યાસીને
વિદિત છે. બેશક, પ્રેમના સાહિત્ય માટે ઘણીક વાર થાય છે
તેમ દયારામની કવિતા માટે પણ થયેલું છે. હકીકત એ છે
કે, પ્રેમને હૃદયાન્તરનો તત્ત્વતઃ અનુભવ સ્વીકારવાને બદલે
જ્યારે શરીરનો જ વિષય માનવામાં આવે ત્યારે પ્રેમને
ખુદને ભારે અપમાન અપાય છે; દયારામે પોતાના અનુભવો—

ફારમાં કૃષ્ણ અને ગોંપીના પ્રેમના સવિગત ઉલ્લેખ કરેલા, તેમ જ તેઓ જાતે જન્મથી જ સ્વતન્ત્ર મિઝાજના હોવાથી તેમની કવિતા માટે અનેક તર્કવિતર્ક અને અનુમાન કરનારા પંડિતોએ યથેચ્છ અભિપ્રાય ઉચ્ચારેલા છે.

તે જ અરસામાં છોટમે પણ હિન્દીમાં થોડીક ગ્રંથો લખેલી છે :

હાખલા તરીકે :—

“ ગઝલ એક સુન લો મેરી, કુશલતા અપાર સર્જન કરી !

“ કારિગર કોન હે એસા, સહિત જીવ દેહ કિયા કેસા ?

“ સહસ્ર અષ્ટ માંખીકો અખિયાં ! જેખી કોઈ અંધમે લખિયા !

* * * * *

“ એસા અદ્ભુત તમાશા હે ! ખાવન્દકા ખેલ ખાસા હે !

“ છોટમ ! લજ લે સોહિ કર્તા ! જગતસે કાયકો ડરતા ?”

પરન્તુ, “ ગઝલ ” શબ્દનો મૂલ અર્થ જોતાં આ ગઝલ સંતોષ આપશે ખરી કે ? ‘ ગઝલ ’ શબ્દનો મૂલ અર્થ ફારસી લેખકો એવો જણાવે છે કે, “ ગઝલ એટલે પ્રિયતમની પ્રિયતમા સાથેની પ્રેમવાર્તા. ” ગઝલ શબ્દ સ્પુટ કરતાં, એક ફારસી લેખક તો એટલે સુધી કહે છે કે :—

“ ઈસ્કના રાહમાં નડતી પારાવાર વેદના એ જ ગઝલની પંક્તિઓ; ગઝલમાં ખાસ કરીને પ્રિયતમાના વિરહથી થયેલી પ્રેમીની દર્દી દિશાનું નિરૂપણ, તેનો વિરહાકન્દ, પ્રેમમૂર્તિના સ્વરૂપનું સતત સ્મરણ અને તેનું બચાનું, તેના હસીનની ઉત્કટ આતુરતા, તેના વગરની તેની અસ્વસ્થતા, પ્રેમી જિજ્ઞરની બળતરાના ઉભરા-દુઃખ લચ્ચું રૂદન વગેરે અવસ્થા હોય છે અને જેમાં એ ન હોય તે ગઝલ ગઝલ નામને પાત્ર નથી. ”

આ બ્યાખ્યાનુસાર જોઈશું તો ગૂજરાતીમાં લખાયેલી અને લખાતી ઘણીક કલાપૂર્ણ, સુરચિત ગઝલોને વસ્તુતાએ ગઝલ કહેતાં આપણે અટકવું પડશે; કેમકે ગઝલનું શરીર તે ‘ ગઝલ ’ નથી પણ તેનો પ્રાણ—તેનો આત્મા તે જ ગઝલ છે. ‘ ગઝલ ’ તે છન્દોબદ્ધ રચનાનું નામ નથી, પણ અમુક રચનાના સૂક્ષ્મ ભાવશરીરનું નામ છે : એ જ ફારસી લેખક ઉમેરે છે કે, “ પ્રિયતમાના વિરહથી થયેલી દુઃખદ કથા ઉપરાન્ત પ્રેમી હૃદયના વખતોવખતના નમ્ર કાલાવાલા, પ્રિયતમા તરફથી તેની સુનવણી અને તેનાં જુદાં જુદાં પરિણામોનો અનુભવ પણ

ગઝલમાં આવેખાવલો હોય છે. પ્રેમભક્તિના મધુપાનમાં મત્ત થયેલા હૃદયની મસ્તી અને પ્રેમને અનુકૂલ વસન્ત ઋતુના બહારનું વર્ણન પણ ગઝલોમાં આવે છે.' ફારસી તથા ઉર્દુમાં લખાયેલી ગઝલો બેતાં આ અભિપ્રાયનું વાસ્તાવક્યપણું સ્પષ્ટ થાય છે.

દયારામની ગઝલો હિન્દીમાં હોવાથી આ સંગ્રહમાં દાખલ કરેલી નથી, તોપણ એ બળતા હૈયામાંથી આવેલા ગઝલના ઉદ્ગારો ખરેખર જ આખા ગઝલો છે. ગઝલમાં પહેલવહેલા ગૂજરાતી લખનાર તરીકે આપણે સ્વ. દયારામભાઈને ગણવા બેઠયે. હાંઈ દયારામનું ગંજમી જિગર ગઝલમાં ઈશક પુકારે છે. બુવો :-

“ મદન મોહન ખારે મોહબૂબ મેરા હેઃ
 “ દિદાર હુવા જબસે દયાદિલમે’ ડેરા હે ।
 “ ઈશકગંજમઝી મારી બચી મૈં દિવાનીઃ
 “ કોઇ બેલી નહીં સાહેલી, રોખી દિલઝી ચે બની ।
 “ ઈશકમય હસી પર વોહી મેરા છવનઃ
 “ હુઇ ખલ્ક સારી ખારી કહ્ જગતા હે ન મન ।
 “ એક ચાહ મીઠી બતિયાંઃ છતિયાં ફાટ જતી હેઃ
 “ કહ્ કહેનેમે’ નહીં આતાઃ મેનાં બરબર આતી હે !
 “ મતલબકે ગરઝી આલમ, બન કહેલાતે હેઃ
 “ દયા ત્રીતમ બેપવાહી બલિદાર કહેલાતે હે”

આવા યુનન્દા આશકને કવિ કહેવામાં શું અન્યાય સ્પષ્ટ નથી ? તે ‘આશક’ છે, બેશક.

ગઝલ શું છે ?

તેના મૂલ ઉત્પાદકો આપણને સૂચવે છે તે પ્રમાણે તે પ્રેમવાર્તા છે ; તેના આન્તરમાં ઉતરતાં પ્રતીત થાય છે કે, ગઝલ એ ગાણાનું નામ નથી પણ ખરી ગઝલ ગોયા ધર્મ-સ્તોત્રને સમરૂપ આત્મગાન છે.

‘મ-ફા-ઈ-હુન્-મ-ફા-ઈ-હુન્’ એ માંપની રચનાના છન્દને આપણે સામાન્ય રીતે ગઝલ તરીકે બહુીએ છીએ, પરંતુ મસ્ત ખાલ આપણને કહે છે કે ‘ગઝલ’ એ એક ગાણાનું નામ છે એવું સહમજવામાં ભૂલ છે. તે ગાણાનું નામ નથી

પણ “કવિતાના વિષય સંબન્ધી સામાન્ય નામ છે અને છન્દનું નામ ‘હઝૂંજ મુસમ્મન’ છે.” એ ‘હઝૂંજ’ છન્દ જેને આપણે ખોટી રીતે ગઝલ કહીએ છીએ તેની રચના માટે તે સૂચના કરે છે કે :—

“ફારસી પ્રમાણે ચાર ચાર અક્ષરી ચાર ગણ દરેક ચરણમાં આવવા જોઈએ. ગણપ્રમાણ: -૬૬૬ (લગુચુચુ) છે. આપણા શાસ્ત્રની પ્રસ્તારપદ્ધતિ પ્રમાણે આ પ્રમાણેના સમપદ છંદનું પ્રમાણ આવે, પરંતુ છંદશાસ્ત્રનો પ્રસ્તાર અત્યંત છે, એટલે નામ પડેલું લાગ્યે હોય આપણી અક્ષરી રીત લાગુ કરતાં આ છંદનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે આવશે:—

-૬૬	૬-૬	૬૬	-૬૬	૬-૬	૬૬
ચ	ર	ગુચુ	ચ	ર	ગુચુ

પ્રથમ બે પાદ અત્યાનુપ્રાસવાળાં હોવાં જોઈએ; વળી બે પાદનો એક શ્લોક ગણાય છે તે પ્રમાણે દરેક શ્લોકનું બીજું ચરણ પ્રથમ શ્લોકની સાથે અત્યાનુપ્રાસવાળું હોવું જોઈએ આવા પંદર શ્લોક (બચેત્) અગર તેથી ઓછા વત્તા લખવાનો રિવાજ છે ચરણમાં આઠ અક્ષરે થતી હોય છે, જે કે થતી વિષે ફારસી છંદશાસ્ત્રમાં વિવેચન મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું નથી. થતી હોય તો વધારે સાફ.”

પરંતુ ગઝલના શરીરની ઘટના અને તેના પોશાક તથા અલંકારનું—છંદની ઇબારત વગેરે ઉપયોગી બાબતોનું અભિજ્ઞાન આપણા સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મહાશય રા. રા. રણછોડભાઈ ઉદયરામે સાથેનાં પુષ્ટો પર જે લેખપ્રસાદ આપ્યો છે તે દ્વારા અપણુને થઈ શકશે.

ઇસ્લામી રિયાસતની સત્તા બારતવર્ષ પર સ્થાપિત થયાને લીધે દેશના આન્તરબાહ્ય સ્વરૂપમાં જે પલટો થયેલો તેમાં તેના વાહનમય સાહિત્ય પર પણ પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષ અસર થયેલી અને ગઝલ તેનું પણ પરિણામ છે.

છતાં, આપણે ગઝલનો પ્રાણ-તેનું આન્તર શોધવાને પ્રવૃત્ત થઈએ એ વધારે ગુણકારક છે—આત્મોપકારક છે.

અન્તરંગમાં ગઝલનો સંબન્ધ ખાસ કરીને પ્રેમજીવન અને પ્રેમયોગ એ પ્રેમલક્ષિતના ધર્મપ્રવાહની સાથે છે, એ અસલ હકીકત જ્યાં સુધી યથાર્થ સ્વરૂપમાં—વિસ્તાર અને ઊંડાણથી સ્હમજાય નહીં, ત્યાં સુધી ગઝલમાં પ્રસ્ફુટન પામેલા હૃદયોદ્ગાર પણ મૂલ રૂપમાં સ્હમજાય નહીં એ દેખીતું છે.

‘પ્રેમ એ જ પરમાત્મા છે’ અને ‘જાતે પ્રેમી થયા સિવાય પરમાત્મપ્રાપ્તિ સ્વાનુભવસિદ્ધ થતી નથી,’ એ નર-સિંહ, મીરાં, દયારામ, કલાપી તેમ જ બીજા મહાત્માઓના અનુભવોદ્ગારોનો ટૂંકમાં સાર છે; સિદ્ધાર્થ થવા ચાહનારે જીવનનો એ ઉદ્દેશ સ્વીકારવો જોઈએ, એવું પ્રેમી હૃદયોનું માનવું છે. પ્રેમભક્તિ દ્વારા પ્રભુપ્રાપ્તિના પ્રયાસો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે જુદી જુદી પ્રજામાં થયેલા ઝાઝર છે : ખ્રિસ્તી પ્રજા પ્રેમસ્વરૂપ ઇસુને પ્રભુનું સમરૂપ સ્વીકારે છે અને ખરું ખ્રિસ્તી હૃદય પ્રભુ ખ્રિસ્તના શાશ્વત પ્રેમસ્વરૂપમાં, પ્રેમયોગ અને પ્રેમભક્તિ દ્વારા લીનવિલીન થઈ ‘બલિ’ બને છે અને પ્રભુમાં ભળે છે; ભારતવર્ષમાં લાંબા કાલથી પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણના ભક્તો તેમને પૂર્ણ પુરુષ ગણે છે અને તેમના તરફના યજ્ઞની ગોપીઓના પ્રેમને પરમાત્મપ્રેમ માને છે.

ખ્રિસ્તનું કે કૃષ્ણનું સ્થૂલ શરીર આજે વિદ્યમાન નથી એ સ્પષ્ટ છે; છતાં, તેમની ભાવનામય મૂર્તિને કાલ્પનિક લક્ષ્ય (Ideal) તરીકે પરમ પૂજ્ય અને અનન્ત ઐશ્વર્યયુક્ત સ્વીકારી-પરમાત્મા ગણી-ભક્તોનાં કોમલ અને દિવ્ય શ્રદ્ધાથી યુક્ત હૃદયોએ પ્રેમભક્તિ કરેલી છે-કરવામાં આવે છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં તો શ્રીકૃષ્ણની ખુદ પરમેશ્વર તરીકે જ પ્રેમભક્તિ ધર્મ્ય ગણાય છે અને તે એટલે સુધી કે ખરો ભક્ત શ્રી કૃષ્ણ સિવાય ઇતર કોઈને ‘પુરુષ’ની ભાવનાથી જોતો જ નથી. તે માને છે કે, બધી જ ગોપીઓ છે, અને ‘પતિ’ તો પરમ પુરુષ એક જ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તેમને (એટલે સાક્ષાત્ પરમાત્માને) પામ : ને ઢરેકે તેની ‘ગોપી’ બનવું જ જોઈએ- કૃષ્ણની ‘ગોપી’ બની જઈને જે એમની પ્રેમભક્તિ પૂર્ણ આસ્થાથી અને ‘પોતાનું’ ભાન ભૂલી જઈને’ કરે તે જ કૃષ્ણ-મય-કૃષ્ણસ્વરૂપ થાય.

ભક્તિમૂર્તિ મીરાંબાઈની ધર્મભાવના આ પ્રકારની જ છે. તે પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની ‘ગોપી’ છે અને હૃદયથી તેમને વરેલી છે-બીજા કોઈને તે ‘પુરુષ’ જોતી જ નથી; કૃષ્ણની ભાવનામૂર્તિમાં તેને પરમાત્માની આસ્થા અને ઝાંખી છે અને

તેની સાથે તેના હૃદયની લગની લાગે છે—પ્રેમ બાગે છે અને આધિ-ઉપાધિ તમામ તે ત્યાગે છે : પોતાના પ્રભુ-ધૃષ્ટિ પતિ-પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની ભેગણ બની, આન્તરબાહ્ય સર્વસ્વ તેમને સમર્પિત કરી તેમને એકને જ તે આરાધે છે. પોતાના પ્રભુનાં પુરાણપ્રસિદ્ધ લીલાસ્થાનોનાં દર્શન કરતાં કરતાં. શ્રી કૃષ્ણની ંહાલી વિહારભૂમિ-વિલક્ષણ વૃન્દાવનમાં તે આવે છે અને ત્યાં મહાત્મા જીવા ગોસાંધનો નિવાસ સાંભળીને, તેમને ‘હરિજન બાણીને’ તે નિમન્ત્રણ મોકલે છે. જીવા ગોસાંધ સ્ત્રીનું મ્હોં નહીં ભેવાનો નિયમ પાળતા હોવાથી નિમન્ત્રણનો અસ્વીકાર કરે છે. ફક્ત શ્રીકૃષ્ણને જ પુરુષ માનતાં મીરાં-બાઈ જીવા ગોસાંધને કહેવરાવે છે :-

“આજ લગી હું એમ જાણતી જે સ્વર્ગમાં કૃષ્ણ પુરુષ છે એક :
“વૃન્દાવન વસી હજી પુરુષ રહ્યા છો ! તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક !

“મીરાંમન મોહનશ” માન્યું.”

(મીરાં ચરિત્ર-કથારામ).

તેનાં પ્રેમયોગી ચક્ષુઓ ફક્ત એકને જ પુરુષની ભાવનાથી પૂંજે છે. પ્રેમયોગ એનો આત્માનુભવ છે.

ભક્ત પોતે ‘ગોપી’ બની જઈને, હૃદયની પૂર્ણ આસ્થાથી પ્રભુને જ પોતાનો પ્રેમસ્વરૂપ સ્વામી સ્વીકારે છે અને તેની સાથે હૃદયની લગની લાગતાં, પ્રેમયોગ-ભક્તિયોગ બન્ની બાય છે અને પરિણામે તે તેને પામે છે.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને અનુરૂપ, ભક્તિના આ વિધિને સમ-રૂપ, પણ, બાહ્યમાં તેનાથી ભિન્ન પ્રકાર, ઈરાન, અરબસ્તાન વગેરે ઈસ્લામી મૂલકોમાં ભારતવર્ષની પેઠે જ પ્રચલિત છે. મીરાં, નરસિંહ તથા કૃષ્ણને ઇષ્ટ અને પ્રભુ માનનારા ખીબા ભક્તો જેમ પોતે પોતાને ‘સખી’ અને પ્રભુને ‘પ્રિયતમ’ માને છે, તેમ ઈરાન વગેરે દેશોના ભક્તો પ્રભુને પ્રેમસ્વરૂપ પ્રિયતમા-માશૂક માને છે. કૃષ્ણનાં ભક્તોની પેઠે જ, તેઓ પ્રભુનાં દર્શન માટે હૃદયની લગની લગાડીને પૂર્ણ પ્રેમથી તેની ભક્તિ કરે છે. આવા ભક્તો “સુફી” ઉપનામથી મશહૂર છે. એવી જ “સુફીવાદ” ની ઈંધક અસર દયારામભાઈની ઉર્દુ-હિન્દી ગઝલોમાં થયેલી લાગે છે. તેમણે જેમ સખીભાવે

કૃષ્ણને પતિ, પ્રીતમ વગેરે સંબોધનો કર્યો છે, તેમ સુપ્રી આશકોની પેઠે તેમણે મહાબૂળ, માશૂક, દિલદાર વગેરે સંબોધનો પણ કૃષ્ણને કરેલાં છે. સુપ્રીવાદમાં ભક્ત તે આશક છે અને પ્રભુ તે માશૂક છે. આશક અને માશૂક એટલે ભક્ત અને પ્રભુ.

પરંતુ, દરેક ગઝલમાં ભક્ત અને પ્રભુ વચ્ચેના પ્રવાહનો જ ઉલ્લેખ હોય એવું નથી હોતું. કેટલીએક ગઝલો એવા પ્રકારની પણ હોય છે કે જેમાં સ્ત્રીપુરુષના સામાન્ય માનવ સંબંધની જ વાત કરેલી હોય છે. માનવ પ્રેમને 'ઇશકે મિઝાજી' કહેવામાં આવે છે અને કેવળ ભાવનામય અમૂર્ત પ્રભુને મૂર્ત કહીને - અથવા વેદાન્ત પ્રમાણે સ્વરૂપને લક્ષીને સનમ-પ્રિયતમાનું સંબોધન કરેલું હોય છે, તેવી પ્રીતિને 'ઇશકે હકીકી' ચાને ઇશકે ઇલાહી (ઇશ્વરી પ્રેમ) કહે છે.

અલબત્ત, સુફીઓએ લખેલી આરબી, ફારસી અને ઉર્દૂ ગઝલોમાંથી પણ પ્રભુપ્રેમની અને માનવ પ્રેમની ગઝલો પિછાનીને જુદી પાડવાનું કામ બહુ મુશ્કેલ છે; એમકે શબ્દ-સંઘર્ષ, ભાવનાની વ્યંજના - હૃદયના ઉદ્ગારોનું સામાન્ય સ્વરૂપ બન્ને પ્રકારની ગઝલોમાં લગલગ સમાન જ હોય છે. સાહિત્યના વિદ્વાન વિવેચકોથી પણ પ્રભુપ્રેમની અને માનવ પ્રેમની ગઝલો જુદી પાડીને તેમની પરીક્ષા કરવાનું બની શકે તેમ નથી; એ કાર્ય તો આન્તર દષ્ટિના માહાત્મ્યનું છે-કે જે ભક્તિયોગને માર્ગે શ્રદ્ધાકૃપાના પારણામ તરીકે સ્વયં ઉદ્ભવે છે.

સુફીવાદની સાથે "ગઝલ"નો ખાસ સંબંધ છે. સુફીના સિદ્ધાન્તો આરબમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની પ્રેમભક્તિને, તેના પ્રેમકીર્તનને સમરૂપ હોઇ છેવટે કેવલાદૈત વેદાન્તમાં પરિસમાપ્ત છે. સુફીવાદની હકીકત વિસ્તારથી જાણ્યા વિના, ઇશકની ગઝલોને ઇન્સાફ આપવાની પૂરી પાત્રતા આપણે પામી શકીએ નહીં, અને તેથી તેના સાર અહીં વિચારી જવો જોઇયે.

"સુપ્રી" એ શબ્દનો અર્થ (સુફ=ઉન, એ ઉપરથી.) ઉનનો જામો પહેરીને ફરનાર, એવો થાય છે, અને એ ઉપરથી રૂઢ અર્થ, સુફી એટલે પવિત્ર મનુષ્ય, એવો કર-

વામાં આવે છે. આર્યધર્મનાં જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોમાં કર્મકાણ્ડ, ઉપાસના, જ્ઞાનકાણ્ડ, યોગદર્શન ઇત્યાદિ ભાગો દ્વારા બ્રહ્મને વિચાર કરવામાં આવે છે, છતાં વિશુદ્ધ હૃદયે માત્ર પ્રેમની જ લગની લગાડીને સતત ભજનકીર્તનમાં રત રહેતાં ભક્ત હૃદયો શાસ્ત્રોને ગણકાર્યા સિવાય પોતાનું પ્રેમવિશ્વ જુદું જ રચે છે; અને આવાં ભક્ત હૃદયોનાં ઘણાં દૃષ્ટાન્તો ભારતવર્ષની ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓના સાહિત્યમાં મોજૂદ છે. સુફીવાદનો અનુયાયી આશક પણ તે જ મિસાલે સનમની લગની અને પ્રેમભક્તિમાં લીન રહે છે. આપણા સાહિત્યમાં જાણીતાં થયેલાં ભક્ત હૃદયોની માફિક લોકેષણા, વિત્તેષણા, શાસ્ત્રેષણા, પુત્રેષણા વગેરે બધી વાસનાઓને સુફી આશક પ્રેમનાં ભજનકીર્તન અને પ્રેમયોગની લીનતા દ્વારા કમાનુક્રમે ઓગાળી દે છે અને પ્રભુના એક જ વિચારમાં ઝિન્દગીનું તે સર્વસ્વાર્પણ કરે છે.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનો સાથે અનુયાયી—ગોપી બનેલો ભક્ત જેમ પ્રભુપ્રેમનાં ભજનમાં—તેનાં જ્ઞાનતાન અને નૃત્યમાં જ મશગૂલ રહે છે તેમ સુફી આશકો પણ ‘નાચનારા’ (Dancing Poets) કહેવાય છે. આવા ભક્તો દુનિયાદારી પતાવીને, સનમના ચિન્તનમાં—ઝૂકાવે છે—નાચે છે—ઉત્તનો જામે (એટલે ફકીરની કફની જેવું લાંબું પહેરણ) પહેરે છે અને બંસી બજાવે છે તથા ગઝલ-કબાલીની બેતો લલકારતા અથવા ચિન્તનમાં હાલમસ્ત ઝિન્દગી શુઝારે છે.

સુફી આશક સનમનું ચિન્તન કરે છે તે સ્થિતિને “તસબ્વર” અથવા “તફક્કર” કહે છે. શાસ્ત્રમાં મન્દાધિકારીઓ માટે સ્થૂલ નિયમોનાં જે બન્ધનો છે તેને જેમ પ્રેમમાં રૂબેલાં ભક્તિનિમગ્ન હૃદયો ગણકારતાં નથી પણ પ્રેમયોગમાં જ મત્ત રહે છે, તેમ સુફી આશકો પણ શાસ્ત્રની પુરાણી વાતો કરતાં આત્માનુભવને વધારે મહત્ત્વ આપે છે. શાસ્ત્રાજ્ઞાને શબ્દશઃ સ્થૂલ અર્થમાં જ સ્ક્રમજીને તેને અનુસરવાની કર્મકાણ્ડની પૂજનવિધિ વગેરેને “શરીઅત” કહે છે: સુફીઓ કર્મકાણ્ડના એ પગથિયાને ઉલ્લંઘી જઈને એથી આગળના પ્રદેશની મુસાફરી કરનાર હોય છે. એ પ્રદેશ તે તત્ત્વવિચારની સાથે પ્રેમભક્તિનો છે અને તેને “તરિકત” કહે છે.

“સુફીવાદ” એ ઇસ્લામનો બુદ્ધિવાદ (Mysticism) મનાય છે. તેના સ્થાપનાર હઝરત મહમ્મદ પયૂગમ્બર સાહેબના જમાઈ અને પહેલા ખલિફ હઝરત અલી સાહેબ ગણાય છે. હઝરત અલી સાહેબના ૪૫ શિષ્યો સુફીવાદની આન્તર દીક્ષા લઈને આર્ય સંન્યાસીઓની પેઠે ધ્યાનપરાયણ નિવૃત્ત જીવન ગાળતા. સંન્યાસી જેમ પોતાને માટે તીર્થયાત્રા ઇત્યાદિ આવશ્યક માન્યા વિના, આત્મા-પરમાત્માની એકતાનું જ ચિન્તન કર્યો કરે છે, તેમ “સુફી” પણ ઇસ્લામી પયૂગમ્બરો કે કાબા-કરબલા ને મક્કા મદીનાની કશી પર્વા કરતો નથી. સુફી આશકોમાં ખસરાનાં રબિયા નામનાં એક પાક બાનુ હિઝરી સનની બીજી સદીમાં થયેલાં છે. તેમનું જીવન કેટલેક અંશે મીરાંબાઈને મળતું છે. કાબાનું મન્દિર-જેને ઇસ્લામીઓ બહુ પવિત્ર ગણીને માન આપે છે તે જોઈને તેમણે કહેલું કે:—

“હું તો માત્ર ઇટા અને પત્થરનું મકાન જ જોઈ છું. એનાથી મને શો લાભ છે ? એ માલેક ! ત્હારે તો માત્ર ત્હારી જ ગરબ છે ”

બાહ્યાકૃતિઓને તેમ જ બાહ્ય વિધાનોના ઓડમ્બરને ઇશકના સુસ્ત આશકો લેખામાં ગણતા નથી, પણ અન્દરના મૂલક તરફ તેમના હૃદયનો ઝોક હમેશનો હોય છે.

પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમયોગની લીનતાને રસ્તે આગળ વધતાં, સુફીવાદ સિદ્ધાન્તની બાબતમાં જીવ અને બ્રહ્મની એકતાના તત્ત્વવિચારને પ્રાધાન્ય આપે છે, અને એ એકતાનો સ્વાત્માનુભવ પામવાને આશક પોતામાં રહેલી દેહાત્મભાવનાઓને પરાસ્ત કરવાને હમેશ જ મથતો હોય છે : વેદાન્તમાં જેને અલેક્ષ્યાક્ષાત્કાર કહે છે તેવો સ્વાનુભવ એ હરેક સુફીનું અંતિમ પ્રાપ્તવ્ય હોય છે, અને તેને માટે હૃદયની પાત્રતા પરત્વે હરેક પ્રવાસીને જુદા જુદા અનુભવો તેના આન્તરમાં કમાનુક્રમે થતા રહે છે. વેદાન્તની પરિભાષામાં બોલીએ તો, સર્વજ્ઞ, સર્વરૂપભાવ અને નિશ્કલ્પનભાવ એ પ્રવાસી હૃદયના આત્માનુભવનો ક્રમ છે. મુમુક્ષુતા એટલે આર્ત જીસાસાનો હૃદયાન્તરમાં ઉદ્ભવ થયા વિના વસ્તુપ્રાપ્તિ માટે સાધકની પાત્રતા સ્વીકારાતી નથી, તેમ સુફીવાદના ઇશકમાં પણ હૃદયની પ્રમામ

લાગણીઓનું એક જ કેન્દ્રમાં વહન વૃદ્ધિગત થયા વિના આશકનું જિગર કદાપિ લાયક થતું નથી. સુદૃઢવાદ પ્રેમને જ જગતનું ઉત્પત્તિકારણ અને નિર્વાહક તત્ત્વ માને છે અને છેવટે જ્ઞાનને પ્રેમથી અભિજ્ઞ અનુભવે છે. આશક બને પ્રેમી બની જઇને પોતાનું તમામ વ્યક્તિત્વ (દેહાત્મભાવ) પ્રેમમાં (પ્રેક્ષામાં) ગુમાવી દે છે : શબ્દાન્તરે કહીએ તો, તે પોતે 'પોતા'ને ભૂલી જવા માંડે છે અને બને પ્રેમ બનવા માંડે છે. પ્રેમની આ છેલી સ્થિતિના જ્ઞાનને (હક=સત્ય ઉપરથી) 'હકીકત' કહે છે.

આશકના જિગરને માશૂકની બુદ્ધાઇનો સપ્ત 'અખમ' થયેલો હોય છે અને એવા 'અખમ'ની વેદના આપણને ભક્તિમૂર્તિ મીરાંબાઇએ પણ કહેલી છે : સ્વાભાવિક છે કે 'અખમ'ના 'દર્દી'નું ચિત્ત અનેક આકર્ષક વસ્તુઓ તરફ વાળવામાં આવે, તોપણ, 'અખમ' એ કારી અને આત્મા પરનો હોય તો તે 'અખમ'નું 'દર્દ' તે કદાપિ વિસરી શકે નહીં. મુમુક્ષુ જેવો સંસ્કારી તેવી આત્મોત્તરિમાં તેની ગતિ અને પ્રાપ્તિ. પ્રેમના પ્રવાસીને હૃદયાન્તરમાં બિંદો 'અખમ' થયેલો હોવો જોઇએ—અરા મુમુક્ષુને જ્ઞાનની તૃષ્ણા-પ્રભુપ્રાપ્તિની તીવ્ર વાંછના એટલી બધી આર્ત હોવી જોઇએ કે તે બધા અનિત્ય પદાર્થોની અસત્યતા પૂરેપૂરી સ્હમણને તેનાથી નિવૃત્ત થયેલો હોવો જોઇએ; અને એવો માત્ર પ્રેમનો જ પિપાસુ-ઇશકનો આશક-પ્રેમપ્રદાના ચિન્તન સિવાય બીજી બધી જ બાબતોમાં સ્વાભાવિક રીતે જ બેઠરકાર હોય છે. પ્રેમ, જેને સુદૃઢોની પરિભાષામાં “શરાણ” કહેવામાં આવે છે તેનું ઉમેદવાર દિલ હુનિયાની ચલિત ચીજોની કિમ્મત કૂટલી કોડી જેટલી પણ ગણતું નથી : તે તો ફક્ત હૃદય અને હૃદયાન્તરની આત્મભાવના અને આત્માનુભવને અધીન રહી પ્રેમ-પ્રદાની આન્તર બંસીના સૂર પર નૃત્ય કરતું બિંદાણમાં ને બિંદાણમાં આગળ વાધતું જ હોય છે.

‘તઝકિરત-ઉલ-આલિયા’માં જણાવ્યા પ્રમાણે, એક રાની મહાત્માએ એક સુદૃઢ મઠની સુલાકાત લેતાં જણાવેલું કે,

આખી દુનિયાનું ઇશ્વરવિષયક જ્ઞાન એકત્ર કરીએ તો પણ મહારા જ્ઞાનની બરાબર થઈ શકે નહીં, તે છતાં, મહારૂં પોતાનું જ્ઞાન પણ સુફીઓ સાથે સરખાવતાં ઓછું છે.' મહાત્મા ઇમામ અહમદના શિષ્યોએ સુફીઓ તરફ આક્ષેપ કરતાં તેમને માટે કહેલું કે, 'તેઓ માત્ર અન્ધશ્રદ્ધાને અનુસરે છે અને તેમનામાં પ્રકાશની ન્યૂનતા છે.' મહાત્મા ઇમામે જવાબ દીધો કે, 'નહીં; તેઓનામાં જ્ઞાનનાં ભંડાર મૂલ છે.' શિષ્યોએ ફરી કહ્યું, 'એક ભાગેલા ફલની છાલ સિવાય બીજા કશાની તેઓ ઇચ્છા કરતા નથી.' મહાત્માએ કહ્યું કે, 'આખી પૃથ્વીમાં સુફી જેવી લબ્ધ વાચનાવાળા મહે બીજા કોઈને જોયા નથી; એક ભાગેલા ફલના છેતરા વિના આ દુનિયાની બીજી કોઈ પણ વસ્તુની તેમને કશી જ અપેક્ષા નથી. બેશક, તેઓ નિરપૃહી છે.' પ્રેમ અને આસ્થા એ સુફીવાદનું આવશ્યક લક્ષણ છે અને આત્મજ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર એ તેનું પરિણામ છે.

આપણા પ્રાચીન કાલના ભક્તોનાં હૃદયગાનનો મુખ્ય વિષય જ જેમ પ્રભુલક્ષિત છે, તેમ સુફીઓની ગઝલો પણ જીવાત્મા અને પરમાત્માનો સંબંધ જ ગાય છે. સુફી તત્ત્વજ્ઞાન એટલે 'તરિકત' અથવા 'મારિકત'માં રાજયોગ સુદ્ધાનો સમાવેશ થાય છે. સુફીઓ માને છે કે આત્માથી પરમાત્મા અલિપ્ત છે. જીવાત્મા 'ઇશ્વરમાંથી' બનેલો નહીં, પણ બ્રહ્મ 'ઇશ્વરનો' બનેલો છે અને અગ્નિની ચીનગારીઓ મૂલ અગ્નિથી જેમ જુદી નથી—સમુદ્રના તરંગો જેમ સમુદ્રથી જુદા નથી—તેમ જીવાત્મા પરમાત્માથી જુદો નથી એવો સુફીનો તત્ત્વસિદ્ધાન્ત છે. સુફીવાદના સિદ્ધાન્તોમાં સગુણ અને નિર્ગુણ ભક્તિનું કેમિક નિરૂપણ અને અનુસરણ છે.

ઇશ્વરી આવાજે જીવોને પૂછ્યું કે, 'શું તમે પરમાત્મા સાથે સંબંધ અને અદ્વૈતમાં નથી?' જીવોએ કહ્યું "બલી" એટલે 'હા', આવી એક વાર્તા પરથી સુફીઓનાં લખાણમાં 'બલી' અને 'નેસ્તી' (એટલે 'શું તું તે નથી?') એવા શબ્દો જે વેદાન્તનાં તત્ત્વમસિ મહાવાક્યના બ્યંજક છે તે વારંવાર આવે છે. 'અનલ હક' એ સોડહમ બ્યંજક છે. તેઓ માને છે કે:-

પરમાત્મા અનાદ્યનમ્, સૌન્દર્ય અને પ્રેમસ્વરૂપ અને સચરાચરવ્યાપ્ત છે અને તેના સિવાયનો સ્નેહ એ માયા માત્ર છે : અહીં જણાતી સૌન્દર્યની અને સ્નેહની મૂર્તિઓ પ્રભુનાં પ્રતિબિમ્બો છે—તેના સૌન્દર્યના આદર્શો છે : આખું જગત કરો-ગિયાની જાળ જેવું છે : સ્વરૂપાનુભવ માટે બહુ લક્ષક ચિન્ત્રને એક સ્થાને સ્થિત કરવાની જરૂર છે અને એવી ઘનીભૂત થયેલી હૃદયભાવનાના પ્રબલ પ્રવાહથી પ્રેમયોગ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પ્રેમ-યોગ (Concentrated Love) એ સુફીનું મહત્ત્વનું સાધન છે.

છતાં, સુફી સન્તમહાત્માઓ જેઓ જગતને નિયમનમાં મૂકવાને તેની સાથે સંબન્ધ રાખે છે, તેઓ જગતના હિતની ખાતર અધિકારભેદને પણ સ્થાન આપે છે ; બધાં હૃદયોની એક સરખી પાત્રતા હોતી નથી અને તેથી જેઓ સુફીવાદની દીક્ષા સ્વીકારે છે તેમને માટે કેટલાક સન્તમહાત્માઓએ અમુક ક્રમ ઠરાવેલો છે. “ ફના-ફી-શય; ફના-ફી-શેખ; ફના-ફી-રસુલ; અને ફના-ફી-લ્લાહ : ” એ ચાર પગથિયાં સુફી ઇશકનાં ક્રમિક આરોહણો છે. ‘ ફના-ફી-શય ’ એટલે કોઈ પણ ચીજમાં ગૂમ થઈ જવું; અને એ ન્યાયે જોતાં ખરા હૃદયની ‘ મૂર્તિપૂજા ’ સાથે સુફીવાદને કશો વિરોધ નથી : અલબત્ત, મૂર્તિપૂજાને બામે હાલ ભારતવર્ષમાં જે બાહ્યાડમ્બર પ્રચલિત છે તેને તો સુફીઓ વ્યર્થ અને અર્થહીન જ ગણે છે. મૂર્તિપૂજા જો પૂર્ણ પ્રેમથી કરવામાં આવે—મીરાંબાઈની પેઠે એવી ભાવલક્ષિતથી કરવામાં આવે કે તે કયાં સિવાય હૃદય જીવી શકે જ નહીં, તો જ તે સાર્થક છે—બાકી આપણા દેશમાં મન્દિરો અને મૂર્તિપૂજાનો જે રિવાજ ગતાનુગતિક ચાલ્યો આવે છે એવા કૃત્રિમ અને ફરજિયાત રૂબમાં તો સુફી આશકને કશી આત્મોન્નતિ લાગતી નથી. એવી સ્થૂલ શૃંગલાઓથી તેનું હૃદય દૂર રહે છે. અલબત્ત, સુફીઓ કદાપિ ધર્મના ઝઘડામાં પડતા નથી, પણ કેવળ ઉદાસીન રહે છે ; તેમને જગતની સાથે કશી લેવાદેવા નથી પણ લીનતા અને ચિન્ત્વન એ જ એમનું સ્વાભાવિક કાર્ય છે અને તેથી હૃદયને—આત્માને જે ઝાંખી હલાવે તેની લક્ષિત અને ઉપાસના બીજી સર્વ બાબતોને બોગે તેમને મંજૂર છે.

“ફના-ફી-શેખ” એટલે શુરુ, જેને તેઓની પરિભાષામાં ‘સાકી’ (એટલે પ્રેમનો મદિરા પાનાર) કહે છે તેની સેવામાં સ્વાર્પણ કરવું.

બેશક, હકીકતના અનુભવ સુધી આગળ વધેલા સુફી મહાત્માઓનો સિદ્ધાન્ત એ જ છે કે, બધાઓ શુરુઓ છે અને બધાઓ શિષ્યો છે; પરંતુ એવી આન્તર દશાનો સ્વાનુભવ થાય નહીં ત્યાં સુધી તો પ્રેમનું જ્ઞાનામૃત પાનાર મહાત્માની લીનતા અને આસ્થાથી ભક્તિ કરવાનું સુફી સન્તો આવશ્યક માને છે. એ શુરુભક્તિ તે માર્ટિન લ્યુથરના દંડને પાત્ર નહીં, પણ ધનજ્ઞ્યના કૃષ્ણ તરફના આકર્ષનું સમરૂપ છે. “ફના-ફી-રસુલ” એટલે પયગમ્બરમાં પોતાપણું ગૂમ કરી દેવું. ઉપરની બે સ્થિતિઓમાંથી પસાર થનાર આશક પયગમ્બરનાં વચનોને તેના સામાન્ય અર્થમાં સાધારણ જન-સમાજની પેઠે નહીં, પણ મૂલ અર્થમાં સાંકેતિક રહસ્યો ઉકેલીને પોતામાં સ્પષ્ટ ઉકેલવાને પાત્ર થાય છે અને છેવટે તે “ફના-ફીલ્લાહ” એટલે “પ્રભુમાં સર્વસ્વસમર્પણ” કરવાને પાત્ર થાય છે. તે આત્મામાં જીવે છે.

આ છેલ્લા “હાલ”નો આત્માનુભવ થતાં સુફી આશક જીવનસુક્ત થાય છે: *બ્રહ્મચિ હૈવ મવતિ* એ તે અનુભવે છે. એવાં સુક્તાત્મા તરીકે બાયઝિંદ, બુનૈદ, મનસૂર, અબુલ ખયર, જલાલુદ્દીન રૂમી વગેરે સુફીઓ મશહૂર છે.

તે “નવું જીવન-પ્રદાન” પામે છે. ‘ફના’ પછીની એ દશાને સુફીની પરિભાષામાં “બકા-બાદ-ઉલ્-ફના” કહે છે.

સુફીવાદ એ સામાન્ય બાબત નથી, પણ ગમ્ભીર સિદ્ધાન્તોની ગૂઢ રહસ્યયુક્ત ધર્મભાવના છે, અને તેથી તેમનું હૃદયગાન ઉકેલવામાં સાહિત્યના જ્ઞાન કરતાં સ્વાત્માનુભવ વધારે ઉપયોગી છે એ સ્પષ્ટ છે. પ્રભુને કાદંપનિક આદર્શમૂર્તિ (Beau Ideal-સનમ) કદ્દીને લખાયલી પ્રેમધર્મની ગઝલોમાં તે પ્રત્યક્ષ ન છતાં, તેના ગાલની લાલી, તેના અંધરની સુરખી, તેના કદમની મેંદી, ચુમ્બનવ્યવહાર, તેનું શરાબી જામ, તેના મેળાપ કરાવી આપનાર સાકીનું શરાબખાનું

વગેરે વખતોવખત આવે છે. સુફીઓ જણાવે છે કે, આ સઘળા શબ્દો અમુક પરિભાષાના (Technical Terms) છે અને તેનો અર્થ અતિશય ગૂઢ છે—કેટલાકોએ તો આવા ગૂઢ શબ્દોનો એક જુદો જ શબ્દકોષ તૈયાર કરેલો છે. એમાં જણાવ્યા મુજબ ‘નિદ્રા’ શબ્દનો અર્થ ધ્યાનલીનતા—સમાધિ છે; ‘પ્રકાશો’ એટલે ‘સનમની સીદી નગર’ છે; શરાબનો અર્થ ‘પ્રેમની ઉન્મત્તતા’ છે; ‘ચુમ્બન’ નો અર્થ ‘સનમની નિકટતા’નો છે; ‘સાકી’ એટલે ‘ગૂરુ’; ‘અધરરસ’ એટલે ‘અપરોક્ષાનુભવની ઝાંખી’; ‘ગાલની લાલી’ એટલે ‘પ્રભુના સૌન્દર્યનું—તેની પ્રેમકૃપાનું અનુભવદર્શન’ અને ‘વાયુલહરિ’ એટલે ‘પ્રભુની પ્રેમકૃપાનો સુંદર પ્રવાહ; એ પ્રમાણે સ્હમજવામાં આવે છે : છતાં, બધા સુફીઓ આ પારિભાષિક શબ્દો અમુક એકસરખા અર્થમાં જ વાપરે, એવો કશો નિયમ નથી. ઉદાહરણ તરીકે “શરાબી જામ”નો અર્થ કેટલેક પ્રસંગે “આખું વિશ્વ” એવો કરવામાં આવ્યો છે; કેટલેક પ્રસંગે “આશકનું દિલ” એવો કરવામાં આવ્યો છે અને કેટલેક પ્રસંગે “પ્રભુની કૃપા” એવો પણ કરવામાં આવ્યો છે. ધ્યેય સ્વરૂપ બ્રહ્મની કાષ્ઠનિક મૂર્તિ હોવાથી, તેના સૌન્દર્યના, તેના પ્રેમના અને પ્રવાસીને તેના માર્ગમાં અનુકૂલતા અને ઉત્તેજન આપનારા હરકોઇ પ્રેમવ્યંજક શબ્દો, ગમે તે ભાવાર્થમાં વાપરવામાં આવે તોપણ તેથી અર્થ વિપર્યય થવાનો ઝોછો જ સંભવ છે.

સુફીવાદની ઉત્પત્તિ કુરાને શરીફમાંથી થયેલી મનાય છે, છતાં સામાન્ય દૃષ્ટિથી જોતાં તેમાંના સિદ્ધાન્તોથી સુફીવાદ બિન્ન તત્ત્વ સ્વીકારનારો છે એ નિઃસંશય છે. જીવાત્મા અને પરમાત્માનો ભેદ ઇસ્લામી મઝહબમાં ખુદલો છે અને સુફીવાદ તો અદ્વૈતવાદી છે. કેટલાક વિવેચકો એવું પણ માને છે કે સુફીવાદનું મૂલ આર્યોનાં ઉપનિષદો ઉપરથી લેવામાં આવ્યું છે, અને એ માનવું કંઈક કઠિન છતાં, બેલાશક સંભવિત છે.

સુફીવાદ જે ધર્મતત્ત્વો માને છે તેનું પ્રાપાતિક અવલોકન કરતાં, દરેક પ્રજામાં જુદે જુદે વખતે સુફીવાદના સિદ્ધાન્તો પ્રકાશન્તરે દાખલ થયેલા છે એ જોઈ શકાશે. ઝીક પ્રજામાં

સુક્રીવાદના સિદ્ધાન્તોને મળતા જ વિચારો પ્લોટોના કાલમાં પ્રચલિત થયેલા. રોમન પ્રજામાં પણ એ સિદ્ધાન્તો બહુ પરિચિત થયેલા; સુક્રીવાદનું રહસ્ય સ્કમબલવનાર ભક્તમહાત્મા મૌલાના જલાલુદ્દીન મહમ્મદ સાહેબ ઘણા કાલ રોમમાં રહેલા અને “ફૂમી”ના ઉપનામથી જ પ્રસિદ્ધ છે. સુક્રીવાદનો પૂર્વભાગ ભારતવર્ષમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની પ્રેમભક્તિ દ્વારા, અંગભૂમિમાં થયેલા ભક્તમહાત્મા ગૌરાંગપ્રભુની ઉપાસના દ્વારા અને એમ અનેક રીતે પ્રવર્તેલો છે અને પ્રવર્તમાન છે; અને તેનો ઉત્તર ભાગ વેદાન્તના ગૂઢ સિદ્ધાન્તોના અનુસરણમાં સ્પષ્ટ છે. આપણી ગુજરાતી ભાષામાં પણ નરસિંહ મહેતા, ધીરો, અખો, છોટમ, પ્રીતમ વગેરેનાં મજનોનું તેમજ નાનક, કળીર વગેરે મહાત્માઓની (હિન્દી)વાણીનું મનન કરતાં સુક્રીવાદના ઉત્તર ભાગનો સારો ખયાલ આવી શકે એમ છે. સ્વામી રામતીર્થ જગત્ સમક્ષ સુક્રીવાદની પૂર્ણતાનો આદર્શ જ રુબૂ કરે છે, એ તેમનાં લીન અભ્યાસીઓને વિદિત છે.

આ અટપટા સંસારની વિચિત્ર જાળમાં રહેનાર મનુષ્યને તેમાંથી નિવૃત્ત થવું અને સ્વાભાવિક પ્રેમભાવના વડે, એકીકૃત હૃદયવૃત્તિથી પ્રભુ તરફ-અરે ! કોઈના તરફ પણ સ્નેહની અચલ લગની લાગવી એ બહુ વિરલ છે. કશા પણ હેતુ વગર કોઈ કોઈને આહે-હૃદયાર્પણ કરી દે એ ઔદિક જગતની બ્યાવહારિક નિયંત્રણામાં તો બનવું બહુ મુશ્કેલ છે. અલબત્ત, અહેતુક સ્નેહનાં ભવ્ય અને જ્વલન્ત દૃષ્ટાન્ત યોડાંક તો હરકોઈ પ્રજાના વાહુમય સાહિત્યમાં કાયમની સુરખીથી લખાયલાં પ્રકાશિત છે : યુસૂફ-ઝલેખા, શીરી-ફરહાદ, લાયલા-મજનૂં અને વામેક-ઉઝરાના દાખલા ફેરસી તથા ઉર્દુ સાહિત્યમાં જાણીતા છે. અલબત્ત, તેઓ બધાં પૂર્ણતાનાં અનુભવી નથી, પણ, પરમ પ્રેમયોગી છે-માનવ પ્રેમ (ઇશક મિઝાલ) માર્ફત ઇશ્વરી પ્રેમ (ઇશક હકીકી) પામનારાં છે, અને, આ તુફાની ભવસાગરમાં આપણી ડગમગતી કીશ્તીઓને હીવાકાંડી મિસાલે દિલાસા સાથે દિશા બતાવનારું છે : પરન્તુ તેમના જેવું હૃદયાર્પણ થવું એ હરેકને સુસાધ્ય નથી. જે

હૃદયને અદૌકિક પ્રેમનું દર્શન થયેલું છે તેની આન્તર દશા ખરેખર અદ્ભુત જ હોય છે. તે બીજા કશાથી કદાપિ પણ લેપાઈ નથી જ. એવા દિવ્ય દર્શન સિવાયનો વ્યક્તિ તરફના પ્રેમનો તરફડાટ તે પ્રેમ નહીં પણ માયા જ છે, અને સ્વાભાવિક રીતે થવું જોઈએ તે પ્રમાણે તે ચિરસ્થાયી ટકતો નથી અને હૃદયવૃત્તિ છેવટે તો પ્રભુ તરફ વળે છે.

સુક્રીવાદ માને છે કે, પ્રેમપ્રદા સચરાચરબ્યાપ્ત છે અને તેનું વિરાટ સ્વરૂપ જોવું, પૂજવું અને છેવટે તેમાં લીન થઈને ગૂમ થઈ જવું, એ જ આ શરીરધારણનો મહાન હેતુ છે. “ઈશ્વર હકીકી” અને “ઈશ્વર મિઝાલ” એવા બે ભેદો યદ્યપિ હૃદયના પ્રેમપ્રવાસની ગતિ પિછાનવાને પાડવામાં આબ્યા છે, તથાપિ વસ્તુતાએ તો એનો પ્રવાહ એક જ છે. શાહબદો મજનૂં-જે પ્રેમમૂર્તિ લયલાંમાં પ્રભુદર્શન પામે છે અને તેના સ્મરણ અને તપમાં ઝાડ સાથે ઝાડ બની જાય છે- તે મજનૂં જોગીના ઈશ્વરને વિવેચકો “ઈશ્વરમિઝાલ”ના વર્ગમાં મૂકે, તોપણ, સ્પષ્ટ છે કે, દુનિયાદારી તમામ અને સઘળા મનોવિકારો સુદ્ધાં એકદમ છોડી દઈને તેણે પોતાના સર્વસ્વાર્થજનૂં બલિ પ્રેમયજ્ઞમાં હોમ્યું હતું અને તે હોમવા માટે નહીં પણ એવી રીતે જાને હોમાયા વિના-તપ અને ચિન્તન સિવાય-બીજા કોઈ હાલતમાં એ ઈશ્વરના દિવાનાથી રહી શકાયું નહીં માટે હોમ્યું હતું. ખરે, એ મહાત્માની આન્તર દશા તત્ત્વયોગીની હોઈ પ્રજ્ઞાનચક્ષુનો તે સાચો ઉમેદવાર હતો, એ નિર્વિવાદ છેઃ ઈશ્વરી પ્રેમ પીધેલી તે જોગીની આંખો દુનિયાની સામાન્ય નજર જોઈ શકે છે તેવી લયલાંને જોતી ન હતી અને ન જુવે એ સ્નેહને સ્વાભાવિક છે. રાધા અથવા મીરાં જે દર્શન કૃષ્ણમાં કરી શકે, તુલસીદાસ જે દર્શન રામચન્દ્રમાં કરી શકે, જે દર્શન હરકોઈ ભક્ત પોતાના ઇષ્ટ-પ્રભુમાં કરી શકે તે જ પરમાત્મદર્શનની આંખી એ જોગીને થયેલી અને તે તેમાં જ લીનવિલીન રહ્યોઃ તેનું ‘દર્દ’ તે સામાન્ય નહીં, પણ જીવાત્માનું ‘દર્દ’ છે અને તેથી તે તપ સિવાય બીજા કોઈ દશામાં જીવી શકે નહીં, એ દેખીતું છે.

બાહ્યમાં તો “અખ ડાલ માર ધનકો, કૌડી ન રખ કફનકો !”
 જ્યો તે ફકીર થયેલો જ, પણ એથી અતિ વિકટ તેણે એ
 કરેલું કે, તેના આન્તરની તમામ ભૂમિકાનો કબજો લોગવટો
 તેના પોતાનો નહીં પણ તેની ક્યેય મૂર્તિનો હતો—અને હર-
 કોઈ આશકને એ જ કરવાનું છે : અને એવું સર્વસ્વાર્પણ
 થયા પછી આશકમાં શું રહે છે ? ‘હું’ નહીં પણ ‘તું’;
 અને આપણે વિચારી શકીએ કે એ ‘તું’ તે બીજો પુરુષ
 સર્વનામ નહીં, પણ અત્યક્ષ પુરુષ નામ જાતે જ. પ્રેમ, પ્રમ
 અને પ્રેમનો પ્રબલ પુકાર કરતો આશકનો આત્મા પ્રેમયોગના
 પ્રભાવે પ્રકૃતિથી પર કંઈક અનુભવતો આગળ માર્ગ કાપતો જ
 વધ્યાં જાય છે અને નવા જીવનનો—પોતાનો અસલ વતનનો
 સુકામ શોધી કહાડી ત્યાં કાયમનો ઠેરે છે. કુરાને શરીરમાં
 લખેલું છે કે :—

‘હું એક ઢંકાયલા ઝવાહિરની પેઠે છૂપેલો હતો;

‘મહેને મહારા બળતા તણખાએ ખુલ્લો કર્યો.’

એ મુજબ આત્મદર્શનનો અનુભવ તે પામે છે. ઉપનિષદ
 પ્રમાણે બોલીએ તો :—

‘पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥’ ઘ. ડ.

તદ્વતુસાર ‘પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ જાય છે ત્યારે જે અવશિષ્ટ
 રહે, તે પૂર્ણ’ સ્વરૂપનો અનુભવ આશકને થાય છે. જીવની
 સ્થૂલ દૃષ્ટિએ આરોપેલું જગત્પૂર્ણ પૂરેપૂરું બાદ કરતાં પૂર્ણ
 બ્રહ્મનું વિરાટરૂપ જ રહે છે, દેહાત્મભાવનાનું ‘હું’ લય પામે
 છે—અહંબ્રહ્માસ્મિનું સર્વસામાન્ય “હું” બને છે જે પૂર્ણ છે.
 તપ અને યોગ દ્વારા સુદૃઢ સ્થૂલેન્દ્રિયાને કમે કમે જીતવા
 માટે છે અને માટીનું શરીર તે માટીનું જ છે, જે પદાર્થોમાં સુખ
 માનવામાં આવે છે તે પણ માટીના શરીરની પેઠે માટીના છે,
 અને હકીકતમાં માટીની કશી જ ગણના નથી એ વાત તેના
 હૈયામાં કાયમને માટે લખાઈ જાય છે. દુનિયાનો સુદૃઢ આશકો
 સાથેનો વિરોધ, અલબત્ત, કાયમનો તો નહીં જ, પણ લાંબા
 કાલનો તો છે જ. સુદૃઢ આશક નવી દૃષ્ટિ—“ફના—ફીલ્લાહ”
 પછી બકાના ‘હાલ’—માં આવે ત્યાં સુધી એવો વિરોધ રહે એ

સહજ છે, બદકે ત્યાં સુધી એવું વૈમનસ્ય એ જ પરસ્પરનું લક્ષણ છે. વ્યક્તિમાં સમષ્ટિને અને તેના નિયામકને જોવાની અદ્ભુત આંખ આશકને પ્રેમે પોતે જ નઝર કરેલી હોય છે અને આશક બંતે જ્યાં સુધી ‘બકા’ના હાલમાં આવે ત્યાં સુધી આખી દુનિયાને પોતાની આંખો લગાડવાને અસમર્થ હોય છે ; તેની એ લાચારી તે ઘણીક વાર ગઝલોમાં રહે છે એ આપણે જોઈએ છીએ. આપણા દેશના લકતોનો અને દુનિયાનો એખલાસ કેટલો છે તે પણ આપણને વિદિત છે.

લગવદ્ગીતા કહે છે કે:-

અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેપં વહમ્યહમ્ ॥ ૧:૨૨.

“ અનન્ય પ્રેમમાં નિત્યે જે હેયા અભિયુક્ત છે,
“ પોતે પ્રેમપ્રભુ ત્યાં તો યોગક્ષેમ વલા કરે ”

એવું અનન્ય ચિન્તન અને એવી પર્યુપાસના સુદ્ધી કરે છે; અને પતંજલિ લગવાનું યોગદર્શનમાં યોગશ્ચિત્તવૃત્તિ નિરોધઃ ॥ એવું યોગનું જે મૂલસૂત્ર પ્રબોધે છે તે આશકને ‘ઝખમ’ અને ‘દર્દ’ની વેદનાને પરિણામે સ્વતઃસિદ્ધ થાય છે, તેથી તે સનમના પ્રેમકીર્તન સિવાય બીજું કશું ચાહી શકતો નથી. તેના મનને નિશ્ચિત કરવાને કે નિયમનમાં રાખવાને શાસ્ત્રાસાઓની જરૂર પડતી નથી, કેમકે ખુદ આત્માની સાથે તેને સીધી આડત બંધાયેલી હોય છે; અને એનું આંતર જીવન જોયા એક પરમહંસ વા સંન્યાસીના જીવનને અનુરૂપ બની રહેલું હોય છે. પોતાપણું ફના કરવું એ સુદ્ધીવાદનું તારતમ્ય છે અને તે સિવાય પ્રેમનો કે ચાહવાનો કશો જ હેતુ નથી કેમકે પોતામાં રહેલાં વાસનાઓ અને વિકારો કાયમ રાખીને તો પ્રેમને પાત્ર કોઈ જ થયું નથી અને થઈ શકે નહીં એ સિદ્ધાન્ત છે.

ઉપરાન્ત, ચુસ્ત સુદ્ધીનાં આવશ્યક લક્ષણ અને પ્રાપ્તવ્ય વિચારીએ તો, વિશુદ્ધ હૃદય, અસીમ ઔદાર્ય, આત્મનિશ્ચય, શ્રદ્ધાસ્થય, સતત ચિન્તન, વાસનાક્ષય, આત્માર્પણ અને પ્રેમલક્ષણો ભક્તિ એ એનું આંતર જીવન છે. ભક્તિમાંગના આચાર્ય નારદગુણિ પ્રેમભક્તિ સ્હમજાવતાં કહે છે કે:-

ૐ॥ સા ન કામચમાન નિરોધરૂપાત્ ।

ૐ॥ પ્રત્યક્ષસ્ત્વત્વાત્ ॥

ૐ॥ નિરોધસ્તુ લોકવેદવ્યાપાર સ ન્યાસઃ ।

ૐ॥ તસ્મૈ અનન્યતા તદ્વિરોધિષ્ઠાસીનતા ચ ।

ૐ॥ અન્યાશ્રયાણાં ત્યાગો અનન્યતા ।

ૐ॥ લોકેવેદે તદનુકૂલાચરણ તદ્વિરોધિ દાસીનતાચ ।

ૐ॥ મહત્ત્વ નિશ્ચયદાઢર્યાદુર્ધ્વશાસ્ત્રરક્ષણમ્ ।

ૐ॥ અન્યથા પાતિત્ય શંકયા ।

ૐ॥ નારદસ્તુ તદ્દર્શિતાલિલાચારતા ।

તદ્વિરોધિ વ્યાકુલતેતિ

ૐ॥ અસ્થવમેવ ।

ૐ॥ યથા વ્રજગોપાંકાના ।

ભાવાર્થ કે:—

“ ભક્તિ કામના સિવાયની હોવી નેધયે, (નિરોધ ચિત્તે કરેલી તેથી) નિરોધરૂપા હોવી નેધયે, ભક્તિ પરમપ્રેમરૂપા એટલે પોતાનું બાન ભૂલી જઈને લીન અને ઉન્મત્ત ભાવનાથી થયેલી હોવી નેધયે. લોક, વેદ અને વ્યવહારનો ત્યાગ અને ઇષ્ટ પ્રેમમૂર્તિમાં અનન્યતા અને તદ્વિરોધી બાળતોમાં ઉદાસીનતા એ પ્રેમીનો નિરોધ છે. ઇષ્ટ સિવાયનાં અન્ય-અન્યનો ત્યાગ કરીને ભક્તિ અનન્ય થવી નેધયે. લોક અને વેદમાં જે ઇષ્ટ પ્રેમને અનુકૂલ હોય તે જ કરવું—તદ્વિરોધી બાળતો તરફ ઉદાસીનતા રાખવી : પરંતુ ભક્તિમાં નિશ્ચયની દૃઢતા થયા પહેલાં શાસ્ત્રનું રક્ષણ (પાલન) કરવું નેધયે, અન્યથા પતિત થવાની શંકા છે. નારદનું કહેવું એવું છે કે કર્મ માત્ર તદ્દર્શિત કરવાં અને તેના વિસ્મરણથી પરમ વ્યાકુલ થવું, (એ ભક્તિ છે) એ એવું જ છે—વ્રજગોપિકાઓના પ્રેમ જેવો પ્રેમ—તે ભક્તિ. ”

સુફીવાદના અનુયાયીઓની પ્રેમભક્તિનું અભિજ્ઞાન ભક્તિ-માર્ગના પ્રણેતા નારદમુનિ ઉપર પ્રમાણે કરાવે છે અને આશકોની ગુઝલોમાં આપણે એ લક્ષણો આખાઈ રીતે નેધયે છીએ.

આશક કોને ચાહે છે, તે શેને પૂજે છે અને શા માટે પૂજે છે એ વગેરે પ્રશ્નો સિદ્ધાન્ત સ્હમજવામાં સાહાયક નથી—મહત્ત્વના નથી, બલકે અભ્યાસીને જરૂરના પણ નથી: જોવાનું એ છે કે આશકની આંખ તેના ઉપાસ્યમાં શું જુવે છે અને તેનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ તે પ્રેમયજ્ઞમાં કેવી રીતે ફેંકના (Self-annihilation) કરે છે. આર્યાવૃત્તના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભક્તોની કામલ વૃત્તિથી થયેલી અને થતી દૃઢ

હૃદયની ‘મૂર્તિપૂજા’ને • પણ હસનીય અને નારકી દશાના જ લક્ષણ જેવી જે માની શકે તેને તો પ્રેમીની મૂર્તિપૂજાને સિદ્ધાન્ત લાગ્યે જ ગમ્ય થઈ શકે; કેમકે ‘ઉપાસક’ અને ‘ઉપાસ્ય’ વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ પ્રવાહ જગત્ની સ્થૂલ દૃષ્ટિનો કે બુદ્ધિનો નહીં, પણ પ્રેમી આત્માના પ્રત્યાક્ષાનુભવનો જ માત્ર વિષય છે. તે પ્રવાહ યોગી હૃદયનો તેના હૃદય તરફ વહેતો આદ્ય પ્રવાહ છે અને વિશુદ્ધ પ્રેમભક્તિ વડે તે નિરન્તરનો પવિત્ર છે. જો તેમાં કામ, મોહ કે વિકારની સ્વરનેહમય જરા પણ છાંટ રહેલી હોય છે, તો તે પ્રવાહ આગળ ચાલી શકતો જ નથી અને આશકને કશે આરામ મળતો નથી, ફક્ત કડવાં આંસુ સિવાય બીજી કશી બરકત તેને થતી નથી, એ ખુદલી વાત છે.

મજની ગોપખાલાઓ, મીરાંબાઇ, બિલ્લમંગલ, દયારામ અને બીજાં ઘણાં ભક્તહૃદયો કૃષ્ણને સર્વસ્વ માનીને આત્માર્પણનો પ્રવાસ કરે છે. મહાત્મા તુલસીદાસ કૃષ્ણને નહીં પણ રામચન્દ્રને હૃદયથી પ્રભુ માને છે અને ગોકુલવૃન્દાવનમાં કૃષ્ણની મૂર્તિને નમવાની પણ ચોકખી ના કહે છે : મજનૂં દિવાનો લયલાંમાં પરમાત્મદર્શન કરે છે અને ખુદ ખુદાની પણ પર્વા કરતો નથી. પરમહંસ રામકૃષ્ણનું હૃદય મહાકાલિની મૂર્તિનું ઉપાસક છે અને તેમાં લીનતા દ્વારા તે સ્વાત્માર્પણનું બલિ પ્રેમયજ્ઞમાં હોમીને આત્માનુભવ પામે છે. તેમના જ શિષ્ય સ્વામી વિવેકાનન્દ મહાકાલિની મૂર્તિને નહીં, પણ પોતાના ગુરુ રામકૃષ્ણદેવને જ અદ્વિતીય ઉપાસ્ય માને છે : કેટલાક આશકો અજમેરના પીર ખવાબ સાહેબને જ સર્વસ્વ માને છે અને ઉપાસે છે : કેટલાક હઝરત મહમ્મદ પયગંબર સાહેબને અને કેટલાકો સુફીવાદના મૂલ સ્થાપક હઝરત અલી સાહેબને ધ્યેય માને છે. કેટલાકો પરમાત્માની મનોકલ્પિત મૂર્તિને લક્ષ્ય કરીને પ્રેમયોગ વડે ભક્તિ અને ચિન્તન કરે છે અને ઉખા દ્વારા માર્ગ પામીને પ્રકાશમાં ભળે છે; એક પયગંબરની કથા એવી પણ કહેવામાં આવે છે કે જે સાંભળીને હાલની બુદ્ધિમાન પ્રજાને કદાપિ હસવું પણ આવે—કહે છે કે તેમણે એક ગુસ્સાને પાંડા તરફના દૃઢ પ્રેમ પરથી ઈશક હકીકીની તાલિમ

આપી હતી અને તેમાં તે પ્રેરિત પુરુષ સફલ થયા હતાઃ
 'જાબા પ્રેમાનન્દભારતી તો એટલે સુધી કહે છે અને બેશક
 તે સાચું છે કે, હૃદયને જે વધારેમાં વધારે પ્રિય લાગે તેને
 આહવૂં અને જો કોઈ વ્યક્તિને આહવાનું ન બની શકતું હોય
 તો પ્રેમ એ શબ્દની મૂર્તિ કલ્પીને, લક્ષ્યસ્થાને તેને રાખીને
 ચોગી થવું અને એ તલ્લીનતાથી પણ પરમાત્માના પુણ્ય-
 પ્રકાશનો આત્માનુભવ અવશ્ય થશે. ઉપરાન્ત, આપણી ભાષામાં
 પ્રભુને માતા તરીકે પરમ પ્રેમથી ઉપાસના કરનારાં કેટલાંક
 કાવ્યો લખાયલાં છે, અને તેમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર અને
 બીજા અવતારો એ દેવીના જ છે, એમ ભકતોએ સ્તુતિ કરતાં
 ગાયેલાં છે. (જુવોઃ વલ્લભનો ગરબો, બૃ. કા.)

મિઝાજ અને હકીકી ઇશ્કના સંબન્ધ વિશે મૌલાના જામી
 “યૂસુફ-ઝૂલેખા” વિશે લખતાં એક પ્રસંગે કહે છે:—

“શુનીફમ શુદ્ધ સુરીદે પેશ ખીર,
 “કે બાશમ દર સલુકશા ફસ્તગીરે;
 “બ શુસ્ત અર પા નશુદ દર ઇશ્કત અઝ બયે,
 “બી રવ આશક શવ વાગેહ પેશે મન આયે,
 “મ તાબ અઝ ઇશ્ક ર ગરયે મિલ્લઝેસ્ત,
 “કે આ બેહરે હકીકત કાર સાઝેસ્ત;
 “બ લોહ અન્વલ અલેફ્બેતે ન ખવાની.
 “ઝે કુરા દરસ ખવાનફન કય તવાની ?”

ભાવાર્થ કે:—

“મહે સાબજેલું” છે કે કોઈ શિષ્ય મહાત્માની પાસે દીક્ષા લેવા ગયાઃ
 ગુરુએ કહ્યું કે, તું કોઈને આહતો નથી માટે શિષ્ય થઈ શકશે નહીં કોઈના
 પર પણ આશક થવને તું આવે તો ત્હને દીક્ષા આપૂઃ ઈશ્કમિલ્લઝીની તો
 ત્હને ખબર નથી તો જૂં ત્હને હકીકતની તાક્ષીમ શી રીતે આપૂ ? પાઠી
 પર “અલેફ્બેતે” નહીં ધૂટે તો ત્હને કુરાન વાચતા શી રીતે આવડશે ?”

અહીંયાં અપરા પ્રીતિના સાધનને પરા ભક્તિ માટે
 આવશ્યક ગણવામાં આવ્યું છે.

હદીસ શરીફ જેમાં ઇસ્લામી પચૂગમ્બરોની સવિસ્તર
 તવારીખ છે તેમાં ઉલ્લેખ છે કે:—

“અલ્ મિલ્લઝો કન્તર-તુલ-હકીકતે; અલ ઇન્સાનો મીર અતુલ ઇન્સાન.”
 “ઈશ્કમિલ્લઝી એ ઈશ્કહકીકતીની સીડી છે; ઇન્સાન એ ઇન્સાનને જોવોનો આયનો છે.”

આ ઉપરથી જોવાનું છે કે, વ્યક્તિ તરફનો પ્રેમ પણ જો સામાન્ય નહીં પણ અનન્ય અને અલૌકિક હોય, તો તે ઇશ્વરી પ્રેમના સાક્ષાત્કારમાં ઘણી વધારે મહત્ત્વ કરે છે. એ જ અન્યમાં કહેલું છે કે:-

“અલ્લ ઈસ્કો જુનોજુન રફ્ફો ખીના ઉલ્ અકલે:”

“અલ્લ ઈસ્કો નાફન ફિલ્કલ્લે તહર્રરકો મા સેવલ્લ મેહબૂબ ”

એટલે,

“ઈસ્કનું લક્ષણ જ છે કે અક્કલની ખીનાને તે હખાડી નાંખે છે: ઈસ્કની આગ એવી છે કે તે મેહબૂબ (યાને પ્રિયતમા) સિવાય ખીન્ન બધું ભરમ કરે છે. ”

અમેરિકાનો સુપ્રસિદ્ધ વેત્તા એમર્સન પણ આને ઘણે અંશે મળતા વિચારો જણાવે છે. તે કહે છે કે સ્નેહનું દર્શન આત્માને પૂર્વસ્મૃતિ કરાવે છે અને ક્રમે ક્રમે સ્થલ બાબતો છૂટતાં ચાહનાર પરિણામે વિશ્વવ્યાપક-સર્વસામાન્ય પ્રેમ સુધી પહોંચે છે અને આત્મદર્શન પામે છે. આત્માને ચાહનાર જાતે આત્મા બને છે. (જુવો: Emerson, On Love.)

હકીકત એવી છે કે, હૃદયને કોઇ પણ સ્થાને લાવ્યતા-સુન્દરતા-કાન્તિની દિવ્યતા-પ્રભુતાનું જવલન્ટ દર્શન થવું જોઈએ. એ ‘અખમ’ યાને ઝાખી જો વિશુદ્ધ અને અલૌકિક હોય છે તો જ ચાહનારના આખા આન્તર તન્ત્ર પર કાયમની અસર કરે છે, કેમકે, તે પ્રકૃતિથી પર હોય છે: અને આવો આત્મીય પ્રેમ હોય તો જ તે ચાહનારને માનવસ્નેહમાં પણ પ્રભુપ્રેમનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવે છે. અલબત્ત, ‘ પોતાપણું ’ તમામ ઓગાળ્યા વિના સામાન્ય માનવ સ્નેહનો કશો જ વિશિષ્ટ અર્થ નથી એ સ્પષ્ટ છે, કારણ કે, સ્નેહ એટલે જ સાત્ત્વિક સેવા-સ્નેહ એટલે જ “ હૂ ” મટીને “ તૂ ” થવું; અને માનવ સ્નેહના મામલામાં એ અતિશય વિકટ છે. અશારીરિક આત્મત્વ (Platonic Love) ની પ્રેમભાવના માનવ સ્નેહમાં કાયમની રહેવી એ જાહુ જ મુશ્કેલ છે. કામ, મોહ અને સ્વસ્નેહના વિકારોનાં વિકટ પ્રલોભનો માનવ સ્નેહમાં પળે પળે આવે છે,

જ્ઞાને એ પરીક્ષણોમાં ટકી રહેવું એ વિરલાં હૃદયોથી જ બની શકે એવું છે. સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહને માર્ગે અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભક બલો ખડાં હોય છે અને એ દુશ્મનોનાં માતખર લશ્કર આશકને આગળનો માર્ગ સ્ફેલાઈથી મેળવવા હેતુ નથી: આથી તે અતિશય ભયંકર છે. સુફીવાદના મિઝાજી ઇશ્કને નામે ચાલનારાં હૃદયોને ખરેખર ખડું જ સંભાળવાનું છે.

ઇશ્કની ગઝલો લલકારનારાં જિગરોને આ પ્રસંગે આવશ્યક ચેતવણી આપવાનું ધર્મકર્તવ્ય છે કે, સ્નેહનાં કાવ્યો સ્ત્રીપુરુષના વિલાસી સ્વચ્છન્દોને પોષણ આપવાને કદાપિ લખાયલાં નથી; સુફી આશક તો એવાં વિલાસી વર્તનોનો ખરેખરો દુશ્મન છે અને હરકોઈ નીતિવેત્તા (Moralist) સ્વચ્છન્દ, વ્યભિચાર અને વિલાસને ધિક્કારવામાં જેટલો આગ્રહી હોઈ શકે તેના કરતાં તે ઘણો વધારે આગ્રહી અને પવિત્ર છે. એકપત્નીવ્રત પાળનાર સામાન્ય ધર્મબુદ્ધિના વ્યાવહારિક મનુષ્ય કરતાં, સુફી ઇશ્કના આશકનું હૃદય ધર્મ, નીતિ અને તત્ત્વની ખાખતર ધણું વધારે આગળ વધેલું હોય છે: લોગવિલાસની નગરંથી 'જેવું', એ જ સુફી ઇશ્કના રાહદારી માટે ગમ્ભીર પાપ છે, અને તેથી કહેવું જોઈએ કે દુનિયામાં કોઈ પણ પ્રકારની નિરંકુશ બદી હોય તો તેને ઉમેરવાને નહીં, પણ મનુષ્યમાં રહેલા ઇશ્વરી ખલનો પ્રવાહ તેના પોતાના મૂલ તરફ વાળવાને જ આવા સાહિત્યનો ઉપયોગ છે. સ્નેહ એટલે આન્તરનું અર્પણ; સ્નેહ એટલે શરીરનો નહીં, પણ આત્માનો આવિર્ભાવ અને સ્નેહનું દર્શન એટલે પ્રભુતાનું દર્શન. વ્યક્તિમાં એવું દર્શન થવા છતાં, આશક પોતાની પ્રિયતમાને કદાપિ પણ લોભ્યા માનતો નથી—માની શકતો નથી, એ ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. સ્નેહ અથવા ઇશ્ક એ ભક્તિ છે અને આશક તે ભક્ત છે; અને ભક્તને તો પ્રભુનાં દર્શન થયા પછી પોતામાં પોતાની નાલાયકતા અને પ્રભુની અગાધ મહત્તા સિવાય બીજા વિચારો આવવાને અવકાશ જ નથી. આપણે જોઈએ:—

“સનમકા નૂર દેખા હય, ખુદાકા નૂરકે બદલે;
“હુવા હય ફાગેદિલ રોશન, જોરાગહ તૂરકે બદલે:

* * * * *

“અનલહલક્રકે ચવજ્ઞ લર્પ પર, અનલમહબૂબ ભરી હો;”

“ઝહડાયે” દાર પર મુઝકો, અગર અનસૂરકે બદલે. (અઝલે દાર્ગ.)

(પરમાત્માના જ્યોતિને બદલે સનમનૂં નૂર જોયું છે; તૂરના પહાડ પર પયગમ્બરને થયેલી ઝાંખીને બદલે મહને દિલમાનો ડાઘ સ્પષ્ટ થયા છે. “હૂં બહા હૂ.” એ મન્ત્રને બદલે ‘હૂં’ મેહબૂબ-સનમ હૂ’ એ મન્ત્ર મહારા હોડ પર ચાલુ રહો; અને અનસૂરને બદલે મહને સૂલી પર ઝહડાવી દો.)

“અરે! કાંતિલ તીખૂ તે જિગરને રેસનાર છે:

“પરન્તુ પહાડનું હેયું ખુદાએ આ ઘડેલું છે” (કલાપી.)

(હૃદયને ‘ઝખ્મ’ કરનાર શસ્ત્ર-ઘરકનો ઝખ્મ કરનાર તેનું નેત્ર-એટલું તો તીક્ષ્ણ છે કે હૃદયને પૂરેપૂરું ચીરી નાખે; પણ મહાદેવ હૃદય જ કઠોર ગોચા પહાડનું બનેલું છે.)

પોતાનું અન્તરવલોકન-પ્રતિપક્ષીની દૃષ્ટિ કરે એવું-આબાદ થવું જોઈયે; અને તો જ આન્તર પ્રયાસમાં આગળ વધી શકાય, અને આત્મવિજ્ય તથાનો-ઉલટે રસ્તે જઈને હું:બદ બનાવો શોચવાનો પ્રસંગ ન આવે. પ્રવાસના ક્રમમાં પ્રત્યેકની પાત્રતા અને પ્રત્યેકના અનુભવો સમાન નથી હોતા એ પણ ખ્યાલમાં રહેવું જોઈયે. “હૂં પૂર્ણ હૂં” એ શબ્દો પ્રેમસ્વરૂપ ઇસુ ખ્રિસ્ત, શ્રીકૃષ્ણ, જનક, શુક્રદેવ, અનસૂર વગેરે દિવ્યાત્માના સ્વાનુભવની પ્રેરિત વાણી છે, પણ એ જ શબ્દો હિરણ્યકશિપુ, રાવણ, નમરૂદ કે ફિરોનના મુખમાં આત્મવિદ્યાતક-ઇશ્વરદ્રોહી છે એ સ્પષ્ટ છે. પોતાના હૃદયનું-હૃદયભાવોનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરવું એ બિલકૂલ રહેલું નથી. ‘સનમ તો હાઝરાહુઝૂર છે, પણ આશકના ઇશકની કરસૂર યા કમીનાને લીધે જ તે પરદેશીન રહે છે: સજીવન-ચૈતન્યમૂર્તિ માત્ર સનમ જ છે-આશક તો ગોચા બાન વગરની ચીઝ-સુરદ્દ છે’, એ મૌલાના રૂમી સાહેબના કહેવા ઉપરાન્ત, આપણે મનન કરવા ચોગ્ય એક સન્તના અનુભવોદ્ગાર છે કે:-

‘સાહેબકે દરબારમે, કમી કાહુકી નાહિ:

‘બન્દા મૌજ ન પાવહી, ચૂક ચાકરી માહિ’

c. f. ‘Ye suffer from yourselves, none else compels,

‘None other holds ye that ye live and die.’

સરખાવો:-ઉચ્ચરેદાત્મનાત્માનં નાત્માનવસાદયેત્.

આત્મેવ યાત્મનો બન્ રાત્મેવ રિપુરાત્મનઃ ॥ મ. ગી. ૬.૫.

- મસ્નવીમાંથી નીચેની એક વાત આપણને ઉપયોગી છે :
- કોઈ આશકને એક પ્રસંગે તેની પ્રિયતમાનાં દર્શનની તક મળી. તેણે તેને હૃદયથી ચાંપીને ભેટવાને બદલે પોતાના ખિસ્સામાંથી એક કાગળ કઢાડ્યો અને તેને વાંચી સંભળાવવા માંડ્યો. તે કાગળમાં એ જ માશૂકના રૂપની, તેના પૂર્ણત્વની અને તેના વિયોગમાં તે તેને કેટલા બધા પ્રેમથી ચાહતો તેની તારિક્કની તથા પોતાના દર્દની ગઝલો લખેલી હતી. તે સાંભળતાં માશૂકે તેને કહ્યું કે:—‘ હવે તો તમે સાક્ષાત્ મહારી પાસે જ છો અને તેથી વિયોગના આવા વિલાપો અને દુઃખના ઉભરા પાંચવામાં અત્યારે વખ્ત ગાળવો એ એનો અવળો ઉપયોગ છે. આપણને રૂબરૂ મળવાની જે દહાણ મળી છે તેનો આ પ્રમાણે અવળો ઉપયોગ કરવો એ સાચા પ્રેમીને ઘટતું નથી. આ ઉપરથી તો સ્પષ્ટ થાય છે કે, તમારા પ્રેમની ખરી વસ્તુ હું નથી પણ તમે ખરેખર જ જેને ચાહો છો તે વસ્તુ તો તમારી પોતાની જ હાલમસ્ત દશા અને તેને લગતી તમજી પોતાની જ કવિતાના આલાપો છે. પાણીથી વિખૂટી પડેલી માછલી લાંબા કાળ પછી જેવી રીતે પાણીને જીવે તેવી રીતે હું તમને જોઈ છું, પણ તમે તો મહારાથી જાણે તે રોકી રાખો છો: આ તો એવું છે કે જાણે હું અત્યારે લાહોરમાં હોઈ અને તમારું કોઈ પ્રેમપાત્ર લાંકામાં હોય ! હૃદયનો જેના તરફ ખરેખર પ્રેમ હોય છે તે તો એવો હોય છે કે, હૃદય માત્ર પ્રેમપાત્રને એકને માટે જ ખાલી હોય છે. તમારી બાબતમાં તો સ્પષ્ટ છે કે, તમારું હૃદય મહારે માટે ખાલી નથી ! તમારા હૃદયમાં મહારે માટે જગા હોય તેના કરતાં તમારી પોતાની ગઝલો માટે વધારે જગા છે ! ’

આ માશૂકના ઉદ્ગારો દ્વારા આશકોને બહુ ઉપયોગી નસીહત મળે છે. ખરા આશકની દશા તો આવી છે:—

‘ મહરે ન ઈસ્મકી પોથી ! ’ અલિક્ જ પે ’ ન હમ સીખે !

‘ ફક્ત એક ઈશકી મક્તબમે ’ હમ નામે સનમ સીખે ! ’

તાત્પર્ય એ છે કે, સુફી આશકે ક્રમે ક્રમે પોતામાંની વાસનાઓનો ક્ષય કરીને સુક્ત થવા તરફ નિશાન રાખવું જોઈએ—તેણે ‘સાફી’ થવું જોઈએ—આસપાસની તમામ સ્થિતિઓથી અલિપ્ત—

સાફ-પ્રેમસ્વરૂપ બનવાને જ તેણે મથવું જોઈયે. અનેક બાબતો તરફ ભટકતી વૃત્તિવાળું ચિત્ત “પ્રેમયોગ” માટે નાલાયક છે. દુનિયાદારી અને ઇશ્કને બંનેને મેળવવા માર્ગનાર અને બંનેમાં અછેક પગ રાખનારને સુફીવાદના ઇશ્કમાં ફત્તેહ મળવાનો કેટલો ઓછો સંભવ છે એ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. માત્ર સુફીવાદમાં જ નહીં પણ પ્રભુના બધા માર્ગોમાં એવી જ વિકટતા છે. પ્રેમસ્વરૂપ ઇસુખ્રિસ્તે પણ આપણને એવું જ કહેલું છે:-

“No man can serve two masters : for either he will hate the one and love the other, or else he will hold to the one, and dispise the other. Ye cannot serve God and mammon.” Holy Bible, P. 771. New Testament, VI : 24.

“જે માલિકાની સેવા કોઈ માણસ કરી શકે નહીં: કેમકે તે એકને કાં તેા ધિક્કારશે કે બીજાને ચ્હાશે; અથવા તેા એકનો પક્ષ કરશે અને બીજાનો દ્વેષ કરશે જેવ અને દોલત બંનેને તમે નહીં સેવી શકો.”

હોલી બાઈબલ, પૃ. ૭૭૧. નવીન સંધિ, ૬: ૨૪

સુફી આશકની ભક્તિ નીચેના પ્રેમકીર્તનમાં આપણે જોઈયે:-

તેરી ઉદ્દતમે' મર મિટના, શહાદત ઇસ્કો કહેતે હય:

તેરે કૃએમે હોના દફન, જન્મત ઇસ્કો કહેતે હય.

તુઝીકો જેખના, તેરી હિ સુનના, તુઝમે' ગુમ હોના:

હકીકત, મારિફત એહલે તરિકત ઇસ્કો કહેતે હય.

રિયાસત નામ હય તેરી ગલીમે' આનેબનેકા:

તસન્વરમે' તેરે રહેના, ઇબાદત ઇસ્કો કહેતે હય.

જે તુઝમે' ઔર તૂ જિસમે' ફિર ઉસકો દૂંદના કયસા ?

યે હિ હય બેખબર ગફલત, જહાલત ઇસ્કો કહેતે હય.

ખહડા કલમા બૂતોને ઔર ગવાહી દી ફરખતોને:

નબૂઅત ઇસ્કો કહેતે હય: રસાલત ઇસ્કો કહેતે હય.

રહા મુઝમે' બશિકલે રહ પર સૂરત ન હિખલાઈ:

ઇસે કહેતે હય બેગૈરત, મૈયત ઇસ્કો કહેતે હય.

કઠાયા સરકો સિઝ્દમે', યે હિ ઉમ્મતકી ખાતિર મૈં:

શહાદત ઇસ્કો કહેતે હય: ઇબાદત ઇસ્કો કહેતે હય.

નઝર આયા હય જો જલવા, મૈને તાહ વ ચાનકા:

ખા ખા કર કસમ કુરાને, સૂરત ઇસ્કો કહેતે હય

તેરા આશક, તેરા રાખ્દા, તેરા મફતૂ વ ભંદાદહ્:

તેરા ખાદિમ, તેરા બન્દા, હિદાયત ઇસ્કો કહેતે હય.

(અગલે હિદાયત.)

એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે:-

ગુજરાતીમાં 'ગરલ' નું સાહિત્ય.

અપી જૂં પ્રેમમાં તહારા, સમર્પણ એ હમે કહીએ .
 ફકન થવું શેરીમાં તહારી, હમારૂં સ્વર્ગ એ કહીએ.
 સ્તુતિ તહારી જ બસ ! સુણવી, તહને જોતાજ ગૂમ યદયે :
 ખીમાસા, સાખ્ય ને તરવેા, બધું એમાં હમે કહીએ
 સફર તહારી ગલીમાં તે, શહનશાહી હમે કહીએ :
 રહેવું ચિન્તને તહારા, પરાભક્તિ હમે કહીએ
 તૂંમાં છે જે-તૂં છે જેમાં, પછી શું શોધવું તેને ?
 ખબર નહીં એ જ અજ્ઞાની અગર ગાફિલ હમે કહીએ
 ઝકાયા આ વેદની શિખ્યા, બધું અઘાંક સાક્ષીમાં :
 અસલ એ શબ્દ અજ્ઞાનો, અણુવાણી હમે કહીએ.
 નિરાકાર રહે અનંદર મગર દર્શન ન દે દિલબર :
 વગર તૂં તે નફ્ટ જીવતર અગર મૃત્યુ હમે કહીએ.
 ચરણ ચુમતાં કપાળ્યું શિર, સનમના પ્રેમની ખાતિર :
 સમર્પણ એ હમે કહીએ : પરાભક્તિ હમે કહીએ
 પીધું જે નથીતિ ઝીતિનું, નિરજન નેતિ નેતિનું :
 ખરેખર ! વેદના સોગન ! અણુ એ-એ હમે કહીએ.
 દિવાન ઘેલું તુજ પ્રેમી : ત્વદર્પિત પ્રાણતનમનધન :
 ખરો રાહ એ કહીએ.

દિબાચો ચાને હપોદ્ધાત

નમભક્તિ, એ બેશક, કોમળ, પવિત્ર અને મહિમાવન્તાં ભક્તહૃદયોની દિવ્ય શ્રદ્ધાનું પરિણામ છે અને વિરલ હૃદયમાં જ તે સ્વયં સ્પુરણ પામે છે, એટલુંજ નહીં પણ હરકોઈ લૌકિક નિયંત્રણથી તે હમેશ પર હોય છે; છતાં પ્રેમને નામે જ્યારે દેશની અધોગતિ થવા લાગે છે ત્યારે કુદરતના નિયમ મુજબ ‘કરસનદાસ’ જેવાં સાચાં અને વીર હૃદયો એ દુર્દશાનું ભાન કરાવવાને આગળ આવે છે અને આવવાં જ બેઠયે. ખરું છે કે, શ્રદ્ધા એ બુદ્ધિનો વિષય નથી, છતાં, ધર્મને નામે ફરજિયાત અથવા અર્થહીન અનુકરણ તો કેવળ અનિષ્ટ છે. એથી સત્યનાં દ્વાર ખુલ્લાં નહીં, પણ બંધ થાય છે—પ્રકાશનો માર્ગ સંકોચ પામે છે, અને જાણ્યે અજાણ્યે પણ પ્રેમને એટલે પ્રભુને આપણાથી અન્યાય થાય છે. વસ્તુસ્વરૂપનું રહસ્યજ્ઞાન પામ્યા વિના ઇશકને નામે પ્રવાસી હૃદયો વિમાર્ગે વડી જવાની ધારતી રહે છે અને તેથી આટલું બેલાશક બોલવાની ફરજ લાગે છે. મિબજ ઇશક ગમે તેને ચાહે એમાં પ્રતિબંધ પ્રગ્ભ નથી—દેવી સીરાંની ચેકે ને -

દયારામભાઈ પછી એમના હૃદયને કંઈ અંશે સમરૂપ હૃદય આપણે કવિ નર્મદમાં જોઈએ છીએ : કવિ નર્મદે પ્રેમની મસ્ત અને જુસ્સાભરી બાનીમાં ‘ઈસ્ક’ ગાયો, બળાવ્યો અને ગૂજરાતને સંભળાવ્યો છે. અલબત્ત, તેના હૃદય પર કીટસ, આપ્પરન અને બીજા ઇંગ્લિશ કવિઓની તથા દયારામ જેવાની અસર થયેલી છે તેવી ફારસી કે ઉર્દુ લેખકોની અસર થયેલી તેના ઉદ્દગારોમાં જણાતી નથી. તેણે ‘ગઝલ’ નહીં ગાયેલી એવું નથી; ‘ગઝલ’ તેણે બેશક, ગાયેલી પણ તેના જેવા વીર હૃદયને ‘પ્રેમશૌર્ય’ની ગર્જના પુકારવામાં ‘લાવણી’ની રચના વધારે અનુકૂળ પડેલી અને તેથી રૂઢ અથવા હાલ જે ‘ગઝલ’ ગણાય છે તે માપ (Metre)માં તેણે લખ્યું નથી.

“ચલો ! ચલો ! શૂં વાર લગાડો ! જલ્દી પીવા માડો !”

વગેરે એના પ્રમત્ત ઉદ્દગારો ઝાંઝેર છે.

કવિ નર્મદના પ્રતિભાશાલી હૃદયે જ ગૂજરાતને “હૃદય” આપ્યું છે—જીવન આપ્યું છે, એમ કહેવામાં કશી અતિશયોક્તિ ગણાશે નહીં. નવી ભાવના, નવા વિચારો, નવી શૈલી અને નવા જુસ્સાની કવિતા તો આપણને નર્મદે જ આપી છે. જાણવા અને નોંધવા જેવું એ છે કે, “લાગણી” એ શબ્દ જ Feeling ઉપરથી પહેલવહેલો ગૂજરાતી ભાષાના શબ્દકોષમાં દાખલ કરનાર કવિ નર્મદાશંકર છે.

પરંતુ, ગૂજરાતી ભાષામાં ખરેખર ગઝલ લખનાર તો મસ્ત બાલ છે. એ વિરલ વ્યક્તિએ આપણી એટલી તો કીમતી સેવા કરેલી છે કે તેની કદર કરવાની આપણુ બન્ધુઓની અશક્તિ આપણે સ્વીકારવી જોઈએ. ફારસી શાયર હાફેઝ જે ઇરાનનો મહાન કવિ (Prince of Persian Poets) ગણાય છે, તેનું સાહિત્ય ગૂજરાત હુઝૂર રબૂ કરવાનો એમણે કરેલો પ્રયત્ન કેટલો ઉપકારક છે ? સુફીવાદ વિશે પણ એ જ મહાન પુરુષે આપણને પહેલવહેલી માહિતી આપી છે. ઈસ્લામી રિયાસતના કેટલાક ઐતિહાસિક ગ્રંથોનો તરબૂતો પણ એમણે કરેલો, ‘ભારતીભૂષણ,’ ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ અને ‘કૃષ્ણમહોદય’ એ વગેરે સામયિક પત્રોનું તન્ન પણ કેટલોક કાલ ચલાવેલું. આપ

નવીન કાવ્યસાહિત્યમાં ફારસી ઢબ સુજબની ઇશકની શાયરી . મસ્ત બાલથી શુર થાય છે.

મસ્ત બાલનું જિગર નીડર, પ્રામાણિક, સ્વતન્ત્ર અને વિશુદ્ધ છે, એ તેમના ઉદ્ગારોમાં પ્રપાત પામનારને સ્પષ્ટ થશે. ‘હરિપ્રેમપન્થદર્શી’ અને ‘કલાન્ત કવિ’ એ તેમનાં પ્રેમ-કાવ્યો હરેક પ્રેમી હૃદયને મનન યોગ્ય છે. સુફીવાદની તળક તેમની ગઝલોમાં બહુ સ્પષ્ટ છે અને તે ઇશકનાં રાહદારીઓને થોડુંક હૃદય ખર્ચે સુગમ થઈ શકશે. ખરેખર, એ હૃદય આપણું રાહબર થવાને પાત્ર છે. ‘કલાન્ત કવિ’માં સુફી આશકે કરેલી ભક્તિ છે—ભક્તિયોગ છે.

તેમના સમકાલીન અને મિત્ર મર્દૂમ પ્રો. મણિલાલે પણ સુફીવાદના ધોરણ પર થોડીક ગઝલો લખેલી છે. ‘મસ્તી’ અને ‘દર્દ’ બન્ને એમની ગઝલોમાં પ્રધાન છે અને ઇબારતની બાબતમાં પણ મસ્ત બાલની છાપ પ્રબલ છે. એમનો કાવ્ય-સંગ્રહ સટીક છે અને પ્રોફેસરે જાતે એમાં તાત્ત્વિક રીતે વેદાન્ત-વિચારો સ્ફુર્તિબદ્ધ છે. વેદાન્ત અને સુફીવાદનો સંબંધ કેટલો નિકટ છે, એ પ્રો. મણિલાલના હૃદયોદ્ગાર સ્પષ્ટ કરે છે. (જુવો માર્ગદર્શક ટીકા. ગૂ. ગ.)

મર્દૂમ ડૉક્ટર હરિ હર્ષદ ટ્રુવની હૃદયરંજક ગઝલોમાં ઇશક અને ઇશકની મસ્તી કરતાં શૃંગારરસનું દર્શન વધારે છે; દયારામનો શૃંગાર અને નર્મદનો જુસ્સો એમાં સ્પષ્ટ છે. ખેશક, તેમાં દર્દ છે, છતાં આપણે જોઈ શકીએ કે એ દેશપ્રેમી અને રસથી ઉભરાતા હૈયાનાં કવનોને સુફીવાદની ગઝલો સાથે કશો આન્તર સંબંધ નથી. “હય્રાને-હિન્દ” એ મથાળા નીચે તેમણે કેટલીક સ્વદેશપ્રેમની ઉછળતી ગઝલો લખેલી અને ‘ચન્દ્ર’માં છપાયેલી છે, પણ તે આ સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઉચિત લાગ્યું નથી.

ઇશકના દક્ષતરમાં કલાપીનું નામ તો મશહૂર અને ચિર-સ્મરણીય છે. એ વિશે વધારે વિવેચનની અહીં અપેક્ષા છે કે? એના કેમલ અને વિશુદ્ધ હૃદયની તદ્દલીન લાગણીથી ગવા
૫ ઇશકે ગૂજરાતના પારીબ બગીચાને સુહાવ્યો છે અને તેના

પડઘા તેા સંભળાયાં જ કરશે. ખરેખર, કલાપી એક અલૌકિક સુરુષ છે. સત્તર-અસાડ વર્ષની વયે તેણે લખેલી પહેલી જ ગઝલ “ફકીરી હાલ” તેના હૃદયની મહાન લબ્યતાની પ્રતીતિ કરાવવાને ખસ છે. ઇશક સિવાય જેણે આખી જિન્દગાનીમાં ખીન્નું કશું જ પુકાર્યું નથી, ઇશક સિવાય જેણે ખીન્નું કશું જ ક્યું નથી અને ઇશકમાં જ જેણે જિન્દગાનીની કુલ કુરખાની કરી છે તે અદ્ભુત જિન્દગીને આપણે શી રીતે ઇન્સાફ આપીશું ?

તેની ગઝલોમાં કલાનું પ્રાધાન્ય નથી; તે તે લાગણીનો શિરોમણિ આલેખક છે. લાગણી એ તેની ગઝલોમાં મુખ્ય તત્ત્વ છે અને ઇશકી આદમીની જિન્દગાનીનું પણ એ લક્ષણ ચોક્કસ કાલ સુધી હોય છે જ. કલાપીની ગઝલોમાં ખરૂં જોતાં કવિની કલા નહીં પણ લાગણીને વશવર્તિની—તેના દર્દની પ્રબલ પ્રેમોર્મિઓ છે. પ્રેમયોગમાં લીન થવું અને લીનતા-દ્વારા અન્તે એમાં જ લય પામવું, એ કલાપીની ગઝલનો સાર છે—ઇશકનો પણ એ જ સાર છે : પ્રેમ, પ્રેમયોગ; ભક્તિ; લીનતા અને લય; નવું જીવન—શાન્તિ—મુક્તિ—નિઃશ્વેદ્ય.

કલાપીના પવિત્ર અને સુંદર હૃદયોપવનની નવી પ્રસાદી ‘માલા અને મુદ્રિકા’ આપણને હમણાં જ જડે છે : અલખત્ત, એમાં અમુક વંચનનાં મુખમ્મસ યા કબ્વાલીની ખેતો નથી; છતાં, ખુદ આત્માને ગાવાની આખાદ ગઝલ-ગઝલની ‘માલા’ અને સફલ પ્રેમની ‘મુદ્રિકા’ એમાં પાને પાને આશક જીવે છે, અને ફિદા થાય છે. સાધુખાન્ધવ પઢિયારે ‘પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ’ પ્રકટ કર્યા પછી, આવી વિરલ પ્રસાદી આપણને હમણાં જ મળે છે. લગ્નસ્નેહની જે ખામીથી સરસ્વતીચન્દ્રનું મહાભારત ખરેખર દૂષિત લાગે છે તેનું કારણ અને વારણ આ નવલ અને મંગલ ગઝલથી ગૂજરાત કદાચ જોઈ શકશે એવી આશા છે. ઝંઝા

સ્વ. જટિલ, અરવિન્દ અને તકિલની થોડીએક ગઝલો લખેલી છે, અને તે સરલ છે. સ્વ. અમૃત નાયકની પણ થોડી જ ગઝલો ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. તેની કૃતિ ઉર્દુને અનુકૂળ છે અને ઇશકનો તેને અભ્યાસ અને સ્વાનુભવ છે, એ આપણે બાણી શકીએ છીએ.

સ્વ. દીનબન્ધુ મસ્ત બાલના સમકાલીન, કંઈ અંશે શિષ્ય અને સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં સાહાયક છે; એમની બે જ ગઝલો સંપાદિત થઈ શકે છે અને તેમાં ખરી 'ગઝલ' નો આવિર્ભાવ છે, એ આપણે જોઈએ છીએ.

પ્રસિદ્ધ ગૂર્જર અન્યકાર મહૂમ ગોવર્ધનરામે વધારે ગઝલો લખી નથી પણ સરસ્વતીચન્દ્ર અને રનેહમુદ્રામાં પ્રેમનાં ચિત્રાનું આલેખન ખની શકેલા તમામ કલાકૌશલ્યથી કરેલું છે. તેમની નવલકથામાંની બન્ને ગઝલો રસ, હર્ષ અને ઉડું હૃદય ખતાવે છે. ફારસી કે ઉર્દૂ ભાષાના વિશેષ શબ્દપ્રયોગ વગરની છતાં એ ગઝલો મનોરંજક અને સુપ્રિદા છે. કલાની દેવી કેટલી સમર્થ છે તેનો અરછો નમૂનો એ કલમ રજૂ કરે છે. ઇશકના ચુસ્ત આશકો પરમ સત્ય (હકીકત) તરીકે પ્રેમ અને ધર્મ એવી બે જુદી ભાવનાઓનો બેશક, ધન્કાર કરે છે; પરન્તુ એ કલાવિધાનમાં નવલકથાના લેખકે સત્ય કરતાં સહી-સલામતીનો માર્ગ વધારે પસન્દ કર્યો છે : અલખત્ત, ગૂર્જરાતના એક અપૂર્વ નવલિક (Novelist) તરીકે મહૂમ ગોવર્ધનરામ માટે આપણને ઘટતું માન છે અને હોવું જોઈએ, પરન્તુ હકીકતની નજરે તપાસતાં આપણે જોઈ જ શકીએ કે, એ કથાના પ્રેમી નાયકને અન્યકારે ફરીથી કરાવેલું અચુક્ત લગ્ન કેવળ કૃત્રિમ અને અશક્ય છે, એટલું જ નહીં, પણ એથી એને પ્રેમપ્રવાહમાં નિપતિત બનાવીને કુશલ કલાચાતુર્ય જ્યારે ધર્મ અને હિતને આગળ કરીને એની તરફેણમાં વકાલત કરે છે, ત્યારે તો ખરેખર વિચિત્ર લાગે છે-છતાં એ વિષય અત્યારે બહુ આવશ્યક નથી. સાંલળવા પ્રમાણે ગોવર્ધનરામે 'મુખમ્મસ'ના મિઝાન પર 'ગઝલ' રચવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો; પણ એમણે વધારે 'ગઝલો' લખેલી જણાતી નથી. એમની 'રનેહમુદ્રા' પણ રનેહપાત્ર છે.

ઇશક મનુષ્યની ઝિન્દગાનીનો અતિશય ગમ્ભીર પ્રશ્ન છે, અને હવે તો આપણા ઉલ્લેખ ભૂતવર્તમાનમાથી ચાલુ વર્તમાનની બહુ નજીક આવી પહોંચ્યો છે, તેથી હવે આપણે અટકવું જોઈએ.

હયાત લેખકોની ગઝલો વિશે બોલવું એ, કદાચ, તેમની જિન્દગી માટે બોલવા બરાબર થાય અને તેથી બસ.

‘ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન’ નેતાં આપણને એ વિચાર આવ્યા સિવાય રહેતો નથી કે મૂલ ફારસી અને ઉર્દૂ ભાષામાં ગઝલોનું સાહિત્ય નેતાં ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન ‘કુચ્છ મિસાત’માં નથી—‘આપેહયાત’ જેવા ઉર્દૂ ગ્રંથો નેતાં બાહ્ય અને આન્તર બન્ને પ્રકારે ગુજરાતી ગઝલોનો ‘સંગ્રહ’ કથા હમ વગરનો લાગે છે. અલબત્ત, સ્વર્ગવાસી લેખકોમાં બાલ, મણિ-લાલ, કેલાપી, નાયક વગેરે દ્વારા તેમ જ હયાત લેખકોમાં રા. રા. દેરાસરી વગેરે થોડાક લેખકો દ્વારા આવેલી ‘ચીઝ’ આશકોને બેનમૂન બખ્શિસ છે, અને બેશક એમાંના ઘણા હૃદયોદ્ગારો ચૈતન્યવાહી અને પ્રેમની પરાકાષ્ટા ખુદી દર્શાવનારા છે. પ્રેમ તેઓ બોલે હો અને સર્વત્ર વિસ્તરે. અસ્તુ.

ગુજરાતી ગઝલિસ્તાનમાં આપણી કેટલીક બહેનો પણ પ્રેમગાન ગાય છે, એ આપણે ઘણી લાગણીથી બેઠવે છીએ: ઇશ્કનાં સુખારક તખ્ત મિસાલ એમનાં કોમલ હૃદયમાંથી આપણને જે પ્રસાદ મળે છે તે પણ કેવો છે !

“જગત બાગે તું વેપારી, ખરીદી તારી છે ન્યારી;

“બધું લ્હાફ, નથી માફ, હરિ-સુખરૂપ જે ચાર.”

સૌ. હરિસુખગૌરી, ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન, પૃ. ૨૧૭

એ ઉદ્ગારો ત્રિભુવનને બાગ કદપીને તેના માળીને સંબોધેલા છે, અને તેમાં શ્રદ્ધા છે, સ્નેહ છે, અર્પણ છે.

ગઝલનું લક્ષણ હર્દ અને મસ્તી એનું પણ રૂઢન અને નિરૂપણ ગૂર્જરી દેવીઓ કરે છે:—

“હવે સંન્યાસ આ ધાર્યો, ધરી કફની ન્યહાં અગે !

“કહો ત્યારે હવે શાને, રહેલું સ્વાર્થની સંગે ?

“ભલે ! રજૂમાં વસી, વનમાં, જીવન મ્હોરું બધું ગાળું !

“ગણી ખોટો-સદા ખોટો ! સકલ સંસારને ભઠો !

“અરે ! થોગી ! વિચોગી હું, સદા છુ પ્રેમની થોગી;

“નહી થોગી ! સદા થોગી ! સદા સ્વંન્યાસિની હું તો !”

સૌ. કાન્તા, ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન, પૃ. ૨૧૬

અને,

“શુંમાર કે સોનંદર્ય, રસ કે પ્રીતિ હૃદયે છે નંદિ;

“વેરાગ્ય વાધ્યો હરમાં ને સ્નેહન્યાતિ ઇશની.

“મહારે હવે સંસારમાં શું સ્નેહથી છે શોધવું ?

“ચિન્તામણી આ દેહથી ચિન્તામણી હું મેળવું.”

* * * *
 “મિથ્યા બધો સંસાર આ પરપંચનો દરબાર છે,
 “મિથ્યા બધી ઘટમાળ ને મનુ પરમ મૂરખરાજ છે.
 “મનુષ્યો તણી જગ સફર ઉભી હું કિનારે જોજ છું,
 “હુબી ગયાં, કો હુબતાં, હુબી જશે, હું રોજ છું.
 “હુબ્યાં ઘણાં, હુજે ઘણાં, હુબી જશે આ દુનિયા,
 “તોપણ, અરેરે ! રંક જીવો હુંપણું નહિં ત્યાગતાં.

* * * *
 “મૃત્યુભૂમિના લોકની પ્રીતિ નકામી લાગતી,
 “હું શુષ્ક થઈ તેથી કહો, પણ શુષ્ક સૃષ્ટિ ભાસતી.
 “મહારા હૃદયનો પ્રેમ જે શૃંગારરસને રેલતો,
 “વિરમ્યો હવે સ્વામી દયાળુ શ્રી હરિના ચરણશો.”

સા. જ્ઞાનમણી. ગૂજરાતી ગ્રંથલિસ્તાન, પૃ. ૨૨૦

આમાં ‘દર્દ’ છે, ‘હૃદય’ છે, પ્રેમ છે, પ્રેમશૌર્ય છે, પ્રજ્ઞાનભાનુંનાં આછાં-ઉજ્જમાળાં કિરણોનો આશા આપતો પ્રકાશ છે અને એ ગઝલ છે : આપણે જોઈ શકીએ કે ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાનમાં નમૂનેદાર ‘ચીઝ’માં એની ગણના છે.

પ્રેમનાં યોગી હૃદયને ભક્તિ અને જ્ઞાનના પ્રવાસમાં કોઈ કોઈ વાર કંઈ અદ્ભુત પરમાનન્દ (Ecstasy)ની આત્મોર્મિનો સ્વાનુભવ થાય છે, અને એવી મસ્ત દશામાં જે અનિર્વાચ્ય ઉલ્લાસ તેની રંગે રંગે વહે છે તેનું નિરૂપણ કરવું એ અશક્ય છે : એ હાલમાં કંઈક સ્પષ્ટ અને અપરોક્ષ અલેદાનુભવ જેવું તેને થાય છે. ‘અલેદાનુભવ જેવું’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે એ અનુભવ કાયમનો રહેતો નથી. અલબત્ત, એ કાયમનો નથી, અથવા કેટલા કાલનો છે એની તેને પોતાને કશી ખબર તે વખતે નથી હોતી. એ અનુભવને વાણીમાં વ્યક્ત કરી શકાય એવું નથી અને કહેવા યાદીએ તો, ‘પ્રભુના કૃપાપ્રવાહનો આત્મામાં અનુભવ’ અથવા ‘આત્મામાં પરમાત્માના સાક્ષાત્કારનો અનુભવ’ કે એવું કંઈક અધુરું યોદ્ધીએ તો યોદ્ધી શકાય. જુદા જુદા સુદી સન્તમહાત્માઓએ પણ પ્રસંગોપાત

આ હાલમસ્ત દશા (Ecstatic State)નો સ્વાનુભવ વિવિધ પ્રકારે નિરૂપિત કર્યો છે. આવો અનુભવ પ્રવિત્ર હૃદયની લાંબા કાલની લીનતાનું પરિણામ છે—તપાન્તે જન્મતું આત્મદર્શન છે. મોલાના રૂમી સાહેબ કહે છે કે, એ દશા રહમજવાને તો તેનો પ્રત્યક્ષાનુભવ થવો જોઈએ. ગુદશને રાઝ (એટલે ' રહસ્ય-નિકુજ ')માં મહાત્મા મહમ્મદ શબિસ્તરી સાહેબ રહમ-જાવે છે કે, જ્યારે પરમાત્મપ્રાપ્તિનો ઉમેદવાર તે અસીમ લબ્ય જ્યોતિની લગભગ છેક નજીક આવી પહોંચે છે ત્યારે તે જ્યોતિના નિઃસીમ પ્રકાશને લીધે મનની દૃષ્ટિ કેવળ બન્ધ થઈ જાય છે—અને તે વખતની એ દશા છે.

આવો સ્વાનુભવ થવો એ અતિ વિરલ છે. કેટલીક ફારસી, ઉર્દુ અને હિન્દી ગઝલમાં આપણે આવા 'હાલ' જોઈએ છીએ:—

‘ મેં ખુદ હું ખુદાઃ ઈરકકે મયખાનેમે ’ દેખાઃ

‘ જગલમેં ન કાબમેં : ન ખૂતખાનેમેં ’ દેખા.

‘ મનસૂર ચહડા સૂલીપેં, પુકારાઃ—અનલ હક !

‘ આશકકો મઝા હમનેં યૂં મર જાનેમેં ’ દેખા.

* * * *

‘ ફેના કયૂસી ? બકા કયૂસી ! જખ ઉસ્કે આશના ડેરે !

‘ કલા ઈસ ધરમે આ ડેરે ! કલા ઉસ ધરમેં જા ડેરે !

‘ જો ચરમે ગંદારો ’ આઈન-એ-તૌહિદકો દેખાઃ

‘ તો સખ કુછ તૂં હિ તૂ હય, તૂં ન કુછ બેખુસુમા ડેરે !

‘ હકીકત ખાલદી આઈન-એ-વહદતમેં દોનોહી :

‘ ન તુમ હમસે બુદા ડેરે ! ન હમસેં તુમ બુદા ડેરે !

(ગઝલે અમીર)

‘ નિસ્કો હે કહતે ખુદા હમ હિ તો હે !

‘ માલકે અઝં-ઓ-સમા હમ હિ તો હે !

* * * *

‘ કોન કિસ્કો સિર હુકાતા અપને આપ ?

‘ જો હુદા નિસ્કો હુદા હમ હિ તો હે ! ’

‘ મુઝકો દેખો ! મેં કયા હું તન તન્હા આયા હું !

‘ મતલબ-એ-નૂરે ખુદા હું : તન તન્હા આયા હું .

* * * *

‘ હું બી, હા બી અનલ્હક હે, ચહ બી મંજલ અપની :

‘ સમસે ઈફા કી જિયા હું તન તન્હા આયા હું ’

કલાપી એક મિત્ર તરફના પત્રમાં લખે છે કે, ફારસી અને ઉર્દુ લેખકોનું હૃદય તેમને સાચું (Sincere) અને ખડું પવિત્ર લાગે છે; એમનું એ કહેવું સુફીઓની હાલમસ્ત અને લીન દશા પરથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. પરમાત્મદર્શન માટે સુફીનો તરફડાંટ સાચો અને વસ્તુ પામવાને પાત્ર હોય છે. તેને માલૂમ છે કે,

‘ નેસ્તી હસ્તી હય, યારો ! જ્યારે હસ્તી કુછ નહીં :

‘ બેખુદી મસ્તી હય, યારો ! જ્યારે મસ્તી કુછ નહીં.’

અને, એવી દ્રઢ પવિત્રતાથી આત્મચરત રહેનારને જ દિવ્ય નિબનનન્દ અનુભવાય છે.

‘ આજ ઝાંખી થઈ કંઈ ચારની છે હરિ ! હરિ !

‘ મતિ, આંખડી નહુગારિયે છે હરી હરી !

‘ નિર્મળ તને પરિમળ બહેકી ઉડે ગગન !

‘ ખુશબો ઈરમ શુલજારની છે હરી હરી !’

(બાલ, ગૂ. ગ. પૃ. ૧૪)

આ ઉદ્ગારો એવી જ લીનતાનું પરિણામ નિરૂપે છે; અને તે કાયમ અનુભવના ન છતાં, એક વાર આત્મામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાયલા છે એ તો ચોક્કસ છે.

પ્રો. મણિલાલના પણ એવા ઉદ્ગારો છે :-

‘ અન્તર આટી તૂટી ગઈ રે,

‘ લાગી ભેદ જમણની જાન્ત રે;

‘ બધે દરશન આપને આપનાં રે—

‘ સન્તો—ગીત અભેદનાં ગાધએ રે

‘ પ્રેમસુરત બાંધી પ્રેમથી રે,

‘ લાગી પ્રેમની તાળી તાન રે,

‘ એમ પ્રેમ મણિ નિજ ધ્યાનમારે—

‘ સન્તો—ગીત અભેદનાં ગાધએ રે.’

(સુદર્શન, જુન : ૧૮૯૬.)

ઉપરાન્ત, પ્રેમજીવન અને અભેદોર્મિમાં પણ એવા જ ઉદ્ગારો છે. (પ્રેમમય ઉપાસ્ય બ્રહ્મ, કાવ્ય ૧૧મું અને અભાનોર્મિ, કાવ્ય ૧૧મું.)

કલાપીના ઉદ્ગારોમાં કોઈ કોઈ પ્રસંગે એવા ઉભરા આવે છે. (‘ ઈરકનો બન્દો ’ અને ‘ હમારી પિછાન. ’)

સ્વામી-રામતીર્થ જેઓ આખી દુનિયાને અદ્વૈતાનુભવ
ઝાંઝેર કરે છે એમના નિબાનન્દનો અદ્ભુત બહાર ભેળ્યે :

‘સખ વેદ ઓર હરીન, સખ મહાબળ, કુર્યાન, અંજલિ ઓર ત્રૈપટકા,
‘શુદ્ધ, શંકર, ઈસા ઓર અહમદ, થા રહના, સહના કન સખકા,
સુખમે ! સુખમે ! સુખમે ! સુખમે !

‘થે કપિલ, કનાદ ઓર અક્લાતૂં, અરુપેન્સર, કેન્ટ ઓર હેમિલ્ટન,
શી રામ, યુધિષ્ઠિર, અસકન્દર, બિક્રમ, કેસર ! અલગબથ, અકબર,
સુખમે ! સુખમે ! સુખમે ! સુખમે !

ગુજરાતના પ્રાચીન લકતોએ પણ વિલક્ષણ અનુભવાત્મક
ઉદ્ગારો રુઝુ કરેલા છે :-

‘ભેખડી ટેક ચલી ખટહરીન, ભેખ નહીં તહાં ટેક કીનાકી ?
‘ટેકકી ટેક ચલી ને હરીદિશ, ટેક હમારી તો હે ને કુનાકી:
‘લંડ કહો, કોક લંડ કહો, પાખંડ કહો, અર કહો ને ભિખારી !
‘સળગન કહો, દુરિગન કહો, અર ચોટ કહો, કોલ કહો બ્રહ્મચારી !
‘કાણકો પાવ ટિકે નહીં તહાં લો, જહાં ભઈ કીની અખે ને પચારી !

*

*

*

*

‘માલા ન ખેરે, ટીકા ન ઘનાજી, શરણે ન ભજ મે કોલ કીકીકા,
‘આપા ન મેટુ, ચાપા ન થાપુ મે મદમાતા હૂં મેરી ખુશીકા;
‘બેહિસ્ત ન દોઝબ દોક ન ચાહૂં, ન ચાહૂં નામ ન રૂપ કીસીકા,
‘હૂં નહીંકી સંઘ્ય પરી ને અખાકી, ભનેગા જે કોલ ડર ઉસીકા !’

(સન્તપ્રિયા, અખો.)

અને,

‘વેદ વખાણે વાત, ઉપનિષદ્ અન્તે સદા;
‘તે સ્વામી સાક્ષાત્, લખ્યો અખાના ભાગ્યમાં.
‘સહજે ઉપકી સેર, ખૂંટકાટુ બુદ્ધિમાં, અખા !
‘રહો ઘેરનો ઘેર, નિહાલ થયો નિધિ ઉપડયે’

(અખાના અપ્રસિદ્ધ દ્વંદ્વા.)

પ્રેમ અને ભક્તિનાં હિમાયતી અથવા અમુક સંપ્રદાયને
વળગી રહેનારાં હૃદયો તરફથી આપણે કેટલીક વાર સાંભળીએ
છીએ કે, અખો શુદ્ધ વેદાન્તી છે, અને એને પ્રેમની કે ભક્તિની
ભાણે કશી કહર નથી ! આમ માનવું એ પ્રેમના માર્ગને
અનુકૂલ છે, છતાં એ સત્ય સ્થિતિ મર્યાદાથી બાધિત છે અને
પ્રેમનું અન્તિમ સ્વરૂપ કેવલ્યજ્ઞાન, તેની કહર એ સ્થિતિ

કરી શકે નહીં: સ્વામી રામતીર્થ જે સત્ય આત્માનુભવથી .
વીસમી સદીમાં આપે છે, તેજ સત્યનું આત્મગાન આખાએ
સત્તરમી સદીમાં કરેલું છે. સ્વામી રામતીર્થ પરમ ભક્ત છે
અને જ્ઞાન એ ભક્તિનું જ ક્રમિક રૂપાન્તર છે. આખાને ભક્તિ
કે પ્રેમની પૂરી કદર છે, એ એની વાણીમાં જ આપણે જોઈએ:-

‘સ્વામી સર્વાવાસ, સહર ભર્યો સધળે મળે;
(પણ) દોહલો મળવો દાસ, ભલ ભેડુ ભગવન્તનો.’

(આખાના દંડા.)

‘ખિરડા જ્યું મેહા, આખા ! મેંહતે’ સખ કુછ હોય,
‘હરિઆ હરિ તો દેખીએ, ને ખિરડા લાગ્યો સોય
‘જ્યું તાંબા પરસા પાસંકો, સો કંચન હોઈ જાય;
ત્યું ખિરડા પરસા જાહિકો, સો નર સખ હરિ હો જાય.
‘ભક્તિ ભક્તકો તો ફલે, જોગ, ધ્યાન તો આય;
‘જ્ઞાન, આખા ! તખ ઉપજે, ને ખિરડા હોઈ સમાય
‘સાચા હરિજન ! સખ સુનો: ને ચાહો દીદાર;
‘ફિર .. ફિર ખિરડા માગીઓ, કહત આખા નિરધાર’

(આખાની અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ)

આખાની અક્ષયગીતામાં ભક્તિનું નિરૂપણ જોઈએ:-

‘કંઈવું ૧૧ મું

ધન્યાશ્રી

‘વળી વળી કહું છું ભક્તિ વિશેષજી, જે ન દેખે હરિ વિના શેષજી:
‘પેખે સઘળા હરિના વેષજી, તે જન ન કરે કહેનો ઉવેષજી.

‘પૂર્વજાયા (ઉપલો)

‘હવેખ ન કરે કાયનો, આત્મા વિલાસી રહો;
‘જેહને શ્રી ભાગવત ગાયે ગીતા, ઉપનિષદે જે કહો.
‘નિત્ય રાસ નારાયણનો, દેખે તે અનન્ત અપાર;
‘જિહાં જેહવો તિહાં તેહવો, નારાયણ નર-નાર.
‘ગદ્ગદ્ કંઠ ગાતે થકે, રેમાંચિત હોયે ગાત્ર;
‘હર્ષ, આંસુ, બહુ હેત હૃદય, પ્રેમ કેરે તે પાત્ર.

* * * * *

‘ખાતો ખીતો બાલતો દેખતો તે સઘળે રાગ;
‘વેધ્યું મન રહે તેહનું, શિથિલ સસારી કામ.
‘નવનીત સરખું હૃદય કોમલ, કહ્યું ન જાયે હેત;
‘આંખ માહે અમૃત ભરિયું, હરિભક્તિ કેરું ક્ષેત્ર.

અને, પ્રેમના એવા તદ્દલીન ભક્તને તો અખો કહે છે:-

‘હૃદય ઉભયુ દે જમ ચન્દ્રમાળ, કિરણ તેહનાં પસરે વન, વિધિ, ચંદ્રમાળ;
‘તેમ સરખો આત્મા ભાસે કીટ, ઈન્દ્રમાળ, એહવો પ્રકટયો હૃદયકંદ્રમાળ.
ઉચયો

‘હૃદયગુહામાં રામ પ્રકટયો, તેણે પાલટો મનનો થયો;

‘માયાને કામે બ્રહ્મ ભાસે, સંસારનો સભવ ગયો.

* * * * *
‘ભગ્યો ત્યાં થઈ ચેતના, નિદ્રા સાથે સર્વે પળ્યું;

‘ત્યમ તુરિયાવડે તિમિર ત્રાસે, ચિત્ત મચક્યું હું તૂટ્યું.

‘કહે અખો, સહુકો સુણો, જેમ દારિદ્ર્ય નથી શ્રીમન્તને;

‘જે મહાધન હોડો પામ્યા, તો સેવાહરિ, ગુરુ, સન્તને.’

(અક્ષયગીતા, કંડ ૧૨મું)

આપણે જોઈએ છીએ કે, મુક્તને ભક્તિ અને જ્ઞાનનું દ્વૈત નથી: અને એવા અદ્વૈતાનુભવમાં પ્રેમભક્તિ, પ્રેમયોગ એ સાધકની સ્થિતિ પરત્વે કૃમિક મુકામો છે.

અલખત, સિદ્ધાન્તમાં સુદ્રીઓ એક જ બ્રહ્મને સર્વવ્યાપક માનતા હોવાથી, કેટલાક હિન્દુઓ, મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ વગેરે માને છે તેમ, ઈશ્વરના અમુક નિશિષ્ટ અવતારને તેઓ ‘પ્રભુ’ તરીકે સ્વીકારતા નથી. અખો પણ કહે છે કે:-

‘ચોજ પામે તે ચોનીસ કહો કયમ ગણુ ?

‘માને મહારાજને એકમેક :

‘અવતાર પરકે તો સર્વે જ સ્વામી તણા,

‘સહજ સાગર તણી લોઢ લેહેરી:

‘અન્ય સિદ્ધાંત જોનાં તે છે મન તણા,

‘પણ મનાતીતને ન શકે હેરી.’

(અપ્રસિદ્ધ ‘સિદ્ધાન્તશિરોમણી’, અખો.)

સત્ય સાથે પૂર્ણ લીનતાથી યોગ થયા પછી જ્ઞાનનો આશક પોતે તેમાં યોવાઈ જાય છે અને પ્રેમ વિના એવું પોતાપણું ગુમાવવાનું કદાપિ જની શકે નહીં એ સ્પષ્ટ છે. મસ્તી એ પ્રેમ અને જ્ઞાનના અદ્વૈતનું પૂર્વ સ્વરૂપ છે અને એ ભક્તિનો જ પ્રકારાન્તર છે એ સંશય રહિત છે.

‘કલાપીનું પ્રેમરાજ્ય’ પ્રકાશનાર દેવી પણ એવા મસ્ત .

હાલના અનુભવોદ્ગારનું અમૃત ગૂજરાતના હૃદયને સિંચે છે એ આપણે પ્રેમ અને ઉદ્ધાસથી જોઈએ છીએ:-

'હેય દેયાં દધ મેળવી,
 'અદૈત વાણી વંદતાં :
 'રાજ્યો હનરો છોડીને,
 'દે આત્મરાજ્ય મહાલતાં !
 'એ ગોષ્ઠી સ્મરતાં મીઠી-
 'છા કિંદગી હું ગાળતી :
 'એ હુસ્નની ઝાંખી મહને-
 'હોલો સદા આમીન એ.'

(ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન, પૃ. ૨૨૧)

અસ્તુ. પ્રેમની અનન્ત હયાલુતાને-નિર્માણના સુંદર આદર્શ પ્રવાહને આપણે ચાચીશું કે, ભગવતી મીરાં, પાક બાનુ રબીઆ અને અનલ જેવાં દૈવી હૃદયથી જેમ આખી આલમ તેમ ગૂર્જરી ભૂમિ પણ અલંકૃત અને પુનીત હો. ઐ॥

આ પ્રમાણે ગૂજરાતીમાં ગઝલના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન છે. આપણે જોઈએ છીએ કે ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાનમાં વિવિધ અનુભવાત્મક હૃદયાલાપો રજૂ થયેલા છે. અલબત્ત, ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાનનું આન્તર સ્વરૂપ અવલોકતાં એક અતિશય મહત્ત્વની બાબત એ જોવાય છે કે, એમાં દર્દ છે, લગની છે, ભક્તિ છે અને પ્રેમનાં આનુષંગિક ઘણાં લક્ષણો છે, પણ પ્રાસિનો આનન્દ-અંતિમ દશાનો ઉદ્ઘાસ-અુક્ત સ્થિતિનો આત્માનન્દ એમાં નિરૂપિત નથી. સ્પષ્ટ છે કે ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાનમાં જે ઉદ્ઘારો આપણે જોઈએ છીએ તે સિદ્ધાત્માના ઉદ્ઘારો નથી, પણ પ્રવાસી હૃદયોના આત્મગાનની ભૂમિઓ છે : અને બેશક એ હૃદયો સિદ્ધ કે અસિદ્ધ ન હોવા છતાં, આપણા સ્નેહ અને સમભાવને પાત્ર છે. કેટલાંક હૃદયો એમાં એવાં પણ છે કે આપણે જેમને સ્વાભાવિક રીતે જ માન આપ્યા સિવાય રહીએ નહીં : આપણાં મિત્ર અને રાહબર તરીકે આપણે સ્નેહ અને માનથી સાથે રાખીએ એવાં પણ કેટલાંક ઉમદા જિગરોનો આપણને ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન માર્ફત થોડો-ઘણો પરિચય થાય છે. આમીન.

વિસ્તાર વધારે થયો છે પણ એ અનાવશ્યક નથી : હલ આ લેખને સલામ કરતા પહેલાં આપણે તારૂં કરવું જરૂરનું છે કે,

ઈશ્કની ભરતી-શરાબ-સનમ-સાકી' અને દિલદારનાં ચુમ્બનો કવિતામાં ગાવાં કે રદીફ-કાફિયાદાર (અનુપ્રાસાલંકારવાળી) ગઝલો લલકારીને શાયર તરીકે નામના મેળવવી એ ઇશ્કનો કે આવા સાહિત્યનો ખિલકુલ હેતુ નથી: એટલું જ નહીં, ખુશ્તી એ તો, એક સડેલાં મુઠ્ઠાને ગોચા ટાપટીપથી શણગારીને તેની સાથે ખેલ્યાં કરવા જેવું છે. દુનિયાદારીની ક્ષુદ્ર બાબતોને-માનસિક વિકારોની વાસનાઓને કાયમની પરિત્યજીને પ્રભુ સાથે એકે થવું-પાર્થિવ જીવનમાંથી પોતે પ્રેમસ્વરૂપ બનવું અથવા ખરૂં કહીએ તો, આત્મા-પરમાત્માની એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ જ ઇશ્કનો અને આવા સાહિત્યનો ખરો ઉદ્દેશ છે; અને એ માર્ગમાં પ્રવાસીના આત્માનુભવનું સ્વયંભૂ ગાન એ જ ગઝલ છે. 'ખુદી' છાંદીને 'ખુદા' થવું એ બધી ગઝલનો ટૂંકામાં સાર છે, અને ચિત્તક્ષોભને લીધે લાગતાં સુખદુઃખો જેની હકીકતમાં કશી વળૂદ નથી તેને ન ગણકારતાં માર્ગમાં જ લીન અને આત્મરત રહીએ તો જીવનસિદ્ધિ, ખેશક, થઈ શકે.

હકીકતનો જે શરાબ શબ્દાન્તરે સુફીની ગઝલ આશકોનાં જિગરમાં રેડે છે, તે જ સોમરસનું પાન વેઠોના કાલમાં આર્ય ઋષિઓએ કરેલું છે અને તે જ જ્ઞાનનો આસવ આર્યાવૃત્તના ભકતોએ અને જ્ઞાનીઓએ પીધો છે-પાયો છે-પાયો કરે છે. દેહાધ્યાસ છૂટી જતાં, દેહાભિમાન ગલિત થતાં બ્રહ્માનંદ સ્વતઃ અનુભવાય છે, એ જ સર્વના અનુભવનો સાર છે. **एकं सत् विप्राः बहुधा वदन्ति** એ આપણે જોઈએ છીએ:-

- 'આપા એટ આપ હય, તાતે' રહ્યા હુકાઈ;
- 'હાંદુ પ્રકટ પીવ હય, જો ચહ આપા નહ.' (હાંદુ)
- 'જળ મેં થા તબ તું નહીં, અળ તું હય, મેં નાહિ;
- કહે-કબીર નગરી એકમે, હો રાખ કહાં સમાઈ?' (કબીર)
- 'જ્યહાં રામ ત્યહાં કામ નહીં, કામ ત્યહાં નહીં રામ;
- 'તુલસી હોનોં ક્યૌં રહે, રવિ-રજની એક કામ?' (તુલસી)

આપણી સતત આત્મકેન્દ્રગામી ઇચ્છા અને લીનતા જ આપણી પૂર્ણતા વા અપૂર્ણતામાં કારણભૂત છે, એ અતિસથ સ્પષ્ટ છે. મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयो: અને એ મનને જ તદ્દર્પિત-તદ્દૃષ્ટ અનુભવવું એ જ જીવનસિદ્ધિનો

આખાદ ઇલાઝ છે. એવું થતાં આપણે અવશ્ય પરમ સત્યમાં લળી જતાં અનુભવીશું જ કે, પશુ, પંખી, પ્રાણી અને તરુવિટપ, અદ્રિ વગેરે જડચેતન હરેક ચીઝ એ જ સર્વોપરિ સચ્ચિદાનન્દની તારિક્ષ ખરેખર અશ્રુતપૂર્વ ગાઝલમાં નિરન્તર લલકાર્યા જ કરે છે—ગોચા—તેઓ બધાં તે પરાત્પરનાં જ અદ્ભુત સ્વરૂપો છે, અને આપણને તદ્રૂપ હોવાને સાગ્રહ પ્રેમનિમન્ત્રણ કર્યા જ કરે છે. તેની ઇચ્છાનુસાર તેનો શરાણ આપણને ફેના કરે. અને આપણે પોતામાં પોતે ખોવાઈ જઈએ, એ સિવાય બીજું કશું ઇચ્છવા કે ચાહવાનું નથી જ.

અને, જીવાત્માની એ સ્વાયંભૂ પ્રેરણાની આત્મસિદ્ધિ માટે શ્રદ્ધાવેતા મનસૂર, જે કોઈ પણ પન્થ કે સંપ્રદાયની બિલકુલ પર્વા કે હિમાયત વગર કેવળ જ નગદ ધર્મ બતાવે છે, તેને આપણે સાંભળીએ, હૃદયાન્તરમાં તેનો હરહમ પાઠ કરીએ અને તેને જ પચાવી દઈએ :—

અગર હ્ય શૌક મિલનેકા, તો હરદમ લો લગાત ના :
જલા 'કેર ખુદ નુમાઈકા, ભસમ તનપે' લગાતા ના. અગર૦
પકડ કર ઇશકકા ઝાર, સફા કર હુઝૂ ચે દિલકો .
દુઈકો ધૂલકો લે કર, મુસલ્લા પર હડાતા ના અગર૦
મુસલ્લા ફાડ તસ્ખીહ તોડ, કિતાબે' રાત્ર પાનીમે :
પકડ દસ્ત મયપરસ્તોંકા, ગુલામ ઉન્કા કહાતા ના. અગર૦
ન ના મરઝા, ન કર સઝા, ન મર બૂખા, ન રખ રોઝા :
ગુઝા તોડ દે ફાલ, શરાબે શૌક પીતા ના. અગર૦
હમેશાં ખા, હમેશા પી, ન ગફલતસે રહો ઇકફમ :
નરોમે સૈર કર અપની, ખુરીકો તૂ જલાતા ના અગર૦
ન હો મુઘાં, ન હો બમ્મન, દુઈકો છોડ, ન કર પૂન :
હુકમનામા કલનફરકા, અનલહક તૂ કહાતા ના. અગર૦
કહે મનસૂર મસ્તાના, હક મૈને દિલમે પહેજાના :
વોહિ મસ્તોકા મયખાના, ઉસીક ખીચ આતા ના અગર૦
આમીન. ઈ૦ ॥ પ્રેમસ્વરૂપાયનમઃ । પ્રેમધર્માયનમઃ ॥

ૐ ॥ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

ચિત્રાલ, તા. પાદરા;

૧૧. ના-ચુઆરી: ૧૯૧૩.

સાગર.

ગુલામી કાયમી તહારી, સન...

આમીન. પ્રેમદર્શન, પ્રેમયોગ, પ્રેમલક્ષિત અને છેલ્લે પ્રેમ અને જ્ઞાનની સુન્દર અભિનતાનો આત્માનુભવ એ સુપ્રી ઘણેના રાહનો ક્રમ છે.

અલખત, સુદીઓ પ્રભુને પ્રિયા કહે છે અને મજનૂં જેવા કોઈ દિવાના પ્રિયાને પ્રભુ પણ કહે છે, પરંતુ એ પ્રિયાને પામવું એ બચ્ચાંઓની રમત નથી—ગઝલની લીટીઓ ગોઠવીને ગાનતાનમાં મશગૂલ રહેવાથી એ પ્રિયાનો લેટો નથી, એ તો અવશ્ય વિચારવું જોઈએ. મજનૂં પોતાની પ્રિયાને પ્રભુ કહે એટલા માટે હાડમાંસની હરેક પૂતળી પ્રભુ બનવાને. અથવા પ્રભુ તરીકે પૂજવાને પાત્ર હોતી નથી. કૃષ્ણને મીરાંબાઈએ પ્રભુ તરીકે પૂજ્યા અને પ્રેમલક્ષણાલક્ષિતથી હજી પણ ઘણાં હૃદયો પૂજે છે પણ એના ખોટા અનુકરણથી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના મહારાજો પૂજવા લાગ્યા અને વલ્લભી સ્થાને તેનું ગતાનુગતિક અનુસરણ કર્યું, એથી કેવા અનર્થ થયા જ્યે ‘મહારાજ-લાઈબલ-કેસ’ નાં અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે.

સુધામી કાચમી તહારી, રસ .

આમીન. પ્રેમદર્શન, પ્રેમયોગ, પ્રેમભક્તિ અને છેલ્લે પ્રેમ અને જ્ઞાનની સુંદર અભિજ્ઞતાનો આત્માનુભવ એ સુધી ઇશકના રાહનો ક્રમ છે.

અલબત્ત, સુધીએ પ્રભુને પ્રિયા કહે છે અને મજનૂં જેવા કેઈ દિવાના પ્રિયાને પ્રભુ પણ કહે છે, પરંતુ એ પ્રિયાને પામવું એ બચ્ચાંઓની રમત નથી—ગઝલની લીટીઓ ગોઠવીને ગાનતાનમાં મશગૂલ રહેવાથી એ પ્રિયાનો લેટો નથી, એ તો અવશ્ય વિચારવું જોઈયે. મજનૂં પોતાની પ્રિયાને પ્રભુ કહે એટલા માટે હાઠમાંસની હરેક પૂતળી પ્રભુ બનવાને અથવા પ્રભુ તરીકે પૂજવાને પાત્ર હોતી નથી. કૃષ્ણને મીરાંબાઈએ પ્રભુ તરીકે પૂજ્યા અને પ્રેમલક્ષણભક્તિથી હલ પણ ઘણાં હૃદયો પૂજે છે પણ એના ખોટા અનુકરણથી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના મહારાજો પૂજવા લાગ્યા અને વલ્લભી સમાજે તેનું ગતાનુગતિક અનુસરણ કર્યું, એથી કેવા અનર્થ થયા એ ‘મહારાજ-લાઈબલ્-કેસ’ નાં અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે.

ફારસી કાવ્યરચના

— ગઝલ —

‘ફારસી કવિતારચના’ નામની કિતાબમાં નાના પ્રકારની ‘ખહરૌ’ બનાવવાનાં વઝન દાખલ કર્યા છે, તેવા વઝનને આધારે, કેઇ સારા રાગની શૃંગારી ‘ખહર’ પસન્દ કરીને કવિઓ ગઝલની રચના રચે છે.

દશ પ્રકારનાં લઘુ કાવ્યો ફારસી અને ઉર્દુ ગઝલમાં રચાય છે, તેમાંનું ગઝલ એ એક તેનું જ કાવ્ય છે. ‘હુકાની પેઠે ખહરની બે તૂકો-ચરણ એટલે ‘મિસરા’ રચાય છે. જેના છેલ્લા પ્રાસ મેળવવામાં આવે છે તે ખહરને કાફિયાદાર કહે છે, અને એ પ્રાસ સાથે સર્વે ખહરના બીજા મિસરાના પ્રાસ મેળવવામાં આવે છે, અથવા તો જે લગ્ન ધ્યાને શબ્દ છેલ્લો રાખવામાં આવ્યો હોય તેનો તે જ શબ્દ ચાલતો રાખવામાં આવે છે. જે પહેલી ખહર રચવામાં આવી હોય, તેની પહેલી મિસરા ધ્રુવપદ અથવા ટેક તરીકે પ્રત્યેક ખહરની આખેરિયે ગોઠવવામાં આવે છે, તેને મતલા કહે છે. આ મતલા જવાબની મિસરા પણ કહેવાય છે. આવી ટેકની મિસરા દાખલ રાખવાથી રાગણીથી ગાવાને ગાનારને ઘણી સરળતા મળે છે, અને સાંભળનારને રાગની મિઠાશની સારી લહજત મળે છે.

ગઝલ ઓછામાં ઓછી પાંચ બેત અને ઘણામાં ઘણી ૧૫ થી તે ૨૦ બેત સુધી જૂના જમાનામાં રચવામાં આવતી હતી, અને તેને અનુસરીને દરદ, ખલીક, તેહસીન, આઝજ એવા તખલ્લુસના નામવાળા શાયરોએ પાંચ બેતની ગઝલો રચેલી બેવામાં આવે છે. કેઇ ૭ ખહરની પણ રચે છે, પરંતુ પછી શાયરોએ એવો નિયમ કરેલો જણાય છે કે નવથી ઓછી નહિ અને ૧૬ થી વધારે નહિ એટલી ખહરોમાં ગઝલ રચવી, તેમાં એકીની સંખ્યા જેમકે ૬-૧૧-૧૩-૧૫-૧૭-૧૯ રાખવી ઠીક ગણાય છે. આ નિયમ જેઓની જાણમાં નથી, તેઓ બેક્રી અંકની કે વત્તી ઓછી ખહરમાં ગઝલો રચે છે. કેટલાકનું

કહેવું એમ છે કે, શાયરો તો નિયમ પ્રમાણે જ બહાર બનાવે છે, પણ પછવાડેથી ઉતારા કરનારાની ભૂલને લીધે સંખ્યામાં ફેરફાર જોવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવી ગયા છિયે તેમ, ગઝલની રચના કરવામાં ગમે તે બહાર પસંદ કરવી, પરંતુ નિયમ એવો છે કે, ગઝલ અને કરસીદા કાવ્યની રચના કરવામાં રૂબાઈ નામની બહાર જે પ્રકારની રચાય છે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

ગઝલની રચના કરવામાં ઇમારત સાદી જોઈએ, લહઝત-દાર લગ્ગની રસીલી ગોઠવણ કરવી જોઈએ, હલકી કે ગામડિયા રૂઢીની અસર આવવા દેવી નહિ. તેનું કારણ એમ છે કે આશિક-માશુકની ગોઠતેગોનો કિસ્સો ગઝલમાં રચાય છે, માટે માશુકના કાનને કદુ લાગે એવું કાંઈ પણ હરગીઝ આવવું જોઈએ નહિ. ગઝલની રચનામાં નીચે પ્રમાણે હકિકતો ગોઠવવી જોઈએ:-

છૂટકે એટલે પ્રેમનું નાના પ્રકારનું કથન અને લાગણી-આનું ઉદ્ઘાટન.

હુસ્ન એટલે માશુકના મુખડાની ખુબસુરતીનું બયાન; આવારગી એટલે મોહોબતના ખ્યાલમાં ફસાયેલી અને રૂઝ-ળતી આશિકની હાલતની કાહાણી; શેરીદગી ઇયાને દુનિયાને માટે આશિકના મનમાં ઉપજતી કડવાશ, આલાપ એટલે માશુકની જુદાઈને લીધે ઉપજતો ગમ ઇયાને વિરહવેદનાના પોકારો અને બયાન; વલવલે દસ્તિયાક-માશુકના વિયોગના પ્રસંગમાં વલવલ કરવું-લવરી કરવી; આરજુઈ વિસાલ-માશુકને મળવાની ઉમેદ; તારીફ ખતોખાલ- (ખત=ચેહેરા; ખાલ=તિલ-તલ) માશુકના મુખડા ઉપર તિલનું લાંચન હોય તે ઉપર ફિદા થઈને તેની તારીફ કરવી.

આવા પ્રકારની બાબતો સિવાય તે બહારની ઇલાકો નહિ રાખનારી હકિકત દાખલ કરવામાં આવે, તો એમ ઇયાને-ખાંપણ ગણાય છે, અને વિશેષમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે કલામેદદ એટલે જરા પણ કઠોર લાગે એવું કશું પણ કથન.

કરવું નહિ; જેમકે, માત માગી લેવાનાં લેવા વિચાર ઢાખલ કરવા નહિ; પરંતુ કેટલાક એમ પણ કહે છે કે ઇશકના ફંદમાં પૂરેપૂરા ફસાવાથી જે લેલછા ઉત્પન્ન થાય છે, તેવાના બકવામાં એવો માતના જેવી બાળતો બકી જવાય તેની હરકત ગણવી નહિ. પ્રભુ પ્રતિનો ઇશક અથવા પ્રેમવાસના સખ્યભાવે પ્રકટ કરવાનું, તેમ જ તે માથુકની સાથે ઝઘડો મચાવવાનું સાધન પણ ગણલ ગણાય છે.

સદરહુ બાળતોની રચનાથી રચાયલા કાવ્યને ગણલ કહે છે, અને તે લઘુત્તમ કાવ્ય કહેવાય છે. તેને કેટલાક એમ સમજે છે કે તે કોઈ બહર-બેત અથવા છંદ કે ભતિ છે અને પોતે વગ્ન સમજ્યા સિવાય માત્ર રાગ સાંભળ્યો હોય, તે ધ્યાનમાં રાખી તેવા રાગની રચના કરીને તે રાગનું નામ ગણલ એમ સમજે છે, તે બૂલ છે.

ગણલની પહેલી બેતને મતલા કહે છે, તેના પછી આવનારી બીજી બેતને 'હુસ્ને મતલા' કહે છે-એટલે ગોચા મતલાનું સુખ.

આખી ગણલમાં જે સર્વથી ઉમઠા (શેર) બેત હોય તેને શાહબેત કહે છે.

કવિયો પોતાનું ખર્ચ નામ છુપાવીને બીજું પોતાને પસંદ પડતું ખૂણું નામ રાખે છે તેને 'તખલ્લુસ' (Nom-de-plume) કહે છે. આ નામ છેવટની બેતમાં ઢાખલ કરવામાં આવે છે. તે બેતને મકતા કહે છે.

ઉપર લખી ગયા તેમ, ટેકના ચરણને પ્રત્યેક બેત-બહરની પછી ભેડવામાં આવે છે; એવો સામાન્ય નિયમ છે, છતાં વધી ગણલોમાં તેમ કરેલું ભેવામાં આવતું નથી, પણ મતલામાં જે કાફિયો અથવા ગ્રાસ રાખવામાં આવ્યો હોય, તે ગ્રાસ આખી ગણલમાં સાચવી રાખવામાં આવે છે. કોઈને ગણલની રચનાનું જ્ઞાન નથી હોતું-તેવા ચાચરો ભુઠા ભુઠા ગ્રાસ લાવતા ભેવામાં આવે છે તે તેમનું જ્ઞાન છે-બાકી મસ્તાઈની લાતો યોગરહમ નાંખતી હોય, તેવાની તો વાત જ કરવાની નથી.

બહરે રમલ સુસરમન મહગૂફ: (જીવો 'ફારસી કવિતા-રચના' પૃ. ૧૨૩.)

બાબાલબા, બાબાલબા, બાબાલબ, બાબાલબા=૨૮.

બહરેરજઝ સુસરમન સાલિમ=શ્રી બન્ધુ ભતિ. (રજુ-ધિંગલ, પૃ. ૧૬૫.)

ઉદાહરણ:—

ગઝલ (૧).

આ અંગરૂપી, બંગલાનો, નિત નિવાસી, ક્યાં ગયો ?

વિખુટો છુટો કરો મુજને અળગો કરી અળગો થયો !

આ અંગરૂપી બંગલાનો

[જીવો પૃ. ૨૦૮ : ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન.]

ગઝલ (૨).

મુજ ધરક વુજ પર માશુકા ! સા સાધને હું દાખલું ?

બધું અંગ નખશિખ નિરખવા દધ પરખવા દધ દાખલું !

મુજ ઈરકો

[જીવો પૃ. ૨૦૬ : ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન.]

બહરે તવીલ સુસરમન: અક્ષર ૧૪, ૨૪ માત્રા.

લબાબા, લબાબાબા, લબાબા, લબાબાબા.

ગઝલ (૩).

ખુદા સૌ, ખલકના પલ્લુ, અફીલો, તમારો છું :

તમારે ઘણા જલ્લુ પલ્લુ પ્રથમ હું અમારો છું.

ખુદા સૌ

[જીવો. પૃ. ૨૧૧ : ગઝલ, ૨૧૮. ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન.]

વગેરે.

રજુછોકલાઈ ઉદયરામ.

આલુલ

આયિ સનમ !

આલમ સહુ આશક બને,
એવી શરાણી છાંટજે;
હરગિઝ બહીથી બચાવજે,
ભમે બકા પીવરાવજે :

એ ઇશકની આલુલ છે.

—આમીન એ.

આયિ સનમ !

સારી જહાં ઇશકી બને,
એવી શરાણી છાંટજે;
હરગિઝ બહીથી બચાવજે,
ભમે બકા પીવરાવજે :

આશકની આ આલુલ છે.

—આમીન એ.

આયિ સનમ !

બદ્દુલ શરાણી છાંટજે,
સારી જહાં નહવરાવજે;
બધો ચે બહીથી બચાવજે,
લગ્ગેત બકાની ચખાડજે :

એ ઇશકની આલુલ છે.

—આમીન એ.

આયિ સનમ !

દિલરંગી મયૂ રેલાવજે,
આલમ તમામ દૂબાવજે;
હરદમ બલાથી બચાવજે:
તૂંમાં સનમ ! લવાડજે:

એ ઇશક ! આલુલ રહેને.

—આમીન એ.

મતિલ્ સનમ !

ત્હારાં કહમ અહીં લાવજે :

સહુ ખલક ઝખમી બનાવજે :

શયૂતાન સર્વ હઠાવજે :

લબ્યું, સનમ ! છતાવજે :

ધાયલ જિગરની અર્જ છે.

—આમીન એ.

સુરખંસી અય !

તુજ રસધ્વનિ લલકારજે :

જજ ભૂમિ વિશ્વ બનાવજે :

અસુરોથી ગોપ બચાવજે :

તું વિરાટરૂપ પધારજે :

તુજ ગીત મ્હને તું બનાવજે :

—આમીન એ.

કુસમૂર્તિ અય !

પ્રહ્લાંડ રસબસ રાખજે :

જગમાલિકા ઉર ધારજે :

કર ફૂર ફૂર કરાવજે :

ઉપવન નવીન સુહાવજે :

રસબાલની આજીજ છે.

—આમીન એ.

(શિવશક્તિ જો !

બલ દિવ્ય અમને આપજે :

તપમન્ત્ર ગૂઢ બધાવજે :

ભૂતો દેવવશ વર્તાવજે :

તુજ ભક્તગણ ઉદ્ધારજે :

શિવશક્તિ યોગિનિ ! અર્જ છે.

—આમીન એ.

સાથિ અન્નિકે !

ઝગઝગ જગત અજવાળને,
પ્રતિ સુકુલ કુલ હસાવને;
અંપાધ ઉર ઉર આંપને,
અદ્વૈતભૂતિ વિરાજને :

હંકારભૂતિ ! બવલન્તિકે !

—આમીન એ.

હૃદયેશ્વરિ !

જરી ગા ફરી, પ્રિય રાધિકે !

‘તર્ફર ! તદ્વત અન્તિકે !’

સુખ ઉર રહી ગા : ગા જ કે :-

‘તર્ફર : તદ્વત અન્તિકે.’

આલુલ છે : ગા ! ગા ! પ્રિયે !

—આમીન એ.

પરમેશ્વરિ !

નવી વેદી, દેવિ ! રચાવને :

બલિ ‘હૂ’ : તું આહુતિ આપને :

દમ્પ-કૃષ્ણ-ગૌતમ-લાવને :

જય પ્રેમધર્મ પ્રકાશને :

મજ રંક આલુલ, સનમ !

—આમીન એ.

અનુક્રમ

અગર તે ચાર શિરાઝી	ખાલ	૧૯
અગર લખૂં લોહીથી ઉદ્ધત	સાગર	૨૪૧
અદાવતમાં મહોળ્લસત	દિવાનો	૧૪૫
અનુભવોર્મિ	મણિલાલ	૨૯
અમર આશા	મણિલાલ	૩૫
અમારા પ્રેમસાગરમાં	શ્રી યુદ્ધિસાગર...	...	૨૧૩
અમારી ઓળખાણ	નવલ-તન	૧૪૭
અમારો તું થશે ત્યારે	શ્રી યુદ્ધિસાગર...	...	૨૧૪
અલખેલીનું આવાહન	ફેરાસરી	૯૮
અહમવસ્થા	તકિલ	૮૧
અહાલેક	પ્રેમભક્તિ	૧૦૯
અહો ! દિલબર પરેશાની !	મસ્તાન	૧૭૭
આત્મગાન	કાન્ત	૧૦૬
આદમી	નનામિયાં...	...	૧૯૪
આનંદોર્મિ	મણિલાલ...	...	૩૦
આપની યાદી	કલાપી	૭૯
આમનિયાકંદ	હરિલાલ	૪૯
આલેક	મહેતા	૧૬૩
આવાહન	પ્રેમભક્તિ...	...	૧૧૧
ઈઝરાઇલ દિરિસ્તાને	સાગર	૨૩૧
ઈસ્કનો બન્દો	કલાપી	૫૪
ઈસ્કખીમારી...	કલાપી	૬૦
ઈસ્કે હકીકી...	નવલ-તન...	...	૧૪૬
ઉઠે ઉઠે, સાકી !	ખાલ	૧૮
એકના વિના	દિવાનો	૧૪૬
એક ફેરફાર...	કલાપી	૫૮
એકરારનામું	મસ્તાન	૧૭૪
એક સ્મરણ	એક દુઃખી ભગિની	...	૨૧૬
એ કાણુ છે ?	મણિલાલ	૩૩
ઓ ફૂલ !	વિષ્ણુ	૧૪૧

કેટલાક	બાલ	૭
કઈ કે ન કઈ ?	અમૃત નામક	૮૬
કઈ છું હું સ્મરણ તહાઈ... ..	નિર્ગુણ	૧૫૫
કલાપીનું પ્રેમરાજ્ય...	૨૨૦
કલાપીને	સ્નેહજ્યોતિ	૧૧૯
કષાયોમિ	મણિલાલ	૨૭
કાફી છે	બુલબુલ	૧૪૪
કીસ્મત	મણિલાલ	૨૬
કુમુદા-ચંદ્ર	હરિલાલ	૪૬
કુમુદીનો ચંદ્ર	જટિલ	૫૦
કલ ગઝલ સુસ્કલ	સાગર	૨૩૬
કોણ પરવાર્યું ?	કલાપી	૭૧
ખૂતા નહીં જાતી	કલાપી	૭૪
ખબર લે	બાલ	૫
ખિન્ન હૃદય	સુસાદિર	૧૬૪
ખુદાઈ ખવાય	સ્નેહજ્યોતિ	૨૦૧
ગાઈ ક્યાં પ્રેમની ખાલી ?	દેરાસરી	૯૯
ગૂમ થયેલી પૂતળી... ..	અરવિન્દ	૮૦
ચંદા... ..	નર્મદ	૧
ચંદાને સંબોધન	કિન્ત	૧૦૭
ચંદ્રતારા	હરિલાલ	૪૮
ચાહ્યું કદી નહીં કોઈને જીવ્યું વૃથા તોતો ગર્યું. અન્દશંકર... ..	મસ્તાન	૧૫૦
ચિ. અમનની ગઝલ	૧૮૨
છેલી ચૂમી... ..	હરિલાલ	૪૧
છેલી જદા	કલાપી	૬૭
જિગરના ધા	સ્નેહજ્યોતિ	૧૨૧
જિગરનો ચાર	બાલ	૧૬
જિગર મસ્તાન ! કીસ્તી છોડ !	મસ્તાન	૧૮૧
જોગીની ગઝલ	સાગર	૨૪૫
તરણ તરલાનું પ્રેમગાન	કમ્કર નારાયણ	૧૯૪
ત્યાગ	કલાપી	૬૩
ત્રિશુવનનો બાગ	સૌ હરિશુભગીરી. ૨૧૭	

તહારી બેઠયાઈ	કલાપી	...	૬૯
દુરકાર	બાલ	...	૯
દરગાહ બસ સુજ કલગાહ	સાગર	...	૨૪૩
દરદ દિલ	બાલ	...	૧૧
દરેનેઝા	બાલ	...	૧
દિલગનના દિદાર	હરિહર	...	૧૨૫
દિલકું રહે નહિ હાય.	બાલ	...	૨૦
દિલદર્દ	કુન્ન	...	૧૬૯
દિલ રનેહીનાં બાળું ન હું...	ચન્દ્રશંકર...	...	૧૫૧
દીઠી નહીં !...	બાલ	...	૨
દુઃખીને દિલાસો	આનન્દ	...	૧૪૮
દુનિયાંપી દરબાર	ભવાની	...	૧૫૬
દુનિયાંપી દરિયો	ભવાની	...	૧૫૬
દોસ્ત કે દુસ્મન	હીરા	...	૧૨૪
દુરામતીને	સાગર	...	૨૩૭
દુમકેવનું ગીત	પ્રેમભક્તિ...	...	૧૧૩
નઝરાણુ	સાગર	...	૨૨૭
નાદાન બુલબુલ	બાલ	...	૮
નાયક-નાયના	હરિલાલ	...	૪૧
નિરાશા	મણિલાલ	...	૨૩
નિરાશા એ જ છે આશા	મણિલાલ	...	૨૫
નિર્દોષ બાળ	કેવચન્દ	...	૧૮૫
ન્યામતો શી રીતે ચઢું ?...	પરિન્દા	...	૧૩૭
પુધારો ! પાદરી બાવા !	સાગર	...	૨૩૯
પરવા...	પ્રજાવિહારી	...	૧૩૫
પશ્ચાત્તાપ	કાન્ત	...	૧૦૭
પશ્ચાત્તાપ	મણિભાઈ...	...	૧૮૪
પાદપૂર્તિ	અમૃત નાયક	...	૮૪
પાનબિક્ષા	રસિક	...	૧૮૭
પિતા ! કાસ્તી લેને સોંપું	મણિભાઈ...	...	૧૮૫
પંખીડાં	પ્રેમભક્તિ...	...	૧૧૨
પ્યારા પરિન્દાને	સાગર	...	૨૨૬
પ્યારા પક્ષિને	હીરા	...	૧૨૩
પ્રણયાલેપ	હરિલાલ	...	૪૪

પ્રથમ મીલન...	દીનબંધુ	...	૮૬
પ્રભુની ઝાળખાણ	સંચિત	...	૧૯૭
પ્રભુની પાઠશાલા	કાન્ત	...	૧૦૭
પ્રાસ્તાવિક સંમિલન	બાલ	...	૨૧
પ્રિયજનવિચોગ	હેરાસરી	...	૬૫
પ્રિયતમનું વિરહાકાન્ત પ્રેયસીને આશ્વાસન	હરિલાલ	...	૪૩
પ્રિયદર્શન	બાલ	...	૧૪
પ્રેમ અને સત્કાર	બોટાદકર	...	૧૩૨
પ્રેમથી તું શું કરે ?	કલાપી	...	૬૪
પ્રેમધર્મોગિકાર	હેરાસરી	...	૯૦
પ્રેમનિવેદન	હેરાસરી	...	૯૬
પ્રેમની અનિવાર્યતા	બોટાદકર	...	૧૩૩
પ્રેમની ઘેલાઈ	હરિહર	...	૧૩૧
પ્રેમની દિલ્સુદી	અન્દશંકર	...	૧૫૧
પ્રેમનું સ્વર્ગ	હરિહર	...	૧૨૭
પ્રેમપીડા	હરિલાલ	...	૪૪
પ્રેમ-મદિરા-પાન	હરિલાલ	...	૫૦
પ્રેમયોગિની	સૌ. કાન્તા...	...	૨૧૫
પ્રેમવ્યાધિ	અભારખિયા	...	૧૬૩
પ્રેમસાગરનાં ચાદ રત્નો	પ્રેમજી	...	૧૬૬
પ્રેમસ્થાન ક્યાં ?	મણિલાલ	...	૩૨
પ્રેમીના શુભ શુકન	હેરાસરી	...	૧૦૨
પ્રેમીનાં કુલ	હરિહર	...	૧૨૬
પ્રેમીની આતુરતા	હેરાસરી	...	૮૬
પ્રેમીની આર્ત ચીસ	હેરાસરી	...	૧૦૦
પ્રેમીની કથુલાત	હેરાસરી	...	૯૨
પ્રેમીની તલ્લીનતા	હેરાસરી	...	૯૭
પ્રેમીની પ્રણયબોધણા	હેરાસરી	...	૧૦૩
પ્રેમીની બેપરવાઈ	હેરાસરી	...	૧૦૧
પ્રેમીની ભાગણી અને પ્રેમધર્મ	હેરાસરી	...	૯૪
પ્રેમીની માનસિક પૂજા	હેરાસરી	...	૧૦૪
પ્રેમીની યાદ	હરિહર	...	૧૨૬
પ્રેમીનું આર્જવ	હેરાસરી	...	૧૦૫
પ્રેમીનું રમણ	હરિહર	...	૧૨૮
પ્રેમીનું હૃદયાર્પણ	હેરાસરી	...	૯૭

પ્રેમીનો ઇપકો	કેરાસરી	૯૩
કુંકરી હાલ	કલાપી	૫૨
કરિયાદ શાની છે ?	કલાપી	૫૯
કરી ગાતું સુણું યુલયુલ	મણિભાઈ	૧૮૬
ફેરવની !	અન્તર-ધ્વનિ	૨૦૦
ફાગટ ફાંફાં !	ફેનેહજ્યોતિ	૨૦૧
ખૂં છે !...	અમૃત નાયક	૮૭
ખાળવિધવાનુ આર્ત સ્તવન	હરિલાલ	૪૫
ખિચારાં હૈયાંને	મોહનલાલ દવે	૧૬૯
ખિસ્મિલાહ ! ખિસ્મિલ છે !	યુલયુલ	૧૪૪
ખેકદર દુનિયા	ખાલ	૧૭
ખેદરકાર	કરીમ મહમદ	૧૮૯
ખેદાદની દાદ	ખાલ... ..	૨૨
ખેહયા દિલખરને	વસન્ત	૧૯૦
ખોધ	ખાલ... ..	૧૨
ખદગી	પરિન્દા	૧૩૬
ખદો એકલો	ફેનેહજ્યોતિ	૨૦૨
ખહારણુ	વિશ્વવિહારી-અનુજ	૧૫૨
ખલા ઝો મશ્કના ખન્દા !	પ્રવાસી	૨૧૨
ખાઈખેની...	ફેનેહજ્યોતિ... ..	૧૨૦
ખાયાન્તર	પ્રેમભક્તિ	૧૧૪
ખીખ	વિષ્ણુ	૧૩૯
ખગર માથકને...	મધુર	૧૯૩
ખળ કયાં છે ?	લલિત	૧૧૭
ખત્સગન્ધા	અરવિન્દ	૮૧
ખસ્ત ઇશ્ક...	કલાપી	૭૦
ખાફી	કલાપી	૫૭
ખાયાનો પ્રેમરૂપે અલભાવ	મણિલાલ	૩૧
ખારી કીસ્તી	કાન્ત... ..	૧૦૮
ખાથક મ્હારો ખુદા	ફેનેહી	૧૪૨
ખુદા આશક	કલાપી	૭૮
ખૂર્ખની ખૂર્ખાઈ	ખાલ	૪
ખ્હારા મયૂરને	લલિત	૧૧૫
ખ્હારા બહાબો ખોઈ !	મહાસુખ	૧૬૮
ખ્હારી સનમ	સાગર	૨૪૮

યુવાર્થ પ્રેમ	વિંધવિહારી-અનુજ	૧૫૩
ચાહે વતન... ..	અમૃત નાયક ...	૮૮
યુદ્ધગીત	નર્મદાશંકર પંડ્યા ..	૧૬૨
રૂસ્તમ પહેલવાનને	સાગર	૨૨૬
રે ! હૈં પશુ પડતો નથી !	મસ્તાન	૧૭૬
રાતી આંખ	દિલચમન	૧૮૮
રાહિણીચન્દ્ર	હરિલાલ	૪૨
કુમાનજી આબ્યા	સાગર	૨૩૨
વિધાતાને	કરીમ મહમદ ...	૧૯૦
વિરહવેદના	રણુશર	૨૦૮
વિરહિણી... ..	દીનબંધુ	૮૬
વિરહી	રણુશર	૨૦૬
વિરામાવસ્થા	તકિલ	૮૩
વિશુદ્ધાવસ્થા	તકિલ	૮૨
વિધાયલાને શિક્ષણ	આનન્દ	૧૪૬
શા વાસ્તે ?	અન્તર-ધ્વનિ ...	૨૦૦
શું કરવું ?... ..	અમૃત નાયક ...	૮૮
શોકચસ્ત પ્રિયા	સૌ. જ્ઞાનમણિ ...	૨૧૮
સુખીને સાન્વન	હીરા	૧૨૨
સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !	મસ્તાન	૧૭૬
સનમના દિદાર	પરિન્દા	૧૩૬
સનમની નિગાહ	બુલબુલ	૧૪૩
સનમની શોધ	કલાપી	૭૫
સનમની શોધ	કાસરવાલા	૧૬૨
સનમને	કલાપી	૭૬
સનમને	વિંધવિહારી	૧૩૪
સનમને સવાલ	કલાપી	૭૮
સનમને સવાલ	સ્નેહજ્યોતિ	૨૦૫
સનમને સવાલ	સાગર	૨૪૨
સનમને સંદેશો	ઉત્સક	૧૬૭
સનમ સરકાર છે મ્હારે !	સાગર	૨૨૨
સમારીનું સ્મરણ	નિર્મળ	૧૫૪
સમાધિસ્થ સ્નેહચોખીને... ..	સાગર	૨૨૨
સમાનાવસ્થા	તકિલ	૮૨

સરસ્વતીચન્દ્રનો ત્યાગ	ગોવર્ધનરામ...	...	૩૬
સરસ્વતીચન્દ્રનો સ્નેહ	ગોવર્ધનરામ...	...	૩૮
સર્વસ્વ	મકરન્દ	૧૦૮
સલામતી	બાલ	૧૦
સલામતે ફકીર	સ્નેહજ્યોતિ	૨૦૩
સલ્લુ મન્ત્ર	બાલ	૧૩
સાકીને ઠપકો	કલાપી	૭૨
સાગરને	ત્રેમભક્તિ	૧૧૦
સાત્ત્વિક ત્યાગ	મણિલાલ	૩૩
સિદ્ધાન્તોર્મિ	મણિલાલ	૨૮
સુરહૃદયને	મસ્તાન	૧૭૩
સૂત્ર વેરાનમાં મુરદ	કુન્જ	૧૭૧
સ્તુતિ	રણુશ્વર	૨૧૧
સ્નેહનાં ઝરણાં કેમ સુકાણાં ?	બાલહરિણ	૧૬૫
સ્નેહનિદાન	ગોવર્ધનરામ	૨૦૬
સ્વજનના સ્નેહ	લલિત	૧૧૬
સ્વરૂપોર્મિ	મણિલાલ	૩૦
સ્વર્ગનો સાદ	કલાપી	૬૫
હમારા રાહ	કલાપી	૫૩
હમારા સવાલ	સાગર	૨૩૦
હમારી યુનેહગારી	કલાપી	૬૨
હમારી પિછાન	કલાપી	૫૬
હમારી સ્થિતિ	કલાપી	૬૮
હમારૂં ઝાહેરનામું	સાગર	૨૩૩
હમારો ભેખ	નર્મદાશંકર પંડ્યા	૧૬૧
હલેસૂં છોડ ! બિસ્મિલ્લાહ !	સાગર	૨૨૮
હવે અફસોસ શાનો છે ?	કુન્જ	૧૭૨
હાક	પરિન્દા	૧૩૭
હાફેઝ	કંથારિયા	૧૫૭
હાલ અખતર છે	અમૃત નાયક	૮૩
હું એકલો	સ્નેહી	૧૪૩
હું તો હું પ્યારનો દર્દી	હર્ષદ	૧૬૮
હું બાવરો	કલાપી	૬૬
હૃદયની વાત	ત્રેમભક્તિ	૧૧૨
હૃદયને છે રીખાવાનું	કુન્જ	૧૭૦

ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન

ચંદા

આહા ! પૂરી ખીલી ચંદા, શીતળ માધુરી છે સુખકંદા;
પાણી પર તે રહી પસરી, રૂડી આવે લેહર મંદા. આહા.
શશી લીટી રૂડી ચળકે, વળી હીલે તે આનંદા. આહા.
ઊંચે ભૂંડે દીપે આસમાન, વચ્ચે ચંદા તે સ્વચ્છંદા. આહા.
નીચે ગોરી ઠરે નેનાં, રસે રૂપ્યા નરમદા બંદા. આહા.
નર્મદાસંકર.

દર્શનેચ્છા

દિલ્લહારનાં દર્શન વિના, ખીલું મને ગમતું નથી;
ચુતળી પહે નજદીકમાં, બેઠા વિના ગમતું નથી.
સુખચન્દ્ર ઓપે ઝળહળી, ઝરતું સુધા જ્યાંથી વહી,
તે મજ ચકોર ગરીબને, પીધા વિના ગમતું નથી.
કુદરત તણી ખલિહારીના, હું રમું રંગીલો રંગમાં;
પણ હાય ! ભરછક રંગ તને છાંટ્યા વિના ગમતું નથી.
છો માહરા નોંધે ગુન્હાઓ, નિંદકોનો દફતરી;
પણ મસ્ત તુજ દરબારમાં, આવ્યા વિના ગમતું નથી.
એક જો તું કે ચુંબન મને, તો કફે કવિતા ફાંકડી;
ખ્યારી ! તહારા ગુણનાં, ગાયન વિના ગમતું નથી.
મોંઘેરાં તુજ ચુંબન થકી, મોંઘી કવિતા માંહરી;
પણ લેખણીને તુજ છબી, લેખ્યા વિના ગમતું નથી.

શો મોહ દુનિયાનો કંઈ ? દુનિયા દીઠી હો રંગી મેં;
 પણ માહરે તો તાહરા, એક રંગ વિના ગમતું નથી.
 ખટકી ખટક કરૂંરે કરે, ઝટકી ઝટક અંચળ તણી;
 છટકી છટક કળ કાળજની કળ વિના ગમતું નથી.
 તુજ ગોર શીતળ સ્વચ્છ શર્વરિ, શરદ શર્વરિનાથના;
 પિયૂષ શી ગલ બાંહ તે, નાંખ્યા વિના ગમતું નથી.
 એ ! તાહરી આશા દિગંતી રેખ સમ પીડાં કરે;
 રે ! ક્ષણ પ્રતિક્ષણ મધુર મુખ, નિરખ્યા વિના ગમતું નથી.
 અંતરહવાનળજવાળથી, કંઈ ભસ્મીભૂત આપું જગત્;
 પણ બાગ તે તુજ ખેલનો, રાખ્યા વિના ગમતું નથી.
 કંઈ સ્વાર્થ કે કારણ તહારા, પ્રેમમાં મ્હારે નથી;
 પ્રેમતું કારણ પ્રેમ તે વિના બીજું ગમતું નથી.
 શો સ્વાર્થ યુલયુલને યુલાખી રંગમાં આવી વર્યો ?
 એને ઘડીભર રંગ તે, જોયા વિના ગમતું નથી.
 ઝાંઝું ન માંઝું હું ચહું, ઘડી એક મળવા કોટમાં;
 પણ લેખતી ન હિસાબ તું, રોયા વિના ગમતું નથી.
 પ્રતિ રાત્રિભર તુજ જ્ઞાન્તિમાં, પોકાર બાલ કંડા કરે;
 ગમતું નથી ગમતું નથી, આપું જગત્ ગમતું નથી.

બાલ.

—૩—

દીઠી નહીં !

બલિહારી તારા અંગની, ચંબેલિમાં દીઠી નહીં;
 સપ્તાર્ધ તારા દીલની, મેં મજમાં દીઠી નહીં.
 મન માહરું એવું કુળું, પુષ્પપ્રહાર સહે નહીં;
 પણ હાય ! તારે દિલ દયા, મેં તો જરા દીઠી નહીં.
 એક દિન તે અલકાવલીમાં, દીઠી'તી મુખની છબી;
 પણ શુભ થઈ ગે તે શુભાની, ત્યારથી દીઠી નહીં.

એ ! કંઈ જરા કર શોચ કે, મારી ઉપર શાને ગુમાન ?
 મેં દેહ અપ્યો તોય પણ, દિલદારને દીઠી નહીં.
 ગુમ્માની નુખરાબાજ ગોરી, સુન્દરીઓ મન હરે;
 પણ કોઈએ એ ! ચાર સમ તુજ સુન્દરી દીઠી નહીં.
 એ ! વીર ! વિરહી જોળવા, તુજને જગત્ કંઈ કંઈ ભમ્યો;
 ગિરિવર શુદ્ધ કે કુંજ કુંજે, તોય મેં દીઠી નહીં.
 બાગમાં અનુરાગમાં, કે પુષ્પના મેઘાનમાં,
 જોળી તને આતૂર આંખે, તોય મેં દીઠી નહીં.
 સરખાવી તારૂં તન મેં, જોળી ચમેલી વનમાં;
 પણ હાય ! ખૂળી આજની, કરમાઈ ! કાલ દીઠી નહીં.
 તું તો સદા નૂતન અને, આપું જગત નિત્યે જીવું;
 મિથ્યા પ્રપંચે ક્યાં થકી તું ! તેથી મેં દીઠી નહીં.
 તું તો ખરી જ્યાં પ્રેમ પૂરણ, પ્રેમીનાં કાળજ બળે;
 એવી હયા તો એ ગુમાની ! મેં કહીં દીઠી નહીં.
 સુખ ચન્દ્રમાં મેં દીઠી છે, આખી છળી આ જગતની;
 પણ આંખડી સુજમાં વસી તું, તેથી સુજ દીઠી નહીં.
 એ કાળજની કોર કાં, કાપે હવે તો થઈ ચૂકી;
 મેં તો પ્રથમ કાપ્યું સુપ્રેમે, તોય મેં દીઠી નહીં.
 કોઈ દેવ આવી કાનમાં, દે.છે શિખામણ પાંશરી;
 આ જગતની જંબળમાં, ચતુરાઈ તો દીઠી નહીં.
 જ્યાં પ્રેમ મારો જળહળે, ત્યાં તેં દીધો ખડ્ડો ખરો !!
 તો આ જગત્ છેડ્યા વિના, ચુકિત બીજી દીઠી નહીં.
 એક દિન મળશે તે અધર-સૂધા સખૂરી બાત્ર ! ધર;
 હાં ! એ બધું એ છે ખરૂં, પણ હાલ તો દીઠી નહીં.

બાક.

મૂર્ખની મૂર્ખાઈ

ફટ ! મૂર્ખની મૂર્ખાઈને, હું વખાણુ ઝાઝું શું કરું !
 દિલ દગ્ધને દલી કહે, તે દુઃખને હું શું કરું !
 અમે પ્રેમપંથી જોગીડા, અનુરાગબાગ મહીં વસ્યા;
 શ્રુતિશીર મૂઝ્યા પાય, પછી વિવેકને હું શું કરું !
 દુઃખ સર્વ દાડણુ ટાળીએ, પ્રાણુદીપ જાતો બચાવીએ;
 પણ મૂર્ખની મૂર્ખાઈનો, ન ઉપાય તે હું શું કરું !
 કહાં પ્રેમ દુલ્લભ તાહરો, ક્યાં આ બધું ગાંડું જગત !
 મહમસ્તને દે શિખામણો ! એવા મૂર્ખને હું શું કરું !
 તવ પ્રેમ તહીન સર્વ વસ્તુ, વિષે વિલોકું હું તુજને;
 ભરછક છકેલો દોડું ! હસતા, દુષ્ટને હું શું કરું !
 મુજ મસ્તને બનશે ક્યમે, દોડડાહી દુનિયાની સહે !
 ‘અપની વિચારે ન ઝોરકી, લે સીર’ તેને હું શું કરું
 શું શું મને સમજાવશે, કાણ, કુરાની, વેદિયા !
 બાળી મુક્યાં ઇજિલ, કુરાનો, વેદ પછી હું શું કરું !
 કહ્યું વારવાર હજાર કે, નથી “નીતિ” પ્રેમી કોષમાં;
 સમજે નહિ સમજાવીયો, એ મૂર્ખને હું શું કરું !
 મસ્તાન આખું જગત મહિરા, પાનવત્ ઝાઝું ધુમે;
 ડાળે હહાપણુ મસ્ત આગે, તેમને હું શું કરું !
 પૂરી પાત્ર અંતર ઉજવલે, રંગી મહિરા પ્રેમનો;
 મસ્તાન પાને સર્વદા, સડીયલ મહિરા હું શું કરું !
 વ્યવહાર વિદ્યા શાસ્ત્રને, પુરાણુ, દર્શન હું ભણ્યો;
 ઇજિલ કુરાન ભણ્યો તથાપિ, તેમને હું શું કરું !
 ભરસાગરે તોફાન વાયુ, ગર્જના ધમધોરમાં;
 ઉપકંઠ ગેસી હસે ટિટોડી, તેહને હું શું કરું !
 જાએ મૂર્ખ નાહિ સીધો, મૂજ પંથમાં દષ્ટિ કરે;
 નહિ ચાંહિકો નહિ વાંહિકો, થાયે પછી હું શું કરું

મુજ પંથ દુઃખ ભયો મળે, પશુ સુખ તહારા અધરતું;
લાલચભયો મારગ અવળ, લીધા પછી હું શું કરું !
જહાં મૂર્ખ ટોળું તાળીઓ કૂટે તહાં મસ્તાન ખાલે,
શું કરું હું શું કરું, કરું મૂર્ખમુખ દર્શન પડે.

ખાલે.

ખખર લે

ઉતાર ના કંઈ ખ્યાર એ, ફિલદાર સખર લે,
ગમખવાર જુગર ખવારની, કંઈ ચાર ખખર લે.
શુલિસ્તાનમાં હેરાન છે મસ્તાન આ ખુલખુલ,
ભર ખ્યાર નથી ચાર, વફાદાર ખખર લે.
સમશાન સમું ભાન, જગત ધ્યાન છૂટિયું,
હુશિયાર છું હુશિયાર સમજદાર ખખર લે.
તુજ વાન ગોરે ધ્યાન છે મન માનમાં હવે,
પરકાર છે ફિલયાર, ખખરદાર ખખર લે.
કરૂં ગાન ગોરૂં વાન હુંધટમાં ન રાખીએ,
પુરવાર કરૂં ખ્યાર નિગહદાર ખખર લે.
મન માનતું નથિ માનતું નથિ ભાનમાં નહીં,
શુલઝાર અલક તારમાં સરદાર ખખર લે.
મહેમાન કયો માનથી અહેસાન છે ફિલે,
તુજ ખ્યારનો છું ચાર, કરજદાર ખખર લે.
નિશિમાન અર્ધવાન તારૂં ગાન ગાઈને,
વહી ધાર આંસુ સાર, વારંવાર ખખર લે.
પટ અંચલે મુખઅંચલે સુદર્શનલેથી છું,
ફિલદાર ગિરફતાર ગિરફતાર ખખર લે.
રહે સ્વાર્થ ના પરાઈની બળજો જુગારી પ્રીત,
અહુ બાર છે સહુ બાર, વખત હબાર ખખર લે.

કરી પ્રેમ કર્યો નેમ ઉરે કેમ ધારીએ,
 કરનાર સુગમ પ્યાર બેશુમાર ખખર લે.
 પિયુને સુખે સુખને દુખે દુખને ન જે ગણે,
 નથી પ્યાર કુલાચાર સમજનાર ખખર લે.
 સુજ ઉરનાં ભરપૂર આંસુ પૂરને હસે,
 સરદાર પુર ગમારના સરદાર ખખર લે.
 રમનો વિજેગિ લોગિ રોગિ પ્રેમપંથનો,
 રસ સારના રમનાર, પ્રાણાધાર ખખર લે.
 ગતિ ન્યારીથી વિહારી રહ્યો હારી હારી ખાલ,
 લાચાર છું લાચાર, જીલમગાર ખખર લે.

ખાલ.

—૬—

દરકાર

હું કરું છું ચાર ચાર ચારને ના દરકાર લગાર,
 ખવાર છું ભર પ્યારમાં ચાર ન ઇન્તિહાર લગાર.
 ઘડી ખફા ઘડી ખુશી ઘડીક શુમાની મિઝાજ,
 મરજી તમારી સાચવ્યે છું ચાર ન કરજદાર લગાર
 હજાર ગુલલાલા લઈ આવીને ખતલાવશે,
 રંગ આ દિલ દાગનો ચાર નહિ ગુલઝાર લગાર.
 મહાલક્ષ્મી સુકુટ મરકત કરવા ચહે સુજ મન,
 દરકાર નથી કાંઈ થયો ચાર ન હગાદાર લગાર.
 મન કીર અલક બાળમાં ફસીયું ગતી કરી,
 લઈ દામ નિપટમાં કરે ચાર ન સારવાર લગાર.
 ચાર બેદરકાર સમું દુઃખ શું દુનિયા મહીં!
 અંતર કોઈ તણા લંગ ચાર ન થાય વાર લગાર.
 ખસ દઈશ ગાળ કહીશ કંઈકે મર્મ વાણીમાં,
 વાત હુકમમાં કરીશ છું ચાર ન અર્જદાર લગાર.

નદય હૃદય કપાટ નહિ ઉઘાટ કંઈ દિલે,
કેમળ વંશ કામિની ચાર ન ખખરદાર લગાર.
મનસૂરને તનડે રૂધિર વહ્યું હતું પ્રિયનામડું,
મુજને તને પ્રતિ રોમ ઝાંખી થાય છાપ વાર લગાર.
કંઈ સાચું કહે રે તને મસ્તાનના સોગન !
મનસૂરના સોગન ! તને કુરસદ ન મળે વાર લગાર ?
ઝુલેખા તણા સોગન ! તને ચુસૂફના સોગન !
ધર આવશે એક વાર કે ચાર નહિ પળવાર લગાર ?
હાફેઝના સોગન ! તને ફેરહાદના સોગન !
ખતલાવશે મુખ માધુરીની છટક એકવાર લગાર ?
અધર અનમ ટેકી મારી ગરદનના સોગન !
ઝટ આવરે ઝટ આવરે મુજ પ્રાણ ન ખખરદાર લગાર.
નહિ તો તને છે કુટિલ તારી વાણીના સોગન !
ખતલાવ રે ખતલાવ રે તે ચાર નિઘાહ બાંકિ લગાર.
ફેરહાદ શું હિસાબ માંહિ ! ભેદું ઘઠીક માંહિ બોમ !
ખાલને કંઈ પા રે સજન તુજ મહિરા વાર લગાર.

ખાલ.

—૭—

કટાક્ષ

મધુર મધુરી આંખડીની, કટાક્ષ તે ક્યમ વીસરે ?
તે પુર ફગલબાણ ભરી, ભર વ્યંજના ક્યમ વીસરે ?
રમવા કરી'તી આશ તુજ, મૃદુ ગૌર બાહુબંધમાં,
હરીઆઈ મોજે રડવડયો હું, હુઃખ તે ક્યમ વીસરે ?
અંતર પડેલા ફરદ પર, ફુશ્મન લગાડે લૂણે,
તવ પ્રેમનાં બાધક કરે, હુઃખ હાય ! તે ક્યમ વીસરે ? . .
સર્વોગ કેમળ કુસુમ લબવે, એહવાં તારાં લસે,
પણ અંતરે પથ્થર સમી, પ્રિય પીડ તે ક્યમ વીસરે ?

મુજ દુઃખનો વિશ્રામ ઠહાલી, મેં ધર્યો મુખપંકજે,
 મૂક થઈ ગયો લોગી બમર હું, બંધ તે ક્યમ વીસરે ?
 તુજ કાજ બંધન બેડીના, કડ્ડે બંધ એછેકે જુદા,
 પણ એક તૂટતાં સાત સંધાયે, કહો ક્યમ વીસરે ?
 શાને ધડે ના માન જ્યારે, માનિ તું થઈ નીવડે,
 પણ નજર ગુસ્સાબાજના, રસ ભાવ તે ક્યમ વીસરે ?
 લઈ સ્કંધ પર વીણા મધુરી, ગાઉ તારાં બિરહ હું,
 પણ જીવ ચહે અમૃત અધરના, ઘુંટડા ક્યમ વીસરે ?
 સુંદર મનોહર પ્રેમના, નિર્મળ અરામાં નાહીને,
 નાહો જગતને તૂજ માટે, ટેક તે ક્યમ વીસરે ?
 છૂટી છૂટી પડી કર્પૂર ગૌર, કપોલ પર અલકાવલી,
 રૂપ નાગણી અંતર ડશી, દુખદંશ તે ક્યમ વીસરે ?
 બતલાવું પ્રાણ ઉપાય, ઘાયલ પ્રેમ કેરા વૈદનો,
 કરી પાશ કંઠ દશ્યા વિના, ચિત્ત ઝેર તે ક્યમ વીસરે ?
 કામી વિચાર કરે કરોડો, ચિત તથાપિ શું સરે,
 પણ પ્રેમની પળ પળ કદાપી, દુઃખથી ક્યમ વીસરે ?
 આવી લહર સુગંધિ લહેરાતી સુગંધી અલકથી,
 પેગામ આપે પણ નહિ તું, ચિત્ત તે ક્યમ વીસરે ?
 અંતર રૂધિરરૂશનાઈએ, લખું લેખ નલપાટી ઉપર,
 પ્રેમી તણા બહુ રંગ તે, શૂન્યાત્મમાં ક્યમ વીસરે ?
 શાણા સનેહીનો સનેહી, મસ્તમાં મસ્તાન બાલ,
 વીસરે ક્યમ વીસરે, તવ મધુર મુખ ક્યમ વીસરે ?

બાલ.

નાદાન ખુલખુલ

ઉડો નાદાન મન ખુલખુલ, રહો શુભાસમાં નાના,
 વફાઈ એક પણ શુભની, ઢીઢી ભર ખ્યારમાં નાના.

સુષુપ્તો ગાનની તાનો, જઈને દ્વાર હઈને,
 અરે બેઠઈના હઈ, રહો દરકારમાં નાના.
 રહો જ્યાં ચંગાં ને ઉપંગ, વીણા નાહ વાજે છે,
 ઘડી આ બેવફાઈના, રહો દરબારમાં નાના.
 કદાપી રાતભર રો તું, સહી શરદી ગરીબીથી,
 પરંતુ બોલ એ પ્યારે, બુલમબારે કીધો નાના.
 સુકાશે તાહરું શુલબાર, પછે જો ગ્રીષ્મ આવે છે,
 પ્રજળશે વિશ્વ વહ્નિથી, રહે તુજ પાંખડી નાના.
 સુકોમળ પાંદડી ઉપર, ઉન્હાં અગ્નિ થકી તારાં,
 અરે અફસોસ ! આંસુએ, અસર કાંઈ કરી નાના.
 અબોલા પ્રીતમે તારી, દશા કેવી કરી ભારી !
 કંઠુથી રડી ગાતાં, નજર કાંઈ કરી નાના.
 પુનરી થઈ ચડ્યો દ્વારે, અરે તે દ્વારમાં તારી,
 કતલ કરતાં ખરે ! પ્યારે, કસર કાંઈ કરી નાના.
 નથી અડકાતું ચુંટાતું, ફરે ફેરા તું પછવાડે,
 ગરીબીની શુભાનીએ, ગરજ કાંઈ ધરી નાના.
 અરે ! એ પ્રીતમાં આખર, ન પ્રીતમ પ્રેમિ પરખાશે,
 જશે શુલબંધ વન થાશે, શુજર અંદર થશે નાના.
 રૂવે તું રાતમાં જ્યારે, હસે ત્યારે શુભાની શુભ !
 અરે ! એને દિલે દેવે, હયા પેહા કરી નાના.
 સુગંધી વાસમાં ઉદાર, મદત છે જન્મથી તેમાં,
 ન બાકી બોલની રાખી, કૃપણતામાં જરા નાના.
 વિધિના ઉલટા અંકો, સુવરણે ક્યાં થકી સુરભી !
 તને કોમળ અહો મન કેરિ, કોમળતા કરી નાના.
 વળી જો એ સવારે સર્વ, અંગોઅંગ ખીલવીને,
 જઈ ઠરશે ખીજે હાથે, વફાઈ કંઈ ધરી નાના.
 બાળપા બાલનાથી રાતભર, રાકાપતિ ઢાઝ્યો,
 સમુદ્રે જઈ પડ્યો શીતળ થવા, શાન્તિ રહી નાના.

સલામતી

અંજન આંખથી ન આંજ, કપાશે સુઆંગળી !
 મતી તાહરી સલામતીમાં માહરી વળી.
 પડે તાહરી અલાબલા સૌ માહરે શિરે,
 ત્રહુ ધીર થઈ કોઈ ના પીડા શકે કળી.
 નજરખાણુ કયમ ન તાહરે કરે પિડા કરે ?
 ખૂંચે છે તને શરીરમાં, ગુલાબની કળી !
 નીચી નજર ના તું આંખ, આંખ માહરી લણી !
 ભલે વેધશે ફકીરને, ફિકર કશી બળી. ?
 જો ! જો ! તુજ વિના સજન બધો સંસાર ફૂંખશે,
 પછી શી વલે થશે કંઈ બખર તને મળી ?
 બખર કયમ ન લેતી માહરી શિરે તું નિર્હયા ?
 ફસી પ્રેમફંદ તાહરે મુરાદ ના મળી !
 ફિકર છે કશી ફકીરની ફિકર તણી તને !
 જોખન જૂલડે જૂલી તું સુમનસેજમાં ઢળી !
 ગયો ખેલ ખલકનો ગયો વળી મેલ મનનો,
 ઝલક આંખ વા મળે ન મળે મધુર મૂર્તિ નિર્મળી !
 સજન ગરીબ મારી હાલતે ઉપહાંસી કાં ધરે,
 હમારા ભયાં ભંડારની બખર નથી મળી !
 હૃદયકોષ માંહી પ્રેમરત્ન લાવીને ધર્યું,
 સમર્પણ કર્યું તને અમુલ્ય મેં રળી રળી !
 અહા ! કીમીયો વડો દીઠો એ રત્નમાં ખરે
 દેખું માંહિ મદ ભરી છળી છકેલી કોમળી !
 જોને પણ ઘડી ઘડી પછી દિન રાત વહી જશે,
 જશે આખરે શરીર આ ફકીરનું બળી !
 ઢાગ લાગશે હમેશનો ગરહન પડે સજન !
 ઉડી ધૂઝ આવશે શરીરથી બળી બળી !

જવાળ લાગશે ભડભડ કરીને શબ્દગર્જના,
 "મિત્રમ ! તુંહી તુંહી તુંહી ! એ મેં રંગમાં લળી.
 સુકી માન માનિનિ ઘડી દે સૂખ સોખતે,
 પડશે બાલ પરમ પાય મિત્રમને લળી લળી.

બાલ.

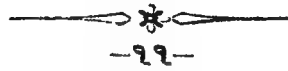
—૧૦—

દરદ દિલ

દરદ દિલ ક્યાં બતાવું જઈ? બધેથી ચારી ભારી ગઈ,
 કવિતા ક્યાં સુણાવું જઈ? હવે તો વારી ભારી ગઈ.
 જવું તે ઘેર શાને કાજ, પરીક્ષા પ્રેમની ના જ્યાં,
 નજર શાને જરા કરવી, જહાં મહેમાનદારી ગઈ.
 ધરે શી દિલ કંઈ આશા, નિરાશા અંત આવી જ્યાં,
 પવન પાછી મહીં પ્યારી, વફાદારી હમારી ગઈ.
 જઈ મસ્તાનને પુછું, ગુરૂ ગમ લેલ બતલાવે,
 કહે રે પ્રાણથી પ્યારા, બલ્લા શી રીત તારી ગઈ?
 રહું દિન રાત મસ્તાનો, મહિરા પ્રેમનો પીને,
 હવા લાગે ન દુનિયાની ! સરવ ચારી વિસારી ગઈ.
 બલાઓ મેં લીધી તારી, હુખી નિત હું સુખી તું ચાર,
 બધી એ પ્યારી લે પાછી, તુફાની રાત કારી ગઈ.
 અહો કોઈ નામવર પંથી, દયાળુ દોસ્તદેશેથી,
 મને આવી કહે કાંઈ, ખબર કે બાગ પ્યારી ગઈ?
 ધરી રત્નાકરી સાડી, સળેલી સુંઠરી શ્યામા,
 ધરા ધૂરંધરા અર્ધું, હવે ના ધીર ધારી ગઈ.
 સહજ સહજે રીસાવું શું, સહજ સહજે અહો પ્યારી !
 ધરે છે માન શા કાળે, હવે વય તે વિકારી ગઈ.
 લઈ મંદારંની માલા, શ્રીવા ગોરી ઉપર અર્ધું,
 અહો ! ત્યાં એ વિધિની રેખ, પર શું મેખ ભારી ગઈ !

ઝાઢીં લહિ વાટડી તારી, રહી મુજ સંગ સેવાયે,
 સખી શાણી હવે થાકી, વસંતે જો બિચારી ગઈ.
 રહ્યો હું વિહ્વાવાસિ, તને સંભારિ રાયો હું,
 જગતને પોક મૂકીને, મને કોયલ વિસારી ગઈ.
 ન થાયે નેહ તે સારો, વિરહ ખૂરો પછી થાયે,
 કંઈ શાણા હબરોની, મતિ એ માંહિ મારી ગઈ.
 કાવતાની જરખ પર તર્ક, પાસેથી શુકન જોઈ,
 કંઈ મસ્તાન પોથી ફાલ, કાજે નિત વિચારી ગઈ.
 વિરહમાં ખ્યારીનાં ગાનો, સુણી થઈ મસ્ત કહેતો ખાલ,
 બલા સર્વે હમારી ગઈ! બલા સર્વે હમારી ગઈ!

ખાલ.

ખોધ

શુભરે જે શિરે તારે જગતનો નાથ તે રહેજે,
 ગણ્યું જે ખ્યાઈ ખ્યારાએ અતિ ખ્યાઈ ગણી લેજે.
 દુનિયાની જૂઠી વાણી વિશે જો દુઃખ વાસે છે,
 જરાએ અંતરે આનંદ ના ઓછો થવા દેજે.
 કચેરી માંહી કાજનો નથી હિસાબ કોંડીનો,
 જગત કાજ થઈને તું વહોરી ના પીડા લેજે.
 જગતના કાચના યંત્રે ખરી વસ્તુ નહિ ભાસે,
 ન સારા કે નઠારાની જરાએ સંગતે રહેજે.
 રહેજે શાંતિ સંતોષે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે,
 દિલે જે દુઃખ કે આનંદ કોઈને નહિ ફેડેજે.
 વસે છે ક્રોધ વૈરી ચિત્તમાં તેને તજ દેજે,
 ઘડી જાયે લલાઈની મહાલક્ષ્મી ગણી લેજે.
 રહે ઉન્મેષ સ્વાનન્દે ખઈ એ સુખ માની લે,
 પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો ખાલો ભરી પીજે.

કંઠ વાણી સુણે જો કોઈની વાણીં મીઠી ફેળે,
પરાઈ મૂર્ખતા કાળે સુજે ના ઝેર તું લેજે.
ઝરે ! પ્રારબ્ધ તો લેહું રહે છે ફર માગે તો,
ન માગે હોડતું આવે ન વિશ્વાસે કદી રૂઢેજે.
ઝહો ! શું પ્રેમમાં રાગે નહીં ત્યાં સત્ય પામે તું,
ઝરે ! તું યેવકાઈથી ચઢે નિંદા તણે મેજે !
લહે છે સત્ય જે સંસાર તેનાથી પરો રૂઢેજે,
ઝરે ! એ કીમિયાની જો મઝા છે તે પછી ફેળેજે !
વકાઈ તો નથી આખી દુનીઆમાં જરા દીઠી !
વકાદારી બતાવા ત્યાં નહીં કોઈ પજે ભજે !
રહી નિર્મોહી શાન્તિથી રહે એ સુખ મહોડું છે,
જગત્ બાજુગરીનાં તું બધાં છલ્ખલ્ જવા દેજે.
અભુના નામનાં પુષ્પો પરોવી કાબ્યમાલા તું,
અભુની ખ્યારી ગ્રીવામાં પહેરાવી પ્રીતે દેજે.
કવિરાબ્દ થયો શી છે પછી પીડા તને કાંઈ,
નિભનન્દે હમેશાં બાલ મસ્તીમાં મઝા લેજે.

બાલ.

-૧૨-

સલૂણો મંત્ર

એવો તે શું પ્રેયો મોહન મંત્ર, સલૂણો સાનમાં !
મોઢ પ્રેમીની પરમ પ્રેમગતિ, આવી રહી અવસાનમાં.
દેવદશા વિપરિત વીરહીને, તોયે તું નહીં સાનમાં,
શુભ્રગરવીલી ! એમ ન રહીએ, નિત્ય મગજ મસ્તાનમાં.
પ્રેમ વીર ! મેં ધીર ધરી'તી, ભરી સુજ હૃદય નિધાનમાં,
લૂંટી ગઈ લખલૂંટ લૂંટારી, દગલબાજ બેલાનમાં.
બ્યાધ કરી વધ લહે ખળર, વધની એ કયા જહાનમાં,
પ્રાણપારથી પ્રાણ પરહરી, પડયો મૂકે સમજાનમાં.

હલાહલથી હજાર ગાળું વિષ, ભર્યું કટાક્ષ કૃપાણુમાં;
 પ્રેમદાવ રમતાં તેં માર્યો, ધાવ પડ્યો મેદાનમાં.
 ચપલાવત ચંચલ ચિત્ત ચમકે, ચમક ચમક ચહુવાનમાં,
 પણ કયમ પ્રેમી રસિક જન ફૂલે, ભૂલે નિજ નિશાનમાં.
 મધુર મધુર વચનાવલિ ધિરિ, ધિરિ પ્રવેશ કરતી કાનમાં,
 મગજ કરી મસ્તાન, ભમાવે, ભણુકારે બેભાનમાં.
 મોહનમય મુખ મરકલડે હું, ભમું બ્રમર ગુણગાનમાં,
 અધવચ તૂટે તાર મનસ્વી, વિણુ ભરી ગુલતાનમાં.
 ઘડિ ઘડિ રિસાવું ખ્યારી એ, પ્રીત રીત નાદાનમાં,
 કાચું દિલ પ્રેમ ન જીરવાયે, ફજેતી આખી જહાનમાં.
 ચંદન શિશિર સમોવડ સ્પર્શ, મળે જો તનડે તાનમાં,
 પ્રાણુ કરું કુરખાન સલૂણી, નવલરંગ મસ્તાનમાં.
 દિલડાની ગતિ કેાણુ કળે રે, તુજ વિણુ દુઃખ નિદાનમાં,
 સજન સ્નેહી છતાં જશે શું, દિન દિન કકળાણુમાં.
 સ્નેહ અતિરાય સંકેરે, બળે તનડું વિરહકૃપાનમાં,
 ખખરદાર સંભાળ લહે તવ, દાગ ન લાગે વાનમાં.
 શરદ શર્વરી સમો દાપાકર, કપાળ કર્પુર વાનમાં;
 આવ આવ ચોટાડું ચતુરા, મઝા નહિ તોફાનમાં.
 અલક છૂટા અલખેલા નાંખો, ગરદન ગૌર મહાનમાં;
 નેહભર્યે નયણે નિરખું, અલખેલિ અલૌકિક સાનમાં.
 સુણો ઘડીક દિલડાના દુઃખની, રહો ન ખ્યારી માનમાં;
 વરસાવો અધરામૃત હેલી, બાલ રમે ગુણગાનમાં.

બાલ.

પ્રિયદર્શન

આજ આંખી થઈ કંઈ ચારની છે હરી હરી;
 મતિ આંખડી જાહુગારિયે છે હરી હરી.

નિર્મળ તને પરિમળ બહેકી ઉડે ગગન;
 ખુશબો ઈરમ શુલઝરની છે હરી હરી.
 મહિરા થકી મદ મસ્ત મહાલતિ માનની;
 કરમાં સુરાહી શરાબની છે ધરી ધરી.
 ચંદ્ર ચાલ પર કુરબાન આરૂ ચકોરવત;
 ખ્યારીને પદે પદ મેં ગતી છે કરી કરી.
 અહા ! માન મૂકી શુમાનિયે મિઠી આંખથી;
 દિલમાં કંઈ ફરિયાદ મારી ધરી ધરી.
 શત કોટિ ઉજ્જલ ચંદ્રશે ગોરે હાથથી;
 ભરી ખ્યાલી મસ્ત કલાલિયે રે ધરી ધરી.
 અહાહા ! પડી પરછાંહિ ગોરી હથેલીમાં;
 કોટિ સ્વર્ગની ઝલકાઈ આંખ ઠરી ઠરી.
 કંઈ કરોડ ખાલી કરી દુકાન શરાબીની;
 સુધ ખ્યારીની એક ખ્યાલિયે છે હરી હરી.
 કોણ નિંદશે મહિરા મહારા મસ્તને;
 મઝા કાંઈ જેણે લગાર એની કરી કરી.
 મુજને કહે છે સજન શિખામણ મસ્તિની;
 મુજ પંથમાં ગતિ મસ્તની છે ખરી ખરી.
 ચંદ્ર ઊગતે અવધી કરી મળવા તણી;
 ખ્યારે ચંદ્ર તેહ ઉગાડશે રે હરી હરી.
 ખુશ અવાજ કરતું શિરે માહરે ઉડે હુમા;
 આજની નિશા પ્રિયા સંગ નક્કી કરી કરી.
 આજની નિશા હરી જો કરે કે ખૂટે નહીં;
 ત્રિજગત ચઢાવું એ આખડી મેં ધરી ધરી.
 રહું હું નિરંતર રંગ ખ્યારીની સંગમાં;
 નિરખું નયનભર મૂર્તિ મોક્ષ ભરી ભરી.
 કવિતા કરી કહી બાલો તાનથી ખ્યારિયે;
 ખુશ થઈ શિતલ ગોરી બાંહ કંઠ ધરી ધરી.

નિગરનો ચાર

નિગરનો ચાર જૂદો તો, બધો સંસાર જૂદો છે;
 બધા સંસારથી એ ચાર, બેઠરકાર જૂદો છે.
 અરે શું બાણેશ લગ્ન, પવિત્રીમાં પડી રહેતાં;
 પ્રિયાની ખ્યાલિની મસ્તી, તણે કંઈ ખડાર જૂદો છે.
 ગણું ના રાવ રાયાને, ગણું ના આખિ દુનિયાને;
 પરન્તુ જાન આ પર ખ્યારિનો, અખત્યાર જૂદો છે.
 હજારો બોધ મંદીરો મહીં, નિત્યે લલે થાળે;
 અમો મસ્તાનના ઉસ્તાદનો, હરબાર જૂદો છે.
 નથી તુજ બાપ માર્યો મેં, અરે મૂખોં કહાં નિંદે;
 સમજ રે! બેસમજ કે, પ્રેમીનો આચાર જૂદો છે.
 બધા પરકાર તોફાને, થઈ ચંચલ ચુકે નીશાન;
 અમારા ચિત્તનો આફ, અચલ પરકાર જૂદો છે.
 લિધો જે પંથ તે હું કેમ, ત્યાગું છો ભયોં દુઃખે;
 પ્રિયાનો માહરી ગરદન, ઉપર આભાર જૂદો છે.
 વડીભર બેશ બતલાવું, શિખાવું પ્રેમનો જાદૂ;
 અમો જાદૂગરોનો ચાર, જે બાઝાર જૂદો છે.
 શિખે જે પ્રેમ પૂરો તોજ, અચળ અલેદ પામે તું;
 નથી ત્યાં પ્રેમ જ્યાં છે લેદ, એ વ્યવહાર જૂદો છે.
 થશે શ્રીમંત ઈંદ્રાદી થકી, સુજ પંથ પર જાશે;
 અરે! એ કીમિયાનો ચાર, જે કંઈ ખડાર જૂદો છે.
 કહું શું મોતિમાળા હું? અનૂપમ મારિ ખ્યારીએ,
 કયોં નક્ષત્રનો મારે ગળે, શણગાર જૂદો છે.
 લલે! છો માહરા પંથે, બધાએ દુઃખને દેખે;
 મને તો સૂખસાગર, લહેરિનો કંઈ ખડાર જૂદો છે.
 થયો જે પ્રેમમાં પૂરો, થયો છે મુક્ત સર્વેથી;
 મહા મસ્તાન જાનીના, મગજમાં તાર જૂદો છે.

નજર મારી પ્રિયા વીના, ન હેખે કંઈ જગત આખે;
ખિન્નના બંધકારી પ્રેમનો, તો ભર ભૂદો છે.
શુદ્ધ-આદેશ છે અમને, અવળ પંથે પડ્યા જઈએ;
હુનિયાથી પછી આ ખાલ, બે દરકાર ભૂદો છે.

ખાલ.

-૧૫-

બેકદર હુનિયા

અહીં બેકદર હુનિયા તણી દરકાર નહીં હમ મસ્તને !
ફરીએ ચહે દિલ ત્યાં અને દિલ રહાય તે ફરીએ અમે !
અમી બેકદર અમીરી તને ! બે ઇશ્કી આ આલમ તણી,
હમને ગમી તો ફકીરી આ ખ્યારી ખલક ખાવિન્દની.
અમીરી સુખારક રહો તને ! હમને ફકીરી હમારી એ !
તુજને સુમાન અમીરીનું ! મસ્તી ફકીરીની આર એ !
રહેલો ઉંચા વસવા તને ! આલમ બધી માલેકની-
હાજર સદા વસવા અને ફરવા હવે આ ફકીરને !
માશૂક તારી બેકદર ભરી ઇશ્કની ખારાધથી
આ સનમની દિલદારીમાં હમ જન અય કુરખાન હય !
થાયે ખૂશી તું બે બેઘને તેને હમે હસીએ ફકીર !
હશું બે હમારી ફકીરી તું આ અમીર અહીં આ વખના !
મોતી હીરા ગમતા તને, ઉમદા નવા પોષાકને !
લઇ ખાક ખુદાના નામની દિલ ચોળી બે પાગલ હમે.
સારંગીઓના સૂરથી શુલતાન બે ઇશ્કગાનમાં !
ફેરી હમારી માલેકનીમાં મસ્ત તો હમ જૈવારને.
પીપી તું ખ્યાલાં શરાબનાં, માશૂકને હાથે અમીર !
પલ ભર કદી સુખ ભોગવે એ કેફની લેલાધયે !
તો બે પીએ ઉસ્તાદના આ હાથનો ખ્યાલો મીઠો !
લહેજત હવે લઇશું અમે ઉમદા અમર એ કેફમાં !

બેઢિલ તું દોસ્તીની ચાંરીમાં મગરૂર જો રહે બેકદર !
સાહેબ હમારા દોસ્ત ને મગરૂર હમ એ ચારીમે !

બાલ.

-૧૬-

ઉઠ ઉઠ સાકી !

ઉઠ ઉઠ સાકી ! ઉઠ મહિરાંરંગિ જામ ભર,
કર ગાન ગાયકા તું આવી છે ઉમેદ બર.
લઝૂત ખબર નથી તને નિતના શરાબિની,
દિલદારતું દર્શન દીકું છે જામની અંદર.
હજાર ગોરી સુંદરીઓ, ત્યાં સુધી ટકે,
ઝળકી હમારૂં સર્વ, સનૂબર નહીં બાહર.
જીવેલ જે જન પ્યારથી જન તે નહીં મરે,
લખેલ આ સંસાર તણાં દફતરો ઉપર.
મસ્તી વિરાજમાન ઘણી પ્રિતમ લોચને,
સોંપી દીધી લગામ હમે મસ્તી તણે કર.
ડર છે કે રોટી પાકની મારા મહિરા પર,
જ્ય મેળવે રખે જહાં કયામત થશે જાહર.
કદિ રે લહર સહવારની તે બાગમાં વહે,
જઈ કહે સંદેશ જ્યાં હમારો નામવર.
કાં નામ વિસારે હમારૂં જાણિ જોધને;
દિન આવશે જ્યારે ભુલી જશેજી નામ હર.
શિત સમયનું લાલાશું કરમાયું મારૂં દિલ,
તાળે થશે તું આખરે આશક તું મારી પર.
મારા કિલા મહાજની દોલતમાં કુબિયાં,
નબ તણે નિધી સુનાવ નવલ નિશાકર.
હાફિઝ કહે વરસાવ નયન બાલ આંસુકણ,
મેનમાન્યું પંખી આવશે તુજ જાલની અંદર.

બાલ.

-૧૭-

અગર તે ચાર શિરાઝી !

અગર તે ચાર શિરાઝી મહારૂં મન મેળાવે !
સુમરું હું બુખારા ને સમર તિલ શ્યામને લાવે.

પૂરેપૂરો દેઈ દે, સાકી ! મહિરા સાર,
સરિતા રુકનાબાદનો નિર્મળ શીત કિનાર;
લતા મંદિર સુસલ્લાનાં કહો ક્યાં સ્વર્ગમાં લાવે ! અગર.

પેલી છાટી ગોરીઆ ધારે પૂર્ણુ શુમાન,
કરે, અરે અફસોસ છે, બાધું શહર મસ્તાન;
હરી ગઈ દિલથી ધિરજ ચાર ! તુરક બ્યમ હુંટ હુંટાવે. અગર.

અમારી પ્રીત અપૂર્ણની પિયુ ખુબી બેદરકાર,
રસ સુગંધી તોય તિલ કેરી શી દરકાર;
સહજ કાંતિ રુપાળી ને મને જે મોહ ઉપજાવે. અગર.

સુંદરતા વધતી ઘણી ચુસુક કેરી નિત્ય,
મેં બાણ્યુ નક્કી હવે એવી પ્રિત ખચીત;
પતિવ્રતના પટચલથી ઝુલેખા ખેંચીને લાવે. અગર.

પી મહિરા સુણ ગાનનાં તાન મસ્ત તું હોઈ,
દેખ ન દુનિયામાં કંઈ કરિ કારીગરી હોઈ;
નિપટ આ ખેલ દુનિયાનો ન ખોલ્યો ખોલીને લાવે. અગર.

ખ્યારી ઉર ધરી જરા શીખ હમારી માન,
નિજ નિર્મળ અંતર વિષે નસીબવાન જવાન;
શાખામણુ વૃદ્ધ દાનાની અહો પ્રિય પ્રાણુથી ફૂંડાવે. અગર.

મેં વચનો મીઠાં કહ્યાં, તેં કટુતાનો સાર,
પરમેશ્વર તુજ લલુ કરો, પરંતુ રે સુજ ચાર;
ખહું છાજે કથન કહવાં, અહો, મીટે અધર લાવે. અગર.

રચી ગાન પર ગાન તેં, મોતી પડેબ્યાં સાર,
આવ બેસ ખુબ તાનમાં ગા ખુશ હાશિઝ ચાર;
રૂઢી મંદાકિનીનો હાર તને આકાશ પહેરાવે. અગર.

બાહ.

હિલડું રહે નહિ હાથ

હિલડું રહે નહિ હાથ, ખ્યારા મિત્ર હમારા !

મન પરમેશ્વર કાજ, છોજી વશ કરનારા.—હિલડું.

પ્રીતમ કેરી પ્રીતની, ગુપ્ત ગોઠડી હાય;

અંતરમાં અધિકી રમી, આજ ઉઘાડી થાય. ખ્યારા

આર દિવસની આંદની, જગત બહુ સમ દેખ;

કર નેકી જે ચારશું, હુંટ લખોની લેખ. ખ્યારા.

પવન પૂઠના ઊડજો, ભર દરિયે છે નાવ;

મહેર કરો ઝટ થાય જે, પિયુર્દશનનો લ્હાવ. ખ્યારા.

ગઈ રાત્રિ બુલબૂલડે, ગાયું ઘણેઈ ગાન;

કુલ મહિરા ગુલતાનમાં, કહે ઉઠો મરતાન. ખ્યારા.

ત્રે ઉદાર પ્રેમી થજો, આયુષ વર્ષ હબ્બર;

કો દિન ગરિખ ફકીર પર, કર કંઈ કૃપા લગાર. ખ્યારા.

સમજ રહી છે શબ્દમાં, ઈહ પર સુખ જો રહાય;

કારણે મિત્રશું મિત્રતા, અરિશું નમ્રતા થાય. ખ્યારા.

• કીર્તિ કેરી શેરીમાં, થયો મને અટકાવ;

યદપિ રુચે નહિ તૂજને, છોડ નસિબના દાવ. ખ્યારા.

મધપાન જમશીદનું, સુકુર સિકંદર બાણ;

જેમાં દારા સુલુકની, પૂરી પડે પિછાણ. ખ્યારા.

મકર ગર્વ કોધી પિયુ, ગાળિ નાખશે કાય;

જેને કર પથ્થર કડિણ, નરમ મીણ થઈ જાય. ખ્યારા.

કદી હમારી ગોઠડી, હરિક્ષ ગવૈયો ગાય;

મોટા વૃદ્ધ પવિત્ર તે, બહુ ઉન્મત્ત થઈ જાય. ખ્યારા.

કટુ મહિરા બહુ પુનિત જન, ગણે દુઃખની માંય;

પણ અમને સુખ તણા, અધર સુધા સમ થાય. ખ્યારા.

દુઃખના દિન તો ગાળિયો, આનંદ ઉલરા માંય;

એ કિમિયાથી ગરિખ તે, કાફૂન સમ થઈ જાય. ખ્યારા.

ત્રે પહેલું પાતે નહીં, મહિસાસી વસ;

લક્ષ્મી કરે તેથી મને, પુનિત સુશુદ્ધ સમસ્ત. ખ્યારા.

-૧૬-

માસ્તાવિક સંગ્રહ

ગયો કે દેશમાં ખ્યારો જગત અંધારૂ મૂકીને ?
ભલે બારે ઉગે બાનુ મને મ્હારે ઉઠાસી રહી !

* * *

કોઈ કહો નહીં કાંઈ મદીરા મસ્ત મ્હારાને;
નજર બદ ના કદિ લાગો વિરહના પ્રાણખ્યારાને.

* * *

રહે રે દીપની શિખા હવે જો નિશા રહી થાડી છે;
મગજે મદિરા મસ્તની હવે જો નિશા રહી ફાડી છે.

* * *

અરે દીલ થઈ રહે તૈયાર સજન ભર ખ્યાર આવે છે;
સુગંધી હાર ગજરાની ભભકતી મ્હેંક આવે છે;
સુરાહી એક કર બીજે પિયાલો પૂર મદીરાથી;
બગલમાં પ્રેમની પોથી કંઈ નુખરાં બતાવે છે !

* * *

ઉઠ ઉઠ મનડારે ધર કાંઈ ધીરજ ખાસી;
મળશે અધર રસ થા તો પિયુનો ઉપાસી.

* * *

અલક અંધ ખોલતાં ભલા મીઝાળ ચાર;
હજાર લાખ માથુકનાં ખુટે ખુત ના બઝાર.

* * *

કોઈ પ્રીતમને પ્રણામ જઈ લળી લળી કહો;
સુજ ખબર જ ખરેખરી વળી વળી કહો.

* * *

સખી કોણુ એહવી તાહરી હડીલી તુને કરી;
બદમાસને કફે સખ સખ જો મળે ફરી.

*

*

*

અલી એ ખૂની ! જઈ તાહરી ફરિયાદ ક્યાં કરીએ;
કઈ કોઈ કે અદાલતે પુકાર જઈ કરીએ ?

બાલ.

—૨૦—

બેદાદની દાદ

કહો ક્યાં જઈ કરવી અરે ફરિયાદ દિલ દર્દની;
ખોળી વળ્યો સહુ બદક પણ અદાલત ન દીડી ઇન્સાફની.
નહીં રાહ કે ફિરિયાદ કોઈ સુણવા અહીં કાલુ મળે,
પ્રસરું બધે અંધેર જહીં શયતાનના પાળા ફરે.
દુનિયા બધી દોરંગી તે ઇન્સાફ શું આપે અરે,
દંડે દુઃખીને ઉલટી બદગોઈ વણુ સમજે કરે.
નહિ રાહ કે ફિરિયાદ તો બેદાદને રડવું કશું !
બેનાર કે દહોનાર ના જ્યાં આંસુ ત્યાં રડવું કશું !
જાણુ ન જે હેવાન તે દિલદર્દની વાતો કહી,
શાણુ થઈ ફરતા ભલે ઇન્સાફની ના રાહ જહીં.
લાગ્યું જહાં દિલ એક શું સો સો બતાવે દુનિયા,
રડિયે રહી જો એકને, કહાડે હસી હડાપણુ ભયાં.
ચાહે જિગર એકાન્તમાં જઈ બેસવા આરામમાં,
ગરદન થકી પકડી લગાડે સ્વાર્થના સહુ કામમાં.
ઘડી કાબ્યના આનંદમાં સૂર કહાડતો વાણુ લઈ,
તોડે પડી વચમાં ચહુડેલો તાર ત્યાં આવી અડી.
લહેજત બિગાડે ખવાબની ભૂંસી છખી રૂડી પડી,
ગુમ થાય પ્યારાં પૂતળાં પળભર અરે નજરે ચઢી.
બેઠો જઈ બેહેશ્તમાં શાન્તિ જહાં વર્ષી રહી,
ત્યાંથી ઉઠાડી ઘાલતા કિનરાતની ઘાણી મહીં.

ભાવું ગણાવી કેટલી દિલદર્દની ઘાણી અરે,
શુભરે સિતમ બહુ રાંક પર પણ દાઢ ક્યાં તેની મળે.
ધારી હવે કરવી અપીલ માલેકની દરબારમાં,
વાગે અદલ ઇન્સાફનો જ્યાં ઘંટ હરગીઝ દાઢમાં.

બાલ.

— ❦ —

—૨૧—

નિરાશા

કશે આધાર ના ભાળું-મળે ના ઠામ મન વાળું;
થઈ ભૂમિ ખમી કાઢું, થઈ વારિ દ્રવી પાડું,
કે અગ્નિ ખાખ ઉરાડું, હવે શો માર્ગ સંભાળું !
કે વાયુ રૂપ સહુ વ્યાપી, મળું નલ નામને કાપી,
મળે શું એ ગલી છાની-ખુલે જ્યાં દીલનું તાળું !
દીડું મેં જ્યારથી ખીજું, તરત મન ત્યારથી ભીજ્યું,
હૃદયમાં, લોહીમાં દીડું, ખજ્યું તે ના રહ્યું ખાજ્યું
મજ્યો એ મંત્ર શે લીધો, ન એકે અર્થ જ્યાં સીધો,
અરે ! ખ્યાલો કહી પીધો, રંગોમાં વિષ શું વ્યાખ્યું !
હિમે ઊગતાં ન કાં ખાજ્યું, ન માયાએ ચરી ખાધું !
ચર્યું, ખાજ્યું તથા વાધ્યું, ન તારે હાથ રોપાયું !
ખન્યો છું મસ્ત કે થેલો, ગણે હાથ્યાં મને થેલો,
હશે વિષ કે અમૃત રેલો, ન એકે પાસ અજવાળું !

*

*

*

ન જેને ઠામ છે ઠરવા, ઉની ઝાળોથી ઉગરવા;
ભીની મીઠી હુંદે ઠરવા, કહી મારું છે આ મારું !
ખરે એ મોત-નહિ 'મારું', મુવું તે શું ગયું વાફ ?
મુકી દેવું 'મારું' 'મારું',-અરે ! તે તેજ મરવાનું.
જીવે જ્ઞાની-ખધું 'મારું', જીવે યોગી તજ 'મારું';
મુવો જેણે ભજ્યું 'મારું', મુવો દેધા શોધે 'મારું'.

મળ્યા વણ કોણ શું મૂકે, શું નાગો ન્હાય શું સૂકે;
 ન દીકું તે જરૂર ચૂકે-અરે ! 'મારું' ન મેં ભાળ્યું.
 મરે મારે ચઢે આકું, પડે ખાડે ભાધું ગાકું;
 ન જેને ગાંઠ છે ભાકું, કહે તે જીવ શીદ ખાળું !
 કદી હસતો કદી રોતો, કદી ગાતો કદી વાતો,
 કદી જ્ઞાની કદી માતો, ત ગોઝં વા નહિ કાળું.
 ન તે કોને નડે પંડે, ન કોના જીવ લે ફંદે;
 ન વિશ્વાસે હણે ધંધે, અનામી નામ છે બહાલું.
 નથી કીર્તિ નથી ભીતિ, નથી નીતિ નથી રીતિ;
 કુલે દુનિયા ભલે જીતી, નથી દુનિયા શું સંભાળું.

*

*

*

અમે એકાંત આનંદી, ભલે દુનિયા રહી લવતી,
 અમે નિર્ભાન્ત સ્વચ્છંદી-ન કોનું કાંઈ છે લીધું.
 તમારી ને અમારી છે, જીદી વૃત્તિ જીદી વાણી,
 તમે રાગી, અમે ત્યાગી, વિરાગી રાગી હું જાણું.
 ન મારે ચિત્ત અંધારૂં, લવું જેથી હું જે ધારૂં,
 ન સારૂં કે ન નઠારૂં-ન જાણું કે ભર્યું ઠાલું.
 ચીરાયું સર્વ પાસેથી, ન બાકી માર ખાધેથી,
 વહું તો ચે નથી ખાલી, હજી છે તાંતણે ખાંધ્યું.
 દબાવી હાથથી એને, મળે છે તેથી એ તમને,
 ન તોચે ક્યાં તમે ક્યાંને-પડી એને તમારી શું ?
 તુટયો એ તાંતણે ચાલ્યું, મુલું કે જીવતું મ્હાલ્યું,
 પછી એ પે'લું ને છેલું, બધે બેઠું રમે છાનું.
 ભલે જા દીલ જ્યાં ફાવે, દુઃખી ના થા જીદે ફાવે,
 બકે છો જેમ જે ફાવે, ખરૂં તુજને મળ્યું બહાલું.
 સુરાગી વા વિરાગી વા, જહાંગીરી ફકીરી વા,
 મણિ એને છે એ ગ્રીવા, ક્યહાં માયા ક્યહાં ગાવું !

મણિલાલ.

-૨૨-

નિરાશા એ ન છે આશા

અહા ! હું અકલો દુનિયા-ખિયાખાંમાં સુનો ભટકું,
રઝળતો ઇસ્કને રસ્તે અહીં તહીં આંધળો અટકું.
ખતાવી રાહ આ જેણે ગયાં તે શું દગો દેઈ !
રિખાવી, રાવરાવી, ને શું રમશે ખાકથી મારી !
સ્મૃતિ આવી તેમ્મરી ત્યાં ન અશ્રુધાર રે' ઝાલી,
હૃદય રમતું ઉછાળા લે-બુવાની શું ફરી આવી !
સુણાવું લો કવિતા આ ઝિંહું રસ નેત્રથી ઝરતો,
હૃદય હૃદયે મિલાવો તો જીવું ઉઠું પડ્યો મરતો.
અરે ! તે બાલપણના ક્યાં ગયા સાથી બધા સાચા !
ગઈ ક્યાં પ્રાણુખ્યારી તે !-રહી સુજ ભાગ આ વાચા !
સુણાવું તેય ક્યાં ખેશી ! નથી કેા કામ રાવાનું,
ભર્યું છે બેકદર દુનીયા વિષે જ્યાં ત્યાં વગોવાનું.
બણાવી દો મને આજે, તમારી તે રીતિ જૂની,
ન જેથી દાગ દિલ લાગે ન લાગે ઝિંદગી સૂની !
ખતાવો શી રીતે હસવું, હૃદય ખાલી છતે રડવું;
વચનમાં પ્રેમ ખતલાવી ઇશારે પ્રેમિ દિલ હણવું !
અરે ઉસ્તાદ ! ક્યાં પાયો ? મને આ ઇસ્કનો ખ્યાલો-
કયો સંસાર ભર સુનો, વફાઈ ક્યાં મળે ?-ચાલો !
ઉઠામ્યાં ધર્મશાસ્ત્રોને-ગણાયો જ્ઞાની પંડિતમાં,
કરી દૃષ્ટિ ન કેા કામે, પ્રીતિ રીતિ અખંડિતમાં !
હશે ક્યાં સત્ય દેખાડો, હશે શું સત્ય સમજવો;
રહી રે'વું, કહી ગાવું, મને તો અટલો લ્હાવો.
ખધી દુનિયા બુલે જેથી ખ્યાં સુજ-નેત્ર તે ફૂટી,
ખધી દુનિયાનું અજવાળું મને અધારી તે ભડી !

ઝહીં તહીં આ ભટકવામાં નથી શાન્તિ તણી આશા,
સિતમગર લે ધરી ગરહનઃ—નિરાશા એજ છે આશા.

મહિલાલ.

—૨૩—

કીસ્મત

કહીં તું જાય છે દોરી દગાખાલુ કરી, કીસ્મત !
ભરોસે તેં લઈ શાને ? આ હરૂણુ કરી, કીસ્મત !
થવા નિજરૂપ દુનિયામાં ઉતરવાનું ઠર્યું, કીસ્મત !
કરી તુજરૂપ રંજાડી લપેટી ધા કરે, કીસ્મત !
ચલાવી પુષ્પમાલા પર નીચે સર્પોં ભર્યો, કીસ્મત !
સનમ દીદારમાં નાખી પલક બુદ્ધાઈની, કીસ્મત
લગાડી કાર્ય—કારણની બરાબર સાંકળો, કીસ્મત !
ભરાબ્યા ત્યાં શી રીતે તેં ભલટના આંકઠા, કીસ્મત !
પિછાની બે અને બેને કહીને ચાર, હે કીસ્મત !
લખાબ્યા હાથથી શાને ? તેં બેને એક આ, કીસ્મત !
ગણી માઝું વળી માઝું ભયુ દિલ પ્રેમથી, કીસ્મત !
તથાપિ ત્યાં ભર્યું શાને ? શી રીતે ? ઝર તેં, કીસ્મત !
ધરી આશા તણુ પાયો ચણુવી તે ઉપર, કીસ્મત !
કહીં ? ક્યારે ? લીધો તાણી એ પાયો તેં, અરે કીસ્મત !
મૂકાવીને મીઠે જોળે ભરોસે શીશ, હે કીસ્મત !
કપાવી શી રીતે ગર્દન વહે ના ખૂન પણ, કીસ્મત !
ઉઠાવી 'અસ્તિ'થી દિલને લગાડયું 'નાસ્તિ'માં, કીસ્મત !
ઠરઠ દિલ રોવું ત્યાં એ તેં વગોવાવું ભર્યું, કીસ્મત !
વહે આંખો ગળી ધારે—ધ્રુવે દિલહાગને, કીસ્મત !
બુદ્ધાઈની મીઠાઈમાં ભરી આરાઈ ક્યાં, કીસ્મત
સુઠાવી કે રંગાવીને કરાબ્યો ત્યાગ તેં, કીસ્મત !
તથાપિ ત્યાં બઝાડી શી ! ઉપાધિ બેવડી, કીસ્મત !

સુખે અદ્વૈત ઉચ્ચારી લહી મનથી પૂરું, કીસ્મત !
કવિતા આ બકાવાનું કર્યું શે દ્વૈત તે, કીસ્મત !
કહીં કહીં આ દગાબાણ કરે હા ના તું શું, કીસ્મત !
મને માલીકના કાને પડે બણકાર ત્યાં, કીસ્મત !
રમાડયો આ દગાબાણ વિષે બહુ છું ખુશી, કીસ્મત !
મજ્યો માલીક વેચાયો:-કરી લે ચાહે તે કીસ્મત !

માણસાલ.

-૨૪-

કપાયોર્મિ

ખતમ્ અય્ હર્દહિલ ! શે જા, ન તારૂં કોઈ છે અહીંયાં;
ખરો દિલખર નથી હિકમત કરે તું રોઈ રે' અહીંયાં.
મિઝજે ધરિકના રસ્તા બડા ખારીક છે અહીંયાં,
કહરહાની ચઢી તે પર કદાપિ જોઈ છે અહીંયાં !
ગુઝર કર ચાર કિસ્મતપર, ન તારો કાર છે અહીંયાં,
જિગર ચાહે જુઠાઈમાં, સુખે તું ધોઈ લે અહીંયાં.
મજે કોઈ અઝર તોયે, પછી દરકાર શી અહીંયાં !
જીંદી દરકાર દિલથી તે, બધીએ જોઈ છે અહીંયાં.
રહેવા દે ! સુહાવા દે ! ન ખાલી દોડ તું અહીંયાં,
તબીબીની કહીં તારી બનેલી સોઈ છે અહીંયાં !
ન કર ગમ્ ! યાદ કર હક્ને ! હકીકત છે કહીં અહીંયાં !
ગરજ ગઈ કે ગઈ ચારી ! ઉપર બદગોઈ છે અહીંયાં.
જહીં જહીં તું કરે આશા, ફિકરમંદી ખડી અહીંયાં !
કુખી ગાયખ્ નિરાશામાં, મઝા મીનોઈ લે અહીંયાં !

માણસાલ.

સિદ્ધાન્તોર્મિ

આ જામયુ ઇશિકમાં ખુણી ભરી કહીં કહીં !
 ઝીંદગી ખુદાઈ તર ભરી કહીં કહીં !
 પોથાં ઉથામી વેદ ને હબિલ, કુરાનનાં,
 ખુદાઈ ઇશિકના વિના ઠરી કહીં કહીં !
 બધરિક ઝીંદગી કહીં !-પરમાણુ, નાઝીમાં ?
 જડમાં એ ઇશિકની હવા પસરી કહીં કહીં !
 નિઘાયુસનમ નુરયુ ખુદા કે હમયુ આદમ,
 આશક રે' મયયુ ઇશિકમાં ઠરી કહીં કહીં !
 કાન્તિ, લબ્યતા, ને સુખ, ઉર્મિ, ભાવના,
 માનો એ જામયુ ઇશિકની લહરી કહીં કહીં !
 કાપો, તપાસો;-તાવી, ને ઝોગાળી, તોળી, ખૂબ,
 મુરદાં ઉઠે, ન ઇશિક પરહરી કહીં કહીં !
 ઉઠે મસીહ, રામ, કૃષ્ણ, ખુદ, ને મીરાં,
 મસીહ સનમ વાય વાંસરી કહીં કહીં !
 આવો ગુમાની વેદિયા કુરાની પાદરી,
 હો જામ સનમને અધર ભરી કહીં કહીં !
 દિવાની આ ખુમારી ઇશિકની ચઢી દિલે,
 નાત જાતને કરી પરી કહીં કહીં !—
 કવિ કલ્પના, મસ્તાની ફિલ્સુફી અલોદની,
 તે સ્ત્રી ! તારા જામથી ઝરી કહીં કહીં !
 એ જામ તું પૂરેપૂરો સદાએ પામને,
 સાગર ન દૂર લખૂથકી કરી કહીં કહીં !
 કહમખોશીમાં ચહુ સનમ ! જાય જાન આ,
 આશકને દિલ ઉઝેદ એ ખરી કહીં કહીં !
 જાણે ન જામયુ ઇશિકની મઝા મીનોઈને,
 નિંદો 'તે ઇશિકખાણને ડરી કહીં કહીં !

કુળ્યો આ ભામયુ ઇશ્વરમાં મણિ જોઈ ભાનને,
લે તું સનમ્ !! કર એક દિલબરી અહીં તહીં !

મણિલાલ.

—૨૬—

અનુભવોર્મિ

જપીને પ્રેમ મંત્રોથી, જગાડયું મેં શું આ આજે !
છતાં જૂનું નવું એવું, જગાડયું મેં શું આજે !
રસીકું આ નજર ઉઠું, અદાથી નાચતું રંગે;
જહાં કેળું તહાં રાચું, જગાડયું મેં શું આજે !
બકું હું સ્વપ્નમાં કે હું, ભુલ્યો હું ભાન બેયાથી;
સ્મૃતિ છે એજ સુરતની, જગાડયું મેં શું આ આજે !
દીકું પહેલાં સ્મૃતિ તેથી, તથાપિ છે નવું નિતરે;
છે એવું એ રૂપે જુહું, જગાડયું મેં શું આ આજે !
ન ભાગત કે સુપ્રજિત છે, ન તંદ્રા કે નથી સ્વપ્નું;
શકે એ આજ ચેતન છે, જગાડયું મેં શું આ આજે !
નથી ડરતો નથી પહીતો, રહ્યો તુજ રંગમાં રચી;
ભર્યાં ઝંગો છે આનન્દે, જગાડયું મેં શું આ આજે !
તું પાડે ખૂમ તો હું ખૂમ, તું આંસુ તો હું આંસુ છું;
રમાડે તું રમત હું છું, જગાડયું મેં શું આ આજે !
તું બા દહેતાં—હું બાઉ છું, તું તું તું તું, હું તે એ તું;
છતાં છે કોણ તું આવું ? જગાડયું મેં શું આ આજે !
રહ્યું છાઈ બધે ઝંગે, સદા રસપૂર્ણ રહિયાળું;
સદા સુખસાર ભર આઈ, જગાડયું મેં શું આ આજે !
જુદા ચાતાં હૃદય લાગ્યું, નિવા તિહીં રસીલીથી;
અનામી નામ હર તાઈ, જગાડયું મેં શું આ આજે !

મણિલાલ.

-૨૭-

રવરૂપોમિ

હેએ કહાં તે માહયુનર, ઇશ્કમાં જાન દે ન દે !
 ખારી ફકીરી કાપી ને સરથી પચ્માન દે ન દે !
 મંદિર, કાળા, ફૂસ, આગ, તસ્બી, લલૂત, છાપ તે,
 દિલથી ચકી દારયુ સનમતું એ નિશાન દે ન દે !
 વેદ કુરાન કે પુરાણુ યોગ સમાધિ વ્યાધિમાં,
 ઇશ્કમાં જાન છે ફના તે આશક ધ્યાન દે ન દે !
 ઇશ્ક ન એ ભમે બુલાં;-ચીરી તપાસો છાતીને,
 નાડીએ નાડી, ખૂન એ ખૂન, ઇશ્કની સાન દે ન દે !
 માલને જાનથી ઘોઈ હાથ દીઠયુસનમમાં મસ્ત જે;
 તેને ન ગમ્, તું યા નસીબ ! વસ્ત્રચઢ્ઠસાન દે ન દે !
 રાજ સનમ હું જ્યાં ઠરી તારી નિગાહ અલેહ-ચૂર,
 રકીબથી રમી, રશીકને ઝખાન દે ન દે !
 આહ બુદાઈની સનમ ! કે'વી તું સંગદિલથી શું !
 છું તંગ,-હુસ્મની બધે,-દિલ બેઘમાન દે ન દે !
 બુદાઈ કોઈ કાલની બતાવે ખવાબ ખૂબ-ખૂબ,
 આવી સનમ ! જગાડી તું, ઇશ્ક પચ્માન દે ન દે !
 ચાક્યો ફરી ફરી બધે તમારી હું તલાશમાં,
 ચાક દિલ કર્યું તો સનમ લેટ-લાન દે ન દે !
 ચાક દિલ બેહાલ આ મહિ તું આયના વિષે,
 અહા ! સનમ ! હવે લલા દિલમાં મકાન દે ન દે !

મહિલાલ.

— ❦ —

-૨૮-

આનંદોમિ

ચારી મફતોની ખુવારીની તૈયારી છે;
 દિલદારી વફાદારીથી, મસ્તોથી જહાં હારી છે.

ફુનિયા કહે દિલદારી તે, જુડી ઝંધી જુગારી છે;
 મેં મસ્ત બમય્ ધરકથી, મસ્તો એ અકલ મારી છે.
 રાખો સમાલી આપના, દિમાકો ડાળને;
 અમે તો બદન ચીરીને, શરીરે ખાક સારી છે.
 પરવા અમે કરતા નથી, કરશો અમારી કોઈ ના;
 એ બેરહમ્ દિલદારને પરવા સદા અમારી છે.
 ઝાંખી ને સનમૂની ચહ્ દમ લાગી તો અમે આંખ સુઢ;
 અંતર લગાવી ધૂનમાં, પૂરી કરી મજેદારી છે.
 હરગિઝ રહે ને દમમાં દમ્, તો દમ્ બદમ્ દેખું સનમ્;
 ફુનિયાની ના પરવા, હમે કિસ્મતથી કરી ચારી છે.
 આ હાલ મસ્તીમાં નથી કોઈ અમારો આશના;
 મરહમૂની ના પરવા, લલે સીનામાં ઝખમ કારી છે.
 હીઠી મઝા જે મેં સદા, બેઠઈ તે શું બાણે ગમ;
 ગમખવારને ગમથી જુઓ, લાગી ખરી દિલદારી છે.
 રોતાં જહાં હસતાં તમે, હસતા અમે જ્યાં સૌ રૂએ;
 રાજા તમે શુલામ અમે, ઉઢિટ એ અમલદારી છે,
 આવો આ ધરકબાલમાં, ને હોય અકલ ખોઈ પૂર;
 પી લો સનમ્ મણિ નૂરથી, સારી જહાં ઉભરી છે.

મણિલાલ.

—૨૬—

માયાનો મેમરૂપે પ્રહભાવ

દિલશુ' દિલ લાગ્યા પછી જે'એ શું તું ખીન્નઈને!
 નયન જે'એ ક્યાં હવે, મીઠી ખુમારી પાઈને?
 તારો દિવાનો તે' જ પાયો સુજને ધરકેશરાબ,
 માર કે ભવાડ ચાલે શું હવે લપટાઈને!
 ધિસ્ત ! એ પ્રીતિ ન બાલે શું વિચારે ખ્યાલ તું!
 આંગળી હોઠે દઈ ઉભી રહી શું ચાઈને!

લટ અલક છટકી ગઈ ક્યાં વીજળી ઝંખાઈને !
 ક્યાં ગઈ ! હા ! ક્યાં ગઈ ! બ્રહ્માંડ ઘેરી છાઈને !
 તું જ બ્રહ્મા, તું જ વિષ્ણુ, દેવ તું, દાતાર તું,
 હું તું ને શ્રીબ્રહ્મ તું રહી પ્રેમલીલા છાઈ એ !
 નાસ્તિકોમાં સુખ્ય કે આસ્તિક કે ગાંડો કહો,
 હું તું સર્વે એક કોઈ મર્મ એવો સાહી લે !

મણિલાલ.

—૩૦—

પ્રેમરથાન ક્યાં ?

હિલતખતે જગો તારી કોઈએ પૂરી નહિ,
 હરદમ તથા પથારી દીલમાં સૂની નહિ.
 દુનિયા પ્રીતિ ભરી ભલે, ઝીલે સુભાગી જન,
 હો ભલે એ સો ગણીઃ આ દીલને પૂરી નહિ.
 ભાવે રમાડું તુજને, બેસાડું સાને પાસ,
 ભેટવા હું જાઉં ત્યાં, સુરતિ દીકી નહિ.
 સુરતિને હું ન માતું, કામ શું તે સાથ ?
 એજ નયનોની મઝા, સુજને અધુરી નહિ.
 તું મળી હતી સુજને, રહી એક બે પળવાર,
 ઘા કરી દિલ કારી ગઈ રંગમાં પૂરી નહિ.
 એ ખૂનને ટીપે ટીપે ગાઉં હું તારું નામ !
 તું વિના કર્તોરની ખુબી મને પૂરી નહિ.
 આવ કે ના આવ તું, તું તું જ આઠે જામ,
 હું તું એ ખુબારીમાં, મને સખુરી નહિ.

મણિલાલ.

-૩૧-

એ કોણ છે !

આંસુડાં મારાં હ્રુવે એ મૂરતિ કો' કોણ છે !
 ચાલે જગર પાણી થઈ, રોકનાઈ કોણ છે !
 જામે નિરંજન નામનો, હું પ્રેમનો થેલો ફકીર,
 એ જ જામે એ ફકીરી, ટાળનાઈ કોણ છે !
 છે દુનિયા ? તો નિત્ય હો; ના છે નહિ; તો શું બુઝો !
 છે ! ખરી ને છે નહિ:—એનો દિવાનો કોણ છે !
 સાચો સદા છે પ્રેમ, જેશું દુનીયા બાધી હરામ,
 દુનીયા પ્રેમે નથી, તો નીતિ રીતિ કોણ છે !
 દુનીયા પ્રેમે નથી, પણ પ્રેમની દુનીયા હબર,
 એ વિરિચિ, એજ વિષ્ણુ: એ વિનાનું કોણ છે !
 એજ માફ નામ, એની શોધમાં શુલતાન લાન,
 દુનિયા માનું ફેના; એના વિના એ કોણ છે !
 એની મઝા અંતરૂ મને, કે જાણે કોઈ પ્રેમી જન,
 પામ્યો હું કે પામ્યો નહિ, એ પૂછનાઈ કોણ છે !
 એ જ આંસુમાં મણિ ! બીની મીચી રો' આંખડી,
 ખોલનારાં દૂર રો', એ આળ ઝીલે કોણ છે !

મણિલાલ.

— ❖ —

-૩૨-

સાત્ત્વિક ત્યાગ

હડી જા તું ગાફેલ ગાભરા !
 તારે અંતરે શી આંટી રહી !
 તારી પાંખ પ્રોઠ થઈ હવે,
 યશ વાણીનો કવિયો કવે,

રહી રિદ્ધિ કર જોડી નવે,
 તોએ આ શી આસક્તિ રહી !
 આ તો બળ સ્વાર્થની છે રચી,
 કામ ક્રોધ ક્રોધ રહ્યો મચી,
 જોઈ શુદ્ધિ લાખ ગયા પચી,
 પણ જોઈ તે ફરી ના જડી.
 નશો એમનો જે ઘુંટી પીએ,
 તેને રંગ નિત્ય નવા જડે,
 તે બ્રહ્માંડમાં નિબનંદ લે;
 એ ખુમારી તુજ નયને ચઢી.
 છે તું અન્ય કોઈની શોધમાં ?
 તો તો ધૂળ પડી તુજ બોધમાં;
 નિજ રૂપથી બીજું શોધ મા,
 સર્વ એજ, છે વિસર્ગ અહીં;
 દેખે નારીમય કે સોને ઘડયું,
 કોઈ જીભ, લટ, નયને અડયું,
 કોઈ ક્યાં અને કોઈ ક્યાં પડયું,
 પણ વાત તો કહીની કહી !
 હતો બાલ તો સુધું ભાસતું,
 વધ્યાં વર્ષ જ્ઞાન મળ્યું ઉંધું,
 પર ભાવ—મન—બનીયું કુકું;
 મળે બાલપણ પાછું ક્યાં જઈ !
 પોથી વિશ્વની ભણી ભલ તું,
 પળીયાં છતાં બન બાલ તું,
 ખરી મસ્તી એ અર્જ સુખડું,
 પછી પાપ પુણ્ય અડે નહિ.

મણિલાલ.

—૩૩—

અમર આશા

(પ્રો. મહિલાવનું છેલ્લું કાવ્ય.)

કહી લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે !
 ખંડા ખંજર સ્નનમનામાં રહ્યો ઊડી લપાઈ છે !
 બુદ્ધાઈ ઝિન્દગી ભરની કરી રો રો બધી ફૂડાડી,
 રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા, અગર ગરદન કપાઈ છે—
 ઘડી ના વસ્ત્રની આવી, સ્નનમ પણ છેતરી ચાલી,
 હબરો રાત વાતોમાં ગમાવી એ કમાઈ છે !
 અખમ દુનિયા અખાનોનાં, યુસીખત ખૌફનાં ખંજર,
 કતલમાં એ કદમબોશી ઉપર ક્યામત ખુદાઈ છે !
 શમા પર ભય પરવાના મરે શીરી ઉપર ફેરહાદ,
 અગમ ગમની ખરાબીમાં મજેદારી લૂટાઈ છે !
 ફના કરવું—ફના થાવું, ફનામાં શહ સમાઈ છે,
 મરીને જીવવાનો મન્ત્ર, દિલબરની દુહાઈ છે !
 'અહરનું નામ લે શોધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું !
 સ્નનમના હાથની છેલ્લી હકીકતની રક્ષાઈ છે !
 સદા દિલના તડપવામાં સ્નનમની રાહ રોશન છે,
 તડપ તે તૂટતાં અન્દર ખડી માશૂક સાંઈ છે !
 ચમનમાં આવીને ઉલો, ગુલો પર આફરી થઈ તું,
 ગુલોના ખારથી બચતાં બદનગુલને નવાઈ છે !
 હબરો ઓલિયા મુરશિદ ગયા માશૂકમાં ફૂલી,
 ન ફૂલ્યા તે મૂવા, એવી કલામો સખત ગાઈ છે !

મહિલાવ.

સરસ્વતીચન્દ્રનો ત્યાગ

દીધાં છેડી પિતામાતા, તણ બહાલી શુભીદારા,
 ગણ્યા ના મર્મ લેદાતાઃ લીધો સંન્યાસ એ, બ્રાતા !
 પિતા કાળે તણ બહાલી, ન માની વાત મ્હે તહારી,
 ગણ્યા ના ગાઠ નિઃશ્વાસ; લીધો સંન્યાસ એ, બ્રાત !
 થયો દારૂષ્ટ મન માન્યો, વિકળ થઈ સ્નેહની સાનો,
 હવે સુકુમાર ઉર ફાટી જતું જોતું રહ્યું બાકી.
 રૂવે તે દેવી રાવા રે ! અધિકારી ન લ્હોવાને-
 પ્રિયાનાં આંસુ-હું ભાઈ; ન એ રૂહેવાય જોવાઈ.
 અહો ઉદાર બહાલીરે ! ટકાવી દેહ રાખીરે !
 ન બુલાતું તું બુલી દે ! વિધિનું ધાર્યું વેઠી લે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! સતી તું શુદ્ધ શાશ્વી રે !
 ન જોડાતું તું જોડી દે ! છુટેલાને તું છેડી દે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! સતી તું શુદ્ધ શાશ્વી રે !
 છુટે ના તે નિભાવી લે ! પડયું પાતું સુધારી લે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! દીકું તે સ્વમ માની રે !
 ન બુલાતું તું બુલી દે ! દીસે તેને નિભાવી લે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! ન નિવારાયું ભાવિ રે !
 ન બુલાતું તું બુલી જા ! વિધિનું પાપું તે પી જા !
 અયિ ઉદાર ઓ બહાલી ! સખા ! બહાલા ખરા ભાઈ !
 અમીની આંખ મીચાને ! જનારાને જવા ઘોને !
 ગણી સખંધને ત્રુટયો ! ગણી સખંધને બુઠો !
 કૃતમ્નીને વિસારોને ! જનારાને જવા ઘોને !
 હતી લક્ષ્મી ! હતા તાત ! હતી બહાલી હતો બ્રાત !
 નહીં ! ત્યારે-નહીં કાંઈ ! ન લેવું સાથ કંઈ સાહી.
 અહો ! તું ભાઈ બહાલા રે ! બુલી સંસ્કાર મહારા રે !
 બીચારો દેશ આ આર્ય ! કરે તે કાજ કંઈ કાર્ય !

અહો તું ભાઈ-ભાઈ રે તું-રૂપી છે કમાઈ રે !
 બીચારા દેશને, તેને ગુમાવે શોધી શે સુને ?
 સુકી દે શોધવો સુને ! સુકી દે શોચવો સુને !
 મિયાની આ દશા દેખું !-નથી સંસારમાં રહેવું.
 હવે પાછો નહીં આવું ! મુક્યું પાછું નહીં સ્હાઉં !
 રહું તે ચે તણ દેવું-શું છે સંસારમાં લેવું ?
 અહો તું જીવ મહારા રે ! દીધો શો દંશ દારાને ?
 ગણી ના પ્રાણપ્યારી તહે ! ઠગી તહે મુઘ બહાલીને !
 અહો તું જીવ મહારા રે ! દીધો શો દંશ દારાને ?
 થશે શું પ્રાણપ્યારીને ! હણી મુઘા કુમારી તહે.
 હવે, ઓ ફૂર ઉર ફાટ ! અહો રાત્રિ વહો ધાર !
 અભાગી નેત્ર મહારાની ! ઘટે નિરાંત તે શાની ?
 અહો ઓ જીવ મહારા રે ! હઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના વાસ સંસારે-ઘટે સંન્યાસ તો તહારે.
 અહો ઓ જીવ મહારારે ! હઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના લોગ-સંસાર, ઘટે ના શાંત સંન્યાસ.
 શરીરે લસમથી છાયો, ઉરે અત્યંત સંતાપ્યો,
 ઉઠો જવાળામુખી જેવો,-હવે સંન્યાસ આ તેવો !
 તણ તહે ત્યાં પડી છુટી સરિતા અણિધમાં સુતી !
 ગિરિ ! એ સાંકળી તુંને નહીં તોણી કદી તુટે ?
 જડાઈ ભૂમિમાં સ્થિર, ઉઘે આકાશ ઉદ્ગીવ-
 થઈ તહારે રહું જોવું, નદીનું અણિધમાં રોવું.
 હવે સ્વચ્છન્દચારી હું ! યદ્યચ્છાવેશધારી હું !
 પતંગો ઉડતી જેવી-હવે મહારી ગતિ તેવી.
 ઉઠે પાંક્ષગણો જેમ, હવે મહારે જવું તેમ
 સમુદ્રે મોળુ રહે તેવું, હવે મહારે ય છે રહેવું.
 નહીં ઉઘે-નહીં નીચે, મળે આધાર, ઘન હાંચિ.
 નિરાધાર-નિરાકાર:-હવે મહારી ય એ ચાલ.

રુકુરે પોતે, ન દેખાય, કુસુદની ગન્ધ ગ્રહી વાય,
અરણ્યે એકલો વાયુ ! જીવન એ ભાવિ છે મ્હાફં.

જહાંગીરી-ફકીરી-એ ! લલાટે છે લખાવી મ્હે
મળ એ હું-નૃપાલ એ હું ! ઉરે એ એકલી, તું-તું !

આવર્ધનરામ.

-૩૫-

સરસ્વતીચન્દ્રનો રનેહ

દીધાં છોડી પિતા માતા, ત્યજી બહાલી ગુણી દારા !
ગયો, બહાલી, ગયો આબ્યો ! હૃદયનો લેદ ના ભાગ્યો.

ન જોવાયું, ન જોલાયું, હૃદય આ ના ઉઘાડાયું !

પીધું ત્હે, પાયું મ્હે, વિષ ! હવે કુદું વૃથા શિર.

અહો ઉદાર એ બહાલી ! અહો ! સુકુમારી ! ઉર ફાટી-
ગયું ત્હાફં રહ્યું મ્હાફં, બની દારુણ ગોઝાફં !

શરીર ત્હાફં, હૃદય મ્હાફં, કર્યું આ મ્હે જ ગોઝાફં !

મળી ત્યારે મળી આમ ! કયો ત્હે ભસ્મવત્ કામ.

અહો ઉદાર ! એ બહાલી ! સતી તું શુદ્ધ ! એ શાણી !

હૃદય જ્યાં જોડયું ત્યાં જોડયું ! શરીર જ્યાં હોમ્યું ત્યાં

અહો ! રસધર્મ વરનારી ! અતિથિ-પતિ-યજ્ઞ યજ્ઞનારી !

ન ભુલાતું તું ના ભુલી ! વિવાહની વચ્ચના કુલી !

હવે આ લેખ મ્હે ધાર્યો, નવો રસધર્મ છે ભયો;

જુઠા જગધર્મ દહીં તોડી કુસુદને કાજ, કર જોડી !

અમાદી વાયુએ તોડયું કુસુદને સ્થાનથી મોડયું !

અતિથિશું ધર્મના બન્ધ અધર્મીયે કીધા બન્ધ !

અતિથિ જો કરે ત્યાગ, કીયો કેનો જ યજ્ઞમાન ?

કુસુદિની મૂળથી ત્રુટી ! કૃતક જગ-ધર્મથી છુટી;

હવે ગિરિરાજ પર આબ્યાં, સુધર્મી સાધુને ભાબ્યાં;

પ્રિયા ! ત્યજ સર્વ ભયને તું ! પરાપ્રીતિ-યજ્ઞ રચને તું !

પડયું શબ તુલ્ય ચેતન આ, ત્યજી મૂઝાઈ સચેત તું થા !
 સુધાકર આ સુધા વર્ષે, તને નહી કેમ તે સ્પર્શે ?
 સુતી, બહાલી, તું સુજ જોળે, મુખે તું કેમ ના બોલે ?
 શિલાને આથી શું સારી, ગણે શય્યા તું, ગુણી નારી ?
 ગણે બે બેમ તો, બહાલી, કહી દે નેત્ર ઉઘાડી;
 સુકોમળ ગાત્ર આ ત્હારું, શિલાપર કેમ સુવાડું ?
 સર્થું તુજ વશ જાતે આ, ઉડે તુજ કેશં વાયે આ;
 સમારું કે સમારું ના ? કહી દે, પ્રાણ ! બેઠી થા.
 કપાળે સ્વેદ આ ઝાઝો, પવનથી ના જ દહોવાતો;
 ક્ષમા કરજે હું દહોઈ તે, તું બે જાગી, હું દહોઈ તે.
 જડે ના જીવ કાયામાં, સરે આશ્વાસ નાસામાં;
 રહે ના ધૈર્ય; તે બેઠે; ક્ષમા કરજે, ઉરે રાઈ.
 મીઠાયાં નેત્ર, ત્હોચે આ, સરે આંસુ તણી ધારા !
 કરી બીની પાંપણો તેણે, પડે સરી પાસ બે તે તે.
 પ્રિયા ! આ આંસુ દહોતો હું, વહન શશિગિમ્બ બેતો હું;
 અધિકૃત, આંસુએ દહોવા, હું, ના મુખકાન્તિ તુજ ભેવા,
 ઉડી મૂઝાઈ થકી, ઉડે હૃદય દુઃખે, ઉડુ જુડે-
 પ્રવાતથી પદ્મ ત્યમ, આ ક્યાં દુઃખી મુખ ? મુગ્ધ મુખ તે ક્યાં ?
 ત્યાં ઉર શીત કરવાને, વિકારોને શમવવાને,
 ઉડા પ્રણને રુઝવવાને, અમૃતરસરાશિ દ્રવવાને,
 અધરપુટ મન્મથે ભરીયું, મૃદુપણું ગાલમાં વસીયું;
 પ્રીતિજીવના બિના શબ બે ! અધર્મઋતુ વિશે વિષ બે !
 અતિ રમણીય આ વેલી ! ઉરે મુજ વાસના રેલી !
 ધડકતું ઉર તુજ ભાણું, સમાવા ત્યાં જ લોભાઈ !
 નથી અધિકાર ભેવા બે, હૃદય ફળમાંજ લોભાવો;
 કંઈ કંઈ લોભ સંસ્કાર સુતા જાગો ! હવે જાવ !
 અહો લોભાવતી વેલી ! હતી તું મહાલવી રહેલી,
 કલાપી હવે હું ઉડું પાસે ! નમાવું ન બેસીને ડાળે !
 પવન ! મર્યાદ ના તોડ ! વીખેર ન વાળી આ સોડ !
 ઝીણી મૃદુ ચુંકડી આ તું, ઉશડ ન ! અંગ શરમાતું.

મુ—ગડ ઘટ પાટલી વાળી, નદીમૂળ છાતી નયમ ઝાડી :
 પવન ! આ અંહીજ રહેવા દે ! મદન ! તુજ ખાણ સહેવા દે !
 ભતા કરમાઈ આ શોકે, મધુરતા ન મુકતી હોયે !
 કિરણ શશીનાં પ્રકટ એ કરે ! ન જોવાનું હું જોતો ! અરે !
 હું લોભી છું, હું લોભાતો : હું દુઃખી છું, હું દુઃખાતો :
 હું ઝેરી છું, હું વિષ વાતો, પ્રિયા—ઉરમાં હું વિષ દહાતો !
 પ્રિયા ! મૂર્છા તું છોડી દે ! શરમની ગાંઠ તોડી દે !
 તું કાળે હું કરું શું ? ફેડે ! હૃદય પર શલ્ય શાને બેઠે ?
 હવે આબ્યાં નવે દેશે, હવે ફરીએ નવે વેશે;
 નથી સંસારની ભીતિ, ત્યજ સંસારની રીતિ.
 સગાં સંસારનાં છોડ્યાં, છુટ્યાં તેઓથી તરછોડ્યાં :
 વિશુદ્ધ જ સાધુનો પન્થા ! ધરીયે આપણે કન્થા.
 ગિરિવર રમ્ય પાવન આ : જગતમાં ના જડે એ સમા :
 અહીં એકાન્ત ને શાન્ત વસીયે, બહાલી, રહી દાન્ત.
 પ્રિયા ! મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા !
 સરિતા ! પૂર ભરી આવી, અટકી રહી કેમ આ આવી ?
 કહે સત્કાર સાગર આ, ઉછાળે નીર—ઝાલર આ !
 હવે વિશ્વભરે જે મચ્યો, પ્રિયા, સંકેત તે આ મચ્યો !
 પ્રિયા ! મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા જોળેથી બેઠી થા !
 ઉઘાડી આંખ જો ને જો ! અલખ—સંકેત શો આ મચ્યો ?
 નવે દેશે નવા વેશ ! જગતનું કામ નહીં લેશ !
 નવા વિશુદ્ધ ધર લોભ ! મને તે લોભમાં યોજ.
 પ્રિયા ! મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા !
 દેવસ દુઃખના ગયા ન્હારી ! ભર્યો તુજ કાજ રસરાશી.
 પ્રિયા મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા !
 કેઘાડી આગળા દેને ! મનઃ પૂત ત્હાફે ગણી, લેને !

ગાવર્ધનરામ.

-૩૬-

છેલ્લી ચૂમી

ચુમી છેલ્લી, શું ચુમી છેલ્લી,
અધીરી ! આમ લીધેલી ! ?

ન જોયું આબુખાબુ કહિં
પરાયું નિર્જનું તે રહી ! !

અહા ! હવે, ના હવે મળીશું ?
બુગલ જોડીએ ના જડીશું ?

જેનાં તે જ્યાં ને ત્યાં જળીશું ?
સદા સંતાપથી રડિશું !

અધર અધરે નહિ દખાશે ?
હૃદય હૃદયે ન ચમ્પાશે ?

નયને ના નયન ચૂમશે ?
ન દેહ દે'લતા ચૂમશે ?

અરે ! સ્વર ચિંતતા કંપે !
અહા ! કર શું લખે ? કંપે !

હૃદય ના વિચારતાં જંપે !
એને એના એ અજંપે !

કહિં જાવું ? કહિં રહેવું ?
અરેરે ! કેને એ કહેવું ?

નયન કિરણે કિરણ મળશે ?
હૃદય-જ્યોત્સ્ના ન હરિ મળશે ?

હરિલાલ મુન.

ૐ

-૩૭-

નાયક ચાચના

નયને નયન મેળવ નવ, પ્રિય શું તવ અમોલ;
શુદ્ધિ કહે યોગવું નહિ, મન હૃદે તું યોલ.

દાખિ ઘણી વાર રાખું, અંતરનો ઉઘાડ;
 તો ચે ઉછાળા મારી પ્રેયસિ પ્રગટ થાય.
 હઠ અચલ ઠરાવ કરું, આપ અંતર સાથ;
 પ્રભુચરોવથી હું અબોલ, રહું તુંથિ દિનરાત.
 પણ જ્યાં અમકે પૂર્વ દારે, તુજ વદન સુચંદ;
 સહજ વળતી રેલ રોકું, ક્યાં હું ચકોર એ ચન્દ.
 પાંસળી સઘળી નીકળી, આ હેઠે હાડ જણાય;
 પ્રતિદિન તન ક્ષીણ થાય, મન બહુ મુંઝાય.
 તો ચ કઠણ કાળબું, તુજ વજૂના સમાન;
 પીગળે ન નિરખી રમણ પ્રેમમાં મસ્તાન.
 આ નિશ્વાસ નાંખે અધર પ્રજળે શુદ્ધાસ;
 તો તું સંજવની શુદ્ધ ચુંબન કે ન હાય !
 આંસુ રેલે ઝાંખો થયો મુખ છપીનો ખહાર;
 તુજ કટાક્ષ કિરણે ખિલવ-હરિ-લઇ અંધકાર.

હરિલાલ કુવ

-૩૮-

રોહિણી-ચન્દ્ર

બહાલા, મુંને પૂછે છે શું રોજ “ શું દીકું તે’ મુજમાં ” !
 કહોને આપ જ પ્રિય પ્રાણ, તમે શું દીકું છે મુજમાં ?
 હું તો ઘેરાઈ, બંધાઈ ચોપાસ, નિરાધાર એકલી અહિં !
 હું તો બહીલાઈ, છેદાઈ, લેદાઈ, હવે રહ્યું શું મુજમાં !
 તને સ્વજન ખીજે ! રીઝે દુર્જન, દુલાતિ દેખી !
 સદા ભર્યો આંસુ ! આ શું લુખી ? રસ દેખો, કે’ મુજમાં !
 નહિં કંઈ ગુણ, સુવાસ, ન રંગીલી છપીલી હું જરી !
 જેથી મોહ થાય, ઉપજે પ્રેમ એવું ભાસે શું મુજમાં ?

બહાલા, નથી વનસ્પતિ અન્ય, હસતી તમને બેઠ-
કહિ કહિ કુસુદા, ચંદ્ર ! ચહેા શું, લોલાઈ મુજમાં ?

હરિલાલ મુવ.

—૩૯—

પ્રિયતમનું પિરહાફાન્ત પ્રેયસીને આશ્વાસન

હિલખરે ચુમી લિધી કે કહિ ના લિધી તો શું ?
ફૂટે સાથ ભિડી બાથ કે કહિ ના ભિડી તો શું ?
પ્રિયતમે પ્રિયાને થતા જન શત્રુથી પ્રતિબંધ,—
સુખકારિ ભેટ લીધિ દિધી, ના દિધી તો શું ?
ગર તરસતાં દિન રાત પ્રિયા ! દરસનને માટ,
મુખ છળી ફેરી ઝાંખિ કિધી, ના કિધી તો શું ?
અહહ ! વેણુ મોહિની માધુરી કરતી સદા મસ્તાન !
શ્રવણેયિ સુધા પીધિ પિધી, ના પિધી તો શું ?
હુનિયા એ સિતમગાર કરો ચાહે ત્રાહિકાર !
નાભૂક માશુક બીધિ બિધી ! ના બિધી તો શું ?
દિસીએ પાક મોહબતે મશગૂલ સદા કાળ !
સમૃદ્ધિ લોક છો ગણો નિધિ ! ના નિધિ તો શું ?
ફૂટેમાં પ્રાણનાથને ઉઘાડિ નેહ-આંખ,
નિરખે નિત્ય નેહ ભરી ! ઝાંખિ નથિ તો શું ?
જીગરમાં જડેલી છળી, સુવર્ણ-મેખ સાથ !
મીતિની પછી રિદ્ધિ સિદ્ધિ ના રિદ્ધિ તો શું ?
મળીશું પ્રાણ-પ્યારિ ! આપણુ થા ન હો દિલગીર !
આવે ન ઘડી આવિ કદી ઘડિ ઘડી તો શું ?

હરિલાલ મુવ.

મણ્યાસેય

ન દેખાઓ હવાં બહાલાં !
 મધુરતા મોહ રસવાળા !
 છુમો ક્યાં રંગમાં રસિયા ?
 કયા કુંજે, કુલે રસિયા ?
 જમર કુસુમે કુસુમ ભટકે-
 કમળ મન એક શું ખટકે ?
 હવે સંભારો કાં અમને ?
 મળ્યાં બહાલાં ણિજાં તમને
 હશે કોઈ કોઈ મનગમતું !
 હુંથી અહકું રૂઢે રમતું !
 ભલે એ એ સુખારક હો !
 નકામા સ્વામ સમ કાં લો ! ? !
 હું તે ઝંખું ચકોરી સદા !
 હૃદય પ્રિય મૂર્તિ શશિ સુખદા ! ! !
 ભલે પ્રલયે હું લય પામું !
 ગળી તુંમાં પ્રાણુ વિરામું !
 મનહું સુજ તૂજમાં લિન હો !
 હરિ સુજ એજ સ્વર્ગ રહો ! ! !

હરિલાલ કુવ.

પ્રેમપીડા

અહા ! શા માટે મેં કીધો
 નિશો ? તુજ પ્રેમ-રસ પીધો ?

નિરખું હું ચકોર આંખડિયે
તુને અલમસ્ત ચંદા શિ એ !
તુંમાં મશગૂલ રોજે રહું !
અથી બુલબૂલ ધુનેયિ હું !!!
લવું તુજ નામ સુખ મધુરું-
વિરહે સંજીવનું એ ખરું !!!
ઘવાયું હૃદયે ! ગળે રૂધિર !
જળે જલલન પ્રભા સુચિર !!!
ન અશ્રુ ઉન્હાં-ન નિશ્વાસ-
પ્રગટું તું દહે હૃદય-વાસ !!!
ફસ્યો ફેદે-ફેદ્યો જાળે-
નહીં મોક્ષ ! એ ભાળે !!!
પ્રથમ ન લલ્યાં ! હવે દુખડાં !
હરિ હરિ ! પ્રેયસી ! ફસણાં !!!

હરિલાલ કુવ.

-૪૨-

બાળ વિધવાનું આર્ત સ્તવન

મુદકે હિન્દથી સ્વર સાંભળ્યો, કરુણા ભર્યો, રુદને ઢળ્યો !
રણતૂર સૂરથી એ તિણો, ખડાડે ખડાડથી ધધણ્યો સુણ્યો,
સ્વર ગદ્ગદિત કંઠથી ઝિણો, શમતો હેયું ચીરતો પીગળ્યો !
આંસુધાર એધારાં ઢળ્યાં, દુસકાં માંહિ માંહિ રહ્યો મળ્યો,
દીન આર્થ બાળકીના ભળ્યા, વચે તૂટતાં વચનો અડો !
મિઠિ જહેનિયો પેલે પારની ! મમતાળુ માડિયો હો રડી !
ગાલે લાલીવાળી જો સુંદરી ! શી સુવર્ણ વેણી ભરી રહો !!!
સુજ કેશ શામળા, સુખડું શામળું, હું ઉખ્ય સ્થળે વસું !
તમે બાપી શીત સ્થળે છતાં હેયું તમ હૃદાળ દયાયિ હો !!!

હું ન્હાનકડી રાંડી કુડી પડી ઘરખૂણે ગુલામડી,
હું અભાગ્યણી ન્યાત ખંડારણી સૌ સુભાગિયાંએ કિધી અહો !
ભાંજ્યાં કંકણો કરથી અરે ! હાય ! મારું મુંડયું રૂઢૂ બળે !
દીધાં ખેરવા જઠ લૂગડાં, કહ્યું “સ્વામિ ત્હારો છે મુખો” !!!
એક વાર હા ! મુંને સાંભરે ખેરવા રૂડાં દિધાં વચ્ચને,
અહિ દેણુ વેણુ ગુંથી પુલે, મુજ વાડી માથે ભરી કહો !
એક દીમચા કેરી સાથ હું બેઠી “હું પત્ની તેહની” કહ્યું !!!
ગોરે ગાંઠિયા અમ છેડલા ! જીવે જીવનો એ સંબંધ હો !!!
અરેરે ! પ્રાણુ હાય ! છે જતા ! શબ સંગે અંગ બળી જતાં,
બળ્યું જીવતું એ કુટુંબમાં, હાડછેડ પામવા ભવ બળ્યો !!!
સતી થાત તો અગ્નિ પાંખથી, સ્વર્ગ ઇંદ્રને હું ચડી જતી,-
મુજ પ્રાણુનાથ સંગાથમાં ચર્ણુ સેવતા પામતી પ્રભો !
કાયદા ઠર્યાં તમ દયા ભર્યાં, સતી બંધિના બ્રીટનો તણા !
કેદ સેવવી સરજી મુને ! રે નિસાસણી દુનિયા દળો !
ભાવિ અંધાર્યું કાળે વાદળે ! ના આનંદ આશા દષ્ટે પડે !
અરર ! શું ન કોઈ કાળે ઠરું ? ! નાથ ક્યાં ! પેટે ક્યાં હાં બાહુડાં !!!
એ છે દેશની રીત તમારડી વહે પડિતો સૌ પઢી-
‘ન અવાચ આડે’ હાય પણ મન હોય તો માર્ગ મોકળો !
અચી ખેનિયો, કનક વેણિયો ! હે સૌભાગ્યણી ધિરિ ડાહીઓ !
ઢાળી આંસુડાં, દયા ધારી હો ! દીન બાળ વિધવા કર ગ્રહા !!!

હરિલાલ મુવ.

-૪૩-

કુમુદા-ચંદ્ર

ભલે શેકો, દહો, બાળો ! ગમે તેમ દેહ આ બાળો !
ભલે છાયા, અંધારું ત્રીણ ! તલપતું રેશે હૃદય આ દીન ! !

ભલે વધો હિમ કે અંગાર, ભલે વા વાઓ લાખ હબર,
 ઉભડી નાંખો મુજ વસ્તાર, ઉપાડી નાંખો મૂળ આધાર !
 ભલે ભૂદાં થવું ન મળવું ! ભલે દિન રાત હો રહવું !
 ભલે કલ્પાંત માંહે અંત, ગમે તેમ ભાવિ કોઈ દિસંત ! !
 દીધું દિલ એક વાર દીધું, હૃદય જ્યાં ત્યાં જઈને દિધું
 પછી શું એ ફરે આ માટ ? બળે, ત્રાસે ? ન, ના એ ઘાટ !
 હૃદયનું શલ્ય શલ્યેથી, ન નિકળે કાઢવું ઉંડું જશે !
 જખમ ના રીતે એ રૂઝશે, નિકળતાં એ બાણુ પ્રાણુ જશે !
 ત્યારે કાંકાં શાં કાંસુ હશે ! રિખાવવું અર્થનું શું હશે ?
 ન એથી અન્યને શાંતિ ! ભલે ના હું ને વિશ્રાંતિ ! !
 કુસુદ તો છે સજ્યું ખમવા ! ગમે તેમ હો એને હમવા !
 કશી નહિ કાળજી રાખો ! દયા ના એને કંઈ દાખો !
 બિચ્છાઈ મૂશું માર ખમી, જેવું તેવું કાળજે કુમળું રમી
 હરિ હરિ ચંદ્ર તે તાઈ ખઈ-સુધા ના પ્રાણુ એ તુજમાં ઠર્યું !
 હરિલાલ ધ્રુવ.

-૪૪-

અહા ! દીકું શું રંગીલી, કલંકી આ હું-માં ઘેલી ! ?
 પ્રકાશે અન્ય સ્વર્ગી જનો, સહોદિત કંઈ અખંડ અહો !
 ન રસ સહવાસે પૂરો લહે, તિમર છાયા સુખે વિરહે !
 સુધા બહુ ભાગે બેઠ્યાઈબિજે, ન તું પામે પુરિ કાંઈ !
 જગત્ ફરતોય, બહલાતો, લહે આ હું ફરથી જતો !
 ન તારો તારો એક રહું, ભલે હૃદયે હું એક ચહું ! !
 બૂલી/જા, તું ખસી જા, જા નકામી દુઃખી કાં તું થા ?
 કલંકીના કલંકે શા માટ, લિપાઈ હાથે નિંદાથે અલ્લાટ !

હૃદયે નહિ કોઈ કાળે ગળ્યાં, હૃદયે હૃદયે ન કાંઈ ગળ્યાં !
ન કુસુમાચંદ્ર ક્યાંહી છે ! ! હરિ હરિ ! રાહિણી હાય ! રહે ! ?

પછી શાની હું રંગીલી-ખરેખર સર્વથા ચેલી !!!
અહા ! દીકું શું રંગીલી, કલંકી આ હું-માં ચેલી ! ?

હરિલાલ મુન.

—*—
—૪૫—

ચંદ્રતલર

પૃથિવી પાછળ ફરવું પડે છે કાં બિબ્બને જુઓ !
ન ફેરવાયે પૂઠ તો કટાક્ષે બિબ્બને જુઓ ! !
વિધિયે બાંધ્યાં બંધ જકડી તે છૂટયા ન છુટે !
રમે ગાય નાચે એ ફરે ફૂંદડિ કાં બિબ્બને જુઓ ! ?
ઉભંચ હસતું રાચતું બેડું ચિત્ર મંડળે ફરે !
ચંદ્રમંડળ ભૂમંડળ ઝગે ! કાં બિબ્બને જુઓ !
કહિ કરે સમોવડ મંગળ રક્ત રંગે રચે.
યુધાદિક બાળક ખેલે પાસ, કાં બિબ્બને જુઓ ! ?
ત્રિપટ કંકણ ધારી ઇર્ષ્યા રાનિ જુએ તે જુઓ !
અથવા સ્થૂલ એ ગુરૂ મંડળ ! કાં બિબ્બને જુઓ ! ?
બધી એ દક્ષ કન્યકા માર્ગ તમ દીપાવી રહી !
ઝળકે ચળકે દેખી તમને કાં બિબ્બને જુઓ !
તમારી કુસુમા એ ભૂમંડળે ધ્યાન ધરી રહી !
તપે તપ તપસ્વિની સહાય કાં બિબ્બને જુઓ ! ?
મેખળાવાળી સુકુટશાળી, ઝાંઝર ઝુમઝુમતી
સદૈવ શૃંગારલક્ષ્મી નિકટે કાં બિબ્બને જુઓ ! ?
ન મુજ સંબંધ કંઈ તિલભાર ગુરૂથી જન જે જુએ !
તારા રાહિણી સખી સાથે ? કાં બિબ્બને જુઓ ! ?

ઉઝુ આકાશ એકલી, પરવા ના બીભની કરૂં !
 દેખું તો દેખું તમને ચમકતી ! બિબંને ભુઓ ! ?
 અંતર આવે આકું શું, રૂપ ન્હાનકડું હું બહાલા ! ?
 પૃથિવી સખીનો કે પ્રભાવ ! કાં બિબંને ભુઓ ! ?
 ગ્રહણ થશે તો મિત્રથી કે સખી થકી થશે !
 હરિ હરિ તારલિ તમ અબાધ ! ! કાં બિબંને ભુઓ ! ?
 હરિલાલ દુવ.

—૪૬—

આરમિનિયાકંદ

હું આરમિનિયાના અરણ્યેથી રડું આરમિનિયન ખેડુ-માળિકા !
 માફ કાળજી કુમળું કળે, મારો જીવડો ત્રફડી જળે—
 બંને વ્યાકુળાં ઉડે બાપડાં, તણ ખીણ પહાડ આરમિનિયા !
 જવા ચાહે જ્યાં હોય ંધુડાં હેમ ખેમ, શોકથી મોકળાં,—
 હયાળુ પ્રેમાળુ એ હેડાંથિ કરવા સૌખ્ય, શરણની પ્રાર્થના.
 ભણો ભણો અમ માંહેથી ઘણાં ફૂર ફુર્દનાં દાસ છઉં બન્યાં—
 હાય ! આરમિયાનિયાની બાળાઓથી અંતઃપુર કુદો તણાં ભર્યાં.
 માતા, કન્યકા, સ્ત્રી સુવાસિની, ખેંચી જાયે શાની ભીતિ બળી ?
 બે-દાદી તુર્કોના આ દોરમાં આશા ક્યાં હયાની સોંધી સુધી ?
 દિન આથમે ને માળે મળે, યંખેરાં સુખે સુવે ને ઉઠે,
 સવારે-તથાપિ આરમિનિયન ? લખ્યું ક્યાં એ છે રે લલાટમાં ?
 નથી નથી રંચ નિરાંત કેં દિવસે કે રાત્રિયે બળી !
 હેયું ત્રાસે ઉભરાઈ રહ્યું ! આખી રાતે ઉઘ રિસામણે !
 માતખખર હોયે, મિસ્કીન કે, બાપ, બેટા, માડી, એ દુષ્કિએ,
 અરે ! ધાવણાં હળૂ કીલુડાં દુઃખ શોકથી નથી કેા છુટાં !

*

*

*

હરિલાલ દુવ.

પ્રેમ-મદિરા-પાન

ભરીને ભમ દે, સાકી ! શરાબે-છરક ભરપટ્ટે ભ ભરપટ્ટે !!
 યુખી ઉમદા શિરી લહેજત, યુમી-માશૂક ભરપટ્ટે !
 દેખે શું ખડાવરો ખોળે ? કે' કે' દિલ ખવાળ શું રૂહોળે ?
 ધુમે ઉલ્લુ શું વરઓળે ? વહે આ, આ બે ભરપટ્ટે !
 ન છે એ ઇશક નાપાકી, યુરાઈ શરાબ ના, સાકી !

* * * * *

ન કે' ના, ના, ભરી દે, માગે હરકોઈ તેને દે !
 ભરીને ભમ દે, સાકી ! શરાબે-છરક ભરપટ્ટે ભ ભરપટ્ટે !!

હરિલાલ મુન.

કુમુદીનો ચંદ

છાડી દે છાડી દે જિગરથી કહું છું, છાડી દે.
 પ્રેમી ! પરતંત્ર હું છું, આશ મ્હારી છાડી દે.
 કુંળી પ્રેમી કુમુદિ ! કાં તપે મતે વૃથા,
 હું વાઢળીએ ગ્રહાયો ચંદ આશ છાડી દે.
 પ્રીકો પીળો મુઝાઈ, ધિછ હા ! પરાધીની,
 ઘેલી ! હું અશર્વ્યવું શું શર્ણ ? મોહ છાડી દે.
 લીલી સાડી સભ કૂદે રમે સખી સહુ,
 મ્હારે મોહે ચલી તું રાય ! જુંડી ! છાડી દે.
 ન મેલ કંઠ, વ્યગ્રચિત્ત, અશ્રુ આંખમાં,
 જોઈ પલ્લ લોહી શકું નાંહિ ! ખ્યારી ! છાડી દે.
 અતિ ઉડા આ રૂએ કેમ ઘા વિયોગનો ?
 જુરી મર ત્યાં તું, હાં હું, હાય ! એવું છાડી દે.

કુંળી કરમાઇ, જિગર પ્રેમ પ્રેમી ! ના તબ્બો,
તણ દે, તણને જીવ ક્યાંઈ બીજે ભેડી દે.

જલિલ.

—૪૬—

હુઃખ ના વસે આ દીલ હુઃખ ના વસે,
કુસુદી સુખિણી થશે-દીલ હુઃખ ના વસે.
એ પ્રિયા શુભગાન કુની લાગી આ શિરે,
કુનીમાં મસ્તાન હું, હુઃખગમ્યતા શી છે ?
નાંખતી સુકટાક્ષ દેતી આંખ ચુમ્મને,
જુઝી પ્રગટે ઘડી ઘડી, વિરહવ્યથા શી છે ?
ચુમ્મવા આલિંગવા ઝુંડે કાણે કાણે,
કુસુદી અરથે મરૂં આનંદહાની શે ?
એ પ્રિયાથી હુઃખ પણ પ્રાણાધિપ્રિય છે,
સુખિણી દેખી ન કાં આનંદ આ વધે ?
પ્રણયું ચાચું પ્રિયે ! આ બંધ છોડી દે,
(પણ) પ્રેમની દહ ગ્રંથી ઝુંથો કેમ છૂટશે ?
જન્મી પરણી પિતા પ્રિયાને હુઃખમાં ધર્યો,
ફૂર હતભાગી થકી શું અન્ય રે ! બને ?
પ્રેમની પૂરી પ્રતીતિ હુઃખ આ લવે,
ઈન્દુવિષ્ણુ કુસુદી કુસુદી વિના ન ઇન્દુ હે.

જલિલ.

—૪૭—

—૫૦—

ચેલી હો ચેલી વાદળી ! અહિત આ અહિત રે !
અહિત આ અહિત રે ! અનિષ્ઠ આ શું આદરે ?
ન પ્રેમ નેમ દિવ્ય તે આચાર આ થકી ડરે.
એક પ્રેમથી જડેલ, એક તત્વમાં ઘડેલ;
એક જીવ થઇ રહેલ, જીવ ક્યાંઈ ક્યાં જશે ?
હળાવ હુંને, હળાવ તું, હળાવ રહેસઘા હંભુ;
પરન્તુ માણુ ખ્યાસીને શું વારિ આંખથી ભરે ?

કુળી જશે, મરી જશે, તણાઈ એ જળે જશે;
એ જીવમાં વસેલ : જીવ, આપડાનું શું થશે ?
શું થશે ! મરી જશે; વિવર્ણુ દેહ આ થશે;
ફરી કુસુદી જીવતાં દુગામૃતે જીવાડશે.

જલિલ.

-૫૧-

હિલ ભર હિલ લાગ્યા વિના ખેંચ્યા થકી કહે શું બને ?
હિલ બેઢિલી થયે પછી રોવુંજ પરતાવું બને.

તું અનિલાધાર, ત્હારે પ્રેમ સાથે શી પડી !

પ્રેમ ને પરતંત્રતાને બે ઘડીએ ના બને.

ભૂમીથી નલમાં ચઢી, ગિરિ શૃંગ શૃંગે આખડી;
અનેકશું અપવિત્ર થઈ એ લમાવશે શું ચંદને !!

ક્યાં કુસુદી સુગુણ શ્રેષ્ઠા ? ક્યાં પતિતા વાદળી ?
બુદ્ધિહીણજ વાદળી ને કુસુદી સરખાં ગણે.

ચંદ તે કુસુદી તણો, નહીં વાદળી ભણી તે વળે;
શીતથી કે ચંડથી ઘેલે ! ઘેલછા તણ શાન્ત રહે.

જલિલ.

-૫૨-

ફકીરી હાલ

અરે ઉલ્કત ! અયે બેગમ ! લીધી હિલખર, હતું લાઝિમ ?
હતું જે બેહિસ્ત થઈ જહાન્નમ : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !

ગયું આ જિન્દગીનું નૂર : હવે જહાંગીર બેપરવા :
તું લૂંટીની નથી પરવા : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !

ન ધારું હું કદી કફની : કબ્ર હિલ પર ન સારું ખાઠ :
ન પરવા વા છે કિસ્મતની : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !

હવે દરખત પર ચડવું : બુલબુલ મ્હારું હુંડું હુંડું :
ફરૂં નાગો બિયાબાને : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !

હતો જે હું, હતું જે હું, નથી તે તો, નથી હું હું :
‘ગયું છૂટી : ગયું ઉડી : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !

હવે આ હમ નથી હમમાં : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !
પરેશાની જ છે રાહત : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !

કલાખી.

—૫૩—

હમ્માર રાહ

કટાયેલું અને બૂકું ઘસીને તીક્ષ્ણ તં કીધું;
કર્યું પાછું હતું તેલું, અરે ! દિલબર ! હૃદય મ્હારું !
ગમીના જામ પી હરદમ ધરી માથૂક ! તને ગરદન;
ન ખંજરથી કર્યા ટુકડા ! ન જામે ઇશિક પાચો વા !
પછી બસ ! મસ્ત દિલ કીધું, ઉઘાડી ચશ્મ મેં જોયું;
સિતમગર ત્હોય તું મ્હારો, ખરો ઉસ્તાદ છે ખ્યારો !
શુલો મેં બાગનાં તોડી દીધાં સૌ ધૂળમાં ચાળી;
બિછાનું ખારનું કીધું, ઉપર લોટી રહ્યો તે હું !
મુબારક હો ત્હમોને આ ત્હમારા ઇશકના રસ્તા;
હમારો રાહ ન્યારો છે, ત્હમોને જે ન ફાળ્યો તે !
ત્હમારા માર્ગમાં મજનૂં અને લૈલી શીરી ફરહાદ—
ચીરાયેલાં કપાયેલાં પડ્યાં છે લોહીથી બીનાં !
શુલામો કાયદાના છે ! બલા ! એ કાયદો કોનો ?
શુલામોને કહું હું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છે !
મને થેલો કહી, લોકો ! હમારો નામ આપો છે !
હમો મનસૂરના ચેલા ખુદાથી ખેલ કરનારા !
નહીં જાહોજહાલીના, નહીં કીર્તિ, ન ઉલ્કતના—
હમે લોલી છીએ, ના ! ના ! હમારા રાહ ન્યારા છે !
ત્હમારી બેવફાઈના, હરામી ને હલાલીના—
ચીરી પડ્યા હમે ન્યારા ! હમારા રાહ ન્યારા છે !

હમે મગફર મસ્તાનાં ! બિયાબાંમાં રજળનારા !
 ખરા મહબૂબ સિંહો ત્યાં ! હમારા રાહ છે ન્યારા !
 કુદંગો બ્યાં કૂદે લોળાં, પરિન્દાનાં ઉડે ટોળાં,
 કબૂતર ધૂધવે છે બ્યાં હમારા મહેલ ઉભા ત્યાં !
 લવે છે ઘેત નદીઓ બ્યાં, ગજલ દરખત રહ્યાં ગાતાં,
 હમે ત્યાં નાચતા નાગા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !
 તહમારા કૃષ્ણ ને મોહમદ, તહમારા માધ, કાલિદાસ,
 બિરાદર એ બધા મહારા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !
 હતાં મહેતો અને મીરાં ખરાં ઇલ્મી, ખરાં શૂરાં :
 હમારા કાફલામાં એ સુસાફિર બે હતાં પૂરાં !
 પૂજારી એ હમારાં, ને હમે તો પૂજતા તેને,
 હમારાં એ હતાં માથૂક, હમે તેના હતા ફિલખર !
 તહમારા રાજ્યદારોના ખૂની લપકા નથી ગમતા;
 મતલબની સુરખત ત્યાં, ખુશામદના ખજાના બ્યાં !
 હમે તમને નથી અડતા, હમેને છેકશે કે ના !
 લગાવી ફૂલ ઢેચે મેં નિચોવી પ્રેમ દીધો છે !
 હવાઈ મહેલના વાસી હમે એકાન્ત દુઃખવાદી !
 હમેને શોખ મરવાનો ! હમારો રાહ છે ન્યારો !
 ખુવારીમાં જ મસ્તી છે ! તમે ના સ્વાદ ચાખ્યો એ;
 હમેને જગત ખાઈ થઈ ચૂક્યું ! થઈ ચૂક્યું !

કલાપી.

-૫૪-

ઇશકનો બન્દો

જો ઇશક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી લેાયે ભલે !
 જો ઇશક ના તો શું જહાં ? એને ખુદા એ શું કરે ?
 આ કારખાનું ઇશકનું જોજો તપાસી ખૂબ ખૂબ !
 આ જેલ ને આ જેલનારો એક નૂરે ઇશક છે !

એથી ઠડું તો ક્યાં ઠડું ! કોને ખુદા મ્હારો કહું ?
 ન્યાં લાઈલાલ સર્વની ત્યાં કોણ કોને હાથ દે ?
 રે ! ઇસ્કનું છોડી કદમ માણું ખુદા, માણું સનમ !
 શું છે ખુદા ? શું છે સનમ ? એને બિમારી એ જ છે !
 ક્યાં એ હશે ને કો ખુદા તો ઇસ્કનો બન્દો હશે !
 ને ઇસ્કથી બુદો થશે તો ઇસ્કથી હારી જશે !
 ને હો ખુદા તો હો બલે ! તેની હમોને શી તમા ?
 છે ઇસ્કથી તો ના વડો જે ઇસ્ક મ્હાડું તાજ છે !
 છે ખાક ચોળી છાપ મારી ઇસ્કની જેને દિલે,
 દાખલ થતાં તેને બેહિશ્તે રોકનાડું કોણ છે ?
 ને કો હમોને વારશે, કોઈ હમોને પૂછશે,
 તો ઇસ્કની કૂંકે હમારી લાખ કિલ્લા તૂટશે !
 છું સખ્સ જખમી મસ્ત દાડ પી બન્ધો બિમાર છું !
 પણ ઇસ્કથી બીજો હમોને જીતનારો કોણ છે ?
 હા ! નારિતકો સૌ આવજો ! ખંજર ત્હમાડું લાવજો !
 આ ખૂન કાઢી તો જીવો ! કાતિલ એ પાણી થશે !
 જે ઇસ્કનો બન્દો ઠયો તે છે ખુદાઇનો ખુદા !
 આહો ! ખુદા શું ? લોક શું ? કે કોઈ શું તેને કરે ?
 સૌ ઇસ્કના બેદાદ દિલના ફરેને ધિષ્કારતાં !
 આંજી જીવો પણ આંખમાં એ એક દી સુરમો તમે !
 જે પાયમાલીમાં હમારાં છે ભરેલાં આંસુડાં,
 તે એક ટીપું લાખ દુનિયા વેચતાં ના ના મળે !
 કીમ્મત હમારી પૂછશો, તો એક દિલનું બિન્દુડું !
 વેચાઇએ આનન્દથી લેજો સુખે જેને ખપે !
 છે તો હર્રાલ ત્હાય મોંઘા ઇસ્કનો આ માલ છે !
 જે બિન્દગી રોનાર હો તે આવજો લેવા બલે !
 ખૂન નિચોવી અહીં છે બપ બપવો ઇસ્કનો !
 ગરદન કપાવી શીર્ષની માળા બનાવો તો બલે !
 એ મન્ત્ર જપતાં ભગશે ભૂતાવળો લાખો અહીં !
 એ દેખતાં ડરશે નહીં તો બેલશું આવો બલે !

શુભામં થઈ રહેશું સદા પશુ બાદશાહી મહાલયું !
 માલીકના દિલનું કરીને તપ્ત સૂનારા હમે !
 હા ! લાખરંગી ધરિકનું કો એકરંગી જામ છે !
 મસ્તાનના મસ્તાન એવું જામ પીનારા હમે !
 આવો, ભરી પીએ અને એ જીરવી લેએ નરો !
 નહિ તો સદા માટે શરાબો સોંપએ પીનારને !
 એ તો હમારી માફરે પાશું હમેને જન્મતાં,
 ને મોતની મીઠી પથારીમાં ભર્યું એ એ જ છે !
 એ ધરિકની લાલી મહીં લાખો ખુદા વેલા બન્યા !
 એ લાખમાંના એક પશુ બૂદા જ કેં વેલા હમે !
કલાપી.

-૫૫-

હમારી પિછાન

હમે જોગી બધા વરવા સ્મશાનો ફુંકનારાઓ !
 તહીંનાં જૂતને ગાઈ જગાવી એલનારાઓ !
 જહાં જેને કરી મુઠું કબરમાં મોકલી દેતી,
 હમે એ કાનમાં ભણૂ હમારૂં ફુંકનારાઓ !
 જહાંથી જે થયું ખાતલ અહીં તે છે થયું શામિલ !
 હમે તો આકની મૂઠી ભરી રાજ થનારાઓ !
 જહીં અખમો તહીં ખોસા તણો મરહમ હમે દેતા,
 બધાંનાં ધરિકનાં દહોં બધાં એ બહોરનારાઓ !
 હમે ઝાહોરખખરો સૌ જિગરની છે લખી નાખી,
 ન વાંચે કોઈ યા વાંચે : ન પરવા રાખનારાઓ !
 ગરજ બે ધરિકબાજની, હમેને પૂછતા આવો,
 બધાં ખાલી ફિતૂરથી તો સદા એ નહાસનારાઓ !
 જહીં સ્પર્ધો તણી જગની કબલ ના પહોંચતી ત્યાં ત્યાં,
 અમીં ને આસમાનોના ફડા ઉડાવનારાઓ !

ઝમે તે બેહ્યાઇને દઈ માથું ધરી ખોળે,
હમે આરામમાં ક્યાંએ સુખેથી ઉઘનારાઓ !
સનમની બેવફાઈથી નથી સુખ કાંઈ એ ડરતાં,
હમે જાણ્યું, હમે માણ્યું, ફિકરને ફેંકનારાઓ !
ઝખમથી જે ડરી રહેતાં, વગર ઝખમે ઝખમ રહેતાં;
હમે તો ખાઈને ઝખમો ખૂબી ત્યાં માનનારાઓ !,
ખની ઉસ્તાદ આવો તો થશે આંહી તમે ચેલા,
મગર મુરશિદ કરો તો તો હમે ચેલા થનારાઓ !
હમારાં આંસુથી આંસુ મિલાવો, આપશું ચાવી;
પછી ખંજર લેલે દેતાં: નહીં ગણકારનારાઓ !

કલાપી.

❦

—૫૬—

માફી

દરગુઝર કર ! એ ખતા તો દરગુઝર કરવી ઘટે !
કર ખૂન તોયે ના ખૂની તૂં: એ સબ એ ઠીક છે !
આ ખૂન ને આ ઝિન્દગી લે તો નથી તુજને હરામ,
લે તો ખુદા નાખુશ નથી ફરિયાદ યા મહારી ન છે !
દિલ કુમળું તુજ કમ્પતાં ત્યાંથી ઝર્યો મીઠો શરાબ,
તે જામ તેં સુજને ધર્યું, “ દિલદાર ! પી લે ” બોલીને !
કમબખ્શ મેં ઢોળી દઈ, “ જા જા જલાવી દે ” કહ્યું,
એ માફ કર ! એ માફ કર દાનાઇથી હેવાનને !
એ જામના કટકા પરે તુજ ચશમથી પાણી પડ્યું,
તે માતીડાં આંખી દઈ આલ્યો ગયો હું તો અરે !
લિખાસ લેઈ ફકીરનો તું હું પછાડી આથડી,
દતિરાઝીની તેના ઉપર ઢોળી ખૂરી ગરમી અરે !
તહારા નિખાલસ દિલ પરે મેં તો કરી બદી બેશુમાર,
ખૂને જિગર પીવા થયો તૈયાર ખામોખા અરે !

ત્યાં એ ખડી થઈ બન્દગી તુજ આંખમાં આંસુ ભર્યો,
 એ જોશના એ ઝોરથી ધુરંદો ગયો ભીંભઈ એ !
 આ સખત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પથ્થુ આખરે,
 તહારા તુફેલે, હૂર અય ! નસીહત મળી આજે મને !
 રે ! લફઝ કહેવા ઇશ્કના મહારી ન છે કે' એ મબલ,
 “ આ ઘાતકી દિલ રાખ તું, ” એ બોલવા હિમ્મત ન છે !
 ઇશ્કના યોગાનમાં અલિમ નકી ખેલો ન હું,
 જે છે વફા તેને જફા, એ તો ખુદાઈ દોર છે !
 શુલ વીંધીને ગેદો કરે એ બુદ્ધ અહિર છે અહીં,
 શુલ ચશ્મથી ના ચાંપવાની એળ આદમ ભતને !
 પથ્થુ આ જહાંમાં માપી તો છે નૂર અલ્લાહનું નકી,
 હા ! બેહચાઈ ઇશ્કદારીમાં ભળીને જ્યાં પળે !
 તો માફ કર ! દિલદાર થા ! ગઈ શુઝરી તું ભૂલી જા !
 આ બેવફા બન્દો હવે ઉગારી લે ! ઉગારી લે !

કલાપી.

— ❦ —

—૫૭—

એક ફેરફાર

અહાહા ! ઇશ્કભુગારે ચડ્યો'તો દાવ શો ત્યારે !
 પડ્યો પાસો હવે જાધો ! ફકીરી આ રહી મહારે !
 ભુગારે છે જિગર કિન્તુ ભુગારીનું ચડ્યું આજે !
 રક્ષું ના કાંઈ એંધાણે ! હવે એ લ્હાવ ક્યાં ભાજે ?
 ભરીને ખવાખમાં પીધી મઝાથી ઝેરની ખ્યાલી !
 મગર હા ! ભગતાં ભગી નસે નસ લ્હાય શી લાગી !
 અહો ! એ ખવાખના શુલની ગઈ બો ખવાખની સાથે,
 મગર એ ખવાખના કાંટા કહીં છૂપા રહી લોકે ?
 હસ્યો'તો 'હું, રહી તેની કંઈ અન્ધારમાં ચાલી,
 પરન્તુ આંસુની ધારે હજી ના આંખ સૂકાવી !

રહી મીઠાશ ના મ્હારે હવે આ આંધુમાં એ છે !
 હૃદયને ચીરવામાં એ રહ્યો ના વખત મીઠો તે !
 અરે ! બીની સદા બીની રહે છે આંખ મ્હારી આ !
 જિગર તમ્હારમાં ઢાળે, પડે ના એક ફાંફ ત્યાં !
 અરે ! કાતિલ તીર્થુ તે જિગરને રેંસનાફું છે !
 પરન્તુ મ્હાડતું હેંધુ ખુદાએ આ ઘડેલું છે !
 અરે ! શું જિન્દગી આ છે ? સહેલી જિન્દગાની છે !
 અભાવે મોતને જીવું ! વણજ આ વેઠની મ્હારે !
 પડ્યો પાસો નકી ઊઘો અરેરે ફૂર લૂટારો !
 ઠગારા કિસ્મતે ઢાળ્યો અને હું જીવતાં હાર્યો !
 હિનાન રંગથી મ્હાની સનમની રંગતો 'તો હું,
 જૂકીને બાલમાં તેના ગુલોને ગૂંથતો 'તો હું.
 મગર એ હાંતની મિસ્સી સનમના હાથમાં ફેતાં,
 અરેરે ! કોઈ વા વાયો ! સનમ, બો, રંગ, સૌ ફીટ્યાં !
 મને એ ખવાબની ખુશબો, મને એ સોખતી મ્હારો,
 મને એ હાથનો ખ્યાલો, ફરી કે એક દિન આપો !
 કલાખી.

-૫૮-

ફરિયાદ શાની છે ?

અરેરે ! ઉડતું ખંજર દિલે ગૂંટી હુલાવું મેં !
 ઉપડતો હાથ શો ત્યારે ? હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 વહે તો ખૂન છો વહેતું ! નહીં તો છો ઠરી રહેતું !
 સહેલો દાગ કાંઈ એ ! અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 સનમના પેરની લાલી જિગરનું ખૂન મ્હાફું છે !
 અરે ! એ રંગ મ્હારો તો હજી ફરિયાદ શાની છે ?
 હતી આશા કંઈ ઉડી, ભરી તેની રૂડી ખ્યાલી,
 સનમને આપતાં ઢોળી, હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કદી લાલી જશે ચાલી ! કદી ફૂટી જશે ખાલી .
 ભલે કો તે ભરી દેને ! મને ફરિયાદ શાની છે ?
 ભરાશે કોઈ ઢોળાયું ! ભરાયું કોઈ ઢોળાતું !
 અહીં તો રેત ઉડે છે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 જગાવી મેં ચિતા મ્હારી ! ઝુકાવું ત્યાં બધું જાણી !
 ચડે છે આક વંટોળે ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 કરે છે શોર એ ભૂકી, “ મને માથુક ચોળી લે ! ”
 સુણે ના કોઈએ તેને ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 અહાહા ! ઇશ્ક આલમનો હજારો રંગનો ખાલો !
 જિગર આ એકરંગીને, અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 જહાંની આ અને પેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા !
 ન કો પૂછે ! ન કો જાણે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 મને જે થાય કેં આજે હશે ના યાદ તે કાલે !
 પછી કો અન્ય શું જાણે ? દિલે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહીં જે તાર તૂટ્યો તે કદી સન્ધાઈ ત્યાં જશે !
 “ કદી ” ની હોય શી આશા ? અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 હજી ફરિયાદ નરી છે ! જિગરમાં મેં વધારી તે !
 ખુશીથી આગ હું સેવું ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 ખુદાના તખ્તની પાસે જિગરની આહ પહોંચાડું !
 મગર છે ગેબ અલિમ એ ! જિગર ! ફરિયાદ શાની છે ?

કલાપી.

-૫૬-

ઇશ્કબિમારી

કહ્યુંતું બુલબુલે મ્હારે, “ બિમારી ઇશ્ક આલમને ! ”
 કહ્યું મેં, “ ઇશ્ક આલમને શરાબોની ખુમારી છે ! ”
 રડીને બોલતું બુલબુલ, “ શરાબોની ખુમારી લે !
 “ શરાબોની ખુમારી એ બિમારીની બિમારી છે ! ”

હસીને બોલતો'તો હું, “ હુમાને એ ખુવારી હો !
 “ ત્હમારી સાબચેતીથી તમોને ન્યામતો તે હો !
 “ અરેરે ! ઇશ્કના ખુલખુલ ! રહે છે ઇશ્કને તું કાં ?
 “ શરાબો લાખ પી પી પી શરાબોને રહે છે કાં ? ”
 “ શરાબોને રહે છે કાં ? અરે અફસોસ ! ” એ બોલ્યું,
 “ શરાબોને પીનાફું કેા શરાબોને નથી રાશું ?
 “ શરાબોની મજા તીખી કરી લે ઇશ્કમાં, લાલા !
 “ પછી ચકચૂર તું કેવો રહે તે બેધશું, બહાલા ! ”
 કહ્યું મેં, “ ખુલખુલોને તો પડી છે ટેવ રાવાની !
 “ હમારી ટેવ તો જૂની મજેદારી ઉડાવાની !
 “ શરાબોના સીસા ઢાળી શરાબોમાં સદા ન્હાશું !
 “ સ્નનમના હાથમાં જામો લખોથી ચૂમતા બાશું !
 “ મઝા આ ઝિન્દગાનીની સ્નનમ, સ્માકી અને ખ્યાલું !
 “ શરાબો દૂર થાતાં તો રહે છે ઝિન્દગીમાં શું ? ”
 શરાબોતું ભર્યું ખ્યાલું ! ભરી પીધું ! ફરી પીધું !
 કરી આ આંખ રાતી ને જિગરને તો કર્યું વહેતું !
 સ્નનમના ગાલની લાલી હતું ટીપું શરાબોનું !
 હમારા ઓઠનું ખ્યાલું સદા એ ચૂમતું ચાલ્યું !
 ‘ ભંરી પા ને ’ ‘ ભરી પી લે ’ હતી એ શુદ્ધતગો ફેલી !
 સુરખ આકાશ ને તારા બધે લાલી હતી ફેલી !
 શુલો કાંટા વિનાનાં ને સ્નનમની હાંફતી છાતી,
 હમારી બાદશાહીમાં હમારી એ હતી ગાદી !
 મગર ખુલખુલ ! અથે ખુલખુલ ! હવે તુજ ગીત ખ્યાફં એ !
 ફરીથી બોલ તું, ખુલખુલ ! “ બિમારી ઇશ્ક આલમને ! ”
 હમાફં જામ ફૂટ્યું છે ! હમાફં તખ્ત તૂટ્યું છે !
 મગર શું હું ય બોલું, કે “ બિમારી ઇશ્ક આલમને ? ”
 વધારી ગીતમાં ત્હારા હમારો બોલ આ લેને:
 પુકારો, “ ઇશ્ક આલમને ખુદાઈ કેા બિમારી છે ! ”

કલાપી.

હમારી નેહગારી

અરે ! તે બાગમાં તું નગર મેં ફક્ત કીધી'તી,
 જિગરમાં આહ દીધી ને શુનેહગારી હમારી એ !
 કરે સૌ તે હમે કીધું, ન જોયેલું જરા જોયું !
 મગર એ આહને માટે શુનેહગારી હમારી છે !
 હતી ત્યાં શુલ્કચી, દિલબર ! હતી તેની કળી ખીલી;
 ઝૂકી ચૂંટી કહ્યું, “ લેવો. ” શુનેહગારી હમારી એ !
 કળી હેતાં જિગર દીધું ગમીતું જામ પી લીધું !
 તૂટી દિલની લગામો ને શુનેહગારી હમારી એ !
 “ ખુદાની બન્દગીમાં કોને શામિલ તું દિલબર ! ”
 કહ્યું મેં તે ન સુણ્યું તે શુનેહગારી હમારી એ !
 લખ્યો બે ઇશ્કના બોલો અધુરું કાંઈ તું બોલી !
 ગણ્યો મેં ઇશ્ક એ બોલો શુનેહગારી હમારી એ !
 “ અયે દિલદાર ! તું મારામાં શુલોને રાખનારી છે ! ”
 હમે એ સૌ કહ્યું જૂઠું શુનેહગારી હમારી એ !
 ખુદા જાણે ગઈ તું કયા ખુદા જાણે ભર્યો હું કયાં !
 જૂઠી આશા ધરી હોયે શુનેહગારી હમારી એ !
 કરી પેદા તમે આશા ન તેની બન્યા કયામત !
 અરે ! એ ખૂનને માટે શુનેહગારી હમારી છે !
 શુન્દા લાખો મહોં છું હું ! મગર તુંને કર્યું છે શું ?
 હવે એ પૂછવું તે એ નેહગારી હમારી છે !
 સજા હું લોગવું છું હા સખબ વિષુ રોઈ છું કોદી !
 સજા એ વેઠવામાં ને નેહગારી હમારી છે !
 શુન્દામાં જે શુનેહગારી સજામાં જે શુનેહગારી !
 સજાથી છૂટશે ક્યારે નેહગારી હમારી એ !
 હવે આં ગીત ગાઉં છું ! હવાને હું સુણાવું છું !
 દિવાનીની દિવાનાઈ શુનેહગારી હમારી છે !

દિવાનો તો કર્યો છે તે ! આ ગીત ગાતો તે !
 ગુનેહગારી તહમારી એ ગુનેહગારી હમારી છે !
 ખુદા પાસે કહું છું, કે “ના તારા તહારા હમારા હો !”
 ગુનેહગારી સનમની એ ગુનેહગારી હમારી છે !
 હમારું સૌ તહમારું છે ! તહમારું સૌ તહમારું હો !
 મગર તહારી ગુનેહગારી ગુનેહગારી હમારી હો !

કલાપી.

-૬૧-

તથા,

હું જાઉં છું ! હું જાઉં છું ! ત્યાં આવશે કોઈ નહીં !
 સૌ સૌ દિવાલો ખાંધતાં ત્યાં ફાવશે કોઈ નહીં !
 ના આંસુથી, ના ગુલમથી, ના વસ્ત્રથી, ના અન્ધથી,
 દિલ જે ઉઠ્યું રોકાય ના ! એ વાત છાંડી કેદની !
 સૌ ખુશ રહો જેમાં ખુશી ! હું જ્યાં ખુશી તે હું કહું !
 ‘શું એ હતું ? શું આ થયું ?’ એ પૂછશે કોઈ નહીં !
 કેં છે ખુશી ! કેં છે નહીં ! દિલ જાણતું જે છે તે છે !
 જ્યાં જ્યાં ઠરી દિલની ખુશી ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નકી !
 પેદા કર્યો’તો ધરક ત્યાં ના કોઈને પૂછ્યું હતું !
 એ ભૂંસવા ને છે ખુશી તો પૂછવું એ કેં નથી !
 છે ધરક જોયો ખૂબ તો જોવું હવે જે ના દીકું,
 કિસ્મત ખતાવે જોલ તે આનન્દથી જોવા સહી !
 આ ચરમ પુરજે છે ચડ્યું આલમ ખધી નિહાળવા,
 તે ચરમ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશો નહીં !
 મહારી કબર ખાંધી અહીં ત્યાં કોઈને સૂવાડને !
 હું જ્યાં ફટાઉં ત્યાં કુલોને વેરશે કોઈ નહીં !
 છે શું કુલો, શું ધરકને શું સૌ તમે જાનારમે ?
 આ માછલું દરિયા તણું તે ઉમિચો ગણતું નહીં !

મુજ ઉમિ એ તમ વારિધિ ! તમ વારિધિ મુજ ઉમિ છે !
 જે હિકમતે આ જે બન્યું તે બાણ્યો કોઈ નહીં !
 શું પૂછવું ! શું બોલવું ! ખુશ છો અને રહેજો ખુશી !
 બ્યર્થ આંસુ ખેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં !

કલાપી.

-૬૨-

પ્રેમથી તું શું કરે ?

ઐગાનમાં આલમ તણા રે ! પ્રેમથી તું શું કરે ?
 ત્હારા ચમનનાં પુષ્પના કાંટા થકી તું શું કરે ?
 લખ લે મૃદુ આમોહ તો, તુંને ઉઝરડો છો થતો ?
 ભોંકાય તો ભોંકાય છો ! એ મામલાથી શું કરે ?
 ત્હારા હૃદયઆત્મા તણાં વારિ અહીં ઉડાં ભર્યાં :
 મ્હાલુ પ્રેરતાં ઉછળ્યા કર્યાં, એના ઝોશથી તું શું કરે ?
 ખસ ! છોડ તુજ પડાડી ઝરો, છો એ પ્રલયમાં ઉછળો;
 છો કો સુરૂપે આફળો, છો તૂટતો ! તું શું કરે ?
 બહલો મળે કે ના મળે, શુક એક પાંખે શે પળે !
 એ તર્ક શા બૂઠા કરે, ઉડી જો ઉડી ! તું શું કરે ?
 પાપાણુના પદ ચુમ્બતો જો કેમ સિન્ધુ ફૂલતો,
 જ્યાં સખ ઉભી લેખડો, તો તું અરેરે ! શું કરે ?
 તે ઉમિઓ પાછા પડે, મગફર ગિરિ તે ના ગણે;
 ત્હોયે સલિલ લેટયા કરે, જે પ્રેમનું તે શું કરે ?
 જો ઘાસ ઝરણાં પાસનું જે પ્રેમ પી નીહું બન્યું,
 તુજ પદ કને જે છે ઢળ્યું તે ના હરે ! તું શું કરે ?
 એ ના પુકારે કોઈ એ, “અમ અંગ કચરાઈ મરે !
 “અમ ચત્ન જો ધૂળે મળે ” ! તો ઉઠ, ઉઠ તું શું કરે ?
 આ શુક લૂખી આલમે આપકારીઓના શહને
 થઈ દાસ કર રસ ભર, અને એવું થતાં તું શું કરે ?

તુજ અંમતરણું સૂકશે, ચારોય ના 'તેનો થશે;
 તો શું પડ્યો છે હહેથતે ? ઉભી ચારુતા ત્યાં શું ડરે ?
 જો ક્ષીરસાગરના સમું પ્રભુએ હૃદય નિજ પાથર્યું :
 એ બિન્દુ ના કેને મળ્યું ? તે પામતાં તું શું ડરે ?
 એની કૃપાનાં પુષ્પ એ રગદોળનારા પાદને
 નિજ ગન્ધનો જે લેપ દે તે લેપ થાતાં, શું ડરે ?
 જો આંખ મીચી ચાલશે તો ઇષ્ટ સાથે મ્હાલશે,
 મીઠી પ્રીતકી મીઠી થશે, દિલ જાય ત્યાં તું શું ડરે ?
 કલાપી.

❖

-૬૩-

સ્વર્ગનો સાદ

મરેલાંઓ સગાંઓને ભૂલી જાણે : હમે જાણું;
 મરેલાં બહાલવાળાંને હવા ગાણે : હમે ગાણું.
 સગાં દેનાર દુનિયાને સગાઈ બહાલ સાથે ના;
 મરેલાં બહાલ વિષુ તે તો મરેલાં બહાલ વિષુ થાણું.
 અમોને એ અમારાંને મિલાવ્યાં મોતને હાથે;
 હવે છાડી સગાંઓને ખરાં દિલદારને મ્હાણું.
 સગાંઓ ! પિંડ ના દેશો : નહીં પ્હોંચે, નથી પ્રીતિ;
 હવા એ બહાલવાળાં દે : બની ઘેલાં તહીં ન્હાણું.
 અરે બહાલાં ! હવા દેતાં સદા તેવી હજી દેને;
 તમારી એ તૃષા એ તો અહીંથી ખૂબ એ પાણું.
 હવા દેવી ખુદાની છે અહીં ત્યાં રોશની એ એ;
 હવા એ જગતાં સૂતાં સદા દેતાં નહીં કાણું.
 સગાં ! તમ રક્તની અન્ધિ હમે તોડી બધી પૂરી;
 હવે તો સ્નેહમાં રૂબી વૃથા ના આગમાં લ્હાણું.
 અહો બહાલાં ! સગાંઓથી સુલેહે મોતને પામી,
 અહીં બેલાં ચડી આવો : બધાં એ સ્નેહમાં માણું.
 કલાપી.

❖

હું આવરો

આ આતશે તાપે તપેલો હું બળેલો આવરો !
 ઝાંખી થયેલી નરની તે નૂરનો હું આવરો !
 એ નૂર ના આકૃતાળ કે, એ નૂર ના હા ! વીજળી !
 એ કોણ ? શું ? કેંએ નહીં ! હું તહોય તહેનો આવરો !
 એ ગુલ હતું અંગારનું ! હું ફૂદડી તેની બન્યો !
 ચોટયો, ગળ્યો, દાઝી ગયો ! હું તહોય તેનો આવરો !
 હા ! હાય ! હાહા ! સ્વપ્નમાં એ જાગતાં એ નીંદમાં,
 તેને ન હું તો કયાંય ! તહોયે હું જ તેનો આવરો !
 અછલ કહે છે છોડવા, હેંચું કહે, “તે ના બને :”
 અછલ ગુમાવી ! દિલ બાળ્યું ! ઇશ્કનો હું આવરો !
 “એ ઝેર દેખે છે છતાં કાં માન તેને મીઠું ?”
 એ પૂછશે કોઈ નહીં ! ઉત્તર ન આપે આવરો !
 આશક તણી નઝરે ભરી ખૂબસૂરતી જે છે સદા,
 તે કેઈ માથૂકને મુખે છે ? એ જ પૂછે આવરો !
 દુનિયા કહે કેં એ ભલે ! અછલ કહે અંગાર છે !
 મહારી નિગાહે પુષ્પ તો હું પુષ્પ માનું આવરો !
 મેં પૂતળી કેં છે ઘડી દિલમાં હઝારો હોંશથી,
 એ પૂતળી જેને ગણી તેનો થયો હું આવરો !
 એ પૂતળીના જાડુને કેા જાણનાઈ જાણશે !
 ખામી નઝર આવે નહીં ! એ દેખનારો આવરો !
 “હા હાય હાહા ! હાય હાહા !” એ પુકાઈ હું ભલે !
 એમાં મને માની મજ તો એ મજ લે આવરો !
 કેં પૂછનારો આવરો ! કેં બોલનારો આવરો !
 આ ‘હાય’ પુકારી રહ્યો તે આવરો, હું આવરો !

કલાપી.

છેલ્લી જફા

જફાથી ક્યાં સુધી આખર જિગર આ ન્હાસશે ફરે ?
 જફા કાળે જિગર છે આ ! જિગર કાળે જફા છે એ !
 જફા આ એકમાં જતાં જફા લાખો ઉડી જાશે !
 મગર કે બેજફા બિલકુલ જહાંમાં ના થયું થાશે !
 મુસાફિર જિન્દગાનીનો જફાના નાવમાં ચાલે !
 પ્રતિ પગ સાહસે ભરવો, રડી બહે ચા ભલે મ્હાલે !
 જફા છેલ્લી, જવું રૂખી, મગર દરિયાવ ખારો છે !
 થવાને બેજફા કિન્તુ મને એ દાવ ખ્યારો છે !
 જફા દુનિયા ! જફા પ્રીતિ ! જફા આ મોતનું ખ્યાલું !
 જફાની તો જફાના કાં હવે ના પન્થમાં ચાલું ?
 જફા ન્હાની તથા જુંડો સહેતાં શી બડાઈ છે ?
 મગર આ મોતની છેલ્લી જફા તો કે હવાઈ છે
 લઈ સમશેર ઉભું ? ચા દઉં સમશેર સીનામાં ?
 સમાઈ નાવ તૂટેલું ? અરે ! તેને ડુખાવું ચા ?
 સમાઈ તો નથી સાંધો ! નથી દરિયાવનો આરો !
 રૂખી જતાં તળું છે ક્યાં ? કહીં મીઠાશનો ક્યારો ?
 સમાઈ ના ! ડુખાવું ના ! જહીં ખેંચાઉં ત્યાં જાવું !
 નહીં જ્યાં નાવ ચાલે ત્યાં જતાં રૂખી નથી ગાવું !
 ડુખાવાનો ય કે કાલે જશે એ વક્ષ આવી જો,
 બહુ એ વાત ટૂંકી છે સુખે દેશું ડુખાવી તો !
 હશે ખંદ્રકના પડધા થયા ના શાન્ત આકાશે;
 જિગરના આ બધા મ્હડકા તહીં પૂરા થઈ જાશે !
 જફાને, ને સનમને, ને સનમની ફરતાને, ને
 જહાંને આપતા જાશું સલામી આંસુની છેલ્લે !

કલાખી.

હમારી સ્થિતિ

હમારે તો ચંમનમાંથી ગુલોના ખાર છે આવ્યા !
હમારે તો જહાંમાંથી બધે જહાદ છે આવ્યા !
નથી પીનારને કેને હમારૂં ખૂન આ ભાંચું !
ઝુકેલી ડોક પર ખંજર ન દેવું કોણને કાંચું ?
હમારૂં ખૂન દિલબરને સીસી શરબત તણી ઠેરી !
હમોને તેગ એની એ દવાઓ દર્દની ઠેરી !
હમે જેને અમી માન્યું, હમોથી દૂર એ ચાલ્યું !
જિગરથી ઝેરનું ખ્યાલું તસુ એ દૂર ના ચાલ્યું !
હમોને આ જહાંઓનો બતાવ્યો માથૂંકે રસ્તો !
સનમ જેવી જહાં તેવી, બધે એ એક છે રસ્તો !
નકી એ એ જ ખંજરથી હમોને કોઈ દી ખોશે !
પછી તો રોધને અછલ બધી પોતાની એ ખોશે !
કબરમાં જ્યાં હમે બાથું કુલો ત્યાં આવશે દેવા !
મગર આ ઝિન્દગીમાં તો બની ભાલાં સદા દેવા !
અરેરે ! આશકોની તો વધારે મોત છે કીમ્મત !
સનમને જીવનારાની નહીં કોણી તણી કીમ્મત !
શરાબો પી હમોએ એ સુખોમાં ભાન ના રાખ્યું !
સુખોનું દૂરનું નામે હવે તો છે દિલે રાખ્યું !
નહીં જે આપતા તેને હવે આ માગવું આંચું !
ખૂંદ એ માગવું આંચું, મગર માગ્યે ન કે આંચું !
મળેલું માગતાં જેને નકી તે માગતાં આપે !
ખુદાએ ના તને આપ્યું ! પછી તું શું મને આપે ?
બિખારી સૌ બિખારીથી જહામાં લીખ માગે છે !
હમારૂં કિસ્મતે કાંઈ સદા એવું જ માગે છે !

હમારી.

ત્હારી બેહયાઈ

ઝુલ્મ છે કે બેવકૂફી બેહયાઈ ત્હારી આ ?
 નાદાની કે ખુદાઈ છે દિલબરી હમારી આ ?
 તું શુલ ઉપર હું તો હતો હબ્બર વાર આફરીન,
 તું આહતી હું આહતો ત્યાં ખેલ શું નવો જ આ ?
 તું પિછાનતી હતી આ ખૂનનું ટીપું ટીપું,
 ત્યાં ટીપે ટીપે ટીપે તેં ઝેર કાં ભર્યું ભલા ?
 શું ઇશક ઝુલ્મ આખરે ! તો બેવકૂફ ઇશક છે,
 એ ઇશક હુસ્ન જે તારું તે બેકદર નૂરે ખુદા.
 હું બેવકૂફથી ભલ્યો અલિમ દિલે ચોટી રહ્યો,
 નાદાની એ ! નાદાની એ ! ખુદાઈની ભૂદી હવા !
 એ ખૂન છે પાણી બન્યું, ઢાળાઈને આદ્યું જતું;
 એ ક્યાંય ના ઠેરે, ઠેરે, છે ઠારનાઈ કોણ ક્યાં ?
 કેા દી હતું તુંમાં ઠર્યું, નાદાન એ ત્યારે થયું;
 તેં બાળતાં એ છે બળ્યું ! જાગી ખુદાઈ છે મજા !
 ઝુકાવતું જે શિર તને છાતીથી છાતી આંપડાં,
 તે ખૂન ત્યારે તો હતું નાદાનનું નાદાન, હા !
 કે ઝુલ્મ આતશ લાગતાં, કે ઇશકને પિછાનતાં,
 આજે વહે છે આપથી તે તો ખુદાઈ ખૂન આ.
 નાદાનીમાં ત્હાઈ થયું, ખુદાઈમાં તુંથી જળ્યું;
 તું આહતી નાદાનીને, કે દાહ તે ખુદાઈ આ.
 હું આહતાં રાજ હતો, હું દાઝતાં રાજ વધુ;
 મ્હારી મજા મ્હારી સદા ! રે ! બેવકૂફ તેને જદા.

કલાખી.

મસ્ત ઇશક

અયે કાતીલ ! સીને તું સૂતું રહેજે : પડયું રહે તું :
 નથી તકસીર ત્હારી એ : ગુનેહગારી હમારી છે !
 બિસમિદ્દાહ ! ખતમ થઈ જા : જિંકર કરના : જિંગર ! ગમ આ :
 હૃદય નાદાન પ્રેમીલા ! દિગમ્બર રાખ ચોળી થા !
 કિતાબો ઇશકની જોળી : ઉથામ્યાં પ્રેમનાં પોથાં :
 વિષમ છેડંબ પ્રીતિના : વિકટ છે સ્નેહરસ્તા ત્યાં !
 આશક આ પડયો બેહોશ : મરીબશે એ હિંજરાઈ :
 આ ફરહાદની કબરે નથી શિરીન સૂવાની !
 ખસ ! કમ્બખ્ષ દિલ લોળા ! ઉધામા છોડ ઉલ્લૂતના :
 ન કર તું સુક્ત અફસોસી : મળશે દાદ ના અહિંયા !
 આ હરબાર હરબજે ડંકા પ્રેમના બાજે :
 પરન્તુ બેવકાઈનાં ઉપર નિશાન ફરકે છે !
 કરી ખામોશ પછડા મા : આ તો ખવાબનાં નખરાં :
 આ શુલઝાર બહૂનો, ફરેખી ને હગાવાળો !
 મળે જો ના તને હીરો લગાવી કોયલો કાળો,
 બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું : ન કાંઈ લેહ મેં ભાળ્યો !
 નિગાહ કર ચક્ષમ જોલી તું, માથૂક આ ખડું આંહી :
 બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું અખંડાનન્દમાં રાચી !
 માયિક પ્રેમ તરછોડી અનલ હકનો તું કર દાવો :
 બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું : મસ્તીનો તું લે લ્હાવો !

કલાપી.

-૬૬-

કોણ પરવાર્યું ?

અહીં દરવિશ બધા બુઝરગ બુઢાના ઇશકખાનામાં !
 મગર એવી સફેદીથી જીવાની કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં બદલી બધું જાતું : જિગરનાં વ્યશ્મ ને વ્યશ્માં !
 મગર છે વસ્લ એ, રે રે ! સનમથી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં માશૂક ના દેતી; કદી દે તે નહીં પૂરું !
 મગર એ લીખ માગીને લિખારી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીંના આશકો સુરમે કરે છે ગાલને કાળા !
 મગર માશૂકની સુરખી રકીને કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં પ્રત્યેક હાણી પર છુપ્યાં ખાનારનાં નામો !
 મગર પરવા પરાઈથી અરેરે ! કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં હરગિઝ છે હર્દે પરેશાની પરેશાની !
 મગર હર્દી જિગર હર્દે લઈ દમ કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં ખવાયો મળે રાતે : બધાં અન્ધારમાં જાતાં !
 મગર અફસોસ દી આખો કરીને કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં અડતું નહીં સીધું દિલે કે એક પણ ખંજર !
 મગર નિચોવતાં લોહી તડકડતાં કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં સઘળા ખતમ થાતા નશા બેચેનીમાં નાખી !
 મગર એવા શરાબોને ભરી પી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં દાનાઈનું ખ્યાલું રક્ષું બસ મોતને હાથે !
 મગર આ જિન્દગાનીની મુરાદે કોણ પરવાર્યું ?
 અહીંના આ ફકીરોની કદી ઝોળી નહીં ચંડી !
 મગર એ ખાકમાં ફાઝી ફકીરી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં ફિટકાર છે લાઝિમ બધી આ પાયમાલીને !
 મગર લાનત સદા હિઝરાઈ લેતાં કોણ પરવાર્યું ?

કલાખી.

સાકીને ઠપકો

સાકી, જે શરાબ મને દીધો દિલહારને દીધો નહીં;
સાકી, જે નશો મુજને ચડ્યો દિલહારને થ ચડ્યો નહીં !

મુજ અસ્મમાં ચરખો ફરે,
કદમે બદન લથડી પડે;
દિલહાર તો મલકયા કરે,
નકી ચારને પાયો નહીં !

આશક અને માશુકને,
પાયો એક જામે ને સીસે;
પાયો એક હાથે સાકીએ,
ઈન્સાફ તે કીધો નહીં !

મહારી ગઈ શરમે બધી,
દિલહાર હુજૂ મહીં હજી;
તહારી બની ખાલી સીસી,
પાવાય તહે રાખ્યો નહીં !

સરખાં બને બન્ને જરા,
ત્યાં તો શરાબીની મઝા;
ઉલટી કરી તે તો સબ,
નયને સનમ ખેલી નહીં !

મુજ ખૂન આ કદી રહે,
દિલહારતું થંડું બને;
મુજને ચડે ત્યાં ઉતરે,
કાંઈ મઝા આવી નહીં !

આ રાત પહેલી વસ્લની,
માશુકના ઈન્કારની;
ત્યાં બેવફૂફી તે કરી,
મુજ જામ કાં ફૂટકું નહીં !

ના રોશની ગાલે ચરી,
જરી ના લબે સુરખી પડી;
ઘેરી બની ના આંખડી,
દિલ ચારતું જામ્યું નહીં !

આ ખેડાર ચાર જ રાતનાં,
કંઈ વાચદા વીત્યે મળ્યા;
કંઈ હોંશથી જિગરે જડ્યા,
તેની કદર તુંને નહીં !

ના ખેંચ આશક તો કરે,
માથૂકને પાવો પડે;
ના સાકીએ પીવો ઘટે,
તેં કાયદો પાળ્યો નહીં !

જેઈ સનમને રૂખરૂ,
ઘેલો હતો પૂરો જ હું;
પાયો ફરી, પીતો ચ તું,
પણ ચારને પાયો નહીં !

આ વાચ ફૂલ તણી હવા,
સુજ રાત વીતી સુકતમાં;
દિલદાર આ ઉઠે જવા,
એ બે સુખન બોલી નહીં !

જો આવશે કોઈ સનમ,
તો લાવશે આંહીં કદમ;
તું રાખજો-લાઈ-રહમ,
ગફલત ઘટે આવી નહીં !

કલાખી.

ખતા નહીં જતી

પેઢા થયો ખતા મહીં : ખતા નહીં જતી :
 પેઢા કરી તકદીર ના તદબીરથી જતી !
 મગર ખતા તકદીરથી, સનમ ! સદા તું ફર;
 આશક તણી તુંથી ન ખતા શું ખસી જતી ?
 હિના ફરે તુજ કદમની, સનમ ! ચમનમાં રોજ;
 હુંથી ગુલે ન ખારની હારો મગર જતી !
 તું કુલથી કાંટા, સનમ ! આહે તો કર ફર;
 તુને મગર તકલીફ એ આપી નહીં જતી !
 કાફર દિલ આ તો કરે, સનમ ! લાખ તકસીર;
 ત્હારી મગર યાદી વગર ઘડી નહીં જતી !
 એ 'યાદી' પર તું, સનમ ! કરી રહી છે મહેર;
 તું આવતી પશુ બુલબુલે ગભરાધને જતી !
 તું આહે તો શોર એ કરે ઇશારે ચૂપ;
 તુંથી મગર રહમ અને શરમ નહીં જતી !
 મ્હારી નાદાની અને ત્હારી લિયાકત, યાર !
 તેમાં દિદારની ઘડી લૂટાધને જતી !
 ખાર અને આ શોર ત્યાં તું યુરકામાં આવ;
 ત્યાંથી મગર એ શિકલે ગુલ જોઈ નહીં જતી !
 આશકઆલમમાં ભર્યું, સનમ ! બધે તે' ઝેર;
 ચૂમે ન તું ત્યાં ઝેરની તાસીર ના જતી !
 લાખો, સનમ ! તુજ ફરકતા પલ પલ યોસા કાજ;
 આ બેલુગું પશુ શિકલ ના ધરી તને જતી !
 ખતા કરી ભૂલું ખતા, સનમ ! હઝારો વાર;
 ભેટલાં તુંને મગર ના એ ખટક જતી !
 તું તો ચારીનો સદા, સનમ ! ધરી રહી હાથ;
 આ હાથની રેખા મગર ખૂરી નહીં જતી !

કેમ કહું તુજને ખતા કરવાને સુજ સાક્ ?
આ હાથની એ હાથથી ધોઈ નહીં બતી !
કિસ્મત બમે શરાબતું ભરી શાહી ત્યાં મેં જ !
કે ચિલ્વનો માથૂંકની ચીરી નહીં બતી !
ના તાકાત મળે, સનમ ! ના કિસ્મત પલટાય;
કમળપ્પ આ બૂઢાઈ તો ન કયામતે બતી !

કલાપી.

—૭૨—

સનમની શોધ

પેદા થયો છું દૂંઢવા તુંને, સનમ !
ઉમ્મર ગુઝારી દૂંઢતાં તુંને, સનમ !
છે દુશ્મનો લાખો બુલાવા રાહને,
દુશ્મન બનાવી ચાર અંબયો, સનમ !
ગફલત મહીં હું, ઝાલિમો કાબિલ એ,
બૂઢાઈ ચારોની મઝા એને, સનમ !
જે રાહદારીમાં અમોને લટતું,
ઉમેદ બર આવો નહીં એની, સનમ !
ત્હારી મદદ કેને હથે ? માલુમ નહીં,
શું ચારના દુશ્મન સહે ચારી ? સનમ !
પાંચે નમાએ ગૂંકતાં ત્હારે કદમ
આડા ફરે છે બેખુદાઓ એ, સનમ !
છો દમ બ દમ ખંજર રમે ત્હાઈં દિલે,
કાફર તખ્ત કાતિલ ખેંચી લે, સનમ !
તું માફ કર, દિલદાર ! દેવાદાર છું :
છે માફ દેવાદારને મ્હારા, સનમ !
કાંઈ નઝરબક્ષી થવી લાઝિમ તને,
ગુજરાનનો દૂકડો ઘટે દેવો, સનમ !

પેદા થઈને ના ચૂમી ત્હારી હિના,
 પેદા થયો છું મોતમાં બાણે, સનમ !
 શાને કસે છે સુદૃત આ લાચારને ?
 દાવો સુનાનો છે હમારો ના, સનમ !
 પત્થર બની પેદા થયો છું પ્હાડમાં,
 છું ચાહનારો એ ય તુંથી છું, સનમ

કલાપી.

-૭૩-

સનમને

ચારી ગુલામી શું કઈ ત્હારી ? સનમ !
 ગાલે ચૂમું કે પ્હાનીએ તુંને ? સનમ !
 તું આવતાં ચક્ષમે જિગર મ્હાઈ ભરે,
 બતાં મગર શું શું કરી રોઝું ? સનમ !
 તું ઈશ્ક છે યા મહેરબાની યા રહમ ?
 હસતાં બરે મોતી લબે તે શું, સનમ !
 મેંદી કદમની બેઈ ના પૂરી કઢી !
 આવી ન આવી એમ શું થાતી ? સનમ !
 ત્હારી સવારી ફૂલની ક્યાં ક્યાં ફરે ?
 તેનો બનું ભમરો બની શું શું ? સનમ !
 બાણે વિંટાઈ ઝુલ્ફમાં છુપી રહું !
 તાકાત ના દિદારમાં રહેતી ! સનમ !
 છે દિલ્લીગીનો શોખ કે તુંને નહીં ?
 તો આવ કાં ? કાં બોલ ના આવી ? સનમ !
 બેઈ તને આંખો નકામી આ બધે,
 ફોડી દઉં પૂરી તને આંખે ? સનમ !
 આ ચક્ષમની તુંને ચદર ખૂંચે નકી,
 કોને બિછાને તું સદા પોઢે ? સનમ !
 આપું જિગર ત્હોયે ન તું ત્યાં શું તને ?
 માલેક આલમના જિગરની તું, સનમ !

તુંને કહું હું ચાર તો શુસ્સે નહીં :
ત્હોયે હસે છે ફરની ફરે ! સનમ !
તુંને કહું ખાવિન્દ તો રીઝે નહીં !
ત્યાં એ હસે તું ફરની ફરે ! સનમ !

ચારી કઈં ત્હારી ? કઈં ચા ના ? સનમ !
કોઈ ખુવારીથી ડઈં ચા ના સનમ !
છે સોઈ તુંને કે નહીં દિલદારની ?
તુંને નઝર આ દિલ કઈં ચા ના ? સનમ !

કોઈ દિવાનો મસ્ત હો, લાચાર હો,
તેને રઝા હરબારમાં ચા ના ? સનમ !
મ્હારે ટકોરે દાર ખુલ્લે કે નહીં,
તુંને પુકાઈ શેરીએ ચા ના ? સનમ !

છે શોખ મિજમાનો ફકીરોનો ન ચા !
કેં ઝિદ કઈં હરવાનથી ચા ના ? સનમ !
તકલીફની પરવા ન પીવા આવતાં,
હાથે મગર તું પાય છે ચા ના ? સનમ !

લાખો જવાહિરો જહાં તુંને ધરે,
રાની કઈં ત્યાં શુલ રુબુ ચા ના ? સનમ !
જ્યાં લાખ ચશ્મે ચૂમતાં ત્હારા કદમ,
ત્યાં ભેટવા દોકું તને ચા ના ? સનમ !

નાલાયકી ને યેવફૂદી ચારની !
ત્યાં તું શરાબીમાં ભળે ચા ના ? સનમ !
શાહી ફકીરીથી ભળી જાણી નહીં,
દિલ ત્હોય આહે : ચાહવું ચા ના ? સનમ !

બેઈ તને ચશ્મે ઝરે છે ખૂન તે,
ત્હારી હિનામાં રેડવું ચા ના ? સનમ !
તું છે બધું : હું કાંઈ એ છું ના, મગર
ચારી કઈં ત્હારી ? કઈં ચા ના ? સનમ !

કલામી.

સનમને સવાલ

તું ચાર ક્યાં ? દુસ્મન ક્યો ? બાણું નહીં !
 આ દિલ ધડકતું બચ ક્યાં ? બાણું નહીં !
 આવે ધરી આ દુસ્મનો તારી શિકલ :
 યા આંખ આ અંધી બની ? બાણું નહીં
 છે હાથ તો લાંબો કર્યો, દોરાઉં છું :
 છે દોરનારું કોણુ આ ? બાણું નહીં !
 * * *
 છે તો ચમન ત્હારો રચેલો તે ખુદે :
 ચુંદું ચલે યા ખાર આ ? બાણું નહીં !
 બદ્ધલરી બુલબુલ બબલે વાંસળી :
 નેની ઝખાંમાં કોણુ છે ? બાણું નહીં !

કલાપી .

મુદા આશક

આ ખોંચ્યો અંબમનો ખ્યાલો, અયે દિલબર !
 ઈઝારાઈલ ! રહમ લાવી ઘડી લર સખૂર કર.
 માશૂકને, સાકી ! તું દે પયગામ ત્હારો એ:-
 ‘ દિલારાયે ! સુદાં આશકની તું ખબર લે.
 ‘ શિરીન્ ત્હારા લખની લિઝત દે લલા આખર,
 ‘ હુસ્ન ! ત્હારા ગાલ છેલ્લે રાખ સીના પર.
 ‘ હા ! હા ! મને તે યાદ છે તુજ ઝુલ્ફની ખુશબો,
 ‘ ઘૂંટી રહ્યો આ કાનમાં તુજ શુદતનો પડબો.
 ‘ લાચાર ત્હારો ચાર છે, તે ક્યાં મરે ? તું ક્યાં હશે ?
 ‘ આ ખવાબ પુરું થાય છે, માશૂક ! સલામ લે.

‘આ ખાક પુકરી તને બોલાવશે, મહેબૂબ !
 ‘લટકશે ગમગીન આ બેહોશ મ્હાઈ નૂર.
 ‘ધરકના આ બાગમાં કે શુલ નથી બેખાર,
 ‘અયે સ્નનમ ! તું બેરહમ શું બની સિતમગાર ?
 ‘મોતી સરું તુજ ચશ્મમાંથી અશ્રુ એક પાઠ,
 ‘યાદ કર તું, યાદ કર-મરહૂમ ત્હારો ચાર.’

કલાપી.

—૭૬—

આપની યાદી

જ્યાં જ્યાં નજર મ્હારી ઠરે યાદી લરી ત્યાં આપની;
 આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની !
 માથૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી, અને
 જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં શુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની !
 જોઈ અહીં ત્યાં આવતી ફરિયાવની મીઠી લહર,
 તેની ઉપર ચાલી રહી નાગુક સવારી આપની !
 તારા ઉપર તારા તણાં ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં,
 તે યાદ આપે આંખને ગેળી કચેરી આપની !
 આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હમારી ગોઠમાં,
 આ હમ બ હમ બોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની !
 આકાશથી વર્ષાવતા છે ખંજરો દુશ્મન બધા;
 યાદી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની !
 દેખી ખૂરાઈ ના હૈં હું, શી ફિકર છે પાપની ?
 મોવા ખૂરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની :
 ચાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાં યે આશના :
 તાલુ બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાબી આપની !

જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ યારે ત્યાં મિલાવી હાથને,
અહેશાનમાં દિલ ઝૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની !

ખ્યાડું તણને ખ્યાર કોઈ આદરે છેલ્લી સફર :
ઘોવાઈ યાદી ત્યાં રડાવે છે ભૂદાઈ આપની !

રોઈ ન કાં એ રાહમાં બાકી રહીને એકલો ?
આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની !

ભૂતું નવું જાણું અને રોઈ હસું તે તે બધું;
ભૂની નવી ના કાંઈ તાણ એક યાદી આપની !

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામટી;
જોયું ન જોયું છો બને જો એક યાદી આપની !

કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી;
છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની !

કલાપી.

-૭૭-

ગૂમ થયેલી પૂતળી

‘માલેકની બક્ષેસ મ્હારે એક ન્હાની પૂતળી !’

હૈયા તણા હુલાસનું ઘર એ જ મ્હારી પૂતળી !

ખૂટ્યાં નૂરે ચશ્મે થકી ત્હો ચે નઝરમાં રૂમતી !

પરી ખસી, ફરે ખસી, આખર પરી થઈ તળી !

ગેળી ચમક ચશ્મે ભરી વેરે બેહેશ્તી ભૂરકી !

ઉંડે જિગરમાં કોતરે ઇલિમ અવલ એ પૂતળી !

એ નેનમાં રમતાં દીઠાં એવાં બાહુડાં ઇશકમાં !

મસ્તી હમારી રફ ! ને, એ પાક, શીખવે પૂતળી !

હુનિયા બધી દોઝબ દીઠી ! દિલ ખૂંપે ના તેહમાં !

દૂંદૂં હવે બેહેશ્તી ત્હેવાં ગૂમ થઈ એ પૂતળી !

- યાદી વીણી બંદી કરૂં ! મીઠી મગર ક્યાં એ નઝર ?;
રોશન હમારો શુલ થયો ! ક્યાં કુંડળી ! ક્યાં પૂતળી !
અફમે બિગરની નૂરજહાં તખ્તે બિરાજ બેહેશતને !
તો આંસુડાંની લઈ નઝર કરબે કદર જરી, પૂતળી !
સુતું રહેશે તખ્ત દિલજું, પૂરવા તે ત્હાં, સનમ !
ધબન હમારૂં નોંધજે ! છેલ્લી અરઝ એ, પૂતળી !
અરવિન્દ

— ❦ —

—૭૮—

મૃત્યુગન્ધા

મૃત્યુગન્ધા સુન્દરી !

તટ લાબ્ય જરી ત્હારી તરી,
અહિં આબ્ય, ધીરી પાસે સમા,
લઈ હાથ નેહિ હાથમાં !

વેર હેડે ફૂલ-શીષ તુજ,
આમ થા, અયિ ! લીરૂ ના !
નિર્ભય રમંતી ન નિત્ય શું—
ગર્જન્ત ઘોર સમુદ્રમાં ?

આ, દરિયા જ સરખા, ઉરમાં—
તુફફાન, ભરતી, ઝોટ છે,
લાવનાં મોતી અમોલાં
અન્તર ઉડાં સૂતેલ છે.

અરવિન્દ.

— ❦ —

—૭૯—

અહમવરથા

અમે શાને અમારૂં તે, ખુશી સાથે તણ દઈએ ?
અને શાને તમારૂં તે, ઝુંટાવીને અમો લઈએ ?
તમારામાં અમારૂં જો, તમારૂં તે અમારૂં છે !
અમારામાં તમારૂં તે, અમારૂં છે ! અમારૂં છે !

જરા વાતે અમારૂં તે, તમારૂં થઈ જનારૂં છે :
 તમારૂં લાખ વાતોએ અમારૂં ના થનારૂં છે !
 તમે બોલો તમારૂં તો, અમારૂં શીદને કહીએ ?
 અને ઝુંટો અમારૂં તો, અમારૂં શીદને દહએ ?
 તમારૂં તે તમોને હો, અમારૂં તે અમોને રૂહો :
 તમારૂં તે તમારૂં ને અમારૂં તે અમારૂં છે !

તકિલ.

-૮૦-

સમાનવરથા

તમે લેશો તમારૂં જો, અમોને શું જવાનું છે ?
 અમે લેશું અમારૂં જો, તમોને શું થવાનું છે ?
 તમે આપો તમારૂં તો, અમારૂં શું કરી લઈએ ?
 અને માગો અમારૂં તો, તમોને શું અમો દઈએ ?
 તમે જોશો તમારૂં તો, તમોને તે મળી રૂહેશે :
 અમો જોશું અમારૂં તો, અમોને એ મળી રૂહેશે !
 તમારા ને અમારાની કરોને બાદબાકી ત્યાં;
 અને રૂહે જે પછાડી તે, તમારૂં ને અમારૂં છે !
 તમારામાં તમારૂં તે, અમારામાં અમારૂં છે :
 અમારૂં તે તમારૂં ને તમારૂં તે અમારૂં છે !

તકિલ.

-૮૧-

વિશુદ્ધવરથા

તમારા ને અમારાને, ગુણો કે ભાગશો તોયે,
 તમારૂં ને અમારૂં એ ગુણ્યે ભાગ્યે થવાનું છે.
 થવાનું તે થનારૂં છે, જવાનું તે જનારૂં છે;
 તમારૂં ને અમારૂં એ થનારૂં છે, જનારૂં છે.

- તમારૂં તે અમારૂં ને અમારૂં તે તમારૂં એ :
તમારૂં કે અમારૂં સૌ જનારૂં છે, જનારૂં છે.
તમારા ને અમારાની, અરેરે ! ખેંચતાણો શી ?
તમારૂં ને અમારૂં શું ? જનારૂં તે જનારૂં છે !
અસારે એ જ સારૂં છે : પ્રભુનું નામ ખ્યારૂં છે :
અમે લેશું અમારૂં છે : તમે લ્યો તો તમારૂં છે.
તકિલ.

-૮૨-

વિરામાવસ્થા

પ્રભુનું નામ ખ્યારૂં છે : તમે લ્યો તો તમારૂં છે :
અને ત્યાં આપણું એ છે, પ્રભુનું નામ જે લે છે.
પ્રભુનું નામ બોલાશે, પછી ત્યાં આપણું થાશે :
અમારૂં ને તમારૂં એ બુદ્ધા શબ્દો તુટી જશે.
પ્રભુમાં ચિત્ત બે જશે, સુખેથી ઐક્ય તો થાશે :
ગુણો એના બધા ગાશે, જીવન તેનું સફળ થાશે.
પ્રભુનાં ગીતડાં ગાશે, લવાળિધ તે તરી જશે :
તમારા ને અમારામાં તણાતાં તે બચી જશે.
પ્રભુના ગુણ જે ગાશે, પ્રભુમાં તે લળી જશે :
અહા ! એ દિવ્ય જ્યોતિમાં લઘુ જ્યોતિ શમી જશે.
તકિલ.

-૮૩-

હાલ અખતર છે !

કદી તલવારની ધમકી ! કદી કર માંહિ ખંજર છે !
ગજબમાં જીવ આશકનો ! ડગે ડગ દિલ મહોં ડર છે !
ધડીમાં જીવ જોખમમાં : ધડીમાં ઝિન્દગી ભયમાં :
પડ્યું પરહાથ દિલ આ આજ આંખો સૂળી ઉપર છે !

ન છૂટે ધ્યાન પ્રતિમાનું : ખુદાની યાદ ના આવે :
 પડ્યા પથર સમજમાં શું, કહે લોકો કે કાફર છે !
 જિગરનો દાગ જૂનો છે : નિરાશાનો નમૂનો છે :
 સહુ સંસાર સૂનો છે : ઉજડ આશક તાલું ઘર છે !
 તમે ધનવાન છો તો મુજ સમા લાખો લિખારી છે :
 કમાઈ રૂપનીમાં આશકોનો લાગ ને કર છે !
 હૃદય આડે સદા જેને, દયા આવે નહીં તેને :
 બળ્યું એ જીવવું : એના થકી મરવું જ બહેતર છે !
 નહીં ભૂલું અમૂલું મુખ : કદી ફૂલું થયું તો શું ?
 કપાઈ સર સરાસર બોલશે, બસ ! તુંજ સરવર છે !
 ઉઠ્યો ચમકી હું રાતે વસ્ત્રની બહિષ્ તણી બાંગો :
 અહીં તકળીરના શબ્દો સદા અઘોર અકબર છે !
 ન કર, અમૃત ! શિકાયત કે, એ ખૂત છે પથરો છે બસ :
 હૃદય તુંજ મીણું રાખ્યાથી તહારો હાલ અબતર છે !
 અમૃત કે. નાયક.

—૮૪—

પાદપૂર્તિ

અદાલત ચારની માંહી ખરી દાવત સમાઈ છે;
 પુરાઈ બોલમાં ભરપૂર ભાવોની ભલાઈ છે;
 અહો દિલ ! ખુશ થજે પ્યારાને મળવાની વધાઈ છે;
 “ કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે;
 “ ખફા બેજર સ્નમનામાં રહમ ઉડી લપાઈ છે. ”
 અમે તો દિલ થકી નિત્યે, વધારી દોસ્તી ગાઢી;
 ગણી કુર્કતની આતિશને, હમેશાં હેતથી ઝાઢી;
 જિગરના ઝખમને બેટા કર્યાં નિજ હાથથી વાઢી;
 “ બુદાઈ જિન્દગી ભરની કરી રો રો બંધી કાઢી;
 “ રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા અગર ગરદન કપાઈ છે. ”

મુરાદો ખર ન આવી, હાય ! બદનામી થઈ ઠાલી;
 બગલગીરી કરી ચાંપી શક્યો ના બાથમાં ઘાલી;
 ફસાગ્યો ઠીક ફન્દામાં, અરે ! એા જુદક જંબલી !
 “ ઘડી ના વરલની આવી, સ્નનમ પણ છેતરી ચાલી;
 “ હઝારો રાત વાતોમાં ગમાવી એ કમાઈ છે. ”

જુઓ ! હથિયાર ચાલુ ચીરવા આશક તારું અન્તર;
 ચડચાંતાં નાઝનાં મહેલ્યાં ભરેલાં દફતરે દફતર;
 તુફંગો, તીર, તલવારો, કટારો, જન્મિયા, નશ્તર;
 “ ઝખમ દુનિયા ઝખાનોના મુસીબત ખર્ચાફનાં ખંજર;
 “ કતલમાં એ કદમખોસી ઉપર કયામત ખુદાઈ છે. ”

ભરી છે આપને ભૂલી જવામાં યે સ્નનમની યાદ;
 થઈ નાશાદ દુનિયાથી ફર્યામાં શુમ છે દિલશાદ;
 ચશુખંખી અને ઇન્સાન લાગ્યો એ જ સૌને નાદ;
 “ શમા પર બય પરવાના, મરે શીરી ઉપર ફરહાદ;
 “ અગમ ગમની ખરાબીમાં મઝેદારી લુટાઈ છે. ”

વફા છે નામ કોનું ? ને વસી ક્યાં બેવફાઈ છે ?
 કહે છે વરલ કોને ? લોગવી કોણે જુદાઈ છે ?
 કરી લેવું ! થઈ રહેવું ! બધા કિહા હવાઈ છે !
 “ ફેના કરવું : ફેના થાવું : ફેનામાં શહ સમાઈ છે :
 “ મરીને જીવવાનો મન્ત્ર દિલખરની દુહાઈ છે ! ”

બિચારો આપથી ફહેવાઈ બેઠો બેખસીથી તું;
 કરે શું વાંછના જશની ઝમાના જખજશીથી તું;
 ન ખ્દીને બેસ લેશે લોક લંપટ અંટશીથી તું;
 “ ઝહરનું નામ લે શોધી તુરત પી લે ખુશીથી તું;
 “ સ્નનમના હાથની છેઢી હકીકતની રક્ષાઈ છે. ”

હરે છે કેમ મજનું તપ્તનો મસ્તકનંશી થૈ તું ?
 ફરે અધેરમાં રોશન વિચારોનો હસી થૈ તું !
 ન જા આઘો, રહે નઝદિકમાં બસ મઝહબી થૈ તું !
 “અમનમાં આવીને ઉભો, શુભો પર આફરી થૈ તું;
 “શુભોના ખારથી બચતાં બદનશુલને નવાઈ છે !”
 પુકારે બુદ્ધ્યુદ્ધો શુલ પાસ ખીલ્યું ખૂબ શુદ્ધાન છે !
 કપાયે ખારથી પાંખ્યો કે આશક ચાકઠામન છે !
 છતાં ખુશહાલ ! બેપરવાહ ! મસ્તાનોનું તનમન છે !
 “સદા દિલના તડપવામાં સનમની રાહ રોશન છે !
 “તડપ તે તૂટતાં અન્દર ખડી માશૂક સાંઈ છે !”
 ધરે દિલમાં સનમને, જે કહે તેને અચાર જહી;
 કદમબોસી કરે તેની, ધરે જે જહાર મગરૂબી;
 ફના માશૂકમાંથી જીવતી દુનિયા ! અજબ ખુબી !
 “હઝારો ઝોલિયા મુશિદ ગયા માશૂકમાં ફૂળી :
 “ન. રૂખ્યા તે સુવા : એવી કલામો સખ ગાઈ છે !”
 અમૃત કે. નાયક.

—૮૫—

કરું કે ન કરું ?

ફર દિલથી સહુ સંસાર કરું કે ન કરું ?
 હૃદયમાં આપતું આગાર કરું કે ન કરું ?
 તમે કરશો કે જફા મહારી વફાને બદલે ?
 કહોને, અય સનમ ! હું ખ્યાર કરું કે ન કરું ?
 સ્હામો આવું છું તો પરદામાં મુખ છુપાવો છો !
 દાર પર થાય, તો દિદાર કરું કે ન કરું ?
 નાક તલકુલ કમલમુખ ને આંખ નરગિસની :
 બંધુ લઈને ગળે હાર કરું કે ન કરું ?

હાથ તલવાર ધરી, શીશ આથકે નાચું,
પછી વિચાર વળી, વાર કરું કે ન કરું ?
કબોલ ખેલાં મુને માઝ્યા વિના આપી બેઠાં:
હવે ખિયાલ એ, ફરકાર કરું કે ન કરું ?
બૂતો બેકદ્ર છે: લાખોને કયાં છે પામાલ:
ફિલ હું આપીને ઇતખાર કરું કે ન કરું ?
મહારું ફિલ છીનવી, ના કહે છે આપવા પાહું:
તોછડું લોગશે, તકરાર કરું કે ન કરું ?
બહુ તરસાવી બગલગીર થયો છે ઐયાર:
બોસા લાખો લઈ બેઠાર કરું કે ન કરું ?
કોટિ સર ફાર પર જેણે ચઢાવ્યાં છે અમૃત!
બેરહમ તેને હું સરફાર કરું કે ન કરું ?

અમૃત કે. નાયક.

-૮૬-

બળે છે !

આંખોથી નહે છે ધારા, તો ચે જિગર બળે છે :
ચોમાસે ભરપૂરે, આકાશનું ઘર બળે છે !
તેજસ્વી ઘર ભેશે શું કેઈ તે સનમનું ?
જેની ગલીમાં ઉડતાં પંખીનાં પર બળે છે !
કુર્કતની આગ દાળું, તો ભસ્મ થાય હેયું !
ફિર્યાદ કરું છું તો જિન્દા અધર બળે છે !
મૃત છું હું તોય જીવું, માશૂક અમૃત પાયે,
વનો તમારો ભેશે કે કેમ નર બળે છે !

અમૃત કે. નાયક.

યાદે વતન

વતનની સાંઝને ખોરે સતાવતી યાદો;
પડેલ કેદમાં લોકો વતનના આબદો !

છે મુજથી દૂર બહુ, હાય ! દેશ તે સાદો;-
કાનમાં આવે છે હર પલ વતનની ફિર્યાદો !

“આલ્યો ક્યાં બાય છે, પાસેથી દૂર થનારા ?
“ઉભો રહે ! શાન્ત થા ! રહે દૂર દેશ બનારા !”

દેશવાસી તે વિદેશીનો શોક શું બાણે ?
કોકનું કષ્ટ જગતમાંહિ કોક શું બાણે ?

પારકી પીડને સાનન્દ લોક શું બાણે ?
વાંઝણી નાર પ્રસૂતાની પોક શું બાણે ?

વંદ જે હોય તે કહોને કોક શું બાણે ?
કરે વિષપાન અમૃતનો અશોક શું બાણે ?

અમૃત કે. નાયક-

શું કરવું ?

‘આહ’ નો અર્થ કુવો છે, પડીને શું કરવું ?

‘સંગ’ પથરને કહે છે, કરીને શું કરવું ?

એ તો બાણું હું એની, ‘શાન’ પરી જેવી છે;
તો પરિશાન કરે એ પરીને શું કરવું ?

‘હરી’ ગુફાને કહો, યા કહો શતરંજને;
પ્રીતિ જ્યાં આહરી ત્યાં આ હરીને શું કરવું ?

દિલને શીસે ભર્યો પડ્યો છે, મદ મહોળ્ભતનો;
ઉભરી ભય તે ખ્યાલો ભરીને શું કરવું ?

સ્કામો છલકાઈ જતો બે સમુદ્ર અમૃતનો,-
નથી પરતીર તો તેમાં તરીને શું કરવું ?

અમૃત કે. નાયક-

- ૯૬ -

વિરહિણી

પ્રાણથી ખ્યારા ! મને દર્શન તું દેતો કેમ નહિ ?
 દિલ દુઃખે છે માહરૂં, દિલાસો દેતો કેમ નહિ ?
 અથો મહોટા ગીતા જેવા ગુથીને કરતો પ્રસિદ્ધ ;
 લખવા પત્ર એક પણ કુરસદ તું લેતો કેમ નહિ ?
 સામાન્ય વર્ગ ને સેવકોમાં ચે બૂલતો ના સબ્યતા ;
 તેટલો પણ સબ્ય મહારી સાથે રહેનો કેમ નહિ ?
 દેશ ને વિદેશ તું અકુનિશ ભટકતો ફરે ;
 એક દિન વિશ્રામ મહારે ત્યાં તું લેતો કેમ નહિ ?
 ખ્યારાં ખ્યારાં પદ્યબન્ધો પ્રીતેથી કરતો પ્રસિદ્ધ ;
 મારી સામે એક પણ તેમાંનું ફેલેતો કેમ નહિ ?
 તાનમાં મસ્તાન ને શુલ્તાન બનતો તું સદા ;
 મારા સાંભળતાં તું મીઠું તાન લેતો કેમ નહિ ?
 દીનબન્ધુ નામ રાખી કેમ તું નિર્દય બન્ધો ?
 એક દિન આવીને આલિંગન તું દેતો કેમ નહિ ?
 દીનબન્ધુ.

— ❦ —

- ૯૭ -

પ્રથમ મીલન

ખ્યારનો દિલદારથી કરાર થાતો રહી ગયો !
 લજ્જબે લાજ્યાં માટે અલિલાષ આ તો રહી ગયો !
 કમલનલિની જેવો કોમલ જતાં કર ધરવો હતો ;
 તે જ કોમલ કર ધરીને કોલ અપાતો રહી ગયો !
 કામિનીના તે કટાક્ષે, કાપી નાંખ્યું કાળજી ;
 મલમંરૂપ કર તેનો કલેજે ફાટતો રહી ગયો !

વારે વારે વ્રકતૃત્વમાં બ્યાખ્યાનો હું આપતો ;
 તે જ હું ! તે વખતે શબ્દખોટમાં તો રહી ગયો !
 શરમને હારિદ્રયની બહેની હું ગણતો તો હમેશ ;
 પણ પ્રિયા સન્મુખે આજે શરમમાં તો રહી ગયો !
 સંકલ્પ મનમાં કીધો તો કે ધાઈને લેટીશ પ્રિયા ;
 પણ પ્રિયાને લેટવા માટે હું ધાતો રહી ગયો !
 અનુપમ ! આ આજનો અવસર મારો એજે ગયો ;
 હૃદયપૂર્ણ પ્રેમવારિ પ્રિયાને પાતો રહી ગયો !

દીનબન્ધુ.

~ ❀ ~

- ૯૧ -

પ્રેમધર્માંગિકા

બન્યો હું પ્રેમનો બંદો - બીજો રૂચે નહીં ધંધો !!
 કામકાજ સુઝે નહીં, મન પ્રેમે મથાયુલ ;
 તું સુજ ચુંદર ગીતડું, હું તારું બુલબુલ !
 મધુરા નાદથી આજે, અમળ સુજ પ્રેમને કાળે -
 લવું તાનો મિઠાં રાજે, રસિક જન ખૂબ આનંદો !! બન્ને
 સુજ સુખવાદ સમારીને, ઠાઠ મેળવી, ચાર !
 સૂર અલાપી તાહરું, ગાનભજન કરું સાર !
 અહા ! બીજું અહીં શું છે ? સરવમાં શ્રેષ્ઠ તું તું છે !
 સદા પ્રેમી દિલે ખૂંચે - વિયોગે, તું શું છે ચંદો ? બન્ને
 રસબસ પ્રેમે માહરું હૃદય થયું, દિલદાર !
 ભલે ! જીવાડે કે હણે પ્રેમ એક આધાર !
 બિજા જન આઠા તે બોલે-ગણે જીવ તૃણને તોલે ;
 કપટ વીના હૃદય બોલે-મને ખળ દુષ્ટ છે નિંદો !! બન્ને

મુજ મન ધાયલ પ્રેમથી, નિંદા શું કરશે જ ?
 મરી રહેલું બાપડું, ફેડો ! શું ફરી મરશે જ ?
 અમળ શુભ પ્રાંત શું બાણે ? ઉચી રસ રીત શું માણે ?
 બલે મત દુષ્ટ જન તાણે-વિવિધ જન દુષ્ટના ફંદો ! બન્યો.
 આશંકા જગની તણ, મનડું બનિયું મસ્ત ;
 પ્રેમ વગર દેખે નહીં, જગ ખાલી જ સમસ્ત ;
 તુંને, દિલદાર ! ધ્યાઉં હું, સુરૂપે લીન થાઉં છું ;
 બની અલમસ્ત ચાહું છું, નયન બે ચાર સુખકંદો ! ! બન્યો.
 ધાયલ દિલ પ્રીતિરણે, તરસે જે તરશે જ ;
 ચિત્તમાં મરવું આદરે, મોતે શું ઠરશે જ ?
 લિધી દિલ ઢાલ મેં રૂડી, જગત છો વાત ફેલે ભુંડી,
 મને સરખી રૂડી કુડી, ગાણું જગના નહીં ફંદો ! બન્યો.
 જો કે આ દિલ માહરું, હોય થયેલું ખાખ ;
 પ્રેમભજન ભૂલે નહીં ! પ્રેમ ! પ્રેમ ! ફેલે રાખ.
 ખરે ! મુજ ખાખ ફેલેવાની, રૂડું તુજ નામ દેવાની ;
 હૃદયમાં આશ ફેલેવાની, “થઈ રહું પ્રેમનો બંદો” ! ! બન્યો.
 તુજ કારણ મુજ પ્રેમની, મૂર્તિ જો કે આજ ;—
 હણવા તત્પર થાય કો, સેવક ના ફેલે ના જ ;
 મિઠી ! તુજ કારણે મરવું, હૃદયમાં દુઃખ ના ધરવું ;
 હઠી પાછું નહીં ફરવું, મને પ્રિય પ્રેમના છંદો ! બન્યો.
 સૂળી સન્મુખ રાખીને, પૂછે મુજને કોય ;
 તું તું એક જ માહરે, મને વસેલી હોય ;
 લવું તુજ નામ હું ઘેલો, પ્રીતિ એ બોલ સૌ પહેલો ;
 બાણું હું તે જ સૌ છેલો, બિન્ને ગાણું શબ્દ છે ગંદો ! ! બન્યો.
 હા ! હા ! સમ ખાઈ કહું, “પ્રેમશ્ર્મ મેં લીધ ;”
 તે વિષ્ય માતું નહીં કશું, પણ મેં એવું કીધ ;

મહુ એ પ્રેમ માતું છું-ગમે તે ભતિ બાણું હું;
હૃદય રળિયાત થાઉં છું, ચરણ જગ પ્રેમને વંદો !! બન્યો..
દેરાસરી.

— ❁ —

— ૯૨ —

પ્રેમીની કબૂલાત

ખરે ! દિલદાર મારે તું, સગ્રણી ! ચાર તારે હું !
- સુખ દે, દુઃખ દે મુજને, કર ફરી ધાયલ, માર ;
અધર-અમી યા તાહરું, પાઈ અધમ ઉદાર ;
અધમનું નેહની દૃષ્ટે, લગિરેક પ્રેમની વૃષ્ટે,
દયાળુ ! કાપ તું કટે, મને ભવ પાર તારે તું ! ખરે !
મરવું તો તુંથી ભણું-જેડ તુજને હાથ ;
પણુ જીવતર નહાણું નહીં, તું વિણ થઈ નિરાશ ;
અરે ! કદિ જીવ વિણુ આ દેહ-રહે શું મુજને તું કેહ !
હુમેલા નેહ માંહી મેં, જીવાયે શું જ ધારે તું ? ! ખરે !
હોય હબરો માહરા, અવગુણુ ભૂંડા ખૂબ ;
નેહ નિધા મીઠી કરી, માફ કરો, મેહખૂબ !
ઘટિત નહિ દોષ મારાને-નિરખવા; હા જ દારા તેં !-
ગણી ગુણુ મુજ સારા જે-મને આ ! દાસ ધારે તું ! ખરે !
લીધો તેં મુજ કારણે, હું ગણું અહિં અવનાર ;
ફેરી ભવદુઃખ માહરાં, તાર તાર હો તાર !
મને ભવસ્વપ્નથી કાઢી-પ્રીતિ ભરી છાતરી તારી ;
લગત તું રાખ જીવ ઠારી, રસીકી ! સ્વર્ગ મહારે તું ! ! ખરે !
દેરાસરી.

— ❁ —

-૯૩-

પ્રેમીનો ઠપકો

અરે ! જા શું અવાયે નહિ-ઝુઝ' ને ! હું અહીંઆં રહી !

જા જા શું આવે નહીં, તલસાવે શું ચાર ?

ટકટક કરતું બાપડું ચાતક તરફયું ધાર;

તરશથી બ્યાકુળું થઈને-સુણો વારિદના ગાઈને;

ચહે આવે જલદ ધાઈને-હરે ! વારિદ લેજે નહીં !! અરે !

ગડગંડાટ ને ગર્જના સુણું હું કરણે, હાય !

પણ દેખું દીદાર નહીં, કહે રહ્યું ક્યમ જાય ?

જીવે ક્યમ બાપડું કે'ની ? રસિકતા ધન્ય છે જેની;

તરશ છીપે નહીં એની-હરે ! દુઃખ શું વિચારે નહીં ? અરે !

ઉડતાં તુજ દીશથી, આવતાં ખગ રોજ;

નેહ મોહું શું દીલથી, શી શી માણું મોજ ?

અરે ! પણ મેઘ ક્યાં આજે, ગરજતો ક્યાં ભુંસા રાજે ?

ગણે નહીં શું જ ના દાઝે ? કઠણ શું છાતડી કેહ થઈ ? અરે !

દુષ્ટિમર્યાદા વિષે, આવતાં ખગ નેઈ;

પ્રેર' ખ્યારાં માહરાં, ચક્રવાક બે મોહી;

ઝડપથી પાઠવું મારાં-નયન બે પંખિડાં સારાં;

સમાચાર પૂછવા તારા-વિકાશી મૂખ ઉભો રહી ! અરે !

કહે ન સુખથી કાંઈ તે, જીવે ન સામું રંચ;

જીવે ધૈર્ય મન માંહિથી, સેવક રસિલો રંક;

અરે ! પ્રિય ! કાંઈ ગોઠે નહીં-સુણે તુજ વાતડી ને નહીં;

દીધી પાંખો વિધિએ નહીં-કહે દુઃખમાંહી ફૂળી જઈ !! અરે !

ગરજ જીવે નહીં કોઈની, કે ન મૂજને પાંખ;

જા તુજને હું શું કહું, હતી નહીં કેહ આંખ ?

દીધી ને હોત પાંખો બે-ઉડીને જાત જ્યાં તે છે;

પડત ગોઠે જઈને રે-છૂટત નહીં એકઠાં બે થઈ !! અરે !

દેશસરી.

પ્રેમીની માગણી અને પ્રેમધર્મ

હું તો, દિલદાર ! તારો જી-રસીલી ! તું ક્યાણુ થા !
 હા ! હું તારો તાકરો, તું મારી દિલદાર;
 એકબીજાનાં આપણે, તું સુજ હું તુજ, ચાર !
 કહે બીજાં નહારો છું-કરે ખ્યારે વધારો તું;
 ખરે ! નિત્ય ચાર તારો હું-અમૂલો તું અધર આ પા ! હું.

સુખ સુષ્ટિમાં તુજ વિષે, તું સદ્ગુણુ લંકાર;
 નિર્મળ નેહતું રૂપ તું, માટે પ્રભુઅવતાર;
 રહે કદી દૂર પણ પાસે-જણાયે તું બધે વાસે;
 પુરી રહી નાર એ ભાસે-બધે તું તું ! છબીલી હા ! હું.

જોઈ તને આકાશમાં, બુમાં મુમાં તુંય;
 દશ દિશ માંહી તું ભરી, તુજ વિષુ છે છે કેહ શુંય ? !
 બીજું ખાલી ન દેખું રે-તને ભરપૂર પેખું રે !
 હું ને હું ધન્ય લેખું રે-થયો એક વાદ મનમાં આ ! હું.

જીવે જગમાં માછલું, અન્ય ગણે નહીં સુખ;
 હું માનું સુખ તુજમાં, જોઈ મધુરું સુખ;
 રસિક દિલદાર મારીને-નિરખતાં ધારી ધારીને,
 તૃપ્તિ સુખ આંખ ઠારીને, બનું તદ્રૂપ હું હા ! હા ! ! હું.

હું શું ? તું શું ? ચાર ! એ, સમજ પડે નહીં કાંઈ;
 તુજ વિષુ બીજું કોઈએ, જગમાં ભાસે નાહી;
 કહે ! શું કહું તને ? ખ્યારી ! મધુરી કે રસિક મારી ?
 સ્તવું તુજને પ્રભુ ધારી, ક્યા કરી, ચાર ! કેહ નહીં ના ! ! હું.

દેશસરી.

—૯૫—

મિયનનાવિયોગ

ખરે ! માન્યું નહીં ક્યારે—જુદાં પડવું તુંથી મ્હારે !

ન્યારે મળિયાં આપણે, એક ખીભની સાથ :

ભણ્યું નહીં છૂટે કહી, રનેહે સાંધ્યા હાથ;

ઘડયાં એક માટીનાં ઘેને, જુદાઇ રંચ નહીં જેને;

ગણ્યું જો ! હાથ- મેં તેને, પડે વિયોગ-તે શા રે ? ! ખરે !

પણ પળ આખર આવી આ, તું દૂર હુંથી જાય;

રસિક જીવડો જાય ને, દેહે શું રહેવાય ? !

કહે ! તુજ વિષુ કયમ રહું હું ? તું વિષુ જીવવું નહીં ચહું હું;

જિગરનું દુઃખ ક્યાં કહું હું ? ન કાં શુભ સંગથી ઠારે ? ! ખરે !

નેહ ભરેલી આંખડી, થઇ એકઠી, ચાર !

એક ખીભનું સુખડું, એકજ વળી આધાર;

તુંથી હું જીવવું ધારું, સહું તું સુખડું સારું;

ગાણું નહીં કે ખીભું મારું, વિરહ તુજ, ચાર ! સહું ના રે ! ખરે !

ખાણું પીણું પહેરવું, લેવાં મીઠાં તાન,

મીઠી ! મીઠું તુજ થકી, તું વિષુ સૌ વેરાન;

રૂઠું ઘર શહેર આગે આ, મનહ ખેલાં અથાગે જ્યાં;

મને વેરાન લાગે ત્યાં, વરસતી આગ શી ભારે ? ! ખરે !

રોજે તારા સંગમાં, મધુરાં દે તું તાન;

ચુપ ચકોર બેઠું થઇ, હાથ ! ગમે ગુલતાન ! !

મનહ તુજ સંગ જે માણી-અરે ! હો ! યાદ તે આણી;

મરે ગમમાં ગરીબ પ્રાણી-અમી તુજ સંગનું પારે ! ! ખરે !

સુખદ સંગના કિન જતાં, રંચ ન લાગી વાર;

તુજ વિરહની અદ્ધડી, જુગ સમ લાંબી, ચાર !

કહે ! ક્યાંથી જુદાઇ આ-નશીબે છે લખાઈ આ ?

ગમે છાતી ઘવાઈ આ-હવે દુઃખ સોસવું ભારે ! ! ખરે !

દેરાસરી.

પ્રેમનિવેદન

સદા મન મસ્ત તુંમાં રેહ ! તું તું તું તુંજ મારે છે !!!

છે તું મારે મન વશી, મધુર રસીલી ચાર;

જીવનદોરી રાંકની-મુજ ધનના ભંડાર;

મધુરું મુખડું તારું, કરોડો ચંદ્ર હું વારું;

પિને અમી થાઉં અમર ધારું, કહે ક્યારે પિવાડે છે ? ! સદા.

અર્ધ નિશાકરથી રૂડું-પ્યારી ! તુજ કપાળ;

મંગળ સમ મહીં શોભતો, ગોળ ચાંદલો લાલ;

વિખરી વાંકી અને કાળી-લલિત લટ શોભતી બાળી;

અટકી ભાલે જ રૂપાળી !! અરે ! જા ! શું ખસેડે છે ? ! સદા.

લટકયો બાંધ્યો બાપડો, જીવ શુભ લટથી, ચાર !

જીવવા દે, કેહ રીદ હજી-કરી ફર આચાર ? !

ધવાયો તેહ તારાથી-હરાયો હેત સારાથી;

મનાયો નેન પ્યારાંથી-હવે, પ્રિય ! શું સતાવે છે ? ! સદા.

મધુર સુવાસિત માહરી, તું ચંબેલી સાર;

ગોરી પાતળી ખીલતી, સહુ સુગંધ ભંડાર,

લગિર લાલાશવાળી વા-ચિત્તે ખુબ રનેહવાળી વા;

મધુરી પોયણી કહું હા-ભરી મદ ખુબ લાગે જે ? ! સદા.

છઉં ચકોર હું માટ શું-કહું, બહાલી ! થા ચંદ્ર ?

ના ! ક્ષયરોગે તું મરે-ખહું સાલે નેહખંધ;

અરે ! હું હું જ બદલાઉં-ચહે તું તે કહું થાઉં;

પ્રીતિનાં ગીતડાં ગાઉં-ખરે ! મન એ જ ભાવે રે ! સદા.

કે હું આંખે ટેકિલું-ચાતક થઈ, દિલદાર !

વાંછું તારા નેહનું ખિંદુ મુખ આધાર ? !

અરે ! ના ! મેઘ જો થાયે-ખહું ફર હું થકી જાયે;

વિયોગે ના જ રહેવાયે, નશીબે દુઃખ પાછું રહે ! સદા.

તું તે તું ! મુજ ચાર રેહ-હું રહું હું તે હુંય !!

પ્રેમ પિધેલો જીવડો, કહે બીજું કે શુંય ? !

લગિર ચપળા રૂડી તારી-ભરી મદ આંખ જે કારી;

કરી મુજ તર્ફ જો મારી, બચાવી મિત્રને તું લે ! ! સદા.

રેશસરી.

-૬૭-

પ્રેમીનું હૃદયાર્પણ

દિલદાર મ્હારી પ્રાણુ લખું તો બિભને શું ?
અલબેલડી સુખવેલડી લખું બિભને શું ?
દહેરથી ખૂબ પ્રાણુ તણા વહનચંદ્રનો-
ચકોર બની ધ્યાઈ ગાઈ હું બિભને શું ?
ગમે ન મને પાન ખીજ વસ્તુનું જરા;
હું સુખદ પ્રેમપાન કરું તો બિભને શું ?
ખુશી થવા હું છિન્નલિન્ન એ કટાક્ષથી;
હું તો ખમું હશિ ઘા ઘણા પછી બિભને શું ?
અકળાય બિભ બંધથી હું બંધને ચહું;
ભુજપાશમાં લિડાઉ હું ભલે બિભને શું ?
બહુ પ્રીતયિ રસિલી પદે પ્રણામ હું કરું;
જડમૂર્તિને નમું ન નમું તો બિભને શું ?
ઉલટે ઉઢધિ સૂખનો તુજ નેહનિઘાથી
એ વહન અમી મસ્ત બનું હું બિભને શું ?
મદથી ભરી મનમોહની પ્રિયનામળપમાં-
રહું મસ્ત અન્યને ન જવું તો બિભને શું ?
કાયા કરી કુરબાન દિવ્ય પ્રેમમાં પડી-
દઈ દઉં દિલે દેરાસરી તેમાં બિભને શું ?

દેરાસરી.

-૬૮-

પ્રેમીની તલ્લીનતા

વગર તું હાર હેયાના, બધો સંસાર ખારો છે;
મગર દિલદાર ! ત્હારી તો મઝાનો પહાર ન્યારો છે !

અમારા હૃદની લે'જત, શું બધે કોઈ બેઠઈ ?
 ઘવાયો જે પુરો તેને ઠરઠનો ખ્યાર ન્યારો છે !
 ગમે નહિ ખાનપાનો કાંઈ, ગમે કાંઈ ગાનતાનો નહિ;
 મિઠી શી વેદના ભારે, અજબ વહેવાર ત્હારો છે !
 પડેલા પ્રેમના બંધોમાં, વહ્યા જઈએ ઉલટપૂરે;
 કિનારે નહિ નજર જરીએ, રસીલી ધ્રુવ અમારો છે !
 ભલે એ ડાહી દુનિયા તો ગમે તેવું મુખે બોલે;
 અમારો ન્યાય તો આખર હજુર ત્હારી થનારો છે.
 મધુઈં મુખ જોવાની, નિરંતર લેહ લાગી રહી;
 ખરે ! દેરાસરી આખર તુંથી બિસ્મિલ થનારો છે.

દેરાસરી.

-૯૯-

અલબેલીનું આવાહન

આવો અહિં અલબેલીડી ! આવો જરી જરી !
 નિજ દાસજનના દારમાં આવો જરી જરી !
 પ્રીતે અમુલાં પાથરૂં, પ્રુલો શું મધમધતાં બહૂ,
 તે પરથિ કરિ નેહની નિધા, આવો જરી જરી !
 કદિ ફૂલ ખૂંચે ફૂમળે પદકમળથી શુભ રાતડે,
 આ પંડ બહાવી પાથરૂં, બૂચો જરી જરી !
 અન્તર શુભાળે ખેંકતા, આંસુ સહિત ઉન્હે જળે,
 ઘોઉં પુનિત પદ પ્રેમથી હું તમ જરી જરી !
 સન્મુખે બેશી અગર ઉછંગમાં રૂડા રહી,
 આ દાસજનને દીપવો બહાલી જરી જરી !
 તદેક ચિત થઈને નમું, મુખચંદ્રની ભણી હું વળી,
 સો દુઃખદ બાધા ભવ તણી ભૂલી જરી જરી !

તુજ ધ્યાનમાં ગુલ્તાન થઈ, ધારી સમાધી અચળ હું,
આનંદ આપું અણસુલો, દેવી જરી જરી !

એ પ્રેમપાને મસ્ત બની, દેરાસરી હશ દિશમાં,
ગજવી રસિદિ ગાઉં ગુણ તૂઠો જરી જરી !

દેરાસરી.

-૧૦૦-

પ્રેમીની આતુરતા

હડીને, યાર ! આવી જા ! લખોથી લખ મિલાવી જા !

મિંચીને નેન આતુર થઈ, લગાવી ધૂન ત્હારામાં;
અહું ક્યારે પરી લેટે ? અમક દિલમાં જગાવી જા !

અમીરી રાહને છોડી, ફકીરી, યાર ! જોડી મેં;
ધરૂં બહાતું, મિઠી ! ત્હારું, પલક તેને નિભાવી જા !

બની મસ્તાન બેકેદી, ગજવું જગત ગાનોથી,
લગિર નેનોથી રસની તું, ફડી રેલો ચલાવી જા !
તલસતો રોજ, બહાલી ! રહું, તડકતો હાય કરતો હું !
થવું શુ ફૂર ત્હારે કેહ, દરસ પળ તો બતાવી જા !
બની ત્હારો અનન્યે આ, રહ્યો દેરાસરી તલપે;
જવાડી જા, રમાડી જા, મલપતી જાન લાવી જા !

દેરાસરી.

-૧૦૧-

ગદ ક્યાં પ્રેમની પ્યાલી ?

વગર હું કાંઈ લાવે નહિ, મને તું એમ કહેતી'તી !
વિયોગે તેં જાણે નહિ, મને તું એમ કહેતી'તી !
સ્વરજના સૂખથી મીઠાં, જગતજંજાળ કાપતાં—
મધુર મુજ ચુંબનો વીના, જવું નહિ એમ કહેતી'તી !

રહીને રાતડિન પાસે, જિગર આપી લઈ બાધું,
 અઢોઢિક મૂર્તિની પેઠે, પુબાઉં એમ કહેતી'તી !
 ભિંજેલા નેહથી હુંને, સહજ એક નેનની સેને,
 અજબ બહુગરી મારી, નચાવું એમ કહેતી'તી !
 તબું નહિ ભવ જાતાં હું, રૂડી વેલી શી રહું વળગી;
 ગઈ ક્યાં પ્રેમની પ્યાલી ? મને જે એમ કહેતી'તી !
 દેશસરી.

-૧૦૨-

પ્રેમીની આર્ત ચીસ

મરું હું તોય ત્હારે શું, - ભવું જો તોય ત્હારે શું ?
 અરે સલૂણી સુંદરી, મનમાની ચિત્તચોર !
 કાળજડાની ડેર સુજ ! સુજ પર શો આ તોર ?
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરું.
 સિતમગાર ! તુજ યાદની અગ્નિમાં સેકાઉં;
 બેઢિલ બનીને તરફડી, પળપળ જો બળી જાઉં !
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરું.
 અગણિત વીંછી વેદના, રોમ રોમ આ થાય;
 સહું રહું જાયે નહિ, તેમ કહું ના જાય !
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરું.
 આ શી મધુરી વેદના ? સુજ સુખ વરણી ન જાય;
 સુજને આ ઘટતી નથી કુડિ નહિ કરણી જરાય.
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરું.
 દ્રુધ પ્રીણુ સમ સેજડી, આ રઢિયાળી રાત;
 રડવાને સર્જીત થઈ, તુજ સહ પળમાં જાત !
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરું.
 ચારે જુગની સામટી બની શું વેરણુ રાત ?
 જુલમગાર વિધિ ! રહેજ શું ટુંકી ના જ કરાત ?
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરું.

આંખ મળે નહિ પલકભર કરૂં ને યત્ન અનેક;
ક્યાંથી સો'ણું સાંપડે ? દિલબર દુર થઈ છેક !
નમેરી નાર ! તહારે શું ? મફૂં.

શ્રાવણુ ભાદરવા સમાં ગરિખ નેન વરસેજ;
આમાસું દુઃખનું ભર્યું, દેવ શું શું કરશેજ ?
નમેરી નાર ! તહારે શું ? મફૂં.

દિવસે નહિ નહિ રાત્રિએ, સુખશશી ઝાંખી થાય !
જીલમગાર ! તુજ જીલમ-આ, શેષે મેં વેઠાય ?
નમેરી નાર ! તહારે શું ? મફૂં.

વગર ઘવાયું કરી મને દે ચારેહું ચિત્ત;
મારી ટટળાવે વૃથા, નો'થ પ્રીતિની રીત !
નમેરી નાર ! તહારે શું ? મફૂં.

દેશસરી પર મ્હેર કરી, દયા લાવી મનમાંય,
વાળી દે તુજ જાદુ આ, દુઃખ ન હુંથી ખમાય !
નમેરી નાર ! તહારે શું ? મફૂં.

દેશસરી.

—૧૦૩—

પ્રેમીની બેપરવાઈ

મિઠા હસવા મહિં સચ્ચાઈ, અરેરે કાંઈ બાળિ નહિ !
જગત નેઈ વળ્યો બાધું, વફાઈ મેં નિહાળી નહિ !

હૃદય દ્રવતાં પુણ જાઝી મનોહર મૂર્તિઓ પ્રેમે;
ગઈ સહુ વ્યર્થ સુજ સેવા, અનન્યે કોઈ રીઝી નહિ !

કર્યો બની બાગમાં ઘેલો, સુખે શુભગાન ગાતો હું;
સુષ્ટિને ગાન કોઈ કુલડે, હૃદયકળિને વિકાસી નહિ !

ગણ્યું નહિ માન કે જ્ઞાને, ગણી નહિ લોકની લબ્ધ;
બની બેકેદ મેં કીધું, સરવતું જ્ઞાન, લેખ્યું નહિ !

બધા ભવબંધ કાપીને, ચટકિમાં મસ્ત કરી દેતો—
 ઘણો ભાગ્યો ગરીબીથી, લગિર પણ પ્રેમ પામ્યો નહિ !
 અહિંનાં સુખડાં બૂડાં, દુઃખી અતે નિવડવાનાં;
 જગત જંબાળમાં જરિ જો, અમારો ઠાંક ભાગ્યો નહિ !
 અરે ! બા બેકદર દુનિયા ! ભરોસો રચ નહિ તારો !
 તહારાં નાજ નખરાંની, અમારે કાંઈ કિંમત નહિ !
 અમે દેરાસરી નિત્યે અલખની લેહ લગાવીશું;
 રમીશું ખાખ; એકલકા, અમારે કાંઈ પરવા નહિ !

દેરાસરી.

—૧૦૪—

પ્રેમીના શુભ શુકન

કાં આંગણે કા કા કરી કુદતા ફરો ઋષિરાયણ ?
 બેસો, ચતુર છો, કાંક મન પુછવાનું તમને થાયણ.
 વાહ, વાંકી ડાકે લક્ષ હોછો એમ સાફ લેખાયણ
 વિરહે વ્યથિત હું રાંકની હૃદયે દયા દેખાયણ !
 કવિ પો અમેરિકન બિચારે આપને એક ઠોરણ—
 પુછ્યું સ્વરગમાં ફાંકડી મળશે ખરી લીનોરણ
 દઈ દુઃખલયો ઉત્તર કર્યો એને દુઃખી દિનરાતણ:
 કહો એમ તો પુછું ન તમને કુમળી મારી ભાતણ !
 સુખ ના ભણ્યે ફાટી મરું કહો કાકઋષિ એકાંતણ !
 મારી અમેલીની ખખર બેશી અહિં નિર્જાતણ !
 સોના તણા તમ પાય હો ને પાંખ જડિ રતનણ !
 મળશે પ્રિયા કે પત્ર લેનો પામી ઠરશે મનણ !
 બાળે ઉડી બે હોય એમ થવાનું પંખીરાજણ !
 આ ચાલીઆ ઉડી તતક્ષણ ભણ્યા નીજ સમાજણ !

શાંતિ ધરે સુખ મનહું થાયે ચોગ લાગે આજલ !
 થાએ શુકન શુભ રૂડી ભાતી મહારં સરશે કાજલ !
 બે આવશે અમેલદી નવલી અનુપ શુષ્કામલ—
 હું વિરહીનો વિશ્રામ બહાલી સુંદરી અલિરામલ—
 હીરે મદિશ હું આંચ એની ખોઈ સઘળો ખેદલ !
 પુણ્ય ગણીને પૂજ્ય વળિ નવલાં કરીશ નૈવેદ્યલ.

દેરાસરી.

—૧૦૫—

મેમીની પ્રણયધોષણા

જગ છો ગમે તે કહો તને હું તો અમેલી કહીશ બા !
 તત્પર શુભાનુવાદ ગાવા હું હમેશે રહિશ બા !
 રહેવા હજુરમાં તાહરી દિનરાત દિલમાં ચહિશ બા !
 તજને બધું હું તો અનન્યે દાસ તહારો થઈશ બા !
 તહારા વગરનાં સહુ સુખો ગતિ તુચ્છ હુંય તજશ બા !
 એકાગ્રચિત્તે દહેરથી હું તુજનેજ ભજશ બા !
 તહારી મનોહર મૂર્તિ હું નેનોથી પીશ કરીશ બા !
 હે પ્રાણ ! તહારા નામનું ખડાનું હમેશ ધરીશ બા !
 તુજ નામની કિસ્તી થકી ભવસાગરે ઝીલીશ બા !
 તહારા બિરહની એકલી ચિત્ત આશ મીઠી ધરીશ બા !
 હર રીતથી બહાલી તને પુખ ખૂશ ખૂશ કરીશ બા !
 તારી ભલાઈઓથી બધી દશ દીશ હું ગજવીશ બા !
 ખુદ ખુબસુરતીને તાહરું કરી ખ્યાન હું લજવીશ બા !
 તું આગળે એ પણ હઠે કહી માન હું તજવીશ બા !
 સહુ સદ્દિમાં તું તું ભરી તું એક ભરી એ લહીશ બા !
 તહારા વગર ખીબું ન કેળું હું છઠોડે કહીશ બા !

આઠે પ્રહર તુજ પ્રેમની મહિરા પીને હું છકીશ બા !

બની ચાદમાં શુદ્ધતાન ભૂલી ભાન નિત્ય બકીશ બા !

મારી ચમેલી રસભરી મહારી ચમેલી જપીશ બા !

આ પ્રેમથેલો છે બનેલો ભલે હું એમ ખપીશ બા !

દેશસરી.

-૧૦૬-

પ્રેમીની માનસિક પૂજા

તહારી છબી નિરખી છબિલી રાતદિન ખુશ હું રહું
જડ પણ કરોડો વાત કહેતી હોય એમ અનુભવું !

મનમોહની મધુથી મિઠી ચમેલડી ગુણ આમનું
થાએ રમરણ નવલા રૂડેરા યોગનું અભિરામનું.

ભુલું બધી બાધા વિરહની વ્યથિત મન શાંતિ લહે-
મિટ માંડીને ન્યાળી રહું, પ્રત્યક્ષ થા એ મન ચહે.

મહિમા ઘણો દર્શન તણો પાપી પુનિત બની બાઉ હું
તરસ્યાં નયનમાં માહરાં મૂર્તિ મિઠી પધરાવું હું.

મૂર્તિપુજક પેરે ચરણકમળે હું જીવને જોડીને-

ધોઉ પ્રિતેથી નીર ઉને નેનથી ખુબ રેડીને.

મધમધ થતાં મુજ હેતનાં ફુલડાં ફળે ચરણે ધરૂં-
મેંદી સહિત ખગ રાતડે વાંકો વળી વંદન કરૂં.

ઉપચાર સહુ આવા કરી ગુણગાન ગાઉં નવેલડી !

સુખવેલડી અલખેલડી પ્રિતથેલડી ચમેલડી !

ધારૂં પછી હૃદય વિષે મુજ મીઠડી જગખાવની !

સુખકર સમાધી તુજ અનોખા પ્રેમના ઉઠાવની.

કાળક્રમણ વિરહે થતો જો આમ રાજે માહરો !

જડ પણ છબી બતલાવતી દુર્લભ વદનવિધુ તાહરો.

દેશસરી.

-૧૦૭-

મેમીનું આર્નવ

શે! યોગ આવે હૃદયનો ! ક્યાં તું અને ક્યાં હું અલી !
ક્યાં હું નગુણો-યોગ્ય નહિ, ક્યાં તું રસીલી બહુ લલી !

ક્યાં કરૂંપ હું લજવેજ તું રતિને રૂપે અલબેલડી !
છાજે શું હુંને રાંકને બેમૂલી મ્હારી અમેલડી ?

લરીઓ ઘણા અવગુણ થકી, સૂલક્ષણી ગુણધામ તું !
આ માહરા જરજરિત હેડાનો સુખદ વિશ્રામ તું.

તું તો અયિ રસપૂર હું કાંઈ રસ વિશે સમજું નહીં !
હું એક બાણું છું ખરે કે જોગ ત્હારે હું નહીં !

હોયે ગમે તેમ તોય પણ આ દાસ જનને ધારવો,
કુમળી નજરથી, પ્રાણ ! એને આ જગે ઉદ્ધારવો !

જોવા ન જરિયે અવગુણો એના કદાપિ લાખ છે:
ધરી યાદ તુજ ખડાના તણી નીલાવ એ અલિલાખ છે !

સુખચંદ્ર ત્હારો જો ખિલે મુજ મુખડું પણ ખીલી રહે !
હધડે વધે તુજ જો દયા સુખ મુજ હૃદય રેલી રહે !

સોજે કળા શોભે હિમાંશુ વહનનો જ્યારે સખી-
સ્મિતથી રૂપેરી સૌ જગત આ નાદાહું લાગે નકી.

માટે સદા રહો પૂર્ણિમા ત્હારા મુખેન્દુની સહી :
કાળાં કુટિલ કુવાહળાં કેા દી લગિર છાઓ નહીં

તલ્લીન પ્રેમે બની અકોરૂં મ્હારૂં મન હરખી રહો :
મધુરી અમેલી અમેલડી એ નામ નિત્ય જખી રહો.

રસસરી.

-૧૦૮-

આત્મગાન

અહા ! શા આજ વર્ષાવે સ્વરો આત્મા પરે આશા !
 બળેલો આર્ત એ શો એ સ્વરસ્નાને કરે આશા !
 અરે ! શૂં આવશે ત્યારે ફરીશું સાથ એવો દિન,
 કદાપિ સ્નેહને સ્વર્ગે ? કહે છે શૂં ખરે ? આશા
 અને શૂં રૂઝશે આખર ઝખમ એ શુદ્ધ હૈયાનો,
 અને એ ચાલશે સાથે ? કયા કેવી કરે, આશા !
 નહીં પસ્વા જરા અમને, કશી એ વસ્તુ ઐહિકની;
 કરે સન્તોષ જો તેને મને તો ઉદ્ધરે આશા !
 નિહાળૂં હા ! ભવિષ્યે જો ઘડી પશુ નેત્રરસ જૂનો,
 સખાનો સૌમ્ય, હૈયું તો સુખે ભવમાં તરે, આશા
 મને મીઠી રહી આસ્થા સદા તવ ગાનમાં, દેવિ !
 સ્વરો એ દિવ્ય જીવનને ભરે ને સાંભરે, આશા !

કાન્ત.

-૧૦૯-

મલુની પાઠશાલા

અમે ચેલા બધા ચેલા મલુની પાઠશાલાના !
 અમે ચેલા અને મેલા મલુની પાઠશાલાના !

અમારામાં કશો ના માલ;

અમે તો મૂર્ખ ને કંગાલ;

છતાં એ બાલકો છઠ્ઠાં મલુની પાઠશાલાના !

અમે ચેલા બધા ચેલા મલુની પાઠશાલાના !

અમે મેલા અને ચેલા મલુની પાઠશાલાના !

કાન્ત.

-૧૧૦-

પદ્યપદ્ય

ઝરે ! ધિક્કાર છે હુંને ! બન્યો પાપી ! બન્યો પાપી !
 પિતાના રનેહની આંખો મહીં શૂળી, ઝરે ! આપી !
 તરફૂં ધૂળમાં હાવાં ! બદન પર લાખ સાફૂં ખાક !
 છતાં ના આગ હોલાતી ! બન્યો પાપી ! બન્યો પાપી !
 પડ્યો કંગાલ હૂં મેળે ! નઝરથી પાપને જોતો !
 સળગતા નીચ ખાડામાં ! બન્યો પાપી ! બન્યો પાપી !
 પિતા ! આ પાપથી રક્ષો ! શરણુ માગૂં ! દયા બક્ષો !
 ઝરે ! હૂં નીચ શૂં માગૂં ! બન્યો પાપી ! બન્યો પાપી !
 છતાં માગૂં ! પિતા ! માગૂં ! સઝા માગૂં ! ક્ષમા માગૂં !
 અને તે નૂરની ઝાંખી પડેલો દાસ ના ત્યાગૂં !

કાન્ત.

-૧૧૧-

ચન્દાને સંબોધન

તને હું જોઉં છું, ચન્દા ! કહે ! તે એ જુએ છે કે ?
 અને આ આંખની માફક-કહે ! તેની રૂએ છે કે ?
 અને તવ નેત્રમાં તે નેત્રનું પ્રતિબિમ્બ જોવાને-
 વખત હું જોઉં તેવો શૂં-કહે ! તે એ જુએ છે કે ?
 સખિ ! હૂં તો તને જોતાં-અમે જોયેલ સાથે તે—
 રૂમર-તાં ના ચડૂં સૂઈ ! કહે ! સાથી સૂએ છે કે ?
 સલ્લણી સુન્દરી ચન્દા ! ધરી તવ સ્વચ્છ કિરણોમાં—
 હૃદયનાં ઘોઝાં છૂં પડ હૂં ! કહે ! તે એ ધૂએ છે કે ?

કાન્ત.

મારી કીસ્તી

નવ સુઝે ઉપાય કેં ડાલાય મારી કીસ્તી !
આવા તોફાનમાં જરૂર કુબશે મારી કીસ્તી !

લવસમુદ્ર છે સખત :
ખચે જો હોય લખ્યું લખત !
સહસા લેણે આ વખત ઝૂકાવી છે મહેં કીસ્તી !

અન્ય દશા જોઈ કરત :
ધીમે ધીમે ગતિ કરત :
પણ અરે ! આ તો તરત ઝૂકાવી છે મહેં કીસ્તી !

દેખી નહીં શકું અન્દર;
કેમ દેખું ત્યારે બન્દર ?
મોઝાં તોફાનીની અન્દર ઝૂકાવી છે મેં કીસ્તી !

સફરનો હતો ચરસ :
ગણતો હતો ઘણી સરસ :
દિસે ઘણાં થયાં વરસ ઝૂકાવી છે મેં કીસ્તી !

કાન્ત.

— ❦ —

સર્વરવ

હિલને ખુશી દેખું નહિં કરવી મઝા કંઈ ના ગમે,
ખુબિયાર કવિતા વાંચતાં તે પણ પસંદ જ ના પડે;
કઈ ખ્યાલ બીજી ચીજના પણ હોય હિલમાં એકલાં
નરગિસ' સરીખાં નેન ને ઝુલકાં છુટાં હિલદારનાં.

ગમગીનિ રહે દિલમાં ઘણી, એવેનિથી ગમ ના પડે,
જુદાઇની લાચારિમાં ના મદદ-કાઇની ગમે;
હોલત થઇ આવી, જડે ત્યાં સખખ તેનો શોધતાં,
નરગિસ સરીખાં નેન ને જુલફાં છુટાં દિલદારનાં.

માથુકના દીદારમાં દિલ તલસતું આ રોઝ રહે
ઝુજ ખ્યાલમાં ને ખાખમાં ગાંધું છળી હું તેનિ તે;
હોલત બધી ઉમેદ ને ઝુજ બન છે ત્યાં જ્યાં રહ્યાં
નરગિસ સરીખાં નેન ને જુલફાં છુટાં દિલદારનાં.

ચેના વડે છતાઇને લીધું ગળાને નામ એ ?
કયિ ચીજમાં બહુ બહુ છે ? ફિરદોસ દેખું શું દિઠે ?
ચેના વિના માતું બધું હું ખાકસાર જહાનમાં ?
નરગિસ સરીખાં નેન ને જુલફાં છુટાં દિલદારનાં.

મકર-૬.

—

—૧૧૪—

અહાલેક

પ્રલો ! તુજ દારમાં ઉભી જગાંઓ મહે અહાલેક :
જગતના ચોકની વચ્ચે જગાંઓ મહે અહાલેક.

નથી લીધી પ્રલો ! દીક્ષા, નથી અંગે ધરી કદની :
નમી તુજ પાય છું તહેવો જગાંઓ મહે અહાલેક.

કમંડલ માહફ ખાલી, ભર્યું તુજ અક્ષયપાત્ર :
હીઠી લંડારમાં ભિક્ષા, જગાંઓ મહે અહાલેક.

ઘટા ઘેરી પડી નભની, ન ઝુજ નયનો લેદે :
અવણુ તે લેદ્યે તહારાં ? જગાંઓ મહે અહાલેક.

વિરાજે છે તું દિલકરિયાવ, અયિ વીરવર યજમાન !
આજુ શું તો અમીકણુ દે, જગાંઓ મહે અહાલેક.

મહાવી પાવડી મહે નાય ! પ્રવૃત્તિ કરી :

મહાવી તે પર છપન પ્રપતાં જગાંઓ મહે અહાલેક.

નહીં કંઈ મળે તોયે મળ્યું દયાનું દાન :
 મળી-સળગી મીટે મીટ, ને જગાંયો મહેં અહાલેક.
 ઊઘી ઝોળી રહી અધુરી, જરી તલ ભીંભયું :
 જડ્યું પશુ લવનું લવન, જગાંયો મહેં અહાલેક.
 જગતના ચોકની વચ્ચે જગાંયો મહેં અહાલેક :
 પ્રભો ! તુજ દ્વારમાં ઉભી જગાંયો મહેં અહાલેક.

પ્રેમભક્તિ.

-૧૧૫-

સાગરને

સાગર સખે ! સુજ કાનમાં એવું કંઈ તો ગા :
 લખ્યું મીઠું લાગે મહને એવું કંઈ તો ગા.
 મહાભાગી તારાં ગીતડાં, ઘેરા તાનમાં લેદો ઊંડા;
 ગૂઢ અર્થ ના ઉકલી શકે, ઉકલે એવું તો ગા.
 શાશ્વત રહસ્યો ગર્જતી ઝમકે તારી કરતાલ;
 સ્હમણું ન ત્હેના તાલ, કંઈ સ્હમણું એવું તો ગા.
 સ્હમણું ન તે સુજ દીનતા, તુજ વૈભવો વિસ્તર, સખા !
 ન સુણ્યું ત્રિલોકે નાથ ! કંઈ એવું અહર્નિશ ગા.
 સુજ ઉર તુજ પર ઢાળીને હું પોઢી છું ભરરાત;
 સુજ ઉરમાં અધસ્કુટ કંઈ ભરતો સખે ! તું ગા.
 સુખડે શું કરચલી પાડતો ? અવગણ્ય મહને, ન વિમાસતો;
 ગા ગા ચિરસ્થાયી ગાન તુજ, સ્હમજે ય ત્હેને ગા.
 તારે જગતને યોધવું, પરમાવધિ સત્ય શોધવું;
 હું કોણ ? શુરુ કર્તવ્ય આચરતો સખે ! ભવ્ય ગા.
 તું તો અમિત ઉદાત્ત રાજે, હું બાલુડી ચન્દા;
 અહો મહાભાવ રાજવી ! તુજ રાજગીત તું ગા.

તુજ પ્રાણમાં અમી રેડવું, રેડી પછી મહારે જવું;
હું આયમીશ, અણુઆયમ્યાં કંઈ ગીત ત્હારાં ગા.
મેઘ ગાજે, કાલ ગાજે, ગાજે ચૌદ પ્રદાંડ;
પણુ તેથી યે પર પ્રણવર ગાજે, તે ગીત લઈ લઈ ગા.
સાગર સખે ! મુજ કાનમાં એવું અલૌકિક ગા :
જીવું જીવું લાગે મ્હને એવું હવે પ્રિય ! ગા :
સાગર સખે ! મુજ પ્રાણમાં એવું અમુલ્ય ગા.

પ્રેમભક્તિ.

-૧૧૬-

આવાહન

આવો અમારે આંગણે, આવો કદી કદી :
વાળી સમાર્યો ચોક, ત્હાં આવો કદી કદી.
વિલાસો સ્વર્ગના વેરી લયોં એ દેવી દેશ :
દીનોના આ ગરીબ ગેહે આવો કદી કદી.
નથી ઉપહાર જેવું કંઈ, હતું તે સૌ ખોયું :
નમન નમું પ્રેમપાલવડે, આવો કદી કદી.
નથી કંઈ પુણ્યના પુણ્યે સજેલા આ આવાસ :
ટપકતે પાપને મંડપ આવો કદી કદી.
નયન ઝીલી શકે નહિ તેજદર્શન ઝળહળતાં :
મધુર મધુરી કલા ખીલી આવો કદી કદી.
સુહાવી વિશ્વના અન્ધાર અમૃતને પગલે,
કૃપાથી આંખડી આંજી, આવો કદી કદી.
દેવિ ! અમારે આંગણે આવો કદી કદી :
પૂર્યો હૃદયનો ચોક, ત્હાં આવો કદી કદી :
આવો અમારે આંગણે, આવો કદી કદી.

પ્રેમભક્તિ.

-૧૧૭-

પંખીડાં

પધારો પંખીડાં પરદેશવાસી હો !
 પધારો, મોકળી છે અમ અગાસી હો !
 કુશળ છે ત્હાં પ્રજા ને સૌ પ્રજાના પાલ ?
 કુશળ છે સર્વ ત્હાં મિત્રોની રાશિ હો ?
 કુશળ વાયા અનિલ પન્થે પ્રભુપ્રેરેલ ?
 કથા કંઈ તો કહો, બહાલાં પ્રવાસી હો !
 કહો, ઘાડી સખા ! કે પાતળી રજની ?
 પ્રભા કેવી મધુર મધુ ત્હાં વિલાસી હો ?
 પધારો, આગળા ઉઘડે છ અન્તરના :
 વસો ત્હાં દેવસંગે, દેવનિવાસી હો !
 પૂંછશું દેવ સમ, પૂંછશું બર દિલથી :
 વીંઝી પાંખો ઉડાવો રજ સુવાસી હો !
 અને-કાંઈ ખબર દેશો સખી કેરી !
 ત્હમે આબ્યાં છતાં ચે શું ઉદાસી હો ?
 પધારો પંખીડાં સુજ પ્રાણવાસી હો !
 પધારો મોકળી છે ઉરઅગાસી હો !

ત્રિવલ્લભ.

❦

-૧૧૮-

હૃદયની વાત

અમારે આંગણે તો એકદા કાચલ હતી પેલી :
 છૂપીને ડાળ બેઠી'તી, મધુર ગીત બોલતી થેલી.
 ઉઠા સ્મિત વેરતી રમતી નવલ રજની નલોમંડપ.
 અને શશિરાજ સખીશીવે સુહવતો નયોત્સનાવેલી.

દિશાઓ આવતી ગીતે, ઉઝળા લેતું તું હૃદયું :
 સખિ ! ક્યાં એ સુખું જધને ? ઉડી રસ કોકિલા રેલી.
 વિરલ અન્ધાર વરસી મેઘમંડળની ઘટા ડાલે :
 રૂખી અન્ધારમાં અવની, રૂખી સૌ પૂર્વની કેલી.
 પધારો છો હવે દિલગર ! સુધાવો સુર ત્હમારા તે :
 મહન નિઃશબ્દતા જગની નહીં તો ઉર જશે ફેલી.
 પહેલે પશુ જો ! ગગનમાર્ગે અમીદીપ લઈ ઉભી તારા :
 જગતના સ્નેહીઓને નોતરે ઓની અમૃતરેલી.
 હજો અન્ધાર કે જ્યોત્સ્ના, હજો ગીતશબ્દ કે શાન્તિ :
 હૃદય ઉછળે હૃદય મળતાં, હૃદયઉર્મિ ન કો છેલ્લી.
 ઉઝી એ આશની તારા, નયન ચોટચાં ત્યાં રહેશે :
 શુવનની તારલી ! ત્હારે ઝરણુ સુજ હોડી મું મહેલી.
 કહી તો તો સુહાગી સાડીમાં સન્તાધને ત્હારી
 ભણીશ, સુખભાવ તુજ પીતાં, હૃદયની વાત, અલખેલી !
 કહી સુકુમાર શુભસૌન્દર્યના તુજ તેજમાં, રસીલી !
 કહીશ, મધુહાસ તુજ ઝીલતાં, હૃદયની વાત અલખેલી :
 હૃદયની વાત અલખેલી.
 પ્રેમભરિત.

—૧૧૬—

ધૂમકેતુનું ગીત

પ્રહ્લાંડ પ્રલો પાથર્યું સુખકુંજ સમ. ઉડું,
 ત્યાં જોકલો ઉડું;
 જન, જગત, સૂર્ય, સુહાગી જ્યોત્સ્ના : વિશ્વ બહુ રૂંડું,
 પશુ જોકલો ઉડું.
 બીડચાં પ્રગટતાં પિચ્છ મહે, પડચો પડચો 'અહાલેક'
 સુવર્યુ સાધુઓએ 'લેખ' :
 હિમમાળ કેરાં શિખર શિખરે શબ્દ એ રૂંડું :
 હું જોકલો ઉડું.

રસના ઉછળતા મોજ ! અધિ સૌન્દર્યના સિન્ધુ !
 મુજ ખૂટિયાં બિન્દુ;
 વિધુબાલ ! મા છળતી મ્હને પડશે રખે ફૂડું :
 હું એકલો ઉડું.

ગર્જે મહાનદ ખીણુ ભરી, નભ એ ઝીલે ઝમકાર,
 લીપણુ ઢળે જલધાર :
 આધી શુદ્ધાઓ ભેગીની, ગૂઢ મન્ત્ર ત્હાં છોડું,
 ને એકલો ઉડું.

દીધું વિધિએ તે ખીધું, લીધું રૂપ અળધૂત ઘોર,
 તોડી જગતના તોર :
 ભયભૂલણી જગજીભ છે ભાખે હવે ભૂંડું :
 હું એકલો ઉડું.

મૂંઝવે મનુજને એવી આ વનવન વહે એકાન્ત,
 પશુખેલ પડિયા શાન્ત :
 અધોળ કરી આનન્દના વાધા વિરલ એાડું,
 ને એકલો ઉડું.

સુન્દર ભલે સૃષ્ટિ હજો સનમોહિની અભિરામ,
 ન્યારાં અમારાં ધામ :
 એકાકી આલે ઉતરી, એકાકી ભમી ખૂડું :
 હું એકલો ઉડું.
 ત્રેમભક્તિ.

—૧૨૦—

ભાષાન્તર

ગમતાં ગીતો વીણાધાર ! ગા,
 તાબાં ને તાબાં, નવાં નવાં :
 ખી, ને મનોહારી ભમ પા,
 તાબાં ને તાબાં, નવાં નવાં.

• ભૂતિ સમી દિલદાર સહે
જ્યારે એકાન્ત સેવે સુખે,
ચુંબન લે, કર કોડ પૂરા,

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

હરનિશ જો મહિરા ન પીધી,
જીવનની તો સુધા શી પીધી ?
ભર કટોરા ત્હેની યાદમાં,

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

સુજ મનહરણી બહાલી સખી
જો ! સુજ માટ ધરે સરખી,
કંઈ કંઈ વર્ણ, સુવાસ, અહા !

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

જ્યારે, ઓ લહરી પ્રભાતની !
ભય પરીની એ શેરીથી,
કહે જો કિસ્સા હાફિઝના

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

પ્રેમભક્તિ.

-૧૨૧-

મહારા મયૂરને

પીડા તણી પરમ્પરા માંહે પડી રહેલું:
મુંજે મુંજે આવી પડ્યું રહેજે સહી રહેલું !

આનન્દનું વાયું નહીં બહાણું કદી બહાણું;
તાપે ત્રિવિધ સુતાં સદા, ઉઠતાં બળી રહેલું !

• શાને, વિધિ ! શિખાવ તું અહાણું અને રહેલું ?
છાજે ન એ સુખ સ્વર્ગનું : એને લખ્યું રહેલું !

તું ચે તણ, બહાલા ! ઉડ્યો, મહારા મયૂર બાપુ !
બહાલાં પીટે વિયોગથી એ ચે સહી રહેલું !

લગવા જિગરમાં આ રમ્યો ! મહારા મયૂર બાપુ !
 ખાખી ગયો રાખી જ તો રહેજે સહી રહેવું !
 તહે લૂટનાં દહાણાં મળની જે કર્યો, બાપુ !
 કારી અખમ તેમાં સદા તે તો ગણી રહેવું !
 બન્દો ખુદાનો, ઈશ્કનો તું આલિયો બાપુ !
 કેકા થકી મન્ત્રોં સર્થો તે તો જખી રહેવું !
 બહેતા પ્રણે ચુમ્યા ન ચાટયા તુજ બહાલાંએ;
 ગાયાં છતાં એનાં જ ગીતડાં : એ સ્મરી રહેવું !
 બુદી જહાંનો તું ફિરસ્તો : ખોળીઈ બદલી-
 આવી ઉડયા અળકાવી પાંખો : એવું ને રહેવું !
 માની મઝા જ્યાં તહે કવિતા કોતરું ત્યાંની;
 ઘોશે જ આંસુ તહોય તે જળમાં લખી રહેવું !
 તૃપ્તિ તથા મુક્તિ ધરી વ્યાખ્યો સદા વિધે;
 તુંને સદાય અનન્તતામાં કલ્પતાં રહેવું !
 માળા અમારે આંસુની અર્પી સદા રહેવું !
 પીતાં પ્રસાદી તહે દ્રવી જખી જરા રહેવું !
 શિવમય થજે તું શાન્ત શક્તિને સુતાં અંકે
 એવું હવે ત્વરૂપને ઇચ્છી સદા રહેવું !

લલિત.

૦૦

-૧૨૨-

સ્વજનના રનેહ

સ્વજનના શુદ્ધ સાચા રનેહની તો વાત બૂદી !
 પરસ્પર પ્રેમના આચારની તો રીત બૂદી !

સોડહં સોડહં સતી રટે, સાહં સાહં કન્થ;
 સેવે એક ખીબાં સદા, એ સહચાર અનન્ત;

બિરહ-સહવાસની બદ્ધ બલિહારી જ બૂદી !
 અજબ આકર્ષણે ખેંચાય સાંકળ એજ બૂદી !
 સ્વજનના શુદ્ધ સાચા રનેહની તો વાત બૂદી !

અબોલ આંખે સમજતાં બહાલપની કંઈ રીત;
અમીમય હૈયાં ઉમળકે થાય પરંપર લીન !
સ્વજનના શુદ્ધ સાચા રનેહની તો વાત બૂદી !
લલિત.

-૧૨૩-

મળ ક્યાં છે ?

ક્યાં છે મળ ? ક્યાં છે મળ ? કહે તું યુસાફર ખલ્કના !
દુનિયા મહીં ક્યાં છે મળ ? માની લઉં શામાં મળ ?
છે ક્યાંઈ ખાણુ ખુશાલીની આ ખલ્કને કોઈ ખૂણે ?
દેખાડી દે ! જો હોય તો, ખોદી લઉં ત્યાંથી મળ !

આલમ શુણે ખહેરી ન ગાણું જ્ઞાનનું દરિયા તણું !
ને દુઃખ પોતાનું રહે તો માની લઉં શેમાં મળ ?

રોવે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન “ શું-ક્યાં સત્ય છે ? ”
દુઃખભાર લઈ મુંગી ફરે ધરતી, લઉં શેમાં મળ ?

ત્યાં આસમાને આબલાં બુદાં બુદાં કંઈ ચકચકે !
સમજે ન કો તેથી નિસાસા સૌ ભરે ! શામાં મળ ?

દરિયા મહીં-ધરતી મહીં-ત્યાં આસમાન મહીં ઉડે,
કહે તમ ખુશાલી તણું,-શું કામની પણુ તે મળ ?

છે ત્યાં ગયાં ભૂત તો હજારો માણુવા જ અખૂટ મળ ?
સાથે લઈ પાછાં ફર્યા દીઠાં નહીં, તો ક્યાં મળ ?

વર્ષો બિચારી ગર્ભિણી સહેતી પ્રસૂતીવેદના,
પછડાય ચીસો પાડતી ને ગર્ભ જળ રૂપે પડે :

શીભય શિયાળા મહીં, સીઝય ઉનાળા મહીં;
દુનિયા અધી એમ જ પીડાતી દેખું હું : તો ક્યાં મળ ?

ખુબસુરતી આલમ તંણી હમતી ખીલે જે કારમી,
 દેખું હું પણ કરમાય ક્ષણમાં ! માનું તો શેમાં મળ ?
 શુભવા કહે, અવલોકવા કે, વાંચવા કોઈ કહે;
 હું મહાવરો રાખું ઘણો, તેમાં ન આવે પણ મળ !
 આલમ તણી મેં ચોપડીનાં ફેરબ્યાં પાનાં ઘણાં !
 માલિકના ડહાપણ થકી મમળુ થયો, પણ ના મળ !
 હું ગાન દુનિયાનું શું : અવલોકું સોરી ખલકને,
 જાણી લઉં છું લેલ સઘળો ત્હોય તેમાં ના મળ !
 જિગર વિના તનહા ફરું તેથી ન આવે રે મળ !
 આ ઇસ્ક વિષુ રોતું ન માને દીલડું ક્યાંઈ મળ !
 ઉડી ગયેલા નૂરથી ઝાંગેા ફરું જનમેડળે,
 ધારી ફકીરી હું પુકારું, “નૂર ! ઝા ! સુજ નૂર ક્યાં ?”
 શુભે ન કે ! રડવું જીવે ના સુજ હાલત આલમે !
 દેખું જ તેને રડતી હું ! તો દુનિયામાં ક્યાં મળ ?
 દુનિયા મહીં, ભાઈ ! નથી—ક્યાંઈ નથી—કાંઈ મળ !
 ગમગીનીનો લંડાર આ છે,—માનું તો શેમાં મળ ?
 ઝિન્દગી છે જ્યાં સુધી સ્હેવું બધું રે ! ત્યાં સુધી;
 આ ઝિન્દગી પૂરી થશે તો આવશે ઉચી મળ !
 સ્મરવાં ગયેલાં સ્નેહીને, રડવાં ગયેલાં સ્નેહીને;
 ભગ્નાશ જીવિત સુજ એ છે ! હાલ તો ફૂલો તે મળ !
 કહો તે મળ કે દંભ કે મૂર્ખાઈ ફહાપણ જે ગમે,
 અવસાન સુધી હૃદય સુજ તેમાં જ માની લે મળ !
 અવસાન બાદ ઉડી જતાં, અકળિત અગમ્ય જ સ્થાનમાં,
 આ ખલકમાં નથી ક્યાંઈ ઝોવી કરીશ ત્યાં સાચી મળ !

લલિત.

-૧૨૪-

કલાપીને

અધૂરા કાલના મહેમાન મોંઘા,
સ્મરું શું શું ? ન કે' સુઝે, કલાપી !
હમારા બાગમાં વીણા બજાવી;
હવે કેકારવે ગાજે, કલાપી !
સૂકા બાગે ટફૂકી મેઘ આણ્યા;
ખીલ્યાં ગુલ; એ ખીલાબ્યાં તહે', કલાપી !
હતાં ઇન્સાનનાં ખોખાં સૂતેલાં;
ગઝલ ગાઈ જગાબ્યાં તહે', કલાપી !
ઉખાડી લેખડો, ખોદી પહાડો,
ચલાવી નીક ત્હાં નેહે, કલાપી !
સૂકી ફિલ્સુફની વાતો ઉડાવી,
લગાવી લાગણીની લહે, કલાપી !
દિવાલો શુષ્ક પાડી અન્તરોની,
દિલોની સાંકળો ભેડી, કલાપી !
કૂડા સંસારની ગાંઠો ઉકેલી,
બધી બહાદૂર થઈ છોડી, કલાપી !
નકામાં શાસ્ત્ર ને મન્ત્રો ઉથાપ્યાં,
નવાં શાસ્ત્રો સહુ સ્થાપ્યાં, કલાપી !
કહું કે ના કહું ? તોયે કહું છું :
“ હૃદય ” નહોતાં—“ હૃદય ” આપ્યાં, કલાપી !
“ પ્રીતિ-નીતિ ” જગાવી મન્ત્રવેદી;
શિખાબુંધું “ ચહાવું ” ને “ રહેવું ”, કલાપી !
ભર્યો રસ ઝિન્દગીમાં; ઇલ્મ આપ્યો—
સુઝે દિલહર્દને રહેવું; કલાપી !

શુશામતને હઠાવી, ખ્યાર પાયો;
 સનમને ઝાળખાવી ત્હે, કલાપી !
 ઝખમ ઝખમી હવે મ્હાણે મઝામાં !
 મઝા એ સૌ શિખાવી ત્હે, કલાપી !
 ચખાડી મોતની મીઠાશ રોતાં
 ઉંડા એ નાદ લલ ગાજે, કલાપી !
 હયાતી ત્યાતની જેવા રવો એ—
 રમે, રાજે, રવે, ગાજે, કલાપી !
 જગત જાગે, હસે કે નીંદ ઘોરે,
 ગમે ના એ કશું જોવું, કલાપી !
 સ્મર્યે શમણું હમેશાં કામ આવે ?
 સ્વરો ઘૂટી સુખે રોવું : કલાપી !

સ્નેહજ્યોતિ.

-૧૨૫-

ભાઈજીનેની

પિતાના પાયમાં આળોટનારાં,
 અમે આકાશભેદુ ભાઈજીનેની.
 સમુદ્રે બહાણુ વાયુ માંચ ચાલે,
 સુકાની સાધનાનાં ભાઈજીનેની.
 જળે અંગારમાં સંસાર સુનો,
 અમીનાં છાંટણાંમાં ભાઈજીનેની.
 ઝરે આકાશ ને પાતાળ ફૂટે,
 ઉડાં ઉડાણુ ભેદે ભાઈજીનેની.
 પડે પહાડો ઝપાટે વીજળીઓ,
 અનાદિ કાલ ઘટે ભાઈજીનેની.

ઉડે તારા, અહો તોફાન ખેલે,
રમે ત્યાં બહાલથેલાં લાઇખેની.

ખીલે આકાશ તેજને ભરાવે,
અભુ અંબાર પૂજે લાઇખેની.

રમે તેજે; પરાગો હીંચે હીંચે,
અભુ ગીતો ગળવે લાઇખેની.

કૂડા સંસાર હાંસીમાં ફસાતો,
ક્ષમા-ઔદાર્ય રેડે લાઇખેની.

કવિ ગીતો અભુનાં ગાઈ રાચે,
અભુને પાય ખેલે લાઇખેની.

રમેહનયોતિ.

-૧૨૬-

નિગરના ઘા

હુનિયા બધી ફહોળી હવે ના ફહોળવું બાકી કંઈ;
ખાધું, પીધું ને લોગબું, ના લોગ છે બાકી કંઈ !

હુનિયા મહીં ખાવાપીવાનો, સ્વાદ લઈ લીધો બધો;
એ સ્વાદની ખુશખો મીઠી, પણ સ્વાદમાં કાંઈ નહીં !

રંગબેરંગી થઈને, રંગ સર્વે લોગબ્યા;
એ લોગની ખુશખો મીઠી, પણ લોગમાં કાંઈ નહીં !

જે બાદશાહી મહેલ ને બાંધેલ રંકે ઝુંપડી;
આનન્દ ત્યાં સરખો મળે, ને લેલ છે કાંઈ નહીં !

રંકે કરેલી રાબડી ને બાદશાહી લોખનો,
સાનન્દ લીધાં સ્વાદથી, એ સ્વાદમાં કાંઈ નહીં !

માતા પિતા સંબન્ધીઓનો સાથ સર્વે આ રહ્યો;
સૌ એ ખુશી, હું એ ખુશી, પણ હું ખુશી કાંઈ નહીં !

જૂનું થતું તાજું અને આવી જિગરમાં ઉછળે;
 તાજું થતાં હું છું ખુશી, પણ એ ખુશી કાંઈ નહીં !
 સૌએ જૂનું થાતું નવું, ને એ નવું થાતું જૂનું;
 લાગે સરીખું એ બધું, ત્યાં લેલ છે કાંઈ નહીં !
 દુનિયા ગમે તે જે કરે, મહારે ગમ્યું તે હું કરું;
 મહારા ગમ્યાંની વાત તે કાંઈ ત્હમે જાણો નહીં !
 બહુએ ભમ્યો, બહુએ ફર્યો, જોયું બહુ ને લોગબું;
 એ લોગને જોવા મહીં લાગ્યું મહને કાંઈ નહીં !
 ઘાયલ થયો હું ત્યાં અને વાગ્યા જિગરમાં ઘા ઘણા;
 કારી પડયા તે ઘા મહીંથી લોહીની નદીઓ વહી !
 એ લોહીની નદીઓ મહીં ન્હાવું અને છે ફરવું;
 ન્હાવા અને ફરવા વિના ખીજું નથી બાકી કંઈ !

સ્નેહજ્યોતિ.

૪૪૪

-૧૨૭-

સખીને સાન્ત્વન

સખિ ! તવ ભાગ્યમાં નહિ તે તેને મળશે શાનું ?
 સહેવું જે રહ્યું તારે, અરે ! મટશે શાનું ?
 કદિ કોડ ઉપાયો કરી જડી લે જિગર સાથે
 પણ તારું નહિ તે નહિ રહે, પછી રોકવું શાનું ?
 મનમાં ભરેલું તે બધું થયું નાશ પલ માંહે,
 આંખો દટાઈ આંસુમાં : રોવું રહ્યું શાનું ?
 જે જે હતું તે તે ગયું, રહ્યું એકલું આંસુ;
 એ આંસુ સૂકાઈ જતાં, લેહાવુ રહ્યું શાનું ?
 તારાં સુકોમલ ફૂલડાં, નહિ એક પણ ખીલ્યાં;
 સહુ એ સૂકાયાં ઉગતાં : જોવું રહ્યું શાનું ?

આશા નિરાશા થઇ બધી, ઉડા નિસાસામાં;
 દિલકું બળી થયું ખાક, હા ! ચ્હાવું રહું શાનું ?
 દુનિયા થઇ વેરાન ને સંસાર આ સમશાન;
 જીવતાં સુવાં જગમાં : હવે મરવું રહું શાનું ?
 સમશાનની લઇ રાખ અંગો અંગમાં ચોળી,
 ખાકી બન્યાં એ ખાકમાં : ખોવું રહું શાનું ?

હીરા.

-૧૨૮-

પ્યારા પક્ષીને

મધુરા સ્વરે, તીણા સૂરે લલકારી ગાયન ક્યાં કરે ?
 ઉત્સુક કર્ણપુટે સુધા સ્વર રેડવા, ક્યાં ક્યાં કરે ?
 આ તરુણ અનુપમ તરુલતાઓ, અનિલલહરીમાં ઝૂકી;
 હઈ માન, કરી શીર સાન, બોલાવે : જતાં ત્યાં ક્યમ કરે ?
 નિજ પત્રસંપુટમાં પરીસેલાં ફળો મીઠાં મીઠાં,
 આપી કરે સત્કાર, તે તરછાડીને તું ક્યાં કરે ?
 કોમલ કુસુમલતા સુકોમલ કુસુમકળી ખીલાવીને,
 આદર પરાગે આપતી, ત્હેનો અનાદર ક્યમ કરે ?
 અતિ મન્દ સુખદ મધુર હાસ્ય મૃદુ સુખે રમતું રસે,
 ને નયન ઝરતાં પ્રેમથી, ત્હેને વિસારી ક્યાં જશે ?
 જો, જો, અરે ! તુજ માટ કોમલ અંગ સહુ કરમાવતી,
 સંકોચતી સૌન્દર્ય, કંઈ દરકાર ત્હેની ન ક્યમ કરે ?
 નિર્મળ સરિતા સરી સરી શીતલ સીકર ઉરાડીને,
 રસપાન પાવા આવતી ત્હેને ન સ્વાગત ક્યમ કરે ?
 ઠંડા અતિ ઠંડા જળે છીંપાવશે ત્હારી તૃષા,
 ઘૂંઝાવશે દિલ આગ ત્હેને કેમ તરછાડે, અરે !

તણ ખલકની ખૂંખી બધી, પરિપૂર્ણ સૂર્ય પ્રકાશમાં,
 ઉંચે ઉંચે અવકાશમાં ઉડવાનું કેમ ગમ્યું ત્હને ?
 સુખ દુઃખના ફરિયાવમાં પ્રેમોર્મિનો દહાવો હવે,
 તે દૂર દૂર પ્રદેશમાં મળશે, અરે ! ક્યાં ક્યાં ત્હને ?
 અવિનાશી આશાની, અરે ! ત્યાં લલિત દેહજત ના મળે;
 આશા-નિરાશાં રહિત જીવન ગાળવામાં શું મઝા ?
 આ દોસ્તને અહિં દુનિયાના ખારમાં નાંખી દઈ,
 ફરવું સ્વછન્દે એકલું ગમ્યું ! બોલ ! ત્હેમાં શું મઝા ?
 હીરા.

-૧૨૬-

દોસ્ત કે દુશ્મન ?

તમે સૌ દોસ્ત છો ખ્યારાં ? અગર છો દુશ્મનો મહારાં ?
 અગર છો દોસ્તનાં દોસ્તો ? બતાવો શું સગાં મહારાં ?
 બનાવું મંદિરો, મહેલો, લગાડો આગ તો ત્હેમાં,
 બચાવો આગમાંથી સૌ, મદદગારો બનો મહારાં.
 બિછાવું શુભબિછાનાં હું, નખાવો ધૂળ તો ત્હેમાં,
 વળી બાગો-બગિચાઓ, બનાવો આવીને મહારાં.
 શુભાખોની હવાઓમાં, નચાવું ભુલભુલો ખ્યારાં;
 અચાનક આવીને ફેડી, ફડાવો ચરમ બે મહારાં.
 બનાવી આંધળો સુજને, ઉડાવો શુભચમન જ્યાં જ્યાં,
 નવાં દીદાર બક્ષીને, અજબ ખેલો બતાવો ત્યાં.
 શુભાખી આ શરાખીનાં, પીવાડો પ્રેમથી ખ્યાલાં;
 બનાવી મસ્ત નિશામાં, ઉડાવો ત્યાં થકી મહારાં.
 પગે જ'જીર પહેરાવી, પૂરાવો કેદખાનામાં,
 બની ચારો જિગરના ત્યાં, લગાડો આવીને મહારાં.
 જલદ કાતીલ લોકાવી, જિગરમાં ખુન જેવાડી,
 દવા કોફ લગાવો, હકીમો તો બનો મહારાં.

ચાસત કુલકુલા લાવી, જમાવો દોલતે દુનિયા,
હઝારો મૂલ ત્હાકેમી, અપાવો આવીને મ્હારાં.
મઝાની માશૂકો લાવી, ગવાડો ગીતડાં ખ્યારાં,
મ્હને આશક બનાવીને, ચુમાવો ગાલ ! તો મ્હારાં.
બતાવીને તમાશાઓ, રમાડો રંગમાં ખ્યારાં,
અચાનક સર્વ દફનાવી, રડાવો ઝિંદગી ભર આ !
લિખાસે ખુદ ફકીરીના, પહેરાવી મ્હને ખ્યારાં,
ફકીરોની ફકીરીમાં, લમાવો મોઝમાં મ્હારાં.
રહ્યો છે ખાકનો ભમો, બદન પર આ હવે મ્હારાં !
ભલે દુશ્મન અગર દોસ્તો, ગમે તે હો હવે મ્હારાં.
હીરા.

-૧૩૦-

દિલબનના દિદાર

દિલબનના દિદારમાં દુનિયા જ હમારી !
કહોને દ્રેષથી કોઇ ભલે આહે તો કટારી !
કિતાબો લાખ બેઇને લખાણો લાખ સુનશીનાં;
ન આબું વાંચવામાં જે દીકું એ આંખમાં ત્હારી !
કંઈ લાજો રૂખ્યા આશક ! લીધી બસ મોજ ઉદ્ધતની !
ન રૂખ્યા મૂર્ખે તે બાણે, કહો શું મોજ હમારી ?
કીધાં સાટાં વદનનાં એક આપીને ખીલું લીધું !
હૃદય ચીરી ભલે જો ! યેઠી છે માશૂક ત્હાં મ્હારી !
મીઠી માશૂકની કીકી ! રહ્યું મ્હાઈં જીવન ત્હેમાં;
નથી જીવ આ બદનમાં તો હણે છે મૂર્ખ શું ધારી ?
મીઠા અધરોષલું હસલું, હમારે સ્વર્ગ સૌ ત્હેમાં;
મ્હને જોવા જરી કે હાસ્ય તે પછી નાંખજે મારી !

નથી ખાવાં કંઈ પકવાન્ન ! ખાશું દિલરૂખાની ગાળ !
 મધુરા સુખડાની ગાળ તે સુખડી જ હમારી !
 સખૂર ! જલ્લાહ ! ના કર વાર ! જોવા દે મીઠું સુખડું !
 કતલમાં એ હમારે એક તે આનન્દની ખારી !
 નહીં વાગે જલ્લાહ સમશેર આ પાપાણુ દિલડામાં !
 કરીને વાર શું કરશે ! રક્ષાઈ દિલરૂખા મહારી !
 લલે જલ્લાહની સમશેર આવીને મહને ચૂમે !
 દિવાના પર ખફા, દિલદાર ! એ તુજ રીત નહીં સારી !
 હરિહર.

—૧૩૧—

પ્રેમીનાં ફુલ

બદન ગુલઝાર માશુકનું : ખીલ્યાં તેમાં મનોહર ફુલ !
 ચમનમાં આવીને ઊભી ચમનરૂપ તે બની બુલબુલ !
 મધુરું જો તું આ સુખડું ફુલોમાં ફુલ ચમ્પકનું,
 રહી તે ઝુંડમાં વિષ્ણુ કંઠથી આ બોલતું મંબુલ !
 લચકતા માંસથી ભરપુર ગાલો શું બતાવે જો,
 બતાવે કે રહ્યું છુપાઈ એ ગુલાબ કેરું ફુલ !
 રહ્યાં છે સુખસરમાં જો ખીલી આ બે કમળ કાળાં,
 કહે શું ના ? નહિ એ નેત્ર, જો તું છે જ તારી બુલ !
 નહીં એ આંખનું ઈજન કમળ પર એ લમે બમરા,
 બતાવે પ્રેમની રીતિ હજી મારી પ્રીતિનું ફુલ.
 નહિ ચુંક નાકની એ જો બરાબર ધ્યાન દઈને તું,
 કહિ એ બાઈની ખીલી રહી છે નાક પર અણમૂલ !
 નથી અધરોષની લાલાશ એ બમમાં બુલ્યો તું તો,
 પ્રકુલિત તે થયું છે પ્રેમીનું દાડિમ કેરું ફુલ !

નથી અધરોષ તે હલતો, હલે છે કુલ વાયુથી,
 નથી એ સ્મિત, પશુ છે કુલની સુગંધી એ અણમૂલ !
 બહન સહુ કુલની ઠાલી, બની જા તેહનો માલી,
 અરે ના માલી ના બનતો, કદી ચુંટતો નહીં એ કુલ !
 રહ્યા જ્યમ કેશ ભુમરા આ ફરે છે કુલ ચોપાસે,
 દીવાના તેમ તું ફરીને સુગંધી લે બની છુલબુલ !

હરિહર.

❦

-૧૩૨-

મેમનું સ્વર્ગ

અરે ! જો આ ખીલ્યું તે પુણ્ય, આખર તો ખરું,
 કર્યું પેદા જ જેને ઈશ્વરે તે સંહર્યું.

નકી જનમે સહુ તે આખરે મરવાને માટે,
 ઉગ્યો જો સૂર્ય તો છે, અસ્ત થાવાનું ખરું.

ખરે ચડશે સહુ પડશે, નકી તે આખરે,
 મર્યું નહિ તે મર્યું જેણે જ સાર્યક છે કર્યું.

થયો છે તે નિરર્થક જન્મ જન કેરો અરે,
 જન્મી જગતમાં સ્વર્ગ, સુખ જેણે લીધું.

છતાં એ સ્વર્ગ મળશે કેમ, તે ન ખબર પડે,
 કહો કો સ્વર્ગ અમૃત કેમ, સર્વ જને પીધું ?

અરે ! હા ! યાદ આબુ શાઅ, તો સર્વે કહે છે,
 કરે જો યાત્રા તો સ્વર્ગ, છે તેને સીધું.

છતાં આ કાય મારી યાદમાં માશૂકની,
 થઈ છે જીર્ણ ના રખડાય, હાથે ! શું કઈ ?

અરે ! થેલો થયો થેલો થયો, તું કર નજર,

અરે ! કર ખ્યાલ માશૂકના ! બહનમાં સહુ ભર્યું !

કમર ઝીણી દીસે જે આશકોનાં દિલ હરતી,
નકી થે, વેલું ને જે વિષ્ણુપદ છે ત્યાં ઠર્યું.

શિખર કૈલાસમાં તે તો, અણીવાળાં સ્તનો,
રહ્યાં છે છાતીએ તે શિવપદ માઈ બન્યું !

વળી ધ્રુવા તણાં તીર્થો, સહુ જોવાં હસે,
ભલે જે મુખમાં જે ધ્રુવનું સ્થાનક ખડું.

નિતંબે આ રહેલી મેખલા શું સૂચવે ?
કહે છે, વિષ્ણુકાન્ધી, શિવકાન્ધી આંહી હું !

રહી મથુરાપુરી તે મધુરી વાણી મહીં,
અરૂણ હૃદયતીર્થ તે અધરોષ, માંહીં છે ભર્યું !

વળી જે શ્રીરંગતીર્થ જ નીરખવા જે ચ્હાય તું;
બદન તહાડે સહુ તે તીર્થરૂપ જ છે બન્યું !

હસીને આવતી મીઠી, નજરથી ચુબનો દે,
દિવાના સ્વર્ગ તે સર્વે, છે આશૂકમાં ભર્યું !

હરિહર.

—૧૩૩—

મેમીનું રમણ

હમારે મેમીને શું કામ પાસા નાંખવાનું ?—

અહો ને રાશિઓ પુછી પછી કામે જવાનું ?

અહો જોવા તમારે ? ના હમારે કામ તેથી,
દિવાનો જોય છે અહરાશિ આશૂકના બદનથી !

થયા અહ સર્વ આડા હાય ! તું આડી થતે,
પીડે સહુ પાપીઆ મુજને હવે તું તો જતે !

મીકું દીદાર તારું ગોળ તે અહ ચંદ્રનો છે,
રહ્યાં ઝૂલ્યા મહિં છુપાઈને રાહુ પીડે તે !

બ્રહ્મી તાહરી જેને કહે સહુ બાણ સ્મરતું,
 નહિ નહિ બાણ ! કેતુ નામનો ગ્રહ તે જ છે !
 કીધું ટપકું અરે જે કેશ ઝાળેલા મહિં;
 ખરે ગ્રહ માતું ભાતુનો ખરે તુજમાં જ તે !
 વળી અધરોષ તારો જેહ પરવાળુ બની,
 મંગળ સૂચવે તું માન મંગળ તેહને !
 મૃદુ સુખ બોલતી જે વાણી તું સુધા સમી,
 મધુરી વાણીમાં તે શુક ગ્રહ પ્રેમે વસે છે !
 ખીતી જે ચાલ ત્હારી ભેદતી દિલ આશકોતું,
 શનિ તેમાં રહેા છે એમ તે તો સૂચવે છે !
 છુપાઈ સૌ રહ્યા છે કેસરી શરમે વને,
 ખરે ! સુંદર કટિ તે સોમરૂપ નિશ્ચે બને છે !
 બદન તુજ છે બન્યું એવું સહુ તેમાં ભર્યું;
 નહિ જે ખહાર હોયે તે સહુ તેમાં મળે છે !
 નથી કે કામ તેવું જે ગ્રહો અંબર વિષ છે,
 અગર હો તુજ કૃપા તો છે, દિવાના ! પાધરા તો !
હરિહર.

-૧૩૪-

મેમીની યાદ

“ નથી રસ્તો હમારે આબરૂનો ચાલવાને,
 ન હોય પસંદ તો તું ચલ્ન કર તે ફેરવાને ! ”
 હમારે તો સદા બદનામ થે આશુક ચ્હાવી,
 દિવાના આબરૂ બેઆબરૂ તેમાં જ આવી !

* * * *

નહિ જો પ્રેમનો કીડો, અને નહિ સ્વર્ગ મળશે,
 નહિ જો પ્રેમનું પુતળું અને ના દુખ ટળશે :
 થયો પ્રેમી પછી ના દુઃખ તેની પાસ આવે,
 દિવાના પ્રેમધુંટ પીતાં નજર સહુ એક આવે !

* * * *

કરૂં જ્યાં જ્યાં નજર ત્યાં ત્યાં મીઠી માશૂકની યાદી;
 રહી જડ ચૈતને દેખાય તે માશૂકની યાદી !
 બળેલ જળેલ હું આરામમાં આરામને સારૂ;
 ગયો તો ના મળ્યો આરામ પણ ઉલટી વધી બ્યાધિ !
 કુસુમ સૌ થઈ ઉભાં માશૂક એ મુજ આંખની સામે !
 કમળ, ચંપક અને ગુલાબ દે માશૂકની યાદી !
 વળી ઝરતો ઝરો છે સુર કરતો પ્રેમીલો મીઠો,
 રીખાવે કંઈ સ્નનમની, ઝાંઝરીની માધુરી યાદી !
 વળી છોડી ચમનદિલને, ચમનમાં લાવવા સારૂ,
 ગયો ગૃહમાં ગ્રહી વીણા, છતાં યે તેહની યાદી !
 પકડતાં હાથમાં વીણા, ઉભું મુખ આવીને સામે,
 જરી હસતું જરી કંઈ માનમાં આહ ! તે મીઠી યાદી !
 લઈને ગોદમાં વીણા વગાડી મેં ને તે કાળે,
 થઈ દેવી હૃદય ઉતરી, સ્નનમની વાણીની યાદી !
 ઉભું મુખ આવીને સામે ને યોદ્યું વીણુ સ્વરથી તે,
 તરત મુખ ગાનથી ચાલી, મીઠી માશૂકની યાદી !
 સુતો હું સેજ પર જઈને, બની તે સ્વપ્નરૂપ ખ્યારી,
 ગ્રહો મુજ હાથ લઈ આલિંગને દેતી મીઠી યાદી !
 હું ઝબકી સેજથી ઉઠ્યો, રહી જોઈ સ્નનમ સઘળે,
 દિવાના ના કંઈ વસ્તુ, સ્નનમની જ્યાં નહીં યાદી !

હરિહર.

-૧૩૫-

પ્રેમની ઘેલાઈ

લપાઈ પ્રેમની ઘેલાઈમાં છુપી ખુદાઈ છે,
ચમકતાં લોહ ખંજરમાં, મીઠી દહેજત સમાઈ છે !
થઈ થેલો જગે ફરવું, સનમનું ગાન સુખ કરવું,
હૃદયમાં ધ્યાન તો ધરવું સનમનું : એ કમાઈ છે !
ભર્યું છે દુઃખ દુનિયામાં, નહિ કંઈ સુખ દુનિયામાં,
છતાં સુખ મેળવે તેથી, જગતમાં એ નવાઈ છે !
હમે ચોળી સહુ અંગે, સનમની યાદ કેરી ખાક,
ધુની આ પ્રેમીનીમાં તે, કલિ સુખની લપાઈ છે !
નીસાસા માશૂકના મેહના, તે તો ધમણ છે,
ખન્યાં આ હાડ લાકડ પ્રેમ, અગ્નિ કુંડ માંહિ છે !
થઈ ચિત્તા લડકતી હોમ, કીધો આંસુડાં ધીનો,
લઈ સુખ મંત્ર માશૂક નામ, આહુતિ અપાઈ છે.
પુર્યું ઘી ને થયા લડકા, પડી મૂર્તિ નજર તેમાં,
મીઠી મૂર્તિ તણી યાદી, હજી દિલમાં છપાઈ છે !
લઈ વીણા કરે ને ગાય, દેવી ગીતકુંડ મીઠું,
મધુરાં ગીતની ધૂન આ, હૃદય મહિં રહી છવાઈ છે !
કીધો મેં યજ્ઞ તો પુરો, હવે તો ભોગ છે દેવો,
દઈ દે ભોગ લઈ ખંજર, પછી તો ખાદશાહી છે !
કહે દુનિયા 'દિવાનો' તો, કહે છે કામ તેથી શું ?
દિવાના માર તું હૃદયે, સનમ યાદી રક્ષાઈ છે !

હરિહર.

-૧૩૬-

પ્રેમ અને સત્કાર

લખ્યું તેં પત્રમાં, ખ્યારા ! “ નથી સત્કાર મેં કીધો,
“ અખર વિવેકની મુજને નથી તો તું ક્ષમા કરજે.”

અહો ! સત્કારને અંગે, સુહૃદ ! એ બોલવું છાજે ?
અહો જો પ્રેમ આદરને નહીં એ પ્રેમ પ્રેમીનો.

અખડિત પ્રેમને, બન્ધુ ! જરૂર શું હોય આદરની ?
‘ પધારો, આવજો, બેસો’, વૃથા એ વાદ શા સાડ ?
હૃદયસત્કાર જ્યાં થાતો ઉભય ઉરમાં વિના માગ્યો,
નયનસત્કાર નવ ઇચ્છે, બદનસત્કાર શાને તો ?

વિનય રસના તણો એવો, બતાવે પ્રેમમાં ખામી;
અપંગી કાજ રહેવા દો, ન ઇચ્છે પ્રેમનાં પાત્રો.

હુસે દિલ પ્રેમનાં ભરિયાં, રહે જુદાં છતાં સંગે;
વિનય સત્કારને એમાં નથી, અવકાશ મળવાનો.

પધારો એમ કહેવાથી પધારે તે પધાર્યો ના !
નિમન્ત્રણ પ્રેમીને શેનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાનો ?

મળ્યાં છે ચિત્ત વિષુ યત્ને, શરીર જોડાવવાં શાને ?
કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યાં મળેલાં છે !

હજી ‘ હું-તું ’ તણો દિલમાં રહ્યો શું દ્વેત-મત તુજને ?
ક્ષમાની યાચના તે ક્યાં ? ક્ષમા કરનાર કે બીજો ?

‘ પધારો ’ આદિ પોતાને કહે તે તો વિકલ ભાસે !
વિકલતા પત્ર તારામાં મને, સન્મિત્ર ! ભાસે છે !

સુહૃદવું આગમન થાતાં ઉઠે સત્કાર કરવાને,
અરે ! એ તો જનો જૂઠા, ખરેખર ! બાહ્ય પ્રેમી તે !

ભલે ! એ થીગડાં દેવાં હજો અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટોને !
સ્પૃહા સત્પ્રેમના ભોગી, જનો તે તેની કયમ રાજે ?

વિનયની પૂરણી માગે અધુરી તેટલી પ્રીતિ;
પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા નથી અધિકાર આદરને !

દા. ખુ. બોધાદર.

-૧૩૭-

પ્રેમની અનિવાર્યતા

મળી પ્રિય પત્રિકા તારી, થયો સંતુષ્ટ વાંચીને;
 વળી ખેદિત પશુ કીધો, રસિક ! તુજ સાહસિક તોરે.
 જગતમાં પ્રેમને લીધે, અતિશય દુઃખ દેખીને,
 હૃદયથી પ્રેમને તજવા, તને ઇચ્છા થઈ, ખ્યારા !
 “વિરક્તિમાં જ શાન્તિ છે”, તને સિદ્ધાન્ત એ સૂજ્યો;
 મગજની ભેઈ નિર્બલતા, દયા, દુઃખ થાય મુજ મનને.
 રહ્યો છે ધર્મ જે મનમાં, થવું અનુરક્ત પ્રિય દેખી;
 નિવારી તું શકે તેને ? મને વિશ્વાસ ક્યમ આવે ?
 નથી આધીન એ તારે, સ્વયંભૂ પ્રેમ અન્તરનો;
 તબિયતથી તે તજશે ના, નહીં રોક્યા થકી રેશે.
 વિના હેતુ પ્રકટિયો તે જશે શું કોઈ કારણથી ?
 લીધો શું મૂલ્ય આપીને ? થયો છે શું જવા માટે ?
 જગતનાં ભૂત-પ્રાણીમાં થયો છે જન્મની સાથે,
 વિના મૃત્યુ જવાનો એ ? ! ભૂલે શું સુઝ થઈ, બ્રાત !
 નહીં અનુરક્ત જે દિલમાં, વહે છે કો પશુ તેને;
 પશુ પશુ પ્રેમનાં લોગી, મનુજ તો કેમ નવ હોયે ?
 થશે તું ભે કદી યોગી, પ્રભુનો ભક્ત વનવાસી,
 કૃતિ કર્તા તણી ભેતાં તને શું પ્રેમ નહિ થાયે ?
 વસ્યો જે કાષ્ઠમાં વર્ણિ, જશે તે કાષ્ઠના દાહ,
 તથા મન-પ્રેમ માનવનો જશે આ દેહ પડવાથી !
 કદાપિ ખાંરના પ્રેમે નથી ભે રાચવાનો તું-
 દિલે ભવતુ ! પરંતુ હા ! ! હૃદયનો પ્રેમ ક્યાં જશે ?
 “સદા વશ રાખવું મનને”, દિસે લોકોક્તિ એ સાચી;
 તબવી પ્રેમ, ને નિજ ધર્મહીન મનને કયો કરશે ?
 વિમળ મન હોય તો વૃત્તિ વિષયની વાસના નવ લે;
 પરંતુ પ્રેમ મન માંહે ન પ્રકટે, કેમ એ બનશે ?

“વિરક્તિ” શબ્દની વ્યાખ્યા નથી તુજ ધ્યાનમાં આવી;
 જગતમાં જન્મ ધારીને વિના મૃત્યુ વિરક્તિ ક્યાં ?
 હવે જો દીર્ઘ દૃષ્ટિથી, હૃદયમાં અર્થ સમજાને;
 “વિરક્તિમાં જ છે શાન્તિ”, થયું એ સત્ય સર્વાંશે !
 ન આવે દેહનાં કૃત્યે, કહી પણ પ્રેમનો છેડા;
 રહે છે પ્રેમ-પરિણામે, દિસે ફલ-બીજ તે તે તે ! !
 અહો ! મૃત-પ્રેમી પ્રાણી તે, સજીવન હોય શી રીતે ?
 પ્રભુપદ માંહિ પણ પ્રીતિ ન પ્રકટે તો ન પ્રાણી તે !
 થશે જો ધર્મહીન સવિતા, નહિ તો દૃષ્ટિએ આવે;
 જગત આ પ્રેમહીન કરતાં જરૂર જડ રૂપ તે થાશે.
 હવે એ પ્રેમને તજવા પુનઃ બોલીશ નહિ, બન્ધુ !
 પ્રથમની ભૂલ આ તારી જગત ક્ષાંતવ્ય માને છે ! !

દા. ખુ. બોટાદકર.

—૧૩૮—

સનમને

સનમ ! તું-ઇશ્કની બેમાં, જિગર હરગીઝ ધારી આ,
 મીઠી કે વસ્ત્રની આશે, હું જીવું છું ! હું જીવું છું !
 ગમ બેગમ ભર્યા ખવાબે, સિતમગર દોસ્ત દિલોથી,
 રીખાતાં વસ્ત્રની આશે, હું જીવું છું ! હું જીવું છું !
 ગમી પેગામનાં જામો, વખત સાકી મહેને આપે;
 ચીતાં તે વસ્ત્રની આશે, હું જીવું છું ! હું જીવું છું !
 કુટેલાં ચશ્મથી, ત્હારા-લટકતા લેખ વાંચીને,
 સુરી તું-વસ્ત્રની આશે, હું જીવું છું ! હું જીવું છું !
 કુરાનો ને કિતાબોની, કલામોમાં ઉડી ઉડી,
 ભરી તું-વસ્ત્રની આશે, હું જીવું છું ! હું જીવું છું !
 જિગરગુલ એક તુંનાથી, જિગરગુલ આ રમાડાવા,
 મીઠી કે વસ્ત્રની આશે, હું જીવું છું ! હું જીવું છું !

મનવિહારી.

-૧૩૬-

મહને તું આમ કાં રોજે રીખાવી રાવરાવે છે ?
કરી આધીન તલકાવી ખફા ખંજર દિખાડે છે ?
કદમ ત્હારે ધરી ગરદન પડેલા હું પદેશાને !
મીઠી તીખી ખુમારીના અખમ કારી લગાવે છે !
અખમ કર ના : અખમ તો છે : ખતમ કર ! છે ખતમ થાવું !
ખતમ ત્હારે થવું ખંજર અને એ ઝેરતું પ્યાલું !
રીખાવે કે ભલે માથે કરે દિલ મ્હાય તે ત્હારે !
પરંતુ આ દિવાનો તું-ખંજરનો ખંજરે રાચે !
ખફા ના ખંજરે ત્હારે, રહમ કો ઉંડી હું ભાળું
અને એવી રહમ માટે જિગર આ અંખતું મ્હાફું !
નથી આંસુ મહને આ તો, મીઠાં કો પૂર વરસે છે :
ખફા ખંજર તુંના માટે રહું ઉર બ્હાલ ટપકે છે !
નથી આંસુ મહને ખારાં ! નથી આંસુ મહને પાણી !
દિલે તું માટ તે રાખ્યાં મઝા મીનોઈનાં મોતી !

વજવિહારી.

-૧૪૦-

પરવા

દરકાર ના, દિલખર ! હવે કંઈ આ જિગરને કોઈની;
રફીઓ કે રફીકોની, રહી પરવા કરી ના કોઈની !
હરામી બેહયાઈના, અખમ સડતા ચહ્ સીનામાં;
મગર તેને ચ મરહમની, રહી પરવા કરી ના કોઈની !
ખરો ચહસાન આલમમાં, પડયું સુરહું જળાને છે;
જિગરથી જીવતો ના તો, રહી પરવા કરી ના કોઈની !

વફાઈ બેવફાઈની, કદર ના ક્યાંય ભાળી તો;
 દરદ દિલ આ જવાની એ, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 દિવાનાની દિવાનાઈ, ખુદા ઘરની ખરી ખારી;
 જણાઈ રાહ બેતાં તો, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 મને મસ્તાન માલિકે, સનમસુર વાંસળી વાઈ-
 ખરો રસ્તો બતાવ્યો જ્યાં, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 કુચ્યૂ જનાંની ઝાંખીમાં, દીઠો દારયૂ સનમ હાવાં;
 તહીં પેસું પછી તો બસ ! રહી પરવા કશી ના કોઈની !

મનવિહારી.

-૧૪૧-

ખંદગી

મંદિર કયે જધને, અહા ! દિલ ટપકતે કહું ખંદગી ?
 કે, બલા સર્વે ટળે, મમ રૂદન કરતા ચારની ?
 અય ચાર ! એ મુજ ચાર ! હા ! તુજ દર્દના સ્વરૂપે ઉઘા,
 અંબાઈને હું લથડતો, ભૂમિ પરે બેલાન, હા !
 કેવી ઝીણી, અહ ! તારની ઢોરી પરે લટકી રહ્યો
 વદન ઉંચું : ધ્યાન મીઠું : ખેંચાઈને ખેંચી રહ્યો !
 એ તારના ઝણુ ઝણુ સ્વરે, મધુરા રવો ગાયન કરે,
 એ ગાનના અવધાનમાં રત દિલ શું લોટી રહ્યો !
 એ યોગના અહાલેકમાં, એ ભક્તિના મધુપાનમાં,
 ફરતી રહી આલમ બધી : તહીં, બોલ ! શી ખામી રહી ?
 એ ચાર ! અય મુજ ચાર ! તુજ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે બેયાં કહું;
 ને ખંદગી કહું પ્રેમની : પીડા પતે ' મુજ ચાર ' ની.

પરિન્દા.

-૧૪૨-

ન્યામતો શી રીત્યે ચહું ?

હઠી છે દિલ ? યા નહીં ? જાણું નહીં !
 ભરી અગર બેચેની કાં ? જાણું નહીં !
 હરદમ જિગરમાં બાજતું ! સુણું નહીં !
 શું એ હશે ? દિલ પૂછતું ! જાણું નહીં !
 હંકો હશે દરબારનો ? જાણું નહીં !
 આહા ! મગજ બેલાન ! કેં સ્કમજીયું નહીં !
 દિલ તલસતું સિતારી મીઠી સુણવા,-
 યુલયુલ શ્રવણ ફેડી ઉરાડું યા નહીં ?
 હમ બદલ ફાની જગત્ વચ્ચે નડે !
 જગ જલાવી ખાક ચોળું યા નહીં ?
 ગમગીનીમાં ગમખવાર રડતું દિલ, અયે !
 તોડું પિંજર ? ખહાર યા ઉડું નહીં ?
 શી છે મજા અહીં ? ખલ્ક આ ખારે ભરી :
 શુલખારને કાપી દઇ, દોડું નહીં ?
 વદન ખુલ્લું : લાલી ઝળકે : તહીં અહા ! છે શું ભર્યું ?
 ઉત્સુત આંખયે મોહ ધરૂં ત્યાં ? યા નહીં ?
 શું કરૂં ? હું શું કરૂં ? દિલ આ, અહા ! બોલી રહ્યું :
 નયન ફેડી ઝૂકતાં હું ન્યામતો શી રીત્યે ચહું ?

પરિન્દા.

❦

-૧૪૩-

ઉલ્ક

ઉડે વંટોળ આ વાઝો : નલે આલમખ માગે છે :
 ઉછળતાં પૂરનાં મોભાં ફૂદી ફૂદી નાચ નાચે છે !

અહા ! સન્દેશવાહક શું ? “ તમે પણ ઉડતા આવો ! ”
 “ ફરે, હા ! સ્પૂલને ફેંકી, પડે પડ ચીરતા ચાલો ! ”

બધેથી નાહ એવા શું, લપાતા કર્ણમાં આવી ?
 ઉઘે આ ઘોરતાને શું વિછીડે બાથ એવેથી ?

છતાં આ મન્દ તન્દ્રા ક્યાં ? અહો ! એ રમ્ય ગાણું ક્યાં ?
 ફસાયો ફન્દ માયાના : શુભાવી ઉમ્મ નિદ્રામાં ?

બજે ડિંડિમ ત્યાં આઘે : રવો ધ્રુજતા સુણું છું હું !
 મ્હને, હા ! હાક કેા મારે-મ્હને ત્યાં ઉડવા પ્રેરે !

શીતલતાથી થયું કબજે, બદન હાલી શકે, હા ! ના !
 ફકત સુણીને જળી રહેવું ! વિધિ-કૂર-હસ્ત ફાવે જ્યાં !
 ઊંધું છું હું ? શું જાણું છું ? લવન્તો સ્વપ્નમાં આ શું ?
 નકામો હસ્ત આ ફરતો ? ભ્રમિત છું સ્વપ્નમાં શું હું ?

અહો હો ! સ્વપ્નની આલમ, જહીં સ્વપ્ને બધું ફરતું :
 ભલે ! સ્વપ્ને હું ઘેરાયો : અહીં સૌ સ્વપ્નું ! છે સ્વપ્નું !

હવે આ સ્વપ્નને છોડી, બીજે સ્વપ્ને હું આવું છું—
 સુષ્યો છે બોલ ત્હારો મ્હેં-હશે, હા ! લાધવું નવું કે !

ભલે ! હો તે સુખારક હો : ભલે ! નવું તે ચ સ્વપ્નું હો :
 લપી રહું સ્વપ્નસુષ્ટિમાં, અહા ! કેં તત્ત્વ સાચું છે :

વણી રહી દોર આ દષ્ટિ અમરરસનો શું એ સાથે !
 હશે આ કાય લોટ-તી ભૂલેલી ભાન એ પાને !

તરીને સ્વપ્ન કેં આવાં, વટાવી યુગ કેં લાખો !
 અનુભવ પી લઇ જાણું, ધકેલાઇ નવે ધ્યાને !

અહાહા ! એ જ છે કાંઈ ! કહો સત, પ્રેમ કે જ્ઞાન :
 અનામી એ જ છે કાંઈ : વધીશું લેટતાં એને !

-૧૪૪-

સનમના દિદાર

આ ઇશ્ક શું બતાવતો જંગલ નવાં નવાં !
 છે હસ્ત તો ભરપૂર કાંટાથી નવા નવા !
 કાશ્મીરના પહાડો મહીં એનો નહીં પત્તો !
 દેખ્યાં અગર સ્વર્ગો તહીં, ઝોહો ! નવાં નવાં !
 મુશ્કેલીઓ વેઠી ઘણી, પહોંચ્યો જહીં કારે,
 નભરે પડ્યા દરખાન ત્યાં, ઝોહો ! નવા નવા !
 અંદર થવા દાખિલ્, અહો ! જ્યાં રાહ લાધતો,
 દીઠા ખડા, આહા ! તહીં છડીદાર નવા નવા !
 મરી મરીને પહોંચતો દિલદારની ભજમ નશુક,
 તહીં ચશ્મ ચક્કરે ફરે દુશ્મન નવા નવા !
 દેખી મ્હને ચારે ધર્યો ખુરખો શિતાખીથી,
 બોલે:- ' અહો ! હેવાન અહીં આવે નવા નવા !
 બોલી શક્યો ના દાદ યા ફિર્યાદ પણ કશી !
 ઉતર્યો તહીં તો ચારના મિજમાન્ નવા નવા !
 પરદેથી હુકમ થઈ ગયો : સહમજ્યો ન હું કાંઈ !
 આફ્રીન એના બોલ પર હું ચે નવો નવો !
 હયરત હમારી ભેઈ લ્યો ! એમ જ રહ્યો પરદો :
 કુમતર ! હવે લખ્યાં કરો દિવાન્ નવા નવા !

પરિન્દા.

જ

-૧૪૫-

ભીખ

મીઠી છૂરી ત્હારી નજર ફેંકી ગઈ !
 કારી મગર મીઠો કર્યો બા, ઝો સ્નનમ !

અધારીઓ આંખે વળે : બેબાકળો,
બૂલ્યો, ભમૂં કંઈ કર રહમ તૂં, ઓ સનમ !

સુજ પાત્રના વા પ્રોઢતા કાંઈ નથી :
સૌ પાત્રતાનું પાત્ર પૂરૂં તૂં, સનમ !

મુકલેસ ને પાણી, ભિખારી આ જિગર :
દે પાત્રતાનું દાન ચુમી, ઓ સનમ !

તુજ ચશ્મના તેજે હુબે સારી જહાં :
કાં ના હુબૂં એ તેજમાં હૂં તો, સનમ ?

હુબ્યો, તણાયો ને હવે ઘસડાઉં છૂં :
તહારે મુકામે રાખજે તૂં, ઓ સનમ !

મહારૂં જિગર ખુલ્લૂં કરી હુઝૂરે ધરૂં :
ત્યાં રાસ આવી ખેલશે યા ના, સનમ ?

તુજ ખંસરીના નાદની રાહે નમૂં,
નાચૂં : પછી તું આવશે યા ના, સનમ ?

દાવો અગર સરસાઈનો મહારો કશો—
ના છે, અને નહોતો કદી ચે, ઓ સનમ !

સરસાઈ સારી ખલ્કની તૂંમાં ભરી :
તહેને નમૂં હરહમ ઝુકીને, ઓ સનમ !

સારી જહાંની કુલ બદી હૂંમાં ભરી :
શાને મગર કરવું હમારે, ઓ સનમ ?

કિશ્તી છૂટી, માલમ અગર માલેક તૂં :
ના છે ફિકર; દિલ ચ્હાય તે કર, ઓ સનમ !

ખફગી અગર, દિલબર ! કરે તૂં જો નહિ,
માગૂં ફકીરી લીખ : દેશે તૂં, સનમ ?

લ્યાકત નહિ હૂંમાં, મગર લાઝિમ ગણે—
તો ટે કદમ, લીખું કદમ : દે ! ઓ સનમ !

વિષ્ણુ.

-૧૪૬-

ઓ હુસ્ન !

પરવા નહિ કેા દાદ યા ફિરિયાદ ના સૂણે !
 બલિમ જહાંથી કામ હું બેકારને શું છે ?
 દરકારને સૂતી મૂકી બેડી મજલ હમે,
 દરકાર બસ, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા દિલની માગૂં !
 લાખો લખાણો ખલ્કનાં બાળી સફા કરૂં ?
 બેડી અગર ભૂટી રૂઢીની બસ કના કરૂં ?
 બસ દિલ્લગી, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા દિલથી માગૂં !
 તૂં કર હુકૂમ ! કાપી જિગર તુજ પેરમાં ધરૂં !
 માલેકની મીટ્ટી ભભૂતિભર ઉભો ખાકી !
 મંજૂર કર, યા દે રા, તૂં બોલ અય સાકી !
 પરવા નહીં આખિર અગર ઉલટે જહાં આખી !
 રહમત મગર, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા ચશ્મની માગૂં !
 ફાની અગર તોફાની આ ઉલ્કત બધી ફૂંડૂં ?
 ચોમેર ચકડોળે ચહી ચશ્મો અગર ફેડૂં ?
 ભાળૂં, નિહાળૂં યા ભલે કુદરત બધી બોળૂં ?
 લાલી મગર, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા પેરની માગૂં !
 ધારૂં સખૂરી યા કહે સાગર બધો ફહોળૂં ?
 હાંડી પીટૂં ખાને-શરાબે ખલ્કમાં, હા ! હું ?
 તૂં બોલ ! ખવાળી ખલ્કને ખારી ગણી નાંખૂં ?
 ટીપૂં મગર, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા બમનૂં માગૂં !
 આવી હઝારો ગૂંકતાં જિગરો કદમ પાસે !
 ખવાળી બધું ખાલી મગર, ઓ હુસ્ન ! તુજ પાસે !
 ખ્યાલી અવર કોની છીપાવે ખ્યારી, હા ! મ્હારી ?
 ત્હારી શરાબી દિલની, ઓ હુસ્ન ! હું માગૂં !

સૂતો બિછાને હૂં બિમારે-ઇશ્ક, ઓ માલેક !
 બેઠો મગર મીઠો થયો ઘા હીઝૂનો દિલબર !
 ખાતર કરી શકશે હમારી કે તળીઓ શૂં ?
 મરહમ મગર, ઓ હુસ્ન ! હૂં યોસા તણો માગૂં !

વિષ્ણુ.

-૧૪૭-

માશૂક મહારો ખુદા

માશૂકનો જો હાથ પકડી હું કહું એને ખુદા,
 આલમ તણા ધનિસાન ઓ ! એ માનશે દિવાનો ના !
 ખોળી કિતાબો ઇશ્કની, ઉથામતાં પોથાં બધાં,
 હું છું ફકીર એ એકનો ! માશૂક મહારી સાંધ છે !
 એ ઇશ્કના રાહે જતાં, ને બહેનમાં બેઠતાં કંઈ,
 હું છું પૂજારી એકનો ! માશૂક મહારી મૂર્તિ છે !
 ધારી ફકીરી અમીરીને, જો દગ્ધ થઈ દિલે ફરૂં !
 તલમીઝ હું છું આલમે, માશૂક મુશિદ મહારી છે !
 પ્રદ્વાંડનું એ એક તરવ જ પોષતું જે સર્વને,
 ખુવારી કે આબાદી એ ! સહુ છે સમાઈ માશૂકે !
 આ જીવનની કીશ્તી ફેનાનું એ ભલું સુકાન છે !
 નેરંગ દુનિયાનું ભલું ઓજસ્વી એ અસમાન છે !
 અવતાર જેમ એ દેવને છે તો ફરાયઝ જગતમાં !
 માશૂક કેં આશક તણી આલમ મહીં એ છે ખુદા !
 મહારા હૃદયની ભાવનાની પાકદામની ખૂત એ !
 રામ, કૃષ્ણ કહો ખુદા કે કાઈસ્ટ એ માશૂક છે !

સ્નેહી.

-૧૪૮-

હું એકલો !

આ ઇશ્કદરિયાનાં જહીં મોઝં ઉછળતાં ધૂધવે,
 ઝખ્ખે કરી ગરકાબમાં રસખસ થતો હું એકલો !
 ધારી ફકીરી સ્નેહની, માશૂકની દીક્ષા લીધી,
 આહૂતિ આપી દિલની ! તહોયે રહ્યો હું એકલો !
 માલીકની અનિય ઝુંટી, મણુકે પરોવ્યો સ્નેહને;
 મહારી મુસાહબ એ બની ! બેઆરામ તહોયે એકલો !
 મંતવ્ય આખ્યા પ્રેમના : માશૂક એ શિખી નહિ !
 હા ! આહ મારી ! હું પોકારી ! ખેલતો હું એકલો !
 બેઆરામ આવા ઇશ્કમાં રહેવું સડયા ગમતું નથી !
 માલીકના દરબારમાં હું કેમ જાઉં એકલો !
 થાતો પ્રલય બે ઇશ્કનો, દુનિયા જતી એ પ્રલયમાં,
 દરિયે ઝુકાવી કીશતી મહારી, હું ફરીશ ત્યાં એકલો !
 પૃથ્વીથી અસમાન મુઘી સીડી લગાવી સ્નેહની,
 મંતવ્ય બણુતો પ્રેમના, ખોલીશ પડો માલીકના !
 માલીકના દરબારમાં ! ને આલમે ઇનસાનમાં,
 પોકારતો “ મુજ નૂર ઓ ” ફરતો ફરીશ હું એકલો !
 સ્નેહી.

-૧૪૯-

સનમની નિગાહ

નિગાહ તુજની, અરે ! બદમસ્તીમાં હુશિયાર કેવી છે ?
 અમાઈ દિલ ચુરાવાને, કહો ! તૈયાર કેવી છે ?
 અઘાથી ફેરવી ખંજર ગલા પર, તું પછી ફહેતી :
 શહીદે નાઝ ! બતલાવો કે આમાં ધાર કેવી છે ?

જિગર તૂટ્યું રવાના ફાટ્યું જધને દિલ મહીં લાગી
ગઝબનો ઘા કરે ચંચલ, નિગાહે ચાર કેવી છે ?
ઝખહ કરતી અમોને તું, હસીને પૂઝતી પણ તું :
જરા દિલબર ! બતાવોને અહા ! તલવાર કેવી છે
બુલબુલ.

-૧૫૦-

કાફી છે !

કતલ આશકને કરવાને નિગાહ તલવાર કાફી છે :
વિરહના ઝખમને કાળે મહુમ દીદાર કાફી છે !
પરેશાં દિલ દિવાનાને નથી દરકાર જંજીરની :
અમોને કયૂદ કરવાને હૃદયનો તાર કાફી છે !
નથી તરખીહ, નહીં સિઝદા, નહીં મતલબ કિતાબોથી :
તસબ્વર દિલ થયું છે આ, બસ ! એ તકરાર કાફી છે !
પરેશાં ભેધને મુજને, ન કર તું ઝુલ્મ, અય અલિમ !
ધલાળે દર્દ દિલને કાજ ફકત તુજ ખ્યાર કાફી છે !
નથી મુમકીન, અયે દિલબર ! નિયત બદલે જરા મહારી :
ફૂલોલાને બચાવાને, સનમ ! તુજ ખ્યાર કાફી છે !
ન જા તું જાન છોડીને, અરે ! આ ફાની દુનિયામાં :
ઝખહ કરવા મહેને તુજ ખંજરે શુકતાર કાફી છે !

બુલબુલ.

-૧૫૧-

ખિરિમલ્લાહ ! ખિરિમલ છે !

ધૂમીને આવતી તહારી, મદીલી આંખ કાતીલ છે :
કોઈનું સર હથેલીમાં, કોઈનું હાથમાં દિલ છે !

સનમ ! ત્હારો કોઈના હિઝમાં, ખૂંને તમન્ના છે !
 કોઈને બનથી મારે, કોઈની બન સુરિકલ છે !
 ફર્યો ઉલ્કત મહીં તારી, પડયો મોટી સુસીળતમાં :
 દિલે બેતાબ મારાની, દવા મળવી જ સુરિકલ છે !
 અમે મરતા સુરત પર તાહરી ઓ બેરહમ દિલબર !
 ખુદા બલે અમારા પર, તમારી સક્ષી નાજલ છે !
 કોઈની બન રખડાવે, કોઈ ઘાયલ તરફડાવે :
 અદા તારી ખરેખર તેગથી એ તેજ કાતીલ છે !
 જિગર તૂટ્યું, સીનો ફાટ્યો, બદનના આ થયા દુકડા :
 ખરે ! અદાહની કુદરત ! છતાં એ દિલ ગાફિલ છે !
 અજબ છે પ્રેમની રીતો, નથી આગાજ કે અંબમ :
 અજબ રીતે કહે અંબમ, બિસ્મિલ્લાહ ! બિસ્મિલ છે !
 બુલબુલ.

❦

-૧૫૨-

અદાવતમાં મહોબ્બત

નથી ઉલ્કત તમારી પાસ પણ નફત તો છે કે નહીં ?
 મહોબ્બત હો ન હો, દિલબર ! દિલે નખ્બત તો છે કે નહીં ?
 નહીં જો ખ્યારથી તો કોધથી પણ હમ તરફ બેશો ?
 બુકુટી કોધનીમાં બાણની હરકત તો છે કે નહીં ?
 પ્રીતિનાં વાક્ય નહીં સુણીએ; સુણીશું કોધના શબ્દો :
 જખાં તે પણ તમારી બોલની લજ્જત તો છે કે નહીં ?
 ન ત્હારા અન્તરે વાસો કદી વસવા મ્હને દેશે-
 છબિ સુજ અન્તરે ત્હારી રહી તુજવત્ તો છે કે નહીં ?
 ભલે ઇન્કાર ત્હારો હો : ન હો ઇન્કાર તેથી શું ?
 છું ત્હારો, એમ આ કહેનાર સહુ ખલ્કત તો છે કે નહીં ?
 ભલે તું આજ ભરમાઈ હરીફાના ભમાવ્યાથી :
 ભવિષ્યમાં પણ એ ત્હારા વસ્ત્રની હસરત તો છે કે નહીં ?
 રિવાનો.

❦

એકના વિના

“ હમારા લાખ રહનારા ! ગયું શું એકના વિના !
 “ બલાથી જો ગયો તું, તો થયું શું એકના વિના ? ”
 તમારી એ ખુમારી છે : નથી કિમ્મત કંઈ દિલમાં :
 રહ્યું શું એકના વિના ? ગયું શું એકના વિના ?
 ભલે મીઠાં હઝારો હોય પણ ના આંકડો એ એક :
 તો મીઠાં રહ્યાં મીઠાં : રહ્યું શું એકના વિના ?
 લગાવ્યા તાર બહુ સારંગીમાં પણ એક તૂટતાં એ,
 બતાવે સાજ બેસૂરો; ગયું શું એકના વિના ?
 ભલે પગ હાથ હો કે કાન ને મુખ નાસિકા પણ હો :
 ભલે હો અંગ સર્વે, પણ થયું શું એકના વિના ?
 રહ્યું છે એક કંઈ દેવત શરીરમાં, તે ઉપર જીવન :
 ગયું જો એક, ખોખામાં રહ્યું શું એકના વિના ?

દિવાનો.

ઇશકે હકીકી

ઇશકબાઝારના રસ્તા, વિકટ વાંકા નહીં સસ્તા;
 કદાપિ તે નથી હસતા, તથાપિ ત્યાં જુદાઈ છે !
 ખરી ખામોશ શિખવનારી, સનમનું દિલ ચૂસનારી,
 ઝખમ પર ઝેર પૂરનારી તથાપિ ત્યાં મીઠાઈ છે !
 ઉડાડો ચેન ચમન સંગે, બદન ભીનાં રસે રંગે;
 ઝુકાવી શિર સનમ-અંકે, ભરોસે ભેંસ કપાઈ છે !
 ઇશકબાંલ હકીકીની, કરો તો તે ભલે કરજો;
 મગર માથૂક દુનિયાની મજનૂ-લેલી સુકાઈ છે !

જમર લોગી ભૂલીને લાન, ખુચે કંદે પડીને પ્રાણ;
કમળને તે છતાં નહીં સાન, જુઓ ! કેવી ઠગાઈ છે !
જુદાઈ જ્યાં જનમ પામી, અલેદે લેદમાં તાણી;
પછી ક્યાંથી રહે માણી ? અંધારી સુકાઈ છે !
સમજ તેથી શરીરમાં શોધ, ચાલે શ્વાસનો આ ધોધ;
ધરી અંકુશ કર અવરોધ, હકીકી ત્યાં લપાઈ છે !

નવલ-તન.

—૧૫૫—

અમારી ઝોળખાણ

હૃદય પ્રેમી, નહીં બહેમી, અમે તો માગનારાઓ;
ઉઘાડાં દિલ, નહીં ત્યાં સીલ, અમે તો ઇચ્છનારાઓ.
ભરેલો પ્રેમ કુંજે આ, ઉઘાડો છે સદા સ્નેહ;
સદા પાવો અને પીશું, ભરોંસે રહી પીનારાઓ.
હૃદયની ગુપ્ત વાતો જે, કહું લોળા સ્વભાવે તે,
બધા સમજી જે મહારા છે, વિચારોમાં જનારાઓ.
વહે નિર્મળ મધુ વારિ, ખરા સંસ્કારની આરી;
ઝીલી લે જેહની વારી, ખુબીને દૂંઢનારાઓ.
અદેખા, આળસુ, એદી, પડી પરવશ બની કેદી,
નચાવી નાચતા દેખી, અમે તો નાચનારાઓ.
જગતનો મંત્ર આ જૂઠો, ભરું ક્યાંથી કહો મૂઠો ?
અણુ જો આપણો રૂઠો, રડીને તો રહેનારાઓ.
જગતની આરસી આલું, દેખાયે કોણ ત્યાં બહાલું !
ગણી બહાલું પીઉં ખ્યાલું, પ્રીતિને પોષનારાઓ.
ઠરે તળીએ જઈને ઝેર, પડે છૂટું પ્રીતિથી વેર,
જગત કુસંપનાં અંધેર, ઉકરડે ઢાળનારાઓ.
ચગે ચંચળ અમારું ચિત્ત, વિલાસી મોજની જે રીત,
કવિતામાં બતાવી ગીત, ફિકરને ફૂંકનારાઓ.

ભલે ખોદો 'કપટખાડો, સીધો રસ્તો મૂકી આડો,
 ખીબાને બે કદી પાડો, નહીં ત્યાં ફાવનારાઓ.
 પ્રથમ વાવે લણે તેવું, મળે તેવું કરે જેવું;
 નસિબના ખેલમાં એવું, સદા રાજ થનારાઓ.
 બળેલા બાયલા બોલે, ખીબાની આંખથી તોળે;
 ચીરાઈ ચિત્ત જે ચાળે, તેને તો બાળનારાઓ.
 હૃદય મેલાં, કુવાડાથી કરી ચોકખાં ચીરાડાથી,
 સદા જીભના ઝપાટાથી, ઉઘાડાં પાડનારાઓ.

નવલ-તન.

-૧૫૬-

દુખીને દિલાસો

ધરે નહીં ધીર ! ભરે કાં નીર, બાપુડી ?
 હૃદયિયું હીર, જલાવે નીર, બાપુડી !
 અક્ષય આંસુ ન કયમ દહોવું, વૃથા રોવું ?
 નિભાવી લે : બહુ તકદીર, બાપુડી !
 અહા ! કાંતિ સુવાસંતી, હતી ખીલતી :
 સુકાવે કાં ભરીને નીર, બાપુડી ?
 થા તૈયાર, થા હુશિયાર, હૈયાહાર !
 તુંને નિરખી ભરાયે નીર, બાપુડી !
 સુખી હોજે, મગન રહેજે, ગમી હણજે;
 લહી આનન્દને લહો નીર, બાપુડી !

આનન્દ.

વિંધાયેલાને શિક્ષણ

વિંધાયું તો થયું રે શું ? ઠગાયું તો થયું રે શું ?
 અરે દિલ ! કાં થયું બેહાલ ? વિવશ ખાલી બન્યું રે શું ?
 નવાઈ કંઈ નથી એમાં, વફાઈ ના મળે જ્યાં ત્યાં !
 નહીં એ દોષ કોનો એ, વિધિ સૌ ફેરવે એને !
 વૃથા એ આશ રાખી'તી, સરસની તે' બિયાબાને,
 નહીં સમજ્યું એા બોળા તું, પથરમાં પય વસે તે શું ?
 તને ઠરકાર કોની છે ? શો સત્કાર લેવો છે ?
 અનાદારે થયો તો શું ? ઉઠાસી ના બનેલું શું ?
 હિંચા સંસ્કાર લીધા ને વળી સત્સંગ કીધા ને;
 બને શું બહાવરું આણું ! જગત હાંસી કરે તેવું !
 મહાસાની શુર કીધા, વેદાન્તે વિચરનારા;
 રહ્યો તું કેમ માયામાં ? ફસાશે મોહમાં જ્યાં ત્યાં !
 સ્વંજન તે શું ? ધતિર વા શું ? નહીં પ્રભુચી ન શત્રુ કો;
 વિકારીના વિકારો એ ઉઠાવો મંનના સર્વે !
 હવે તું દિલ ખુદાને દે, રહે પર્વા ન કોનીએ :
 જહાં સારી ફરે તોયે ખુદા તહારો સદા સ્થાએ !
 ભૂહી સૌ પ્રીત છોડી દે, પરમ આનન્દ પ્રેમે લે;
 ખુદા તહારો સદા રાજી, અપેક્ષા તો બીજા શાની ?

આનન્દ.

ચાહ્યું કદી નહીં કોઈને જીવ્યું વૃથા તો તો ગયું

જન્મી અંહીં સંસારમાં રે ! શો તમ્હે લ્હાવો લીધો,
નિજ સ્વાર્થ પ્રાપ્તિમાં જ જન્મારાતણો જો વ્યય કીધો ?
શું જીવનનું સાક્ષ્ય સધળું સ્વાર્થમાં આવી રહ્યું ?
ના ! ના ! ભણે સુજ હૃદય આ, “સ્વાર્થી જીવન જોળે ગયું.”

સામર્થ્ય હો, સૌન્દર્ય હો, સમૃદ્ધિ કે સામ્રાજ્ય હો,
બુદ્ધિ, વિદ્યા, કીર્તિ હો,—કે ઇષ્ટસિદ્ધિ સર્વ હો;
ના ! ના ! નહીં કંઈ કામનું પ્રેમે ન જો દિવ્ય જ બન્યું,
પ્રેમ એક જ સર્વ સહુનું—પ્રેમ જાતાં સહુ ગયું.

જો રનેહીને જોઈ સુખી તમ હૃદય સુખમય ના થયું,
જો દેખી દુઃખી અન્યને તમ હૃદય દુઃખે ના દ્રવ્યું;
કદી શબ્દથી, કદી કર્મથી સુખ ના દીધું—દુઃખ ના હર્યું,
શા કામનું જીવ્યું તમ્હારું ?—જીવી જગમાં શું કર્યું ?

કદી પ્રેમથી બોલ્યા નહીં, કદી પ્રેમથી ચાલ્યા નહીં,
કદી પ્રેમમાં ડોલ્યા નહીં, કદી પ્રેમમાં મ્હાલ્યા નહીં,
ધિક્કાર છે તો જીવનને,—એથી વધારે શું કર્યું ?
ચાહ્યું કદી નહીં કોઈને જીવ્યું વૃથા તો તો ગયું.

પ્રેમ સાચી દેવસેવા, પ્રેમ એ ભક્તિ ખરી,
નહીં પ્રેમ સમ પૂજા બીજી, પ્રેમે જ રાચે શ્રી હરિ;
પરમ ધર્મ જ પ્રેમ છે : એ તરવ જો ના અનુભવ્યું,
જન્મ્યું, જીવ્યું કે ભોગવ્યું—સર્વે ખરે ધૂળમાં ગયું.

અન્દ્રશંકર ન. પંડ્યા.

-૧૫૬-

દિલ રનેહીનાં બાળું ન હું

ના ! ના ! પૂછો દિલની દશા, જે હોય તે છોને રહી,
શું કામ લાઈ ! બાળીને હું દુઃખી છું કે છું સુખી ?
સુખદુઃખ મહારા ભાગનાં પ્રારબ્ધના નિયમો રચે,
મિથ્યા ન તે થાયે કદી, તો લાભ શો તમ્હને કહે ?

તહોયે સુખી સુખ માહરું સુખ લાઈ ! બો તમ્હને થતું,
તો તો કથા સુખ સુખની લ્યોને તમોને હું કહું;
પણ દુઃખ જે જે દોહાલાં મનથન કરે આ હૃદયનું,
વૃત્તાન્ત તહોનો તો કદી હું નહીં કહું-ના ! નહીં કહું.

સાચું જ કે “ દુઃખો કહે હોલાય દિલ કે દાઝતું,”
સાચું ન શું “ દુઃખો સહો જીવન તપસ્વી તો થતું ?”
સુખ હૃદયતાપ શમાવવા દિલસોજ શું દિલ હું કહું ?
દાઝું ભલે દુઃખાનલે, દિલ રનેહીનાં બાળું ન હું.

અન્દરશંકર ન. પંડ્યા.

-૧૬૦-

મેમની ફિલસુફી

ઝરણાં ભળે નદીમાં જઇ, નદીઓ તથૈવ સમુદ્રમાં,
સમીરો ભળતા સ્વર્ગના કેં મીઠી ઉમિથી સદા;
ના એકલું કે સૃષ્ટિમાં : સ્વર્ગીય કે કાનૂનથી—
સૌ એક બીજામાં ભળે-તો કેમ હું તુંમાં નહીં ?

ગિરિઓ ચુમે ઉચું બોમ જો ! મોઝાં પરસ્પર લેટતાં,
માફી મળે ના પુષ્પને જો બન્ધુને તરછોડતાં,
સૂર્યકર લેટે ભૂમિ, ચન્દ્રપ્રભા ઉદધિ ધૂમે !
શા કામનાં આ ચુમ્બનો સૌ જો મ્હને તું ના ચુમે ?

અન્દ્રસંકર ન. પંડ્યા.

—૧૬૧—

પ્રહારપણ

અહા ! નાદાન પ્રેમીલા, રમત રસ રંગમાં લીના;
અહા ! શું મસ્ત થૈ રાગે, જડયા શું પ્રેમના ચીલા ?
હતા નાવિક જે રૂડા, ગયા કૈં તે પડે, ગમ ના;
અરે શું છેતરી આલ્યા, અહિં મૂકી હુકમ હકના ?
વળી શી પ્રેમની ઝાળો, અહા, આ દિલ બાળે છે !
પરંતુ તે બળે તો શું, બળે કે, ના, ન સૂઝે છે ! !
અહા ! આવી પ્રુમારી તો, જીવવવી ઝીંદગીભરની !
‘સૂની સૂની બધી આલમ, હકીકત ફેલે જ જીવનની !’
થયો છું પ્રેમમાં ઘેલો, ગણો દુનિયા ગમે તેવો,
ગઈ ભડી બધી દિલની, કહાં પર્વો તણો દાવો ?
જડયાં જંતુ સહુ સ્વાર્થે, લહે ના નિજ વા પરને;
કહો કયાંથી પછી સ્થાપે, હૃદે નિજમાં અનલ હકને.
ગુઝર કર ચાર આંહી તો, હકીકત કાંઈ ના સાચી;
નહીં કંઈ કર જ્યાંહા છે, તહાં આલમ કહીં રાચી ?
રહો ત્યાગી થઈ રાગી, રહો રાગી થઈ ત્યાગી !
અહા એવા વળી લેહો, રહ્યા તે શું સદા વળગી ? !
લેહો ના એક દિલથી તે, રહ્યું કાંઈ વળી લવતું;
વળી કે અન્યને દેખી, તુરત અહવા તહાં આલ્યું.

- અહીં તહિં આમ ભટકીને, બિચાઈ થાકીને બેઠું;
તથાપિ સ્વસ્થ ના થાતું, રહે તે તો સદા ભમતું.
હુદેપટ પ્રેમથી ઘોઈ, મહામસ્તાન જાનીના—
ચરણમાં પ્રીતથી અર્પી, પછીથી શાંત બન, મનવા !
ઉપાધિ સર્વના ત્યાગે, પરમ રસ રંગમાં રાચે;
વ્યથા ભાગે હૃદયની ત્યાં, નિહાળી સર્વમાં નિજને.
વિશ્વવિહારી અનુભ.

—૧૬૨—

ચથાર્થ પ્રેમ

- અજબ છે ઇશ્કનો રસ્તો, ગજબ શા શા કરે તે તો,
બનાવી મસ્ત મસ્તાનો, પછી એ દૂર ના રે'તો—
ના થાતો દૂર એ જરી, કાલકાલ વિકરાલ;
ના અસતી જેને વળી, પ્રેમ રસિક મસ્તાન :
રસેલો પ્રેમ મસ્તાનો, વિયોગી ના, નહિં ચોગી;
સદાએ એક રંગીલો, રહે છે સર્વમાં વ્યાપી.
ભૂર, ભુવર, મહાજન મહિં, તપમાં-સતમાં તું જ,
જળથળ સઘળે તું રહ્યો, સચરાચર રસપુંજ :
ખરે ! રસપુંજ તું સાચો, અનુભવી તાનમાં વાધ્યો;
મળે તુજ માર્ગે બે સીધો, ખલ્યો ના રે' પછી ખાલ્યો.
ના ખાલ્યો ખળી તે શકે, અખિધ અમિત અપાર;
મર્યાદા પણ બળવે, ગોથાં ખાય ગમાર :
ગમારો પ્રેમ ડો'ળીને, ખરી ખૂળી ઉભડે છે;
વળે નિજનું ન કાં ત્યારે, વૃથા સૌને ઉચાટે છે.
કર્તા કંઈ કંઈ તર્કથી, નિજ નિજ પ્રેમ વખાણ;
સ્વાર્થી પ્રેમ બન્યો જ બ્યાં, ના કંઈ પ્રેમ પ્રમાણ.
અરેરે ! પ્રેમના રૂઝ, બગાડે નામને શાને ?
જડે ના બે ખરો તે તો, નકામાં નામ શાનાં કે ?

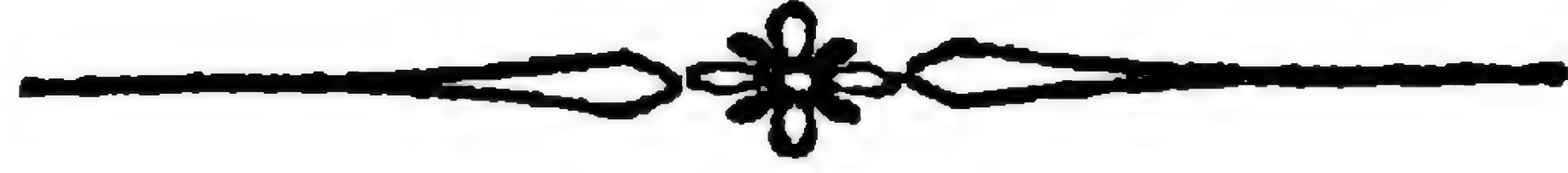
બદલે બહુ બહુ નાંમને, ઘટવા સ્વાર્થતરંગ;
નાટક તોપણ જે જરા, નકિ નો'ય પ્રેમનો પંથ :

વળ્યા જે પંથમાં એના, ગળ્યા વિખવાદ સૌ તેના;
નથી કાળું નથી ગોરું, સદા છે તાનમાં એના.

પ્રેમધૂન ઉઠતીજ જ્યાં, પસરતી અંગોઅંગ;
દેશ-કાલ પણના નડે, અંગ ઉમંગ તરંગ :

એનો એ કાલ આજે છે, એનો એ દેશ આ તે છે :
અને એ પ્રેમ એનો એ : અને તે તો કરી લે છે.

વિશ્વવિહારી અનુજ.

-૧૬૩-

સન્નારીનું રમરણ

અમકે ઘોર ઘને યથા ઝળક ઝળકતી વીજ,
લહાલી ! તારાં અમકતાં તરલ નયન એ રીત;
નયન પ્રીતિ ભર્યા આવાં, નચાવીને નવોઢા તું !—
અહાહા ! શું મૃદુતા એ !—મુદિત કરતી હૃદય મ્હારું;
હૃદય બનતું સુધાસિન્ધુ ત્વરિત વિકાસ પામીને,
મીઠી આનન્દ ઉર્મિ ત્યાં, રસે રમતી નવીન રંગે.

અશ્વ તારાં કદિ ધરી વિમળ કમળનું રૂપ,
કરતાં સૌ પરિતાપનું શમન થતું દુઃખ દૂર.
ઋતુ ગ્રીષ્મે શિતલ વાયુ, શરીર સંતાપને લાગે,
શરીર હલકું ફરી મનનો પીડાકર ભાર ઉતારે,
પ્રસારી સ્ફૂર્તિ તનમનમાં દિયે સંસ્કાર પટ રૂડા,
રૂચિર મુગ્ધા નજર તારી અસરને ભાવ કરતી આ.

લોચન લલિત વિલોકતાં, ચઢતો અંગ સુરંગ,
દૃષ્ટિ પડતાં પલકમાં ધસતું મળવા મન;

ઉછાળા મારતા મનના ઉમળકે હું તને મળતો,
વિવિધ વિલાસ નિર્ઝરમાં, અલૌકિક સૌખ્યથી નહાતો;
ગઈ તું હા ! અહા ! ગઈ તું, ગયું સુખ સર્વ તે, બાળા !
નહિ ભૂલું, નહિ ભૂલું, આર્ય સુગુણ ગુણ તારા.

નિર્ગુણ.

—૧૬૪—

કરું છું હું રમરણ તહાઈ.

મીઠી મન મોહિની ! તહાઈ રમરણ મધુરું, ન વિસરાયે,
હૃદય મહાઈ, દિવસ રજની, પ્રીતિ, તારાથી ઉભરાયે;

તુજ, મુજમાં, અન્તર રહું, યોજન કંઈક હજાર,
કાન્તા ! મુજ પ્રીતિનયનથી, તું નહિ દૂર લગાર;

જગત્ કેરા વિલાસોમાં; વિવિધ કોલાહલે કલેશે,
અગમ્યાન્તર ઉલ્લંઘીને, પ્રીતિ તારી હૃદય જો દે.

ચન્દ્ર સહસ્ર સ્મિતો વડે, રમે રસાથી વિલાસ,
હસે હસાવે અવનીને, સ્થલ સ્થલ ભરે પ્રકાશ;

રસિક સુરમ્ય રજની આ, વિલોકું ત્યાં નજર આવે,
અતુલ તુજ ચન્દ્રમુખ હસતું, લીલા તે સર્વ વિસરાવે.

સુન્દર, મધુર સુકંઠથી, દ્રવતાં વિવિધ સુગાન,
શ્રવણ પડે હીલે નહિ, હૃદય તાર ક્ષણવાર;

મધુર તુજ સંગીતે, સ્મિતમાં, વશ્યું છે આ હૃદય મહાઈ,
નહિ દૂર તું, નથી વિસર્યો, કઈ છું હું રમરણ તહાઈ.

નિર્ગુણ.

દુનિયાડૂપી દરબાર

દુનિયાડૂપી દરબારમાં દરબારનો દરબાર છું !
 દરકાર નથી દરવાનની ! પરવા ન પહેરેગીરની !
 દરકારમાં દરકાર છે દિલદારના દેદારની !
 ઘરબારમાં ઘેલો નથી ! પરિવારમાં ન પડેલું !
 પરવા કંઈ છું પ્રભુ તણી ! પ્રભુલ તણો પરિવાર છું !
 મમતા નથી માયા તણી ! ગમતાં ન મીઠાં ગાયનો !
 ગુણગાનમાં ગુલતાન છું ! સરકારનો સરકાર છું !
 ડરવું ભવાની રહું નથી ! મરવું ગમે મસ્તાઈમાં !
 પડવું નથી પરતાઈને ! શૂરવીરનો સરદાર છું !

ભવાની.

દુનિયાડૂપી દરિયો

દુનિયાડૂપી દરિયા વિષે હું દીન કેરો દીન છું !
 મનમાંહી મેલ મળે નહીં, મગડૂરી તો નથી મૂળગી !
 મતિવાન માનવી હોય તેની પાસ હું મતિહીન છું !
 લવલેશ લાલચ તો નથી ! લાચારી તો કરવી નથી !
 રસિયો નથી ! રાગી નથી ! રતિદાનમાં રતિહીન છું !
 અભિમાન અંતરમાં નથી ! આશા રહી નથી અંતરે !
 માયા તણા મ્હોટા મગરમચ્છો વિષે હું મીન છું !
 ડરવું નથી આ દેહના, ડગવા થકી દિલગીરીથી !
 ભય લેશ નાહીં ભવાનીને, આ દેહથી તો બિન્ન છું !

ભવાની.

-૧૬૭-

હાફિઝ

હિલકે બરાબર ખ્યારી મહબ્બતને પિછાની આપની;
અમ આંખડી બતલાવતી મૂર્તિ મઝાની આપની.

ઇચ્છા ન રાખી મેં કહિયે એઉ દુનીયાની જરા;
ગરદન હબાઈ-ચાર નીચે મહેરબાની આપની.

કમલ કેરો લાલચુ તું હું બન્યો આશૂકનો;
છે ભાર ઉર્ડકા ઉપર રીતિ પ્રમાણી આપની.

વક્ષ મજનુનો ગયો વારી હમારી આવી છે;
હરેકને દિન પાંચની બક્ષિસ પુરાની આપની.

પાક સ્થાને હું રહું જ્યાં ઇજત કેરા કોટની;
નિત્યે પવન દહેરી કરે દરવાની બની આપની.

આશક થવાને મૂઠક બહોળો ને ખૂણો આનંદનો;
જે જે મજનુ તે તે બધું છે મહેરબાની આપની.

શું ફિકર દિલ માહફ આશૂકમાં તહીન બે;
રે ! ચાહીએ કેવળ સલામત ઝિન્દગાની આપની.

કરીએ નઝર નવ અન્ય પર આશૂકની મૂર્તિ વિના;
અમ અશમ કેરા કોણમાં બેઠક મઝાની આપની.

પાલવ કહિ મેલો બન્યો તો તે મહીં સુકશાન શું;
પ્રતીતિ રૂપે દુનીયા બધી નિહોંપતાની આપની.

હરેક તાબું કુલકું શૃંગાર બગીચાનો બને;
ને રંગ અને ખુશબો બુચો એ છે નિશાની આપની.

હાફિઝની ઝાહેર કર માં બાદશાની ગરીબાઈ બે;
મસ્તાનના દિલકોષમાં મહબ્બત દિવાની આપની.

દી. બી. કંથારીઆ.

-૧૬૮-

‘ માશૂકના સુલતાન ! રહમ આ અમો ગરીબ પરદેશીની, ’
 ‘ તૃષ્ણામાં ’ કહે ‘ શુભ થઈ છે રાહ સુફલિસ પરદેશીની ? ’
 ‘ બેશ ઘડીબાર ’ કહેતામાં તો ચહે માફ પરદેશીની,
 નાબુક દિલડાને ઠરકાર શી અમો પીડા પરદેશીની ?
 પાદશાહી ખીસ્તર પર લેટે માશૂકને પરવા શેની ?
 સખ પથર સમ કંટકમય ગર સેજ બને પરદેશીની.
 ઝુલ્ફ ફંદમાં પડી ઝિન્દગી કંઈ ગરીબ પરદેશીની,
 ગોર ગાલ પર સ્યામ તિલ એ ખરી મઝા પરદેશીની.
 આકૃતિ તવ સુખડાની અલૌકિક ચઢાવે રતિ પરદેશીની,
 ચિત્રાલયમાં એ આકૃતિ નવ નજર ખુદાર પરદેશીની.
 શશી સમ સુખ પર છાય મહિરા પડે નજર પરદેશીની,
 શ્વેત શેવતિ પર પડે જ્યમ અરધવાન પરદેશીની.
 સ્યામ ઝુલ્ફવાળી તું સંધ્યા અમો ગરીબ પરદેશીની,
 પ્રભાતમાં જોજો ગમગીન ના કરે ગરજ પરદેશીની.
 હૃદયચન્દ્રમાં ગાલ ગુલાબી બુવે આંખ પરદેશીની,
 નહીં તો ઘાયલ થકીત થશે રે દશા અમો પરદેશીની.
 વિસ્મયચુકત બની હાલત હાફેઝ ગરીબ પરદેશીની,
 શું નવાઈ મસ્તાન દશા જો છિન્ન લિન્ન પરદેશીની.

ડી. બી. કંથારીઆ.

-૧૬૯-

માશૂકની ગમગીનીમાં દિલડું બધું સળગી ગયું;
 ને ઘર મહીં એ આગ લાગી ઝુંપડું સળગી ગયું.
 દિલબર તણી બૂદાઈથી દિલડું બધું પીગળી ગયું;
 ને આગ મહુબતની મહીં દિલ કુમળું સળગી ગયું.

તવ બુદ્ધિની ઝંઝીરમાં પકડાય જે દિલ, અયે પરી;
 પરેશાનીમાં સુજ દિલ દિવાના પર નર્યું સળગી ગયું.
 બળતું જિગર તું જોઈ લે અમ આંસુ કેરી આગથી;
 રાતે મહુબ્બત ખ્યાલમાં રે! પતંગીઈ સળગી ગયું.
 અમ જિગરનું ખ્યાલું કુટયું રે! જિગર કેરી આગથી;
 મહિરા સુરાહી માપ વિષ્ણુ ત્યમ દિલડું સળગી ગયું.
 વાત કરવે શું વળે અમ અશમ પુતળી ખેંચી લે;
 કંથા પૂરા અહેશાનમાં દિલડું બધું સળગી ગયું.
 જેથી જિગર દાઝયું હમારું દોસ્તી તે નાહર નહીં;
 જ્યાં જ્યાં વળી પાગલ બનું દિલ પારકું સળગી ગયું.
 શરાબ અમથી લેઈ લે કંથા અમારા મજૂબની;
 મહિરા તણી આતીશથી ઘર તર્કનું સળગી ગયું.
 મસ્તાન ગાપ્યાં છાડ પી હાફેઝ મહિરા એકદમ;
 ગાપ્યાં મહીં ગઈ રાત્રિ એ નૂર જીવનનું સળગી ગયું.

દી. બી. કંથારીઆ.

-૧૭૦-

સ્વર્ગ કેરો બાગ એ એકાંત મઢી દરવેશની;
 વૈભવ તણું છે મૂલ ખીદમતની મહીં દરવેશની.
 સંન્યાસની થાપણુ અજબ છે ને તલસમાતે ભરી,
 એ લેહની ચાવી નઝર મીઠી મહીં દરવેશની.
 સ્વર્ગના મહેલાતની રીઝવાન રખવાળી કરે;
 ત્યાં કર નઝરમાં વાટિકા એ સ્હેલની દરવેશની.
 જેના કિરણથી શુષ્ક મિશ્રણનું જીવે સોનું બને,
 કેવો અજબ એ કિમિયો મજલિસ મહીં દરવેશની.
 પ્રશસ્ત સૂરજ ક્યાં ધરે છે તાજ નિજ પરતાપનો,
 એ પરતાપનો સૌ તાપ છે વિભૂતિ મહીં દરવેશની.

ઐશ્વર્ય, જેના નાશથી દિલકું કદિયે ના બળે,
 સાંભળ વગર પૂછ્યે કહું પૂછ બધી દરવેશની.
 ખુશરૂ જરૂરીને કુવા-કીખલા તણો દેનાર છે,
 એનો સખબ ખીદમત રૂપી વિભૂતિ મહી દરવેશની.
 જહાન કેરા શહનશાહ શોષે પ્રતિમા અહીં તહીં,
 પ્રતિબંધ કેરો આયનો છે હાજરી દરવેશની.
 અય તવંગર ! શા ઉપર તું આવડો મગરૂર છે ?
 દોલત અને તવ ઝિન્દગી આશિષ મહી દરવેશની.
 કાફરનો ભંડાર ઉડો જાય હજુએ જૂ મહી,
 તેં પશુ કદી વાંચ્યું હશે એ રીસ હતી દરવેશની.
 ગૂલામ હું આસેફનો મુજ મરતબો હકુમત મહી,
 એની સુરત સરદારની ખસલત બધી દરવેશની.
 હાફેઝ ! અહબસર અહીં રહો સુલ્તાન ને મસ્તાન સૈા,
 ખીદમત ઉઠાવે હોંશથી વિભૂતિ તણી દરવેશની.

ટી. બી. કંથારીઆ.

—૧૭૧—

ઝાહીદ ! ઢાંગી ! માહિતી અમ હાલની જરીયે નહીં,
 હકમાં કહે તેમાં જગો ધિછારની જરીયે નહીં.
 રસ્તા મહીની આફતો હિતની હમેશાં પંથિને,
 સરીયામ રસ્તે દિલ સમજ જૂલામણી જરીયે નહીં.
 ખ્યાદુ ચલાવી જોઈ કે અમ રમત કંઈ બાબુ વળે,
 મસ્તાનની શત્રંજમાં શહ શાહની જરીયે નહીં.
 શાની બેપરવાઈ આ બલવાન પથ શાનો ખુદા,
 અમ અખમ છૂપા-શકિતયે નિઃઆસની જરીએ નહીં.
 ભવ્ય ને ત્હીસી વળી ચિત્રેલ છત છે શાની આ ?
 પંડિત પશુ આપે સમજ એ લેહની જરીએ નહીં.

કહિએ કહો ન' હિસાબના હાકેમ અમ દરબારનો,
ને ખ્યારલીલામાં નિશાની ખ્યારની જરીએ નહીં.

ખ્યારના ચાહનારને આવો કહો કે બચો રે,
જરૂરત અહીં અધ્યક્ષ કે દરવાનની જરીએ નહીં.

મેડાલ કદ ને બદમુરત નાલાયકી ના છે સખબ,
તવ ઇંજિતનો લેખાસ કદરૂપને કમી જરીએ નહીં.

અમ મજબના લોકલું છે કામ મયખાને જહું,
અન્ય પંથીને ખબર એ રાહની જરીએ નહીં.

શુલામ હું સુરથદ તણે જેની કૃપા છે નિત્યની,
ગરબ-ઝાહેદ ચેખની કહિ છે કહિ જરીએ નહીં.

હાફેઝ તો મેસે ન પદ પર ઉચ્ચ કિસ્મતથી કહિ,
મસ્તાનને દરકાર વૈભવ માનની જરીએ નહીં.

દી. બી. કંથારીઆ.

❦

-૧૭૨-

હમારો ભેખ

નહિ કાળાં, નહિ ભગવાં, નહિ ઝોળી, નહિ કદની;
નહિ માલા, નહિ તસ્વી, હમારો ભેખ ન્યારો છે.

હમારાં શાસ્ત્ર છે બુદ્ધાં, હમારા મંત્ર છે બુદ્ધા,
મથુના પ્રેમની પોથી, હમારો વેદ ન્યારો છે.

ખધી આલમ હસે હમને, ભલે નિન્દે, લટે તોચે;
હમારો બાન દેવામાં, હમારો યાંગ ન્યારો છે.

દયા, ક્ષમા, ક્ષમા, સેવા, હમારા મંત્ર એ ચારે,
ગબવીશું ખુણે ખુણે, અહાલેક એ હમારા છે.

રહ્યાં અસ્થિજ દુનિયામાં, બધું ચેતન ગરૂં ઉડી,
તે અસ્થિને જગાવામાં, હમારો ઇશ્મ ન્યારો છે.

મથુને રંગ રંગાઇ, ધર્મો છે કેસરી વાઘા,
 ઝુકાબ્યું શિર તો મરવું, હસારા જંગ જૂઠા છે.

હમારા બેઠ ને ઈજલ, હમારાં મંદિરો, મસ્જિદ,
 હમારા યાગને યજ્ઞો, હમારૂં સર્વ જૂઠું છે.

હમારી ખાકની ઝુઠી, ઉડાવીશું બધે યોગમ,
 હમારે રંગ રંગીશું, હમારો જો જ દાવો છે.

નર્મદાશંકર ખાલાશંકર.

-૧૭૩-

યુદ્ધગીત

પિતાની ફાજના સામા સિપાઇ,
 પિતાના જંગ માંડે ઝૂઝનારા !

હમે ના મૃત્યુની પરવા કરીશું;
 પિતાના જંગમાં ગરદન ધરીશું.

બધી આલમ ભલે મેદાન આવે;
 પિતાની ઢાલ છે માથે હમારે.

અપત્યો સ્વાર્થનાં જડમૂળ શોધી,
 હણીશું હાક સ્વામીની વગાડી.

હમે તો જંગમાં બલમ બનીશું;
 પિતાના શત્રુના બેહાલ કરીશું.

હમે રહીશું અડગ વટોળ માંડે;
 પિતાના વાવટાની છાંય હેઠે.

હમાને શત્રુ ના કોઇ ડરાવે;
 હમારી હાકથી સેતાન ત્રાસે.

હમે તો રનેહની પડઘમ બબલી;
 હમે સમશેર સત્યોની ઉગામી,

મનવીશું બધી આલમ પ્રતાપે;
હમારો માર્ગ ના કોઈ વિરોધે.
હમે તો સબ્ય સવામીતું છતીશું;
અગર જંગે હમારો જાન હંધશું.

તર્જાસાંકર બાલાસાંકર.

-૧૭૪-

પ્રેમવ્યાધિ

હૃદથી હઝોરાન છું હું,
જખમ કારી દિલ મહિં;
આવશે ના તું તળીબ !
મુજ જાન તો રહેશે નહિં
દીઠો હતો કહે, ભાઈ ! તે,
કો બાજ ઉડતો તર્ફ આ ?
પિચ્છ કાળાં, તેજ આંખો,
દિલનો દુકડો મ્હેં મહિં.
થોભાવજે, થોભાવજે,
એ માલ મારો હું ધણી;
ઈસ્કના લહુથી છું રંગીન,
ઈસ્કની મય રગ મહિં.

હાથ મહમ્મદ બહારખિયા સિવશ.

-૧૭૫-

આલોક !

હમે તો જઈ ગમવીશું બધી આલમ-
ખુદાના નામના જ્યાં ત્યાં કરી આલોક !

કદી રેણું, કદી હસણું, કદી ગાણું—
 અહીંની બેવફાઈને કરી આલેક !
 શરાબે ઇસ્કનાં ખ્યાલાં પીતા ટાળી—
 પિવાડીશું ત્રીઠી મુધા કરી આલેક !
 તણ હઈ જહાંગીરી ભૂઠી, ફકીરીમાં—
 બુદાશું દિલ લગાડીશું કરી આલેક !
 દિવાની દુનિયાની આ ઘડી બેની—
 મુણી લેશું, રહી દરબાર કરી આલેક !
 ચહે દિલ ત્યાં લઈ નિશાન ને ડંકા—
 અડીંગા જઈ મચાવીશું કરી આલેક !
 મચાવી ધૂન ને મસ્ત થઈ રહેશું—
 સદા ઉસ્તાદની સાથે કરી આલેક !

મહેતા.

❦

-૧૭૬-

ખિન્ન હૃદય

દિલદારી તુંથી ના કહર, ગમખવારી તુંથી ના, સનમ !
 ના પકવ રાહે ઇસ્કમાં, કહેતા મહેને બહુધા, સનમ !
 દાગ દિલમાં ઇસ્કઆતશ, સર્વદા જ્યોતિ, સનમ !
 માંદગી ના બાણતા, લાવે હકીમે સહુ, સનમ !
 ચારી બેઝારી મહીં, પડીઓ ખબર કોને, સનમ ?
 જવરતમ છે બાણે સહુ, કહેતા દવા કરવા, સનમ !
 વેદ સહુ નાદાન, દોસ્તો ફર્કથી અંધા, સનમ !
 દિલના દરદનું દારૂ, દિલદારી હમેશાં તું, સનમ !
 ગમખવારીની ખવારી મહીં રાચેત હું રહે છું, સનમ !
 ના બાણીયું મહેં કંઈ પ્રથમથી, ઇસ્કમાં કંટક, સનમ !
 બે બાણતો મહબૂબ બેદિલ, દિલ ન દેતો હું, સનમ !
 દિલદાર થા ના બેરહમ, મમ બનેબાન કરે કરમ !

કરમથી કર રકમ નામે મહરમાં તું, ઓ સનમ !
 થાંપા મહીથી વજૂ ધા, બેવાય ના હુંથી, સનમ !
 તુજ વદન બાગે ઝૂલે, ટળવળું લેવા, સનમ !
 બહુ દુઃખથી હું ગૂરતો, ના હાથ આવે, ઓ સનમ !
 તુજ ગુલ્ફની આ બાળમાં, દાણો ખતાવે તું, સનમ !
 આકર્ષવા નખરાં કરે, શિકારી તું નિર્દય, સનમ !
 સહુ પક્ષીઓ નિજ પિંજરેથી, છૂટવા મથતાં, સનમ !
 હું છું અલૌકિક પક્ષી, સાદર ના કદી આવું, સનમ !
 શહરમાં ફેરવ નિદ્રા પૂર આવશે રાત્રિ, સનમ !
 બહુ ભરી બેઝારીથી આજે, સિન્ધુ ઉછળશે, સનમ !
 હેરત મહીં ગરકાબ સહુ, ઉદધિ ઘટ ઘન ઉત્પત્તિ,
 બાણુતા નાદાન કે નહીં, તું સખબ સહુ છે, સનમ !
 ઉદધિ છલક છલકાઈ, રે ! અશ્રુ સખબ ધરકે સનમ !
 મમ હગ્ધ દિલના ધૂમ્રથી ઘનઘોર બાંધે, તું સનમ !

અસાદિર.

—૧૭૭—

રનેહનાં ઝરણાં કેમ સૂકાણાં ?

અચાનક આમ આ શાથી સૂકાણાં રનેહનાં ઝરણાં ?
 પીનારાં પ્રેમનાં વારિ તૃપિત આતુર એ હરણાં !
 મૃદુ ને નીલ આરામાં સુશોભિત આ કિનારામાં,
 વસેલાં એ બિચારાનાં સૂકાશે ફર્સનાં તરણાં !
 ગિરિ પર ખીણ કે રણમાં વસેલાં એ સદા વનમાં,
 નથી સહવાસી એ જનનાં બિચારાં ક્યાં જશે હરણાં ?

સરિતાનીર સૂકાણી નહીં નિજ સ્થાન મૂકાણાં,
તૃપાથી કંઠ ફેંધાણા, ફરે બ્યાકુલ રાંકલડાં !

નિરન્તર નીર દેનારાં દુઃખી આ પ્રેમ પીનારાં :
સૂકાણાં કેમ હત્યારાં હૃદયપાપાણુ રે ઝરણાં ?

બાલહરિજી.

— ❦ —

—૧૭૮—

પ્રેમસાગરનાં ચૌદ રત્નો

મર્યાદાં પ્રેમસાગરમાં, પડયાં રત્નો નજર તેમાં,
લઈ ગઈ તે સ્નનમ સરવે, ન દીધો ભાગ કંઈતેમાં.

પડે પલકાર આંખોના, જે લેહે દિલ આશકતું;
કમળવાસી ચપળ લક્ષ્મી, રહી છે બાણુ તું તેમાં.

વળી જે આંખની કીકી, મનોહર જ્યોતિ પૂરણુ તે;
મંથ્રિ કૌસ્તુભ બાણું હું, નહિ કંઈ ફેર છે તેમાં.

બુદ્ધ્યો હું ભાન સૌ આજે, સુગંધી તુજ બદનની લઈ;
રહ્યાં છુપાઈ દેવી પુષ્પ, પારિજાત સહુ તેમાં.

ગુલાબી ગાલને ચુમતાં, બન્યો હું મસ્ત બુદ્ધ્યો ભાન;
શરાબી જામ તે મધુરો, લપાઈ છે સુરા તેમાં.

મધુરો રોગ બાણુ તું, દવા તેની પિછાને તું;
હમારો પ્રેમીનો ધનવંતરિ, વેદ તું જ આ જગમાં.

રંગીલું સુખડું તારૂં, હરે જે દીલડું માફે;
હું તો બાણું રહ્યો છુપાઈ, ને છે ચંદ્રમા તેમાં.

શું દેશે કામધેનુ જે, કૃપા તારી મને દેશે,
રહી છે કામધેનુ તે, કૃપા તારી જે છે તેમાં,

લચકતી ચાલ તારી જે, રહી છે આંખમાં ખટકી;
રહ્યો છે ઈન્દ્રનો હાથી, બુલ્લી નિજ ચાલને તેમાં.

વળી જે અપ્સરા કહે છે, રહી છે સ્વર્ગની માંહિ;
સહુ ખોટું ! હમારી અપ્સરા, તો તું જ આ જગમાં.

ઝીલે છે આશકો પ્રેમે, લઈ આલિંગને, પ્યારી !
મીઠા અધરોડનું જે પાન, અમૃત બાણું હું તેમાં.

રહ્યો આ કંઠ જે મધુરો, હરે છે માન કેકીતું;
ગળું તે બાણ, ઓ દિલબર, રહ્યો છે શંખ તો જેમાં.

કટાક્ષો જે મધુર તારાં, હણે છે દિલ સહુ જનતું;
ધનુષ સારંગ આવીને, રહ્યું છુપાઈ છે તેમાં.

વળી ઉચ્ચેશ્રવા ઘોડો, કરે સુસાફરી મોટી;
કહ્યું કે તુજમાં તે છે, પુછ્યું ફરહાદને કેમાં.

કદિ જે મહેર તારી હો, ભર્યો રત્નો સહુ આ છે;
દિવાના જે ખફા થાતો, રહ્યું એક ઝેર છે તેમાં.

પ્રેમજી.

—૧૭૯—

સનમને સંદેશો

અખીરશ હાલ સુતો છું, ન કોઈ છે કને સુસ્ત્રીફ
ન કોઈ આવતું પુછવા, પડયો છું આસીયાં માફિક.

સનમના મોકલેલા કંઈ, હકીમો લાખ આવે પણ;
જઈ હાલત બતાવે ના, ન બાણે દર્દ દીલે મન.

કદમ પડતા સનમના ‘ન્યાં,’ સુણાવું રાગ બેસી ‘ત્યાં.’
સુસાફિર પાસ રોઉ ‘ત્યાં,’ સુણે નહીં કોઈ ‘ન્યાં-દ્યાં-ત્યાં.’

ઈનાયત આટલી કરવા, વિનવતો પંચ ભૂતોને;
જગતનાં પ્રાણી માત્રોને, શુદ્ધ, સાગર, તફ્તોને.

ફરિશ્તાઓ અહીં આવો, હવાઓ પણ મળી બંઓ;
અરે ! ભ્રમાશ દિલના લફઝ, ટુકડા સાથ લઈ બાઓ.

- ખનો કાસદ અગર બહાલા, સનમને ફક્ત એ કહેવું;
 “ સહુ” છે મેં ઘણુંએ કંઈ, હવે બાકી નથી રહેવું.”
- “ નથી તાકત અસમમાં કે, ઉઠીને હું કફ તહરીર;
 “ સીવા’યક બીખ’ની મારી, હવે બાકી ન કો તદખીર.
- “ જરા દમ બાકી છે અલિમ, નઝર કરવી તુને લાલિમ;
 “ નહીં કોઈ મર્ઝનો મારા, મળે અહવાલનો રાકીમ.
- “ હબારો હીકમતો કરતાં, ફરી દીદાર નહીં દેખે;
 “ નહીં મળશે તુંને પત્તા, ફરીશ ગર ભેગીના વેશે.
- “ હબારો ચોલીઆ રખડે, ન આવે સુજને ચાકીન;
 “ મરઝ છે નઝ શુમાનો, ન કો ખીલું ગણું હાકીમ.
- “ નથી કાગજ, નથી ફ્યાહી, ન પાસે છે વીગર શાહી;
 “ ન ફ્રેયાઝ તું સીવા કોઈ, ન કો તે બીખ દે ક્યાંહી.
- “ હકીમ પણ તું સનમ પણ તું, અગર પણ તું અસમ પણ તું;
 “ મરઝ પણ તું દવા પણ તું, સખી પણ તું બખીલ પણ તું.
- “ અગર કાસદ થયા વહાલાં સનમને એટલું કહેજે;
 “ અગર લડકયું અસમ ફડકયું, હવે પણ આંખ ખોલી જો.
- “ અખીરશ ફક્ત કહેજે કે, ‘મરીઝ ચફમે સુકયાં આંસુ’
 “ પછી શું એ જનાઝા પર, કરીશ તું ખેરીને આંસુ ?

ઉત્કૃષ્ટ.

❦

-૧૮૦-

હું તો છું પ્યારનો દર્દી

મહને બદનામ નહીં કરશે ! હું તો છું પ્યારનો દર્દી !
 દીધો મ્હે પ્રેમ આ દિલથી ! થયો દિલદારનો દર્દી !
 વફ્યો જે ચિત વિશે પ્યારો, ખસે નહીં લેશ આ મનથી !
 નિહાળું એ જ સુરતને ! રસિક આકારનો દર્દી !

બળે આ દેહ અગ્નિમાં, ફના દુનિયા તબું તહપિ;
અરે! આ સૂક્ષ્મ દેહેથી, હું પ્રેમવિહારનો હર્દી !
અરે! તે પ્રેમની તલવારથી ઘાયલ થયો હું હું !
બન્યો હું વેદનામાં મસ્ત, એ જ બહારનો હર્દી !
નથી ભય રાખતો તનમાં, થયો હું મસ્ત આ અંગે!
રંગાયો રંગમાં હર્ષદ ! સદા સુવિચારનો હર્દી !

હર્ષદ.

-૧૮૧-

ખિયારાં હૈયાંને

સુખે સૂજો ! સુખે સૂજો ! ખિયારાં કુમળાં હૈયાં !
નથી ને એ નહીં થાશે તહમારી, બાપડાં ભોળાં !
હનોને રાત્રિયો ભરો, સમય સારો પુરો થાશે;
ધરે જે વ્યર્થ આશાઓ, નકામું તે દુઃખી થાશે.
અરે ! તું મૂર્ખ થાજે ના ! પ્રિયાનું નામ દેજે મા !
નિરન્તર અગ્નિની જ્વાળે બળે તોયે ન કે'જે 'હા !'
નહીં રહેવાય એવાં જે, દુઃખો તે સર્વદા રહેજે !
છુપાં દુઃખો પ્રભુને તું, અવર કોને નહીં કે'જે !

મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે.

-૧૮૨-

દિલદર્દ

ઝુનાસિબ છે હવે ધૂપું રહી દિલદર્દને રહેવું,
કશું એ દિલનું શાને કહેવા કોઇને બલું ?
સહુ હું કે' સુખે આજે, રહું આજે અમીષારે,
કહું મીઠું થયું તો એ અમર લહાણું રહું મ્હારે !

હતી ખારાશ તે વારે દીધી તાલીમ તકદિરે,
 મગર, તે દિ હતી મિટ્ટી વહેતી આંસુની ધારે !
 થતા પલટા જહાંમાં આ, થયો પલટો દિલે કેં આ;
 નવું બૂનું કંઈ થાતાં ગઈ ખારાશ પલટામાં !
 હવે દિલદર્દ છે બુહું, નવું, તાબું અને મોંઘું,
 મીનોઈ આ મીઠાશે શી મગર ખારાશ ? ના બાણું.
 અહો ! દિલદર્દનું તો છે સદા ઈશ્કે ઉચું લ્હાણું,
 હમેશાં એ ખુદાઈમાં મઝા લેતાં ખપી બાવું !
 બધું સૂનું, બધું ફીકું ! કશું ચે ચેન ના હેણું,
 મઝા સૌ એ દિદારે ને મઝા આ દર્દમાં પેણું !
 મ્હને જડતા બધી ભાસે ક્રિયાઓમાં, હુંમાં, સૌમાં,
 વિના ખુલખુલ ગવૈયાનાં ગમે ગાનો મ્હને ના ના !
 ફરૂં હરગીઝ ચક્કીમાં, છતાં એ ભાન ના, કે ના;
 તપું છું આ નશે તો ચે ન બાણું આગ છે એ ક્યાં ?
 બધું દિલદર્દમાં ડૂબું ! રહું છે ફક્ત રોવાનું;
 ડૂબે બેલાનનું ભાને અને તાને બિમારીનું !
 છતાં, પીને નવું મીઠું, ભર્યું દિલદર્દનું ખાણું;
 શારાખીમાં હવે આજે અજબ કે રોવું ને ગાવું !

કુન્જ.

-૧૮૩-

હૃદયને છે રીખાવાનું

રડી રડી આંસુડાં ખૂટયાં ! સદા ચે છે છતાં રોવું !
 નસીબે આ લખાવેલું-હૃદયને છે રીખાવાનું !
 ઉજે આનન્દના તારા : ખરી ભતાં વહે ધારા !
 ધરી આકાશમાં આશા-હૃદયને છે રીખાવાનું !

દિલે અંધાય કિલ્લા કેં : દિવાલો તૂટતી તેની !
જતાં ઉડી મીઠી આશા-હૃદયને છે રીખાવાનું !
અહો ! જે ભાસતું પાસે નકી મૃગતૃષ્ણિકા તે છે !
જતાં પાસે ફરે નહાસે ! અરેરે ! છે રીખાવાનું !
બધે વરસાદ આવે છે : અને તૃપ્તિ થતી સૌને :
તૃપાથી તો ય ચાતકના હૃદયને છે રીખાવાનું !
અરેરે ! છે રીખાવાનું ! છતાં મોંઘું સદા સ્હેલું :
મગર, આ ખાલી છે હેયું ! નીચાવી એ છતાં રાવું.

કુબ્જ.

-૧૮૪-

સૂતું વેરાનમાં મૂરદું ?

અરેરે ! એકલું રાને થઈ લાંબું શું આ સૂતું ?
ન માલુમ એ પડે કાંઈ ! હશે વેરાનમાં મૂરદું ?
દિસે ના દમ બદનમાં એ : અને ના નૂર દિલમાં એ;
ચહર અસ્માની એઠેલું સૂતું વેરાનમાં મૂરદું ?
મુસાફિરી આ થઈ પૂરી હશે ? વા શું અવલ મજલે ?
હશે ઉડી પ્રાણ ચાલ્યા ને સૂતું આ રાનમાં મૂરદું ?
હશે દેશે પ્રદેશે કેં મુસાફિરીની મીઠી જવાહિશ ?
અને એવી દિલે કેં કેં બની વેરાનમાં મૂરદું !
સનમના નૂરની ઝાંખી શરાબીની મઝેદારી,
અને એ જામની ચારી જતાં શું થાય લાચારી ?
અરે, એ નૂરની ચારી અને એ ગાનની ચારી,
બધાં એ ગાનતાનોની ઉડે રાને ગિરફતારી ?
દિનો જાતાં સૂકું થાતું અરે વેરાનમાં મૂરદું !
ન માલુમ આવતાં તાકાત ફરીથી ડોલશે મૂરદું !
ન હાલે કે ન ચાલે એ, ન નિઃશ્વાસે હવે લે એ !
અહીં રાને હયાતી શું ખતમ થાવી લખાઈ છે ?

યશે મૂરદું ય શું મૂરદું ? અરે વા ડાલશે મૂરદું ?
 સુસાકિર એ બને પાછું ન વા વેરાનનું મૂરદું ?
 ન માલુમ એ મગર આ શું પડેલું છે અહીં લાંબું ?
 ચઢર અસ્માની ઓઢેલું સતું વેરાનમાં મૂરદું ?

કુન્જ.

-૧૮૫-

હવે અફસોસ શાનો છે ?

હતું ના કેં ! ગણ્યું ના કેં ! હતી ગમગીની આ હેયે;
 બધું બદલાયું તો આજે હવે અફસોસ શાનો છે ?
 હૃદય અંબલું તેજે પ્રણયમાં પૂર્ણ ગૂંકે છે;
 સીમાના બન્ધ તૂટે છે ! અરે ! અફસોસ શાનો છે ?
 બધું દીધું જ એ લીધું પ્રણયના તાન માંહે ચે;
 સફલતા લાખતાં આજે હવે અફસોસ શાનો છે ?
 પ્રણયયજ્ઞે પ્રણય પોતે પ્રણયથી જ્યાં ગૂંકાવે છે;
 બલિ નિજતા થતી જ્યાં ત્યાં રહે અફસોસ શાનો છે ?
 હતી આશા, નિરાશા ત્યાં : નિરાશામાં થઈ આશા;
 અહો ! હાંશે જ હોમ્યું છે બધું ! અફસોસ શાનો છે ?
 હૃદયનું આ હૃદય દીધું ! અરે બાકી ન કે રાખ્યું;
 રહ્યો ઉંડાણમાં કાંટો, છતાં અફસોસ શાનો છે ?
 અરે, તુજ શોધમાં ગમીમાં ગયો કે કાલ ઓ દિલબર !
 ગમી તુજ ચારીમાં ચે છે ! છતાં અફસોસ શાનો છે ?
 ન સ્માકીને ઘટે ઠપકો : ત્હને તો શું કઈં ઓહો ?
 હવે તો હોમવું હેયું ! પ્રણયમાં શોચ શાનો છે ?
 મળ્યું આવે અને અન્તે રહેશે દિવ્ય દહાણું એ;
 સહનનું કે રૂઢનનું એ ! છતાં અફસોસ શાનો છે ?

કુન્જ.

-૧૮૬-

સુરહૃદયને

નવાં શાસ્ત્રો ! નવી વેદો ! નવી ગીતા કલાપીની !
 અહા ! ગુજરાતમાં ટહુકે ! અજબ કેકા કલાપીની !
 ફિરસ્તા ! ઓલિયા ! ખાપુ ! વહાવ્યાં ખૂનનાં આંસુ !
 નહવાડી ચારને નાહો ! ખિરાદર ! રનેહના સાધુ !
 સજવન શાં અમીઝરણો, કર્યો ગુજરાતમાં બેઠાં !
 સૂકા વેરાન આ મૂઢકે ! ઉગાવ્યાં કલ્પવૃક્ષો શાં !
 મઝેદારી ઉડાવીને, ઉડાવા શિખબ્યૂં, સાકી !
 બતાવી ઇશકની લઝ્ઝેત, જિગર ચીરી મરઝ વેઠી !
 કિતાબો ઇશકની વાંચી ! પહોડી ! સાધુ ! લખી દીધી !
 અગર ખારે બિયાબાંમાં ફરી ખ્યાલો કરી કેડી !
 “ ખૂની ભભકા ” પિછાનીને, ” ફકીરી હાલ ” માં મ્હાલ્યો !
 અગર ફરવેશ દિલનો થઇ, નીડર રહી આતશે ચાલ્યો !
 અગર મૂશ્કિલ મુસાફિરીમાં, રહી બેઠલ ! લખી ખૂને-
 દીધી કેકા નઝરબક્ષી અજબ આ રાહદારીને-
 સનંમ ઇશકે અનલ હક યા મહોબ્બત યા વફાદારી-
 વફૂદી યા અનલ મહબૂબ અગર દિલદારી રહમબાવી !
 રહેમત ખ્યાર યા અહેશાં ઝખમ ઇશકે સહેવાને,
 અહાવૂં શિખબ્યૂં સુદી ! સજે ! દિલદાર ખ્યારાંને !
 જખી સુરસ્નેહના મન્ત્રો ! ખખી દિલબરદિલે બાવૂં !
 અજબ ગાહર જિગર દરિયે ! શિખાબ્યૂં ત્હાં રૂખી નહાવૂં !
 ખિમારે ઇશકની ચારી કરી ! ઓ સુસ્તફા ! ખાકી !
 બરી પીપો ગમી પીધી ! ફરી આતશ હઝમ ભારી !
 અજબ ખારે ઝખમ સીને ! સજે ! ગહેમત સહી ગરમી !
 અજબ ખેલે રમ્યૂં ફિરમત ! દિલે રહેમત ભરી મરતી !
 સયો અંગારનૂં શુલ યા મ્હડીને ઇશક બુગારે !
 સુશીખત પી અગર સુશિદ ! પીડાયો ઇશકઆબારે !

અજબ ખારે ! અજબ ગુલે ! અજબ દિલદારી બતલાવી :
 અજબ મઝહુબ અગર ઇશકે અજબ ચરમે જિગર ભારી !
 અજબ કાતિલ ! છૂરી ઝહરી ! સન્યાં “ ઉરની સરાણે ” તહે !
 “ જિગરમાં વાગતી સોટી ” ! બતાવી ઇશક આલમને !
 પૂરે દિલનો દિવાનો યા અજબ “ મનસૂરનો ચેલો ! ”
 જિગર મગડર મસ્તાનો ! “ ખુદા સાથે કર્યા બેલો ! ”
 સૂકા ગુલઝારમાં ટહૂકી ! કરીને રાત્યદી વૃષ્ટિ !
 દિલે ગુલ ખીલતાં કરવાં રચી દેવી નવી સૃષ્ટિ !
 અહો ! ઇન્સાનનાં ખોખાં ! કબરમાંથી કર્યા ઉભાં !
 કયામત રોજ યા લાન્થો ! અગર સુદ્દાં કર્યા બેઠાં !
 અજબ હાજર જવાબી ખુદ હૃદય સુરના પુકારો એ !
 અગર હરદમ ખુડી બિસ્મિલ, ચહડયો મનસૂર સૂલીએ !
 દિલે દિલ બાદશાહતની નવી સરકાર સ્થાપી તહે !
 ગુલામી ઇશકની કાયમ કરે તહેને નવાઝી દે !
 ભલા મુશિદ ! ભલા સાકી ! અજબ અવધૂત ! યા ખાકી !
 ભલા એા ઇશકના બન્દા ! ભલા ઉસ્તાદ એા સુફી !
 ભલા ખુઝરગ ! બિરાદર એા ! કલાખી ઓલિયા ખાપુ !
 જિગર મસ્તાન આભારી ! નવૂં-સાયૂં-જીવન આપ્યું !

મસ્તાન.

-૧૮૭-

એકરારનામું

હુકમદારની બેહુકમીથી હૂં હવે લાચાર છું !
 મુશ્કેલ દિલ દરવેશ દર્દી હૂં હવે બેબાર છું !
 ઇશકે શરાબીની મઝા બેવા હવે તૈયાર છું !
 ખર્વાઈ જહાં ખમવા ખરે હરદમ હવે હુશિયાર છું !
 માશૂકની મુરબત ખરે ! કરતાં હવે શીખનાર છું !
 આલમ તણી ખૂરી ખિલાફી હૂં હવે જીતનાર છું !

- ખની ખડાવરો બન્દો, સનમ ! હૂં બન્દગી કરનાર છૂં !
 શોખીન શરાખીનો ખુમારીને હવે રડનાર છૂં !
 માશૂક તણા જૂદકે રહી આશક સદા છૂપનાર છૂં !
 એ જૂદકની ખુશખો અને લગ્નિત સદા ચૂમનાર છૂં !
 ઇશકે અનલ હક યા પયગામે નૂરને જોનાર છૂં !
 તણ બેઇમાની ઇમાનથી માશૂકને ચૂકનાર છૂં !
 ગુલઝારની સડકે પડેલા ખારને ખમનાર છૂં !
 એ ગુલ ઉપર આફ્રિન થઈ ભેટી સદા ચૂમનાર છૂં !
 નાદાન ને હેવાનની મિજમાનીમાં મળનાર છૂં !
 મિજલસ દિવાનાની શરાખીમાં હવે ભળનાર છૂં !
 ઝાંખી થએલા નૂરની હૂં પેરમાં પડનાર છૂં !
 મસ્તાન આબેહૂબ હુશને ! ત્યાં હૂં અંજનાર છૂં !
 સાકી તણા હાથે ભરેલી પ્યાલી હૂં પીનાર છૂં !
 બદહુઅમીના પરહેઝગારોને ઇજન કરનાર છૂં !
 મીઠી શરાખી પી ખીમારીને સદા ગાનાર છૂં !
 ગમગીનીની ચારી કરી ઉદાસીને ચ્હાનાર છૂં !
 આલમ થકી બાતલ થઈ હૂં દરખતે ચ્હડનાર છૂં !
 પાકી તલાશે એ પરિન્દાને હૂં પારખનાર છૂં !
 ચારી કરી ચૂમી લઈ એ સાથ હૂં ઉડનાર છૂં !
 જે શુક્ર આ વાલી સનમ ! તકલીફ હૂં રહેનાર છૂં !
 માની મઝા એ સાથ તાબેદારીમાં જીવનાર છૂં !
 કાબિલ ! કરો સીતમ ! મગર ગરદન ન ઉચ્ચકનાર છૂં !
 આબેહયાતીના ઝરામાં હૂં હવે ડૂબનાર છૂં !
 આ સનમ ! તું કર રહમ ! એ રહેમતે જીતનાર છૂં !
 હાજત નથી ખીજ હવે આશક હૂં ઇન્તિઝાર છૂં !
 આબાદીબાદી જોઈ છે : બરબાદીને ચ્હાનાર છૂં !
 હેરત ભરી હોનારતે ચાહોમ થઈ રમનાર છૂં !
 કિશ્મત બતાવે ખેલ તે રહેલાઇથી રહેનાર છૂં !

ઇન્સાફની પર્વા વગર અહેશાન ઉચકનાર છું !
 ઇન્સાનના ઇન્સાફની પર્વાથી બેદરકાર છું !
 યા સનમ ! હઝરત સલામત ! ખુદ હું કરજદાર છું !
 દાખિલ કરો દાવો હમારો ચાર હું અરજદાર છું !
 તુજ નેકીમાં ધરતો કદમ મસ્તાન ગીરફતાર છું !
 પડતો બચાવો ઓ સનમ ! હું બેરહમ બેશુમાર છું !
 મગરૂર છું તહારી તુફેલે દાર પર રહકનાર છું !
 માશૂક કરો હાસિલ હું હકનો ફકત દાવાદાર છું !
 ઉઝિમદ બર લાવો સનમ ! હું વફાને રહનાર છું !
 ગમગીનીમાં રૂખું, અયે ! માશૂક ! તાબેદાર છું !
 એકરારનામૂં કબૂલીને ફરિયાફ કર દિલદાર છું !
 શામિલ કરો મસ્તાન મિસ્કીનને, સનમ ! હકદાર છું ?
 મસ્તાન.

-૧૮૮-

સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !

તબયો મહે રાહ દુનિયાનો ! પ્રણયપન્થે રહડ્યો હું તો !
 નવી દષ્ટિ ન કાં દેતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 જગાવી હોળી મહે આ તો ! દિલે આતશ હવે રહેતો !
 નવું જૂનું ભૂલી જાતો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 મરૂં ગૂંગળાઈને હું, જો ! ઉઘાડી દાર દે તું તો !
 શરમ યા રહમથી સૂતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 અજબ દારૂ નશો કરતો ! અજબ ખુશબો ન કાં ભરતો ?
 ધીરજ દિલમાં ન હું ધરતો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 મીઠું હું ચશ્મ શી રીત્યે ? સખી રહામે ખડી તું જો !
 હલ દાવો ન કાં લેતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 બલા વળગી પડી આ તો ! અજબ આ ઇશકનો રસ્તો !
 મગર કાંટાભરી વાડ્યો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !

જતો હારી: હવે ચાક્યો ! જિગર બંહેતું થતાં સૂતો !
 નથી કેં મોતથી બહીતો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 સખે ! હું વરલને મ્હાતો ! બુઢાઈ ના હવે સ્હેતો !
 બતાવો રાહ કેં સાચો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 જગાબ્યાં બૂતને મ્હેં તો ! હવે ના દાદ તું હેતો !
 ગુઝર અન્હર ન હું કરતો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 અધુરા રાહમાં ઉલો ! ટકાતું-ના-ઉડાતું જો !
 હવે સ્હામું ન કાં જોતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 દશા મ્હારી ન કાં જોતો ? દિલે કાં રહેમ ના ધરતો ?
 હકીકતમાં ન હું બળતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 પ્રલોભનમાં ફસાયો છું ? અગર બલિમાં અપૂં છું ? જો !
 મગર પોતાપણું ભૂલતાં-સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 નથી આંસુ હવે બંહેતો ! ઉપાધિમાં પડ્યો રહેતો !
 ઉપાધિથી કરો છૂટો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 મઝા માની પડ્યો હું તો ! પ્રભુચના પન્થમાં ધૂમ્યો !
 મગર ભાલો મ્હને લોક્યો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 વહે છે ખૂનની નીકો ! નશાના કેદમાં સૂતો !
 જિગર અસ્તાન હર્દી જો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !

મસ્તાન.

-૧૮૬-

અહો ! દિલબર પરેશાની !

અયે ! દિલબર ! દિવાનાએ અખમ ખમવા કરી ચારી !
 ઉલો મેદાનમાં ખ્યારી ! જિગરમાં દે અખમ કારી !
 કલેબૂં કલ્લ કર કાં ના ? ન ખંબર લોકતી સીને ?
 ખુશીથી દાવ ખેલી લે ! અગર માશુક ! જલાલી દે
 લગાવી લાત ચા અડુ, દિવાનાને તિરસ્કારી-
 શરાબે જામ ટાળીને ચલાવી લે હુકમદારી !

તમન્ના તોર તુમાખી ! દિવાના ઇશ્કરંગીની-
ઘટે પરવા ન યા ચારી ! મુલાયમ હોસ્તદારીની !

દિવાની અન્બુમનમાં તો નથી લિઝુંત ! નથી લ્હાણૂં !
ઝહેરી ખાર ! યા ઇશ્કે શરાબીનૂં સદા ખ્યાલૂં !

નથી નથી રાસ્ત અય ખ્યારી ! દિવાના હોસ્તની ચારી !
નવાબી હસ્ત ના લાઘે ! ચતીમ ચારોથી શૂં ચારી ?

નથી નથી સાદ્યબી મ્હારે ! નથી દોલત ! ઝમીં ભારે !
પગારી નોકરી મ્હારે ! ગરીબીની ગરજ સારે !

જવા દે ચાર ! દિલદારી ! નથી પૂરતી વફાદારી !
હઝમ કર હિઝમાં ખ્યારી ! નફ્ટથી શી કશી ચારી ?

ઠગાવા છે ખુશી મ્હારી ! નથી ઠગનાર તૂં ખ્યારી !
જિગરની ચાહૂં હૂં ચારી ! જિગરથી થાય તૂં ન્યારી !

નવૂં નવૂં નૂર ભરતી થા ! નવૂં ભરી જામ પીતી થા !
મગર ભરી જામ પાતી થા ! અગર ચારી વિસારી જા !

અહો ! તબિયત બિમારીમાં ! શરાબીની ખુમારી છે !
અગર ગમગીન છું ભારી ! મગર એ શહેનશાહી છે !

મુસાફિરને મુખારક છે ! મુસાફિરી આકરી જારી !
નલ્લે ના રાહદારીમાં ! અધુરી હોય તૈયારી !

અજબ આ રાહ, ઓ ચારો ! મુખારક હો ! મ્હને ખ્યારો
મુખારક હો ગુમાનીને ! ન ફાવ્યો રાહ જે ન્યારો !

નથી નથી ઇશ્કદરિયામાં ! મ્હડી ભરતી ઉતરવાની-
જિગર મસ્તાન મિસ્કીનના સમુદ્રે શાન્ત થાવાની !

મગર અફસોસ ! આજારી ! અગર ગમખવાર ! લાચારી !
જિગર મસ્તાન મસ્તાની ! અહો ! દિલબર પરેશાની !

રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !

સ્નેહી કહું કે શું કહું ? પૂરેપૂરું સૂઝતું નથી !
 આખું અરે ! શી ઉપમા ? તે જિગરને જડતું નથી !
 લેખિની લીધી હાથમાં લખવા કશું ગમતું નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 રડનાર શોધું છું : અરે ! રડનાર કો મળતું નથી !
 રડનારનાં આંસુ, અરે ! કોઈ અહીં લૂછતું નથી !
 ત્યાંહે હવે કરવું ચ શું ? ઉપાય કે જડતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 સ્મૃતિ આવતી બહાલી તણી : પણ સ્વાસ્થ્ય કેં મળતું નથી !
 હૃદયે કશું-કેં થાય છે : પણ તે ચ સ્હમજતું નથી !
 રાયો ઘણું : હજી રોઈ છું : તોપણ રડયું ગણતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 જીવું ? મરું ? કે શું કરું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 ખીરજ ઘણી રાખું : અરે ! પણ રોઈ રૂહેવાતું નથી !
 એથી અધિક તો શું ? અરે ! આરામ કેં મળતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 લોકો કહે તહેવાર છે ? હું ચે કહું ? તહેવાર છે ?
 લોકો કરે આનન્દ ! મહારે આંસુથી બહેવાર છે !
 લોકો કરે તે લોકને અસ્તુ : મને રુચતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 જીવું, અરે ! સૌ ભાન ! પણ એ બહાલ વિસરતું નથી !
 ગુમાવું હું સૌ જ્ઞાન ! પણ એ બહાલ વિસરતું નથી !
 ગુમાવીને સૌ માન ! થઈ હેવાન ક્યમ લામતો નથી ?
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !

અફસોસ કરવો કય્હાં જઈ? અહીં કોઈ સાંભળતું નથી !
 કે કોસ થોડા દૂર સાંભળનાર : અહીં વસતું નથી !
 સન્દેશ આપું શી રીતે ? હક એ મ્હને મળતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પણ પડતો નથી !

* * * *

મ્હોં બાંધીને દે માર ! પ્રાણાધાર ! સ્હમભત્તું નથી !
 આભાર પારાવાર ! બીન્નુ પ્રેમમાં હોતું નથી !
 આચાર કે વિચાર, બહાલી ! પ્રેમીઓ જડ તો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પણ પડતો નથી !
 છે પ્રેમમાં આધીનતા : એ સૂત્ર સુખ્ય : નવું નથી !
 બે પ્રેમ શીખું પૂર્ણ તો બીન્નુ કશું શીખવું નથી !
 ઓ પ્રેમપ્રભુ ! દે હોમ ! આશિષ અન્ય કેં મ્હાતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પણ પડતો નથી !
 સેવા મળે બે સ્નેહની તો દેવની પરવા નથી !
 છે દેવનો પણ દેવ એ સુજ સ્નેહ : શી પરવા પછી ?
 છે ધર્મનો પણ ધર્મ ! સ્હેજે મર્મ પણ મળતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પણ પડતો નથી !
 મ્હાવું અને સ્હેવું ! મહા એ મન્ત્ર : પણ સ્હેલું નથી !
 એ બે બને તો તો પછી કેં અન્ય તપ તપવું નથી !
 દે સ્વર્ગનું પણ સ્વર્ગ એ સુજ ધર્મ : વિસરતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પણ પડતો નથી !
 શાને ધક્કું આશ ? થાઉં નિરાશ ! રે ! બનતું નથી !
 બળતું હૃદય આ છે છતાં પરિપૂર્ણ એ દ્રવતું નથી !
 ઓ પ્રેમપ્રભુ ! તુજ ધ્યાન : ઉરે અન્ય કેં ધરતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પણ પડતો નથી !
 સુજ પન્થમાં પડનાર પારાવાર ! પણ સસ્તું નથી !
 અક્ષલ શુભાવી દિલ બાળે : તોય કેં વળતું નથી !
 સુજ બહાર અશ્રુધાર ! અન્ય ઉપાય કેં ટકતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પણ પડતો નથી !

રડતા સ્વપ્નાને ગૂં કહ્યું ? રડતાં પૂરું શિખબ્યું નથી !
ઉપકાર વાર હઝાર ! પણ સમ્પૂર્ણ આવડતું નથી !
હે અશ્તુ ! અશ્તુપૂરથી મસ્તાન કેં ડરતો નથી !
અન્તઃસ્થિતિ આગેખૂં શું ? રે ! હરૂં પણ પડતો નથી !

મસ્તાન.

-૧૮૧-

નિગર મસ્તાન ! કીસ્તી છોડ !

દિવાના ઇશકદરિયાની, “ અજબ ફિલસુફી મસ્તીની ”
મળી ખ્યાલી પીધી છે : હા ! હઝમ કરવા “ પરસ્તી ” ની !
“ મીઠા મઝે રિખાવાનો, ” કખૂલ મંબૂર છે “ દાવો ” !
ખિરાદર-યાર ખ્યારાનો, અજબ પયગામ એ આવ્યો !
વધાવું છું : ઉપાસું છું : સદા આંસુ વહાવું છું !
મુસાફિરી આકરી ધારી, મીચી ચરમે ચ ચાલું છું !
કદમ ભરવાની ગમ છે ના : મગર ભરવા ચહું છું છું !
અગમ છે ગમ, અને આ દિલ ! રડે ખુલખુલ અહીં : એ શું ?
કહીં ડર દેખતું દિલ આ ? નિગર ચરમે ચ જોઉં છું !
મુસાફિર વાઘતો ના તો, હશે ગેળી ફરેળી શું ?
ખધા ચે રંગ-પાણીના મિલાવટ માલ પરખું ના !
કલાલોની ફરેળીમાં ભૂલીને ના ફસાતો ચા !
“ દિવાની અન્બુમન ” માં અહિં ઘણા મળતા નતીજા હા !
ભલા સૌ દેખતા જતા ! મગર ચરમે-નિગરથી ના !
દગાખોરી ખધા કરતા : અગર આલિમ ખિરાદર તો !
ભલા ! એ ઇશક ખૂતો ? ના ! મગર, શયતાન છે એ તો !
ભર્યા મછમ કદમ છે આ-દિવાના મસ્ત ફિદવીએ !
મુસાફિર છેક ના થાક્યો : મગર છે એ અસર હજી ચે !
નથી પિછાનતો પૂરો હજી દાડ દિવાનો આ !
“ શિરાઝી જામ પીવાને ” છતાં તૈયાર થાવું કાં ?

અહીં છે લોક યેરંગી ! સખળ ધરતો વફાદારી !
 ગુલામી ઇશ્કની કરવા, ચઢૂં “ગુલબો”ની હૂં “ચારી” !
 સનમ-દિલબર ચઢૂં છું તો દિદારે ઇશ્ક છે કચ્હારે ?
 બતાવી દે ! કહી દે ! યા રહે ગુલ ચૂમશે કચ્હારે ?
 કહીં છે ગુલ ? રડે બુલબુલ ! પીડાતૂં ઇશ્ક-આબરે !
 ગુલામી શહેનશાહીની નઝરબક્ષી થશે કચ્હારે ?
 મગર ગુલ કચ્હાં ? અજબ ગુલ કચ્હાં ? ચૂમે બુલબુલ ભરી ચશ્માં !
 તલાશે ખાર પછુ ના ! ત્હાં અજબ ગોહર મળે એ કચ્હાં ?
 સનમ મહતાબ દિલબર છે ! અગર હકદાર માશૂક છે !
 સુનાસિબ છે : આનલ-હક યા આનલ-મહબૂબ : રહમન્નયે !
 પીવું લાઝિમ વિના માશૂક ? સુનાસિબ છે મ્હને એ ના !
 મળી તાલિમ હકીકીની ! ડૂબી-દિલ-ઇશ્ક-દરિયે બા !
 યકિન-ઇતખાર ખુદ પર ના ! મગર નામે સનમ ! અલ્લાહ !
 જિગર મસ્તાન ! કીસ્તી છોડ ! બિસમિલ્લાહ ! ફેના ફિલ્લાહ !

મસ્તાન

-૧૮૨-

ચિ. ચમનની ગઝલ

ચમન ! તુજ દિલચમન ખિલશે ! સનમ ! રહેમત ભરી દેજે !
 ચમન ! તુજ દિલચમન ખિલવી, ગુલો ચશ્મે ચૂમી લેજે !
 ચમન ! ઇશ્કે શરાબી પી : ખિરાદર સર્વને પાજે !
 ચમન ! અછલ ગુમાવીને જિગરને ઝૂકતો થાજે !
 ચમન ! તુજ ઝિન્દગી બામે કદર ગુલની કરી લેજે !
 ચમન ! એ ગુલ તણી ખુશબો અજબ ! દિલમાં ભરી દેજે !
 ચમન ! આન્બુમેને જઇને હકીકી નૂર પૂર હૈયે !
 ચમન ! મસ્તાન મુશીથી અજબ ફિલ્સુફી એ ભરી લે !

અમન ! ઇશકે ખૂતો ચૂમી, બિરાદર ! ઇશકને ગાળે !

અમન ! એ રાહમાં હરદમ ટપકતા જિગરે નળે !

અમન ! છે છેક ગલરૂ તૂં : મુસાફિરી આ મુખારક હો !

અમન ! આંસુ તણી તાલિમ અવલ આબિર પરિચિત હો !

અમન ! બન્દો બની આલમ તણી સેવા કબૂલી લે !

અમન ! શીખે ફરેબી ના ! ફહે કૌવત ટકાવી દે !

અમન ! મ્હાળે દુવાઓને ! દવાને મારજે લાતો !

અમન ! તુજ ઉપરે ઉતરે : દુવાગીરની દુવાઓ ને !

અમન ! દિલનો દુલો થાજે ! દયાલુ દોસ્તને મ્હાળે !

અમન ! ઐદાર્યના પાઠો જંહાંમાં શીખતો થાજે !

અમન આલમ વિષે સમ્પી સદા આનન્દમાં રહેજે !

અમન ! જૂઠી જખાંઓથી સદા પરહેઝ તૂં થાજે !

અમન ! તુજ ભાઈપહેનોને સદા સન્તોષ ને આપે !

અમન ! તો રહમદિલથી એ સનમ અમીની નજર નાંખે !

અમન ! તુજ ઇશકી લગ્ગોથી ખરે ! મિજમાન બહુ રાજ !

અમન ! હમદર્દીના ફકરા કરો મિજબાનીમાં જારી !

અમન ! મ્હારો નથી : ત્હારો, ખુદ ! તૂં ખયૂસ્ચિત મ્હાળે !

અમન ! માદર વગરનો છે ! બલાઓ દૂર તૂં કરજે !

અમન ! આજે થયાં ત્હારે વરસ ને પાંચ પૂરાં ચે !

અમન ! આ સાલગીરીની ગઝલ-ખેતો વધાવી લે !

અમન ! શિખો શરાબોની ખુમારીમાં ગઝલ ગાવા !

અમન ! ગમખવાર મિસ્કીન થા ! ચહે મસ્તાન આ બાવા

પદ્યસંગ્રહ

ઓ સ્નેહપૂર્ણ પ્રભો ! હૃદયથી પ્રાર્થના ત્હારી કરું :
 રે ! અશ્રુરેલ વહાવી નેત્રે, સ્નેહ ત્હારો હું સ્મરું !
 છું છોક નાકરમાન ને નાપાક બન્દો તાહરો :
 છું સ્નેહહીણો ને ગુન્હાનો છું ભરેલો રાંકડો !
 ત્હારી કૃપા, ત્હારી દયા, ત્હારી અમીની તે નઝર :
 ત્હેનો કર્યો ઉપયોગ ખોટો, મહેં પ્રભો ! તૂં માફ કર !
 ત્હેં જે કૃપા કરીને દીધું, તે તે ગુમાવ્યું મહેં બધું :
 નાદાન મહેં ત્હાફ દીધેલું, ધૂળમાં ભેળી દીધું !
 નાદાનિયત, હેવાનિયત, શય્તાનિયત મ્હારી બધી,
 ઓ સ્નેહપૂર્ણ પ્રભો ! ક્ષમા કર, દીન ચાચું ફરી ફરી !
 ત્હેં જે પ્રવાહ મહીં મ્હને પ્રેયો સદા યે પ્રેમથી,
 ત્હેં જે પરીક્ષણમાં મ્હને મૂક્યો કસાવા મોહથી-
 તે તે પરીક્ષણમાં કદિ ઉત્તીર્ણ ના ના હું થયો :
 કારણ અરે ! પણ સ્પષ્ટ છે : ઊંધો પ્રવાહ જ મહેં ગ્રહ્યો !
 ઇન્સાફ ના માગી શકું : કરુણા જ ત્હારી હું ચઢું :
 કરુણા કરીને, હે પ્રભો ! જીવાડ ત્હારો દાસ તૂં !
 સૌન્દર્ય ત્હેં બક્ષ્યું મ્હને, સૌન્દર્યની મૂર્તિ ખરી :
 ને એ જ સૌન્દર્યે મહા સૌન્દર્યની ઝાંખી થતી !
 છે સ્નેહનાં શાસ્ત્રો મહીં, છાપેલ મ્હોટા અક્ષરે :
 “ ઉપયોગ ત્હેનો એ જ કે, પૂજન અને પોષણ પ્રીતે !
 “ જો સ્નેહથી એ પૂજશે, જો પ્રેમથી એ પોષશે,
 “ તો સ્નેહનો સ્વામી સદા, સ્નેહી ત્હમે સન્તોષશે !
 “ એ નૂરના જ પ્રભાવથી, આન્તર ત્હમે ઊકેલશે :
 “ ત્હાં-હૃદયરાજ્ય મહીં, ત્હમે દેવી જ સૃષ્ટિ દેખશે !
 “ એ માનવી-સૃષ્ટિ નહીં ! એ દેવની સૃષ્ટિ ખરી :
 “ જમ્હાં દેવનો પણ દેવ સેવા સ્નેહની મ્હાતો નકી !

“સૌન્દર્યની ઝાંખી કરી ને દનેહની સેવા કેરું,
 “તો દનેહસ્વર્ગ મહી, અહો ! દનેહી જ દાખિલ થાય છે.”
 હું ચરમહીન ભૂથે, છતાં નાદાનિયત મહે તો કેસી :
 ના દનેહનાં શાસ્ત્રો મહેને ઉકલ્યાં જશી યે હૃદયથી !
 તું માફ કર ! તું માફ કર ! દિલ્લગર ! તારો દાસ છું :
 ભૂલી જીનું, જીવી નેવું, પાયે સદા પડનાર છું !
 સેવા સદાયે દનેહની હાવાં, સુખિ ! કરનાર છું :
 હું દનેહ પારાવારમાં મૃત્યુ સુખે મહાનાર છું !
 હાવાં મહેને અભિલાષ છે, દનેહે સદા જીવવા તથા :
 આ બાદ્ય નેત્ર મીઠાવ, પ્રભુ ! અન્તરની આંખય ઊઘાડ તું !
 વ્યવહારની ખીલાહી ને જીવિ જ મહારી બાળ તું :
 નિજપણુ હરી મહારું, પ્રભો ! દાસત્વ, દેવી શિખાવ તું !
 વૈવિધ્ય વાહિની વૃત્તિઓ જે, પ્રેર તે સહુ એકમાં :
 ઓ દનેહસાગર ! શિખવ મુજને જીવવું તું દનેહમાં !
 મજ્જિભાઈ.

—

—૧૬૪—

પિતા ! કીરતી ત્હને સોંપું !

સગાંઓ ! દનેહીઓ પ્યારાં ! અને શુભચિન્તકો બહાલાં !
 સહુ મુજ હિત વાંછો છો, મગર આં રોહ જુદા કો ?
 હઝારો લોભનોમાંથી વિમુખ રહેવું ન રહેવું છે :
 જિગર છે છેક ગભરૂ આ ! ન સ્વમજે શ્રેય શેમાં છે ?
 ખડું છું પાયમાલીમાં ? ડૂબું છું દુઃખને દરિયે ?
 અગર કે માર્ગ લાધે છે ? ન સ્વમજાતું મહેને કે થે !
 હશે પગ પાપમાં પડતો, અરે ! રે ! પુણ્યને નામે ?
 જિગરમાં ખાર લોંકાશે, અગર એ ચૂમશે ગુલને ?
 હશે આ માર્ગમાં ગેળી ફરેળી, કે છૂપેલી શૂ ?
 અરે ! રે ! મોહની બળો, હશે ત્હાં પાયરેલી શૂ ?

જિગર આ કેમ ગભરાતું ? અગર ખાલી ડરે ? બહાણાં !
 અગર જે ખાર ત્યાં છૂંધ્યા, ડરાવે શુભને ચૂમતાં ?
 હશે શુભ વસ્તુમાં કે ના, ન લેની છે પ્રતીતિ, હા !
 અરે ! એ ખ્યાલમાં જળું છું, પ્રભો ! તું એક છે બેલી !
 પિતા ! કીસ્તી તહને સોંપું : તરાવે કે ડૂબાવે તું :
 થહે તો ગમગીની દેજે, અગર શાન્તિ ભરી દેજે !
 સદાનો બેવફા બન્દો, રહમથી તું ઉગારી લે !
 પ્રભો ! કીસ્તી શુભામોની, ડૂબાવી યા તરાવી દે !

મહિલાધ.

-૧૯૫-

ફરી ગાતું સુણું બુલબુલ !

અહા ! હમદર્દ ને લોળું હતું થેલું પૂરું બુલબુલ !
 નશે ચકચૂર ઉલ્કતના રસીલું પ્રેમીલું બુલબુલ !
 શરાબે ઇશકનાં જામો ભરી પાતું અને પીતું :
 અહા ! શી મસ્ત હાલતમાં ખુમારી ઇશકની ગાતું !
 “ શરાબે ઇશકમાં ડૂબી થવું મિટ્ટી શરાબીમાં :
 “ ઝુરરત છે ન જન્મતની : ખરૂં બેહિસ્ત મહોબ્બતમાં !
 “ મહોબ્બતની ખિમારી એ હયાતીની હયાતી છે : ”
 રૂબાયત ઇશકની ગાતું હમારૂં પ્રેમીલું બુલબુલ !
 સુરખ લાલી શરાબોની જિગર હમદર્દમાં ભરતું :
 દિવાની અંબુમનમાં એ હતું ભર મસ્ત શું બુલબુલ !
 મગર, હા ! દુશ્મનો અલિમ ! સિતમ શુઆરવા રાજ :
 નશાના નામમાં પાતા હળાહળ ઝહરની ખ્યાલી !
 પીતાં ખ્યાલી રડયું બુલબુલ ! ગયું દિલ કૂમળું ફટકી !
 બન્યું લાંચાર એ દિનથી, અરેરે ! આલિયું બુલબુલ !

ગળૂં બેસી ગયું ! મસ્તી ઉઠી ગઈ ! હા ! બધી બૂની !
 દિવાનાની દિવાનગીમાં શુર થઈ દાનિયત ખૂરી !
 અહા ! એ રાત ને દિવસો !-નહીં ! સ્વર્ગીય જીવન એ !
 ન આંખે આંસુ પણ માતું જહીં એ યાદ આવે છે !
 અરે ! શુલઝાર જીવનનો સૂકાતાં વાર ના લાગી ! ?
 જિગર લડકે બળે છે આ ! શૂં આશા કાંઈ ના ખાકી ?
 મગર, હૂમા ઉઠે સર પર ! જિગર ! ડર છે નહીં બિલકુલ !
 પૂરે આશા ! અબાયબ સ્વરઃ ફરી ગાતું સુણું જીલજીલ !

મણિબાઈ.

-૧૯૬-

પાનાભિશા

આ ખવાબ-નશો મગ્ઝનો ઉતરી ગયો પરવરદિગાર !
 હવે શરાબ જલ્દનો ભર જામ સાકી ! તું લગાર. આ.
 આ ફિલ ઝૂરે, ધૂળે, પડે કંઈ કેફના ઉતારથી;
 બેચેની બ્યાપી અંગમાં, જિગર જલે અંગારથી. આ.
 જામેલ મસ્તી ઇસ્કથી, નામે હવે તેતું નથી;
 આતશ બલુકો હોલવાયો, ખાક પણ ચુપટી નથી. આ.
 'જામે-અનલહક' તું હવે સાકી ! મને પાળે લલા !
 અદ્દેતના નશા મહીં ખવાહિશ વસ્લ તણી અલ્લાહ ! આ.
 ખુદાના ખૂનનો ફિફવી ખુશીથી જામ પી જાશે.
 જિગરની જ્યોત આ જગતી શરાબી-સ્નેહથી થાશે. આ.

રસિક.

રોતી આંખ.

કરાને આંખ રાતી આ અહીં હું આજ બેઠો છું !
 અરે ! હું આજ રોતો છું ! કહોને કોણ લેહોતું છે ?
 જગત છે કે અરે ! દરિયો ? અહીં હું એકલો છું હા !
 ઘડી ઘડી યાદ આવે છે, જિગરમાં કે હલાવે છે !
 ઘટાડીને ઘણી પર્વા, ભચી ખડાંયો ચઢાવી છે !
 અને છે આયનો સ્થામે, કહોને કોણ જીવે છે ?
 પળે પળ ડાકીઆં કરતો, ફરી ફરી આજ રોતો છું !
 છતાં ના કોઈએ જો તું ! અરેરે ! બેરહમ દુનિયા !
 જીવે કે ના રૂવે દુનિયા, ન પર્વા રાખતો હું છું !
 મળી છે આંખ રોવાને : અને આલમ જલાવાને !
 છતાં ના પૂર બેઠું હા ! ઘડી ઘડી તૂપ થાઈ છું !
 ફરી ફરી આમ જોઈ છું ! અને રોતા સહુ જોઈ !
 ભપર બેઠા સહુ મ્હોટા, અરેરે ! તેય રોતા છે !
 પરન્તુ આજ બોલે ના, ઉપરથી જોઈ રોતા એ !
 ઉપાડ્યો પેર ધીમેથી, હજી ગોઠ્યો રહે કે ના ?
 હજી રાહ જોઈ છું થોડી, ફરી ખીજે ઉઠાવાને !
 પછી હું જોઈ છું ઉલો, મ્હને દુનિયાં-કરે શું ? શું ?
 અરે આ નામની દુનિયા, બિચારાંને સતાવે છે !
 બિચારી આંખડી રાતી સદા રહેતી હવે તાજી,
 રડીને તીક્ષ્ણ તે આજે નવા નૂરે ભરે પાણી !
 અહોહો ! આંખ, દાખી આ, બહુ લીની અરે લીની !
 રહે તું રોજ એની એ, સનમ યાદી તુંમાં કેઈ !

-૧૯૮-

ખેદરકાર

રખે ! દરકાર દુનિયાની કદી કરતો;
અરે ! એ બેવકુફીમાં રખે ! પડતો;
વસે અછેલ તણા દુશ્મન બધા થે જ્યાં
ગણે દાના દિવાના એક સરખા ત્યાં.

જગત રાણ, ન રાણ હોય ત્હારે શું ?
કદર છુએ, ન છુએ ત્હોય, ત્હારે શું ?
ગધા પરચીસી, કહીને કો હસી કહાડે;
તું થે હસજે, ફરંતી છાંયડી આવે.

હશે આલમ મહીં એહસાન કોઇનો ?-
અદા કરવી ફરજ જે ધર્મ સમ માનો;
સગાં બહાલાં અને વળી પ્રેમની પુતળી-
પરત્તી ખુદ ગરજ કાજે કરે ત્હારી.

જવા દેને, જવા દે સૌ લલ્લતા એ;
ખુદા ખાલેકની પરવા કશી ત્હારે ? !
ખલક ખુદ ખેલને કાજે કર્યું પેદા,
હસે શુરખા અને કઈ મૂષ જો મરતા.

ખુશામદ ખુદ ખુદાને એ મીઠી લાગે,
કરે ના બન્દગી, દોઝક મહીં નાંખે;
અરે ! હાકિઝ અગદ ગફકાર એ શાનો ?
લલે કાદિર, નહિ આદિલ કહેવાનો.

ઉંડી એ ફિલસુફી સાથે મગજ ડોળે;
વલોન્થે વારિ માખણ શું તરી આવે ?
ન સમજે જે, ન સમજાયે-તણ દેને;
તુંમાં સર્વે, સભિમાં તું, મચી રહેને.

અમીરી કે ફકીરી હોય, ત્હારે શું ?
ખફા દિલ્લદાર કે કુરખાન, ત્હારે શું ?
ખુદા હોયે, ન હોયે ત્હોય, ત્હારે શું ?
નિજાનન્દે સદા મસ્તાન રહેજે તું.

કરીમ મહમદ.

વિધાતાને

ઉડતો આજ સુધી જે
ગરૂડ-આશા તણી પાંખે
અને જે કલ્પના પ્રેર્યો,
વિચરતો સર્વ બ્રહ્માંડ;
ફરતો બેફિકર સઘળે
કરતો સાહ્યળી કાલે,
શુભાવી આજ તે બેઠો,
મટી સાહેબ થયો બંદો !
અહા ! જે કીર્તિનાં મોળાં
ઉછળતાં કલ્પના ફરિયે,
વિરામ્યાં સઉ ઘડી ભરમાં-
વિધાતા ! આમ શીઠ કીધું ? !

કરીમ મહમદ.

બેઠ્યા દિલબરને

ચક્રચું બ્રહ્માંડ ચક્રડોળે : જિગરમાં આગ વરસે છે !
સિતમગર કાળજી ફેલે : જિગરમાં આગ વરસે છે !
ભલે લૂટો, ભલે ફૂટો, રિહાઈને કરી નાબૂદ,
કરો દર બુદ્ધિ રેલાવો : જિગરમાં આગ વરસે છે !
કસમ છે રહેમ ના લાવો : મરેલાને ભલે મારો :
હમારે મોજ મરવામાં : જિગરમાં આગ વરસે છે !

નથી એ ઝિન્દગી સાચી, નથી જે ઝિન્દગી મીઠી :
જીવે તે સૌ મુવા જેવા : જિગરમાં આગ વરસે છે !

નથી કંઈ ફિક્ક મરવાની : નથી મરવું કહો કેને ?
ભલું મરવું સદા માટે : જિગરમાં આગ વરસે છે !

જીવીને આફતો વેઠી : હઝારો લ્યાનતો લીધી !
કરી છે એ કમાઈ કે, જિગરમાં આગ સળગે છે !

બનો આલિમ : બનો કાતિલ : ઝહર સિંચો રગેરગમાં !
મરો મારો બધી આલમ : જિગરમાં આગ વરસે છે !

દગાબાજ કરી આજે, બનો રાજી ભલે પાજી !
ક્યામત લાવશે કાજી : જિગરમાં આગ વરસે છે !

ક્યામતના દિવસ માટે કરો કે ના કરો પરવા :
હમારો ખ્યાલ એક જ છે : જિગરમાં આગ વરસે છે !

જગત ઇન્સાફનો તખ્તો કસોટી છેવટે કરશે :
હમે એ રાહ પર બેઠા : જિગરમાં આગ વરસે છે !

ભલાઈ કે બુરાઈનો, નથી કંઈ ખ્યાલ આજે તો :
દિવસ એ આવતાં જોશે : જિગરમાં આગ વરસે છે !

જલાવી તનબદન સોલા વહેશે પાર દુનિયાને,
મિલાવી ખાક સારીથી, જિગરમાં આગ વરસે છે !

સદાના ખાક તોયે આ ખુદાના પાક બંદા છે :
કદિ અંધા નહીં જોશે : જિગરમાં આગ વરસે છે !

લગાવો ઝેરની કુંકો : જગાવો આગના સોલા :
પછી પોકારજો આખર : 'જિગરમાં આગ વરસે છે' !

સનમની શોધ

અમે અલમસ્ત આનંદા ! સનમને શોધતા ફરીએ;
સ્વછંદે મા'લીએ જ્યાં ત્યાં ! ડરાબ્યા ના કદી ડરીએ.

મહિરા ઇશકને રંગે બની રાગી થશું રાજ;
અમારા જનમાલોની ! થતી છે આથી હરોજ !

પડી ના પ્રાણ કે પરની ! અણુ પરવા સનમ પાખી;
ભલેને બખ મારે છે ! પુંકે દુનિયા અરે આખી.

અમીરો શા અમીનો કે ! ભલે હો મહાત્મા ખોટા;
ભલે કવિ કેવિદો સજ્જન ! અમારે મન બધા ખોટા.

પરમહંસ-ખાલયોગિ કે-ભલે મુઘ્ઘાં ભલે કાજ;
મહદ્ જ્ઞાની ગણાતા તે અમારે મન મુળા ભાજ.

સનમના માર્ગમાં કાંટા ભલે ખોતી બધી આલમ;
ઉઘ્ઘી આફતો અમને જવાની જુક્તિયો માલમ.

ક્ષણુ અપવાદ આલમનો સનમ સંગે અચ્યુતાનંદ;
કથિર લોભે કનક ત્યાગી ! તજશું ના સનમ સંબંધ.

સનમના સુત્રથી બાંધ્યા ! અમારા પ્રાણતંતુઓ;
અણુરકતે લખેલું છે ! ઉકેલી જો જિગર જોશો.

તપાસી મૂળ તત્ત્વોને ! ઇશકના રાહે ઉતરજો;
અમારા વાદે વા'નારા ! વગર સમજ્યે રડી રેશો.

મુઝરૂં માશૂકને

હમને નેહ જે લાગ્યો બુલાશે કેમ તે કાતિલ ?

જહનું જે પ્રેમનું બંધન છુટાશે કેમ તે કાતિલ ?

હમે નિજ પ્રેમીને માટે હમારી જાન પણ દેશું,
કયો એ કસ દિલ માંહે મુકાશે કેમ તે કાતિલ ?

હમે શયદા થયા જેના સદા એ નામને જપતા,
લખાયું નામ જે દિલ પર બુલાશે કેમ તે કાતિલ ?

હમારી હુસ્નની રાખી બુદાઈ ખુદ કરી પેદા,
કયો જે ઝખમ દિલ પર છે, રૂઆશે કેમ તે કાતિલ ?

નહીં વળશે તમારૂં કંઈ કદી લાખો ચતન કરશે,
વચન દઈ ચારને મિથ્યા કરાશે કેમ તે કાતિલ ?

લલે મારો લલે કાપો કરો આ જિસ્મના દુકડા,
અપાયું દિલ જે ખીજાને અપાશે કેમ તે કાતિલ ?

નહીં ફરશે નહીં ફરશે હમારૂં દિલ નહીં ફરશે,
પડેલા પાણીથી ઉચે ચઢાશે કેમ તે કાતિલ ?

નહીં જો ઘોલવા દેશો ન ઘોલીશું હમે કોઠી,
સળગતી આગ જે દિલમાં જુઝાશે કેમ તે કાતિલ ?

નહીં મારો મરેલાને, ખુદાની ખડીક કંઈ રાખો,
હવે આ ઝખમી આશકથી ઉઠાશે કેમ તે કાતિલ ?

મધુર.

-૨૦૩-

તરણ તરણનું પ્રેમગાન

આ પ્રેમ એવી વસ્તુ છે જે સ્વાર્થને નથી માનતી;
 લજ્જા તથા જનમાનને પણ તે કદા ન પિછાનતી.
 જો જો પતંગ બળી મરે દીપક પર નિઃસ્વાર્થ તે;
 ને પ્રાણ અર્પે છે ચક્રોરો ચન્દ્ર પર નહિ સ્વાર્થ તે,
 હે પ્રાણવલ્લભ! પ્રેમહા આ પ્રેમની છે લોગિની;
 તે ઇચ્છતી ના વૈભવોને પ્રેમની છે ચોગિની.

મમ નેત્ર આ આતુર રહે છે તવ વહનના દર્શને;
 ને ઇચ્છતું આ હૃદય નિશ્ચિન તવ તનૂના સ્પર્શને.
 સૌભાગ્યહેતો ! જીવના આધાર ! સત્વર આવને;
 તું સ્નેહજલ સિંચન કરી આ વિરહવર્ષિ શમાવાને.

નારાયણ વિસનજી ઠંકર

✽

-૨૦૪-

આદમી

શક્તિ પોતાની ઘણે વરસે પિછાને આદમી,
 થાય મસ્ત વડાઇમાં મિથ્યાભિમાને આદમી.
 સેંકડોમાંથી દિસે સૌજન્ય સાચું કોઇમાં,
 ના મળે એવા વખારે કે ફુકાને આદમી.
 કોઇ આળસ મોજમાં પડે બ્યર્થ જીવતરને ખુવે,
 ઉચે કર્મે કોઇ પહોંચે ઉચ્ચ સ્થાને આદમી.
 પારખું ન પડે પૂરું મળતાં વહે જો જીંદગી,
 કામ પડતાં સઘ આદમીને પિછાને આદમી.
 છે ન એકે વસ્તુની સ્થિરતા હમેશ લગી અહીં,
 પામી ધન અધિકાર ફોક ફૂલે શુભાને આદમી.

વિશ્વ દુઃખ દરિયા વિકટં તોફાનિમાં ડૂબતો બચે,
સ્થાન પામે સ્વર્ગમાં પ્રભુપ્રેમપાને આદમી.

ભક્તિ કરવા ભય ભાવે ભક્તિસ્થાને આદમી,
દુષ્ટ ત્યાંથી તેમના ચોરે ઉપાને આદમી.

ના ઘટે ઐશ્વર્ય પ્રભુનું કે વધે રતી એક પણ,
સ્વાર્થ પોતાનોજ સાધે ધર્મધ્યાને આદમી.

શક્તિઓ બળવાન વિજળી આદીને તાબે કરી,
ઉન્નતિ પ્રતિદિન પામે યુદ્ધિ જ્ઞાને આદમી.

છવ લોકતા કર્મનો પણ દેહ માટીમાં મળે,
ના દીકો સ્વર્ગે જતો ચઢિને વિમાને આદમી.

ઘોલતાં પહેલાં વિચારી વચન સત્ય વઢો સદા,
તીર છૂટે કે ન ખેચી શકે કમાને આદમી.

નનામીયાં રસુલમીયાં.

❦

—૨૦૫—

નિર્દોષ બાળ

અરે ઓ ! બાળ બાળકા ! બહિર ને અન્તરે રૂકા !
ફરે તું ગેલ કરતો રે ! ઉરે આનન્દ ધરતો રે !

સ્વ-પરનો લેહ નહીં તારે ! કંઈ નહીં બેઘએ તારે !
મમે ત્યાં જઈ મમે ત્યાં રહે ! નથી કેં ભાન છું ક્યાં રે !

વડીલો જે સ્થળો નિન્દે જઈ તું ત્યાંય પણ બેસે !
વડીલો જે સ્થળો વન્દે કહિ તું ત્યાં નહીં બેસે !

પરન્તુ દહેર આવી જ્યાં તને, જઈ બેસશે તું ત્યાં;
અહા ! નિર્દોષ શી ચેષ્ટા ? ખરે નિર્ગુણ માતું હા !

કદી જઈ શત્રુને હાથે, ચડી બેસે વિના શંકે;

કદી જઈ મિત્રને માથે નહીં બેસે વિના શંકે !

કશે કુર્ણુષુ કે શંકા નહીં લાવી ફરે વાંકા !

રમે ત્યાં જઈ રમાડે જ્યાં, હસે ખેલે ફરે છાં ત્યાં !

રમાડે કોઈ સાચેથી, રમાડે કોઈ હઠેથી,
 રમાડે કોઈ વેરેથી, પરન્તુ સર્વ સમ રીતિ !
 નહીં લાવે કશું હૃદયે, અરે નહીં કાંઈ એ બાણે !
 હશે કંઈ બાણવાનું એ, કરી શંકા નહીં ઉરે !
 હશે જે ભાવથી માતા અને પિતા તણી પાસે,
 હશે તેવા જ ભાવેથી ખરેખર યત્રુની સાથે !
 ખરેખર ખેલ છે ન્યારો ! જગત્ જંબળથી તારો,-
 જગત્તો જેહ અબ્યાસી,-થવાનો તેહ જગવાસી.
 પરન્તુ બાલવયવાસી ! ખરે છે જગત્ સંન્યાસી !
 કશું શું તાતની તારા અને મારા તણી ખૂણી.
 થવાનો જેહ જગવાસી, ખરે તે આજ સંન્યાસી !
 અરે યો બાળ બાળુડા ! બહિર ને અન્તરે રૂડા !
 તું શું એ કાંઈ બાણે છે ? જગતને કંઈ પિછાણે છે ?
 જગત્ તુંને પિછાણે છે, જગતને તું શું બાણે છે ?
 તું બાણે છે ? “હું ક્યાં જઉં છું-અને હું ક્યાં જવાનો છું ?”
 નથી તું બાણતો બાઈ ! નથી કંઈ બાન રહેવાનું !
 ખરેખર એહની અથવા, નથી કંઈ તાહરે પરવા !
 અહા સ્વાતન્ત્ર્ય શું હેયું ? સુખી સંસારમાં લેયું !
 દશ તારી વિચારી આ, કરૂં ઇર્ષ્યા હું તારી હા !
 હઉં જો બાળ તું જેવો ફરૂં આનન્દથી કેવો ?
 હઈશ હું બાળ તું જેવો હઈશ આનન્દમય કેવો ?
 થયો આજે સુખી દુઃખી ! થયો આજે ધની ભૂખી !
 થયો આજે વડો નાનો ! થયો આજે સમજવાળો !
 પડી જગનાં પ્રપંચોમાં, શુભાશુભ કાર્યતન્ત્રોમાં :
 થયો છું હું સુખી દુઃખી, થયો છું હું ધની ભૂખી :
 અરે યો બાળ બાળુડા ! ક્યાના પાત્ર યો રૂડા !
 ગુરૂવચમાં તું આવીને, થઈશ કેવો મને કહેને ?
 થઈશ કે બાળ ! હું જેવો ? રહીશ કે બાળ તું જેવો ?

દેવચન્દ સમજી.

-૨૦૬-

મલુની ઓળખાણ

મલુનું નામ જો લે છે મલુ તે શું? શિખી લેજો;
 વૃથા નહિં કાળને જોજો, મલુને ઓળખી લેજો.
 મલુનું રૂપ આવું છે, મલુનું મુખ આવું છે;
 પરિમીત એકને કરતાં બલો થઇ દુર તું રહેજો.
 મલુએ આ કર્યું છે ને મલુએ આ કર્યું છે ના,
 હજારો હાથવાળાની એવી હદ બાંધતાં કરજો.
 મલુનો ના મલુ તું થા ! મલુના શર્ણમાં રહી જા:
 નકારે ના મલુ તું ગા કરી બસ એટલું લેજો.
 મલુ શું? ને મલુ શું ના? કહી તું ના શકે કો દી;
 ગનીમત જે મળ્યું માની સદા સંતોષમાં રહેજો.
 મલુ છે કાષ્ટરૂઢ, ને મહમદ, મલુ છે છુદ્દ, ને જરથુસ્ત;
 મલુ છે પીર પયગમ્બર સદા એવું ગ્રહી લેજો.
 મલુ છે રામ ને રહીમાન, મલુ છે કૃષ્ણ-પરશુરામ;
 મલુ છે જીનને અરિહંત સહુને એ કહી દેજો !
 જગતમાં નામ છે જે જે મલુનાં છે બધાં તે તે !
 મલુના નામની માળા પૂરી એ રીતથી કરજો.
 મલુ છે સર્વમાં સરખો, મલુ છે સર્વને સરખો:
 પછી તું આ મલુ આ ના કદી એવું નહીં કહેજો.
 મલુ છે શબ્દ ને શક્તિ, મલુ છે કાવ્યનો આત્મા:
 બનીને કાવ્યથી તન્મય મલુને ત્યાં કળી લેજો.
 મલુ છે ભક્તની ભક્તિ, મલુ છે જ્ઞાનની શક્તિ,
 મલુ છે કર્મ કરનારો વિચારી એ બધું લેજો.
 મલુ છે યજ્ઞ રૂપે, ને મલુ છે દ્રવ્ય આકૃતિ:
 બની આ જગતમાં એવો પ્રતીતિ તું કરી લેજો.
 મલુ છે દીનનો બેલી, કરે છે બહાર એ વહેલી;
 બળીને એ બહાઈમાં મલુને પારખી લેજો.

પ્રભુ છે વિધની હસ્તિ, પ્રભુ છે પ્રેમની મસ્તી;
 ઉદાસીની ઉદાસીમાં પ્રભુને પારખી લેજે—
 પ્રભુ છે લોળીયું બુલબુલ: પ્રભુ છે ગુલ હબરી ગુલ !
 પ્રભુ છે ઇસ્કની મેનાં કરી 'ચાહોમ' ત્યાં ભેજે
 અધમને તારનારો એ ગરીબો પાળનારો એ:
 અપંગ ઉગારનારો એ પ્રભુ ત્યાં, ભેઈ તું લેજે;
 પડે જ્યાં આંખથી આંસુ, દ્રવે જ્યાં ઉર છલકાતું,
 પ્રભુના તખ્તની ત્યાં, ત્યાં નિશાની ભેઈ તું લેજે;
 મીલાવે હસ્ત જ્યાં મિત્રો, મીલાવે ઉર જ્યાં આશક,
 હૃદયના તાર જ્યાં કંપે પ્રભુને ત્યાં નિહાળી લે.
 પ્રભુ વિદ્વરને કૃણીયે, પ્રભુ, સખરીની ઝુંપડીયે:
 સ્થળો એવાં નિહાળીને, પ્રભુને મેળવી લેજે.
 પ્રભુ ડાઘાં તણો છેલ્લો, પ્રભુ ઘેલાં તણો પહેલો;
 બની ઘેલો, થઈ વહેલો, મળ તું ભેઈ ત્યાં લેજે.
 વિભૂની આ વિભૂતીને, ન ઇતિ, એટલું કહેજે:
 પ્રભુના અંશમાં આખા જગતને ભેઈ તું લેજે.

સંચિત

—૨૦૭—

મહારા વહાલા ભાઈ !

કહું કોને હૃદયની આ ? હૃદયની તે હૃદય ભણે,
 દિવાના દર્દીનું દિલદર્દ દિવાનો દર્દી પિછાને.
 અગન એ ઇસ્કની બગી યુગાવે કોણ આશકની ?
 ન જે સમજે શું તે કરશે ? મુંઝામણ આવી અંતરની !
 ચમન કે બેચમનમાં હું ખીબને શું ? જહાંને શું ?
 સહન કર કે નહીં કર તું, પડી પીડા ખીબને શું ?

કરી મહોબત કરી સોબત ! 'કરી' 'ન કરી' નહિ થાયે !
 પડયો ઘા પ્રેમનો કારી ! હવે તે કેમ રૂઝાયે ? !
 તને ભાઈ ! શું આ સુખયું ? કરી કેવી દગલબાજી !
 ઠગાયો હું ! ફસાયો હું ! નહિ સમજ્યો બિના સાચી.
 લીધી અવસાન ભરનિદ્રા બુલી તોફાની દુનિયા આ,
 ફરી બંધુ નહીં જાગ્યો ! વિસાયો સ્નેહી બ્રાતા આ !
 થયો શુભતાન સ્વપ્ને કે ગયો શું દિવ્ય દુનિયામાં ?
 છુભાયો સ્વર્ગસુખમાં કે કુખ્યો શું અશ્વઘરિય ન.
 અરે દિલબર ! બિરાદર હે ! સહોદર હે ! મુસાફર હે !
 મુસાફરીનીજ સોબતની મહોબત સૌ રહી હૃદયે,
 મુસાફરી મેં કીધી સાથે ! પડયો તું તો હવે છુટો !
 ફરી મળશું હવે ક્યારે ? પડયો લઘુભાઈ વિખુટો !
 રમ્યા સાથે ! જમ્યા સાથે ! કર્યા સાથે ! રહ્યા સાથે !
 હવે તુજ સાથ ક્યાં શોધું ? વિધિનો ઘા પડયો માથે ?
 પડયો પટ પ્રેમનો હૃદયે હૃદય રસમય બનેલું છે !
 મળી પરમાણુએ હૃદયે સ્વરૂપ તારૂં ઘડેલું છે !
 હૃદયમાં તારી તે મૂર્તિ મુસાફરી યાદ લાવે છે !
 હૃદય ધડકે નિરાશાથી ! નયન બે આંસુ નાંખે છે !
 'થયું' 'ન થયું' નહીં થાયે, ધિરજ ધરને અરે મન તું !
 અહા તે દિવ્ય મૂર્તિને સ્મરી ધર ધ્યાન અંતર તું !
 અહા કરને કરજ તારી વફાદારીથી બ્રાતાની !
 સ્નનમ કરશે રહમ તુજ પર પછી દરકાર છે શાની ! ?

મુકામુખ.

-૨૦૮-

શા વાસ્તે ?

અય દિવાના દિલ ! તને પેઢા કર્યું શા વાસ્તે !
 લાખો ગમ આકૃત છતાં મસ્તાન રહે શા વાસ્તે ?
 સનમની બુદ્ધાઇમાં બળતું રહે દિન રાત તું,
 બળવા મહી મીઠી મઝા માને પતંગ શા વાસ્તે ?
 શુભબદન શુભઝારમાં ફરતી નઝર પડતી નથી,
 ભુલભુલ બનીને બાગમાં શોરો કરે શા વાસ્તે ?
 તું બેકદરની બળમાં નાહક તફડતું રહે સદા,
 એ બેવકાલું તજ સુંદર રહે બની શા વાસ્તે ?
 તુજ ઈશકની લાગેલ ચાખવા બેબબર સરસાકતું,
 બિગરને બૂલુ લલા ધરતો રહે શા વાસ્તે ?

અન્તર-ધ્વનિ.

-૨૦૯-

ફેરવની !

દિવાના હાલ પર તહારી નઝર તો કાંઈ ફેરવની !
 ખફા બો હોય ગરબન પર લલા તરવાર ફેરવની !
 સનમ ! તહારા પૂબરીને હવે તો ઓળખી લઇને,
 ઘડી કમબખ્શને દર્શન દઈ તકદીર ફેરવની !
 ખતા તો થાય છે સૌની, લલા શો રોષ મુજ સાથે ?
 રહમ કર દિલ ગરીબોને દઈ નહિ ચાર ફેરવની !
 કરી કબજે દિવાલું દિલ રવડતા હાલ ના કર તું,
 કંઈ આ નાવ ઝિન્દગીનું તુફાનોમાંથી ફેરવની
 નહીં તો ફુલ લઈને તું કબર પર આવજો મહારી,
 ગરીબની ગોર પર મીઠી નઝર પળવાર ફેરવની !

અન્તર-ધ્વનિ.

-૨૧૦-

ખુદાઇ ખવાબ

ખુદાઇ ખવાબમાં આજે અજબ કેં નૂર છે જોયું;
સનાતન કાલના ચક્રે સનાતન તેજ છે જોયું.

નીચે એ ચક્રના નૂરે કલાકો, દિવસો, વર્ષો,
ધકેલાતા તણાતા કેં વહ્યા સૌ બચ એ જોયું.

અજબ એ ચક્રના નૂરે પડે વર્ષો તણી ઝાંખી,
પડી દુનિયા લઇ સાકળ મહિં એ આજ છે જોયું.

ખુદાઇ નૂરની બહુ ધ બલિહારી જ એ જોયું.

જિગર ઉમેદ બર આવે ખુદાને એ પૂછી જોયું.

સ્નેહબોધાતિ.

-૨૧૧-

ફોફટ ફાંફાં

કીધી કોશીશ બહુ આશા જિગરની પૂરવા માટે,
અરે કોશીશ ! એ ફાંફાં ! અરે ફાંફાં ! ! અહા ફાંફાં ! ! !

અરે એ વ્યર્થ આશાએ જિગરને ખૂબ સંતાપ્યું,
અરે અફસોસ ! પસ્તાવો ! અરે હાય ! એ ફાંફાં !

હવે એ બાચકા મૂકી જિગરને જંગલે ફેંકી
ફિકર વિષ્ણુ મસ્ત કરવું ને પછી સૌ મૂકવાં ફાંફાં.

અરે શું એ નજીવી એક આશા પૂરવા માટે
મફતની મહેરબાની માગવી માલેકની ? ફાંફાં ! !

હવે શું ધારવી કદની ? અરે કદની ? નહિ કદની.
નહિ કદની; નહિ બમો : સહુ એ ફેંદ ને ફાંફાં,

વિધિના રંગ પીવા છાંટવા દેહે પછી ફરવું;
વિધિના જેલ ભેવા ને ભજવવા : મૂકવાં ફાંફાં.

નહોતું ધારવું એવું ' થશું રાબ ' ' થશું બાવા '
થયા જે તે થયા : રહેવું સદા એ એ મૂકી ફાંફાં.

સ્નેહબોધાતિ.

બંદો એકલો

હું તો મુસાફર ખલ્કમાં જોવાયલો ને એકલો;
 આ સૌ મુસાફર કાફલામાં હું મુસાફર એકલો.
 સારી જહાંમાં છે જગાવી ધરિકની બાદુગિરી,
 બાદુ સનમના પાયનો હું પૂજનારો એકલો.
 આલમ રમે છે મોજમાં બમા ઝબોળી રંગમાં,
 એ રંગને ઉડાવનારો હું ફકિર છું એકલો.
 આરમાનને યોસા ભરી ખહાટો કરે વાતો ધૂપી,
 એ વાતને ધૂપાવનારો બાણુલેહુ એકલો.
 બહેતી નદી આ દોડતી દરિયાવને ભેટી પડે,
 એ ભેટવાનો હું અલેદાનંદ મહાણું એકલો.
 સાગર સૂતો પણુ ધૂધવે, મોભાં ઉછાળે આલમાં,
 એના ઉછાણે હું ડુબીને ડહોળનારો એકલો.
 આ જંગલોમાં રેડતી શોભા રૂતુઓ સામટી,
 એ જંગલે આળોટનારો ફૂદનારો એકલો.
 આકાશ ઉચે એકલું લેદો ભણે પ્રહ્લાંડના,
 હું વિશ્વના લેદો બધા પ્રહ્લે ઉતાઈ એકલો.
 તારા લપાતા ને ધૂપાતા કે હસે મહારી સ્થિતિ,
 આ જગતના હાસ્યમાં હું રીઝનારો એકલો.
 કેા શુકતારા એકલી રસબોળ થઈ જૂકી રહે,
 પૂજા પ્રસાદી પામવા સેવક ઉલો છે એકલો.
 આ શાન્ત સાધુતા ભરી ચંદા વિભોગણુ એકલી,
 હું ખેનનો બન્ધુ વિયોગી ખેન સંગે એકલો.
 આ રાત્રિની છાયા રડે અંધાર ઉડીને સ્મરી,
 હું આવતા બતા તિમિરને લેદનારો એકલો.
 સૂતું જગત-સૂતું બધું ભેતાં સૂની આંખો બને,
 હું આંખનાં પૂરો રડી રેલાવનારો એકલો.
 સારી જહાંના નૂરની કુદરત મંહી હું એકલો,
 આક્રતાબના એ નૂરમાં બંદો ખુદનો એકલો.

સ્નેહજ્વલિ.

-૨૧૩-

સલામે ફકીર

થાવું જે હતું તે થઈ ચૂક્યું
કદી વાત એ કરશે નહીં !
ધાર્યું તે અધાર્યું થઈ ગયું
હવે કે' ફિકર ધરશે નહીં.

ફહેશે બાલબુદ્ધિ છે હજી;
ફહેશે કે જીવાની ગઈ ચલી;
આવી કે જઈદી જલ્દીથી
પણ વગત એ ગણશે નહીં.

તમ સર્વની સાથે રહી;
જાડુ ઢાંગના ખેલ્યા શીખી
અધારને વેઠી સહી
પણ ગુજ સનમ રીઝી નહીં.

મ્હારે સનમના ખોદમાં
આલ્યાં જવું છે રોદમાં;
મસ્તી મચાવી નેશમાં
લેતાં લ્હાણુ મીઠા લોહીની.

મ્હારી ફકીરી છે લૂખી,
મ્હારી સાધના ફિકરી બધી,
મ્હારી સિદ્ધિમાં તૃપ્તિ નથી
તહમને એ રચતું કદી.

ના જીલ્મને ધર્મે મ્હડો;
નહિ રનેહને પાપી કરો;
ત્યમ શાત્તને નહિ પાથરો
મ્હારા ધર્મને એ ગમતું નથી.

આરામ વિષુ વિઆમના
આ દિન હવે આરામના
તહમને ન કેં એ કામના
ખાલી રોધને ગાળો નહીં.

આતું હસ્યો ના કોઈ દી;
આતું રડ્યો એ ના કદી;
રોતાં હસી દહાણો લીધી
એવી ગમી કેં દિલગીરી.

ઝુજ આ મીઠી ઝુસાફરી;
મેઠાન ને જંગલ તણી;
ઉન્હી ધૂળના વંટોળની
તહમને વિભૂતિ આપવી.

પોઆઈનાં સૌ માળખાં,
ખાલી તહમે રોતાં બધાં;
સૌ સ્વાર્થને નીચોવતાં
સાચી સબ પામે નહીં.

મહારા ધર્મની ઉડે ધ્વજ;
જાવા ત્યાં મહેને આપો રજ;
લૂંટાવતાં લૂંટો મજ
સમજ ફિતુર કરશે નહીં.

મહારી દયા ખાશે નહીં;
હેયાં ઠગી રોશે નહીં;
આલમ બધીને આજથી
ઉઠલી સલામે થઈ ચૂકી.

સ્નેહજ્યોતિ.

-૨૧૪-

સનમને સવાલ

જગત દિવ્યની રેખ કુલ પાંદડી
પરાગો સૂંઘેને સૂંઘાડે સનમ !
રથે દેવ બાધા; રથી દેવતા
રચાવી રમાડી ઉછેરી સનમ !
મનુદેવ પ્રદે, ગુંથી સાંકળી
કમે પ્રાણ સોના ચડે ત્યાં સનમ !
અગમપૂતળી સ્વર્ગથી ઉતરી
પધારે પૂછું ભેદ કાંઈ સનમ !
સમીપે છતાં કાં વસો દૂર ને
ધરો અન્તરે રોષ ? રનેહી સનમ !
મહા મન્દિરોમાં ઉડેલી રુચા
ત્યાં યજ્ઞવેદી જગાવું ? સનમ !
કરી પૂતળી લાડિલી છાટીથી;
રમી ધોલકી ને રમાડું ? સનમ !
લીલાં ખેતરોની ભમી કુંજમાં
મધુપાક તહેના જમાડું ? સનમ !
અનેરા હૃદયભાવના કુંજની
ગમે તો સુગન્ધિ સૂંઘાડું ? સનમ !
પ્રકાશી, વિરાજ, પ્રભા વિસ્તરી
કહો સ્વર્ગને અહિં ઉતારું ? સનમ !
જગત બંધમાંથી જવું છે દૂરે ?
કહો તો જગતને ઉપાડું ? સનમ !
વિષમતા તણા વૈભવો બે ખૂંચે
સકલ વિશ્વને પાય ચાંપું ? સનમ !
હૃદય મૂક શું આમ તહાઈ જાવે ?
સમાધિસ્થ યોગી વિભૂતિ : સનમ !

સૂતી રાહ ભેતી શિલા શ્યામમાં ?
 કહો પાદ સ્પર્શી ઉઠાડું ? સનમ !
 મહા પહાડ જોડે ફેરહાદ નિરાશ
 કહો તો હુકમ એ ઉઠાડું ? સનમ !
 બજે બે મીરાં કૃષ્ણને એકલો
 કુંલો બનીને વિવાહું ? સનમ !
 રીઝે સત્યભામા કદી કૃષ્ણથી
 બની પ્રેમયોગી રીઝાવું ? સનમ !
 બમી ખેલ ખેલી રમી બાદમાં
 ત્હને બ્રહ્મબાદ બતાવું ? સનમ !
 સૂકાં જંગલોના પ્રવાસે જતાં
 કહો રાનમાં સાથ રાખું ? સનમ !
 હૃદય વીતી અંગારને પાથરી
 પથારી પરે ત્હાં સૂવાડું ? સનમ !
 ઉંડા અંધકારે રમી ગાનમાં
 ઉંડાં આંસુનાં પાન પાઉં ? સનમ !
 વહો કેં : ખીલો કેં : વિકાસો સનમ !
 વિકાસો વિરાગે ચીરાગે સનમ !
 સનમ શું ખુદા; શું ખુદા-શું સનમ !
 સનમ એ સનમ : એ સનમ : એ સનમ.

રનેહબોધિ.

-૨૧૫-

રનેહનિદાન

મુજ વૃત્તમાં નથી કેા નવાઈ, શીવાય પણ હું શું કહું ?
 પૂછ્યું તથાપિ તમે જ તો હું નકાર પણ શી રીતે બાણું ?
 મુજ જેવું વૃત્ત ઘણાંકનું શુભરો પુછ્યે આ દેશમાં;
 પરદેશી સન્નન ! હીન્દુઓ ગાળે જ ભવન કલેશમાં !

નર જાત સુખી હશે અહીં કદી મહાલતી સ્વચ્છન્દથી;
પણ નારીને રોવા વિના નહીં કર્મમાં ખીબું કંઈ.

પણિહત પિતા તણી આત્મજા ભણી કંઈ હું તાત પ્રતાપથી;
મન વિકસીયું, ઉર મ્હોટીયું સદ્ગુણ વિશે બહુ ભાવથી.

હું ન્હાનપણથી આશ આથી ઘણી ધરી મન માણતી,
પણ હાય ! હીન્દુ તણે લલાટ લખ્યા ન લેખો ભણતી.

શૈશવ વિશે કર પીડીઓ અજ્ઞાત એક શિશુ જને;
ઉદ્ઘાહના જ કરારમાં સહી કીધી મુજ, મુજ ગુરુ જને.

તાતે કહ્યું “તુજ કાન્ત આ, બહુ ભાવ એ પર રાખજે;
“પ્રિય પતિ ગણી એ સાથ ત્હારો જીવ જોડી રાખજે.”

હું બોલી : “કાન્ત ગણાય છે ઉર વારિધિના ચન્દ્રમા :
“મુજ ચિત્તમાં આના પ્રભાવથી વીચિ જાગે કેમ ના ?
“સન્ધિ થયો નથી, છે નહીં, નક્કી ન કે થાશે જ તે—
“અમ ચિત્તનો; તો શિખવો, પ્રિય તાત, ક્યમ મુજ કાન્ત એ.
“તમ પાસ ભણતાં હું ભણી—મન જોડવાં વિધિ હાથમાં;
“વિકસે જ પશ્ચિની એકલા દિનનાથ કેરા સાથમાં.

“સંસાર માંહી પ્રયાણ કાજ જ પાન્થ ચેતન સર્વ છે;
“એ એકથી જ ભલાં પ્રવાસ વિશે વળી : કહ્યું એવું ચે.
“એ મિત્રતાનો હેતુ, પણ રસ ઐક્ય વણુ નહીં મિત્રતા;
“નહીં ગ્રહે ઉરપારો વિગુણ ચિત્તસ્થળી પર સ્થિરતા.

“રસઐક્ય વણુ મનઐક્ય નહીં એ સૂત્ર શિખવ્યું તે દિને,
“મનઐક્ય વણુ નહીં મિત્રતા પ્રભવે, ગુરુજી, કે રીતે.

“શ્રી—પુરુષ કેફે લગ્ન એવી મિત્રતાનો હેતુ છે :
“ઘણી વાર આપની પાસથી મ્હે, તાત, એવું જ શુણ્યું છે.

“અન્યોન્ય કેરી ન્યૂનતા પૂરે અનુગુણ દમ્પતી;
“વિનિમય કરે નિજ રસ તણા ઉર ઉર આગળ ઉઘડી.

“સંસાર સ્વાર્થ અભિન્ન થાતાં લેહનું કારણ નહીં;
“શ્રી—પુણ્યની તેથી જ સઉમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.

- “એ મિત્રતા વા સ્નેહ ફૂંડો, તે હાર્દ ઇમ્પતી-લાવનું
 “રસઐક્યથી ઉત્પન્ન થઈ રસઐક્યને જ વધારતું.
 “રસઐક્ય તો નહીં હોય ત્યાં ક્યમ મિત્રતા એ સંભવે ?
 “રસઐક્ય બળી વિધિવણુ નહીં કદી ઇતર કેા સરજી શકે.
 “હે તાત ! તે સજવા તણી આજ્ઞા કરી આપે મને;
 “તો કેમ કરી કરવું અશક્ય જ એવું તે શિખવો હવે.
 “હું કિંકરી છું તમતણી, કંઈ હોય શક્તિ સાધ્ય જે;
 “શિર વેચી પણ તમ વચન પાળું-શિક્તિ એટલી સાધ્ય છે.
 “વિધિહસ્તગત ઉરતન્ત્ર પણ ક્યમ કરી કંઈ ગતિવાળું હું ?
 “મુજ ઉર તાણુ પર ઉર સાથ શી રીત લમ કરાવું હું ?”

ગોવર્ધનરામ.

-૨૧૬-

વિરહવેદના

આ ઝંગફી ઝંગલાનો નિત નિવાસી ક્યાં ગયો ?
 વિખુટો ખુંટો કરી મુજને અળગો કરી અળગો થયો !
 તું એકનો બની બે વિભાગી ક્યમ થયો કપટી અલ્યા ?
 બે બે બન્યો તો એકને છૂટો કરી તું ક્યાં ગયો ?
 દિલ લાગણીના ભેગ ભેડ્યા ક્યમ કર્યા બંધે ટળ્યા ?
 દિલવાસમાં ભેગા વસી બુદ્ધાધ કરી તું ક્યાં ગયો ?
 આ રીત ભૂંડી તેજ ફૂડી કોણ કે'નારો મળે ?
 ફૂડી જતે ફૂડી કરી અળગો કરી તું ક્યાં ગયો ?
 આ ઝંગલાના માલિક મારા આમ અંત ન આણીયે,
 કરી બ્યાસ વિરહવેદનાએ છેહ દેતો ક્યાં ગયો ?
 આ ઝંગ બે અળગું કર્યું તો ભંગ તેનો છા થતો,
 તુજ કાજ જીવડો છા જતો પૂઠે પડી તું જ્યાં ગયો.
 જીગતે કરી ભેડી જડી તો જરૂર ભેડી રાખવા,
 પણ દઈ દગો, દિલદાર ! રહેમત દૂર કરી તું ક્યાં ગયો ?

આ કપટી કારમું કાર મારી સાથ તે ક્યમ ચાલશે ?
 છેડા છૂટો છટકાવીને છેડો દઇ તું ક્યાં ગયો ?
 છેવટ થશે શું છે હતું તે ભક્તિવાળા ભાળશે,
 દેશે તુંને ફિટકાર કે'શે તણ ભક્તને તું ક્યાં ગયો ?
 આ અંગની જૂઠાઈ એ તો જીવનની જૂઠાઈ છે,
 એ અધમ રીતિ આદરી જૂઠાઈ કરી તું ક્યાં ગયો ?
 છે ઐક્યનો આદર મને એ છૂટવાનો છે નહિ,
 છાડ્યો છૂટે નહિ તુજ થકી પોહોચું જઈ જ્યાં તું ગયો.
 બાંધ્યો પ્રથમ તેં પ્રેમપાશે તે તું ક્યમ વિસરી ગયો ?
 તું વરત વાઢી અધવચે મૂકી લટકતો ક્યાં ગયો ?
 આ ફકીરના બંધન થકી બંધાઈ રહેવું નવ હતું,
 છેવટ છટકવા છીંડુ રાખી કેમ તું છટકી ગયો ?
 અહિં ઐક્ય વ્યાપેલું હતું જૂઠાઈ જગમાં નહિ હતી,
 શા માટ ત્યારે એ થઈ હમણાં હઠી તું ક્યમ ગયો ?
 જો પરખવા મુજ પ્રેમ તુજ પ્રતિ કેટલો પ્રકટી રહ્યો,
 તો મુજ થકી છૂપાઈ છોટો થઈ ગયો તો છો થયો.
 સુખ સામરું છે ઐક્યમાં એ ઐક્ય માઈં રૂપ છે,
 હું તે તું ને તું તે જ હું એ ઐક્ય ક્યમ વિસરાં ગયો ?
 રણશૂરને પછી રણ નથી, નથી શૂર કોઈ પ્રકારનું;
 નથી નામને નિશાન છેવટ લીન તુજમાં થઈ ગયો.

રણશૂર.

—૨૧૭—

વિરહી

મુજ ઇશક તુજ પર, માશુકા ! શા સાધને હું હાખવું ?
 બધું અંગ નખશિખ નિરખવા દઈ પરખવા દઈ હાખવું.
 છે પ્રેમ તુજમાં કેટલો એ માપવા સાધન નથી,
 નથી કાટલાં કે માટલાં જોખી ભરી હું હાખવું.

નથી જીવમાં તાકાત રહિ તુજ નામ એ થાકી ગઈ,
નહિ અવર જીવે ઉતરે તો કઈ રીતે હું દાખવું ?

આ આંખમાં નહી ઉલટી છે એ નિશાની નહિ ગણું ?
ઉતરી ગયું સુખ નૂર માફં એજ એવું પારખું.

આ આંખમાં લાલાશ લાગી જોળ એ તુજ વિરહની,
એ પ્રલય સમયની આગ છે દિલદાઝ એથી દાખવું.

આ અંગમાં આતશ તણા બલકાર બડકા ઉઠી રહ્યા,
એ વિરહ કેરે લાકડે સળગી રહ્યા ને ! દાખવું.

તુજ નેહ કેફે નીર પડતાં ને કદી ખૂંચાય છે,
તો ખાખ રાખે થઈ વરાળો ઉઠી રહી, આ દાખવું.

એ વિરહની વધતી વરાળો ગોટ ગોટે ધૂમતી,
છે મૂંઝવણીથી મારનારી દગ તુને તો દાખવું.

ને એ વરાળો આંખ દ્વારે નિસરતાં થંડક મળે,
વરસાદ સમ નર વરસતાં આંખો દહડતી દાખવું.

જોરાક મળતો એજ રીતે માશુકાના માનનો,
તે માન તે તાણી લીધું તો હોય ક્યાં? ક્યમ દાખવું ?

સુજ હુરનની હણિ હોશિયારી તે ક્રિયા ક્યાંથી કરે ?
જડતા ગ્રહી બત્રીશિ ચે ઉઘડાય તો તો દાખવું.

ને જીવ જડતાથી જડી ન ચલણ વલણ એથી થતું,
દઉં કેળિઓ કદિ તોય પશ્ચ ગતિ આ થઈ, ને દાખવું.

આ હાથ તારી ખાયના તે ખાથ નહિ મળવા થકી,
એ હાથ હેઠે તો પડ્યા ને દગ તને તો દાખવું.

આ પગ થકી પોંચી જતો પશ્ચ તેજ પગ પાછા કર્યા,
તો ક્યમ કરી ઉભી શકે ? ને ભાગલા અહિં દાખવું.

ઓહો ! અલ્યા ઓ માશુકા ! અહિં આવી અંગે રેલિયો,
રણશૂર સાથે ને થયો તું ઐક્ય તો ક્યમ દાખવું ?

રણશૂર.

-૨૧૮-

માર્થના

ખુદા સૌ ખલકના પણ અકીલો તમારો છું,
તમારે ઘણા જણ પણ પ્રથમ તું અમારો છું.
તમારા ગણેલામાં તમારો ગણાયો છું,
ઘણા પૂજનારામાં ખરો હું પૂજારો છું.
ઘણાને લુવાડે તું તને હું લુવાડું છું,
હજારો ભલે તારા અકીલો હજારો છું.
ગુંથાયો ઘણામાં પણ મહોબત ખરી મારી,
ઘણા છે તને મહાતા ખરો ચાહનારો છું.
તુને તો તમા શી છે? અમારે તમા તારી,
મહોબત ખરી બાંધી થિર તુંમાં ચનારો છું.
અમારે તું એકજ રે કરોડો જણ તારે છે,
તથાપિ ખરો સેવક તમારો તમારો છું.
અમારે તમારામાં સરીને ભળી ભતું;
કરી એકતા મનની જગ તણ જનારો છું.
જરા બે વિચારીને સદ્દાં છે ઘણાં દુઃખો,
નમેરો ન થા હાવાં ખરે તું ન મારો છું.
રહેમત ફરે રણશૂર રહે છે સદા રાણ,
પ્રભુ ! બે તું ગણે બહાલો તમારો તમારો છું.

રણશૂર.

-૨૧૯-

રેતુતિ

ઓ હથ ! તારી રીથ તું નહિ કોઈ ઉપર કદિ કરે,
તો ભડકવાનું તુજ થકી કારણ નહિ મન સુજ્ઞ ધરે.
દીન જન તણો દિલદાર છે શણગાર છે સાચા તણો;
વિશ્વાસ તારો બે કરે તેના દિલે કદમો ધરે,

છે વાસનાની ભૂખ તારે ભૂખ ભાગે જગતની,
 આ જગત તારી જ્યોત જોઈ ઠર ધરી ઠરતું ફરે.
 તું રહિમ રાખે રાત દી રટના કરે જે તાહરી,
 વળી કેા વિરોધી હોય તોપણ કોપ તે પર નવ કરે.
 કેા ભૂલમાં ભમતો ફરે ઠર અંતરે કાઈ નવ ધરે;
 તું તોય તે પર રોષ આણી કાંઈ ખોટું નવ કરે.
 સાગર દયાનો ઈશ ! તું તો તુજ પરે લઉ વારણાં,
 ઘેલો ખન્યો તુજ બહાલમાં આવી વશ્યો મુજ અંતરે.
 તું તન વિષે, વળી મન વિષે, વળી નયનમાં વાસો વસે,
 ઘટ ઘટ તણી ઘટણી જીવે પણ રોષ કદિ તું નવ કરે.
 વ્યાપક ! તને શું વિનવું? વ્યાપી વશ્યો આ વિશ્વમા,
 તે વિશ્વ તે તો તુંજ તેને નિરખતાં અમૃત ઠરે.
 માશુક તું મુજ મન તણો ! રણશૂર તુજને જાણતો,
 પણ એક પણ કદિ કોઈ વેળા દૂર જરા પણ નવ કરે.
રણશૂર.

-૨૨૦-

ભલા ઓ ઇશકના બન્દા !

અરે ઓ ઇશકના બન્દા ! ઉલો રૂંડે હૂં આવું છું:
 ભીંભવા ઉર મહાફ આ, હૂં તૂંમાં અંપલાવું છું.
 ખરે, તૂં છે ઘણો સાચો, હૃદય આ તે પિછાને છે:
 દિવાનામાં ખપી જાવા, દિવાનું દિલ તલસે છે !
 નથી ત્યાં દંદ કે નીમ, નથી ત્યાં વર્ણની સીમ:
 ખમું છે એકરંગી ત્યાં, અલેદે લેલ છે છાયો !
 નથી ત્યાં શારીરી ભાવ, નથી ત્યાં સૃષ્ટિના દાવ:
 તહીં છું ઇશકના લહાવ, સદા આનન્દની રેલો !
 દીઠું કે કે-અનેરૂં ત્હાં નશે જેને હૃદય ડાલે;
 છતાં ચે હાથ પુરાણા બહુ ભૂંસ્યા ન ભૂંસાએ.

કદિ મુજ કામ સન્તાપે, નવી નવી બ્રાન્તિમાં નાંખે:
 બનાવે દિલને ભટ્ટી, લગાવે ઓર કેં બુટ્ટી !
 ચઢૂં, શૂં ખાખ થઇ ઉડૂં ? શૂં વાયુખાખ થાઉ હૂં ?
 મળૂં આકાશની લેળો ? બનૂં વા તેજસી ગોળો ?
 હઊં સહુ બન્ધનો તોડી ? અગર જઉ જંગલે ઢોડી ?
 શરીરે ખાખને ચોળી ભરાવૂં ઇશ્કની ઝોળી ?
 ભલે જે ચાહે તે થાયે, બધૂં ચે ઇશ્કમાં હોયે :
 બદનથી તો બુદો છૂં હૂં, બદનમાં શૂં પછી મહારૂં ?
 નથી કે શક્તિ મહારામાં, નથી કે ભક્તિ તહારામાં :
 નથી કે પુણ્યની વૃત્તિ : છતાં ન તૂંમાં ચ આસક્તિ !
 જપૂં હૂં ઇશ્કનૂં નામ, ધરૂં હૂં ઇશ્કનૂં ધ્યાન :
 બળવૂં ઇશ્કનૂં તાન : લલા ઓ ઇશ્કના બન્દા !
 પ્રવાસી.

—૨૨૧—

અમારા પ્રેમસાગરમાં

જીવો સહુ આત્મના સરખા, ઉઠે સુખના તરંગો બહુ;
 નથી જ્યાં દ્વેષનો ધૂમસ, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 હૃદય વિસ્તાર બહુ થાતો, સકલ દોષો જતાં તળીએ;
 દયાની આર્દ્રતા નિર્જર, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 પ્રગટતો સામ્યતા ચન્દ્રજ, પ્રસરતાં શાન્તિનાં કિરણો;
 વિકલ્પો સહુ સમાતા જ્યાં, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 રહે ધુંધવાટ વાણીનો, ત્યજતી નહિ કદી મર્યાદ;
 રહે રત્નો સકલ તળીએ, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 નથી ઈર્ષ્યા તણી ખારાશ, ઘણા સમતા તણા બેટો;
 ઘણો વિસ્તાર જોવાનો, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 ગુરુ નૌકા તરે ઉપર, મુમુક્ષુઓજ ત્યાં બેસે;
 લહે છે મુક્તિનો કાંઠો, અમારા પ્રેમસાગરમાં.

જરા નહિ કલેશનો તાપજ, ક્ષમા વાયુ વહે કંઠે;
 ટળે છે લેહના રોગજ, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 કરુણાની થતી વૃદ્ધિ, મળે છે મૈત્રીની નદીયો;
 ઘણી ગંભીરતા છાજે, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 ધ્રુવે છે ચિત્તના મલને, મનુષ્યો મુક્તતા ક્ષારે;
 સદા આનન્દમય જીવન, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 નથી જ્યાં શુષ્કતા કિંચિત્, ગન્યો વિવેકનો કાંઠો;
 પ્રવેશે કોઈ યોગીઓ, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 નથી જ્યાં સ્વાર્થની સેવાળ, સદા પરમાર્થની ભરતી;
 બુદ્ધચળિ ધર્મિયો ઝીલે, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
 શ્રી બુદ્ધિસાગર.

-૨૨૨-

અમારો તું થશે ત્યારે

હૃદયનું રક્ત કાઢીને, લખીશ લેખો પ્રતિજ્ઞાના;
 સદા આજ્ઞા ધરીશ શિર પર, અમારો તું થશે ત્યારે.
 નથી શંકા કથન માંહિ, કથાતું સર્વ હિત માટે;
 સમર્પણ સર્વ પોતાનું, અમારો તું થશે ત્યારે.
 કરીશ જો પ્રાણ આહૂતિ, અમારા ધર્મને માટે;
 મરણની નહીં રહે પરવા, અમારો તું થશે ત્યારે,
 હૃદયમાં ચિત્ર શિક્ષાનું, ખરેખર કોતરે ખાંતે;
 જગત્ની નહિ જરા લબ્ધ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 ગમે તે થાઓ તો પણ શું ? રંગોરંગમાં તુંહિ સાચો;
 ધરે પરમાર્થથી પ્રેમ જ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 કહું તે સર્વ કરવાનું, પ્રયોજન પૂછવું નહિ કંઈ;
 પટંતર નહીં પડે જો પ્રાણ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 પડે તે દુઃખ સહવાનાં, ઘણાં દુઃખો સુખાર્થે સહ;
 ઘણો ગંભીર યદા થાશે, અમારો તું થશે ત્યારે.

નથી ધડ પર શિર જ લેખી, અમારી ભક્તિમાં મસ્તાન;
 યહા થાશે કપટત્યાગી, અમારો તું થશે ત્યારે.
 જગતના સુખની છાયા, તણ સુજ ટેકને ધરશે;
 અહન્તા દુશ્મમાં નહિ લેશ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 ફોની આશ રાખ્યા વણ, અધિકારે કરીશ કાર્યો;
 જગતવાણી ગણીશ નહિ કંઈ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 અહન્તા રૂપમાં નહિ લેશ, અહન્તા નામમાં નહિ લેશ;
 સકલ જાણીશ, સકલ દેખીશ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 લઘુતા વા પ્રભુતામાં, સદા સાક્ષી થઈ રહેતું;
 તણશ હું તું તણા લેદો, અમારો તું થશે ત્યારે.
 ધરીશ શિર પર પ્રભુ પ્રપંચ જ, અપેક્ષાઓ સકલ સમજે;
 અલખ જ્યોતિ પ્રગટ કરશે, અમારો તું થશે ત્યારે.
 જગતને અન્યવત્ દેખીશ, અમર એક હંસને દેખીશ;
 સ્વભાવે સહુ થતું દેખીશ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 વિયોગી દેહ હોતાં પણ, કરે વ્યવહાર પ્રારબ્ધે;
 યુદ્ધયજ્ઞિ યોગ્યતા પામીશ, અમારો તું થશે ત્યારે.

શ્રી જુદ્ધિસાગર.

-૨૨૩-

પ્રેમયોગિની

અરે ! યોગી-અરે યોગી-હું તો છું પ્રેમની યોગી;
 અરે ! યોગી-હૃદયયોગી-હું તો છું સ્નેહની યોગી.
 કહું કેને અરે મ્હારી-કરમની આ દુઃખી કહાણી ?
 થયું શું ને થશે શું તે ? ન જાણે કોઈ આવારી !
 દુઃખી સંસાર મ્હારો આ, દુઃખી સંન્યાસ મ્હારો આ;
 નહીં સુખ ક્યાંઈ હું દેખું, ન સંસારે ! ન સંન્યાસે !
 ઉપાસક પ્રેમની હું તો, સદા રહું પ્રેમમાં રાણ;
 હૃદયકું પ્રેમને મ્હાતું, છતાં રહું છું સદા ખ્યાસી !

તણ છે પ્રેમીએ જ્યારે, હૃદય રહતું સદા ત્યારે;
 નહીં ખપ નાથ મ્હારાને ! ફરું ધારી જીવન શાને ?
 નહીં ધારું ! નહીં ધારું ! દુઃખી આ દેહ નહીં ધારું :
 અરે શાને ? અરે શાને ? ફરું ધારી જીવન શાને ?
 જિગરથી ચાહું હું જેને, વધુ મુજથી ગણું, તેણે-
 તણ ત્યારે હવે શાને, રહું સંસાર વેરાને ?
 હવે સંન્યાસ આ ધાર્યો, ધરી કદની જ્યહાં અંગે !
 કહો ત્યારે હવે શાને, રહેવું સ્વાર્થની સંગે ?
 બલે ! રણમાં, વસી વનમાં, જીવન મ્હારું બધું ગાળું !
 ગણી ખોટો-સદા ખોટો ! સકલ સંસારને જૂઠો !
 અરે યોગી ! વિયોગી હું, સદા છું પ્રેમની યોગી;
 નહીં યોગી ! સદા યોગી, સદા સંન્યાસિની હું તો !
 સૌ. કાન્તા.

-૨૨૪-

એક રમરણ

હતો હા ! આ દિવસ કેવો ? હૃદયને શાન્તિ દેનારો-
 બન્યો તે આજ, એ સજની ! હૃદયને ખાખ કરનારો.
 જિગરને બાળતા સોલા, ઉઠાવે ઈર્દ દુઃખ દિલમાં;
 હમારી આસનાનાં ખૂન-માંહી દસ્ત ભરનારો.
 તને જો લાગતો આજે, ખરો ખુશખીનો દહાડો;
 મને તો બાળતો હર પળ નિશાની નિંદા હરનારો.
 જિગર જોજો જરા ચીરી બળે છે આગ કેવી ત્યાં ?
 નથી આ બેગુનાહ દિલમાં હતો જે રોજ મ્હાનારો !
 ગયો એ બસ ! ગયો દહાડો ! નહિ પાછો કદી આવે !
 ભરી છે યાદ મીઠી તહોય જિગરમાં એજ રહેનારો.
 એક દુઃખી ભગિની.

-૨૨૫-

ત્રિભુવનનો ખાગ

ત્રિભુવન-સહિના ખાગે, થયાં વેલી અને વૃક્ષે;
દિશે નાનાં વળી મોટાં, યુવામાં કંઈ અને વૃદ્ધો.

ફળે ફૂલે પ્રકુલ્લેલાં, બહુ ભારે ઝૂંમેલાં;
થયા છે પુષ્પના ગોટા, કળી કો ખીલતાં મોટાં.

જગતમાળી રખેવાળી, કરે કેવી ય સંભાળી ?
લતાઓને લડાવે તે, હસાવીને રડાવે છે !

અતુર માળી બધું ખેડે, બધું વેડે, નિવેડે ને;
વિષ્ણુ કુસુમ ખીલેલાં, અને લે વીણી ખીડેલાં.

કદિ કાચી કળી વીણે, કદિ મૂળેથી ઉખેડે;
અતુર એ માળી વનમાળી, ખરી તારી જ બલીહારી !

કરે સરવે નથી કરતો, ચિરે તું આળ ના ધરતો;
નિમિત્ત સહુ કાર્યમાં કાઢી, અરે ! તું નાંખતો વાઢી.

વિભુ ! ઓ વિશ્વના માળી ! રહે તું ચારુ સંભાળી;
કળી કાચી તું ના લેતો, બગાડીશ ના ખીલેલાં ને !

સુગંધી તેની સહુ જાણે, જગત ખાગે ન ફેલાયે;
પુરાં પાકાં થવા દેજે, પડ્યાં પુષ્પો વીણી લેજે.

હુંદાવા તે ન દેતો તું, તહારી ચાચું રક્ષા હું;
જગત-ફુલવાડીના માળી ! સદા લે વેલી સંભાળી.

જગત ખાગે તું વેપારી, ખરીદી તારી છે ન્યારી;
બધું તારું નથી મારું, હરિ-સુખરૂપ જે ચારું.

સૌ. હરિસુખગૌરી.

-૨૨૬-

શોકચરત મિયા

મ્હાઈ સુકોમલ દિલ, કોના માટ ઈશે ના લડ્યું,
મ્હાઈ હવે આ દિલ થઇને સખ કોથી ના કચ્યું.

મ્હાઈ હવે આ મન નકી સંસારમાં રચતું નથી,
વિલાસ જે વેલવ ભર્યો આનન્દ તે ગમતા નથી.

વેરાચ્ય ને પ્રીતિ ઉભય એ સંગ સાથે ના રહે,
શી રીત ફોને એક મ્યાને જે કટારી માય તે ?

વેરાચ્યથી મન મેળવ્યું, શૃંગારથી મળશે નહીં,
મ્હારે હવે એ વિષય કેરા ક્રીયમાં રમતું નથી.

હું એ હવે થઇ સખ, ને બન્યું દિલ મ્હાઈ સખ છે,
માફી હવે મળશે નહિ, દીધા તમે જે દંથ છે.

મ્હાતી નથી, મ્હાથો નહિ, છે નહિં સ્પૃહા કંઈ લોગની,
ઠરકાર નથી કોની, બનું છું હું હવે બસ જોગણી.

હું એકલી જગમાં ફરું, પ્રીતે પ્રભુશું બેકલી;
ચિંતા હવે કરશે નહિં, મુજ ઉર પ્રભા છે ટેકની.

દુઃખી થયેલાં, તાત ! એવાં ચિત્તમાં વેરાચ્યનો,
પ્રિયતમ ! તપે છે તાપ, જે ઠરશે નહિં કંઈ કારિયો.

મુજ હૃદયમાં ખીલતાં ફડાં કંઈ પ્રેમનાં શુચિ ફુલડાં,
આશા તણી ભરી છાબ હું આવી હતી લઇ બેટવા.

બહાલા ! થઇને ફર જે ઉર બાણ માર્યો શબ્દનાં,
આ જીવનમાં તે ઘા મ્હને ફોડે નહિં-તેવાં હતાં.

વેરાચ્યના વિશ્વાસ કેરી વાત યાદે આવતાં,
નયનો થકી અશ્રુ સરે મુજ ઉર લાગે ફાટવા.

પ્રિય ! આપને નહિં યાદ પણ મુજને બધી એ યાદ છે,
અન્યાયી ! શું દો ન્યાય ? મ્હારો ઇશિપદમાં ન્યાય છે.

મ્હારી હવે વૃત્તિ કહી સંચળ થવાની છે નહિં,
આ જમતનાં કે સુખ માંહિં સુખ મ્હારે છે નહિં.

દુનિયા તણાં વિલાસવૈભવ મન મ્હારે રાખ છે,
સુખી-સુખી રહો, પ્રિય ! સદા, સુજ ધ્યાન પ્રયુલ્લ પાસ છે.
વેળુભયાં સમ શુષ્ક હૃદયે પ્રેમનાં ઝરણાં નથી,
શાન્તિ અને ભક્તિ તણા વૈરાગ્યના પાઠો પઢી.

સેવા નિરંતર ઇશની ઉરમાં કરી સ્થાપન રહી,
ત્યાગી હવે ચિન્તા બધી આ લોક ને પરલોકની.

મમ હૃદયરૂપી પાજરૂં તે પ્રેમપંખી વિષ્ણુ છે,
શાશ્વા ! કહ્યું સમલ લીયો, શોધો બધું તે વ્યર્થ છે.

હું પ્રેમથેલી નાર, તેને હિન ઝાઝા થઇ ગયા,
આજે હવે પાસા બધા એ આપના ઊધા પડયા !

વેળુ બધી વેળુ હવે ! આ ઉરમાં વેળુ ભરી !
તમ સ્નેહનાં બહુ મેઘ વરસે તોય તે પલળે નહિં.
હું તો બની છું શુષ્ક ને મન, તન, બધું એ શુષ્ક છે,
સહુ સ્થૂલ પૂજે વિશ્વમાં, એ વિશ્વ મ્હારે તુચ્છ છે.

શ્રૃંગાર કે સૌન્દર્ય, રસ કે પ્રીતિ, હૃદયે છે નહિં,
વૈરાગ્ય વાધ્યો ઉરમાં ને સ્નેહભયોતિ ઇશની.

મ્હારે હવે સંસારમાં શું સ્નેહથી છે શોધવું ?
ચિંતામણી આ દેહથી ચિંતામણી હું મેળવું.

શું ? શું હશે સંસાર ? ને શાથી હશે સૌ માનવી ?
શાને કુળાવિધાન ! ત્હેં આ અકળ સૃષ્ટિને રચી ?

શા માટ થાયે જન્મ ને શા માટ પડતું લવવું ?
લોકે પ્રપંચ ભરેલ લવન ! માત માથે ગર્જતું !

શા માટ બન્ધન લોકનું જન્મ્યા પછીથી સાંપડે ?
શા માટ સુખ દુઃખ માનવાં ? હસવું અને રાવું પડે ?

મિથ્યા બધો સંસાર આ પરપંચને દરબાર છે,
મિથ્યા બધી ઘટભાળને મનુ પદમ મૂરખસાજ છે.

મનુષ્યો તણી જગસફર ઉભી હું કીનારે બેઝ હું,
 કુળી ગયાં, કેા કુળતાં, કુળી જશે, હું શેઠ હું.
 કુળ્યાં ઘણાં, કુબે ઘણાં, કુળી જશે આ કુનીયા,
 તોપણ અરેરે! રંક જીવે 'હુંપહું' નહિં ત્યાગતાં.
 મારે હવે તે રંક જીવેની કરી પરવા નથી,
 નિર્માલ્ય ઉરનાં માનવી નિર્બળ બધાં દિસે અહિં.
 નિંદા ગણું ના લોકની, જે લોક બાલે ફાક તે,
 મ્હારે મને તો મૂર્ખ લોકો સર્વે પશુની તુલ્ય છે !
 જે સ્નેહમાં તંતુ બધાં સ્નેહી સગાંમાં વેરીયાં,
 તે સ્નેહરજણુ સર્વને મ્હેં તોડીયાં રે, તોડીયાં.
 સ્હાવા સળળ મ્હેં સાંકળી જે સ્નેહની ગુંથી હવે,
 ત્રુટે નહિં, છુટે નહિ, છે ઇશથી બાંધી હવે.
 મૃત્યુભૂમિના લોકની પ્રીતિ નકામી લાગતી,
 હું શુષ્ક થઈ તેથી કહો, પણ શુષ્ક સહિ ભાસતી.
 મ્હારા હૃદયનો પ્રેમ જે શૃંગારરસને રેલતો,
 વિરમ્યો હવે, સ્વામી ક્યાણુ શ્રી હરિનાં ચરણુ શો.

* * * *

સૌ. "જ્ઞાનમણી".

❦

-૨૨૭-

કલાપીનું પ્રેમરાજ્ય

ઘનપટા નભ છાઈ ને-
 લહરી સરે મીઠી મીઠી !
 ઝીણી ઝીણી રી વર્વતી,
 માતી સગી અમીધાર ત્યાં !
 શું પક્ષીઓ નાચે તહીં,
 નાચે મધુરા મોરલા,
 લોળાં રણાં આનંદથી,
 ગીતકાં મધુરાંમાં મચી

મીઠી સુષી કેકા, અહા !
 કેં જોર ધૂન મ્હડી મ્હને !
 છે શી દશા ? છે શી નહીં ?
 કુદરત નવી નીહાળતી !
 કેકા સુષી નીર સ્થંભીયાં,
 સાગર અને સરિતા મહીં !
 સાગર તણે ટીપે ટીપે,
 ભરપૂર છે એ બાંસરી !
 રજની દીસે રૂડી મ્હને !
 છે ચંદ્ર તો ઉંચે ચડ્યો !
 સ્વર્ગેથી આ સ્વર આવતા—
 કેકા થકી મંત્રો સર્ચો !
 છે જણેણ્યા તાર સૌ,
 પ્રસરી રહી કેકા બધે !
 રજની રમીશું રંગમાં !
 કેં જોર ધૂન મચાવીશું !
 છે શી મધુરી લહાણ !
 સૌ લેજો ! અમે તો છે લીધી !
 એ મગની ધૂનમાં,
 કેં ખેલશું ખેલો નવા !
 હૈયે હૈયાં હધ મેળવી,
 અદ્વૈત વાણી વંદતાં !
 રાખ્યો હબરો છાકીને,
 કેં આત્મરાજ્ય મહાલતાં !
 એ ગોળી સ્મરતાં મીઠી—
 છે ઝિંદગી હું ગાળતી :
 એ હુસની ઝાંખી મ્હને—
 હોજો સદા આમીન એ !

સમાધિરથ રનેહયોગીને

ગુરો ! સુર ! રનેહના યોગી ! સમાધિ પૂજવા આવું :
ગરીબ હેયું, સખે ! મ્હાફું : મ્હાવું પુણ્ય શૂં, ખાપુ !

ગુરો ! પયૂગમ્બરી ત્હારી બરી હેયે થયો થેલો :
બિખારી છું : મગર બફંસે બરેલો છું હવે ચેલો !

દીધી, ગુરુ ! ત્હે મ્હને દીક્ષા : હવે માગીશ હું બિક્ષા :
ગુરો ! આજે અગર કાલે, શિખૂં છું હું અહાલ્લેક !

ધણે તુજ મામલો ગાયો : દીઠો : વેઠયો : ગુરો ! રાયો :
ગુરો ! અવધિ ! અહા ! અવધિ ! અજબ છે પન્થ ત્હ જોયો !

મહા વિકરાલ જૂખરમાં ડગી ત્હારી સમાધિ ના !
સખે ! રનેહી ! સદ્દુ જો ત્હે જગત ભણી શકે ના ! ના !

સીકન્દર કે અકબ્બરથી, જખર રાખ્યો છત્યાં, રાખ !
ખિરાજે સુસ્તક સાથે ! સમાધિલેખ મ્હે વાંચ્યા !

કલાપી ! ગાયું કેકામાં અજબ, ગુરુ ! વેદનું ગાણું !
ઉઘડશે નેત્ર ન્યાં ન્યાં ત્યાં કહેશે ગૂઢ કે છાનું !

ગુરો ! તું અગ્નિમાં ચાલ્યો ! રમશાને હોંશથી મ્હાલ્યો !
સનાતનમાં છબ્યો, ખાકી ! અનિર્વચનીય તુજ ખ્યાતિ !

હમે અહીં 'અન્ધ-હસ્તિ' નો ભૂઠો ફાવો રચ્યો : દેવ !
કલાપી ! રનેહયોગી છો ! અજબ ગુરુમન્ત્ર- 'હાલ્લેક !

દયાલુ છો ! કૃપાલુ છો ! કરો પયૂગામ કે તાળે ?
ધટે બ્હાલાં ઉરે, ગુરુ ! તો, નવો સુરશબ્દ ઉચ્ચારો !

નિખાલસ રનેહી સુર હૃદયે લખ્યા, અહ ! લેખના લેખ !
તું ચે, બુલબુલ ! ફેફરી ગા ! પુકારો ઈશક'હાલ્લેક !

-૨૨૬-

સનમ સરકાર છે મહારે

ટપાલીએ કલાલીની દીધી લાલી ભરી ખ્યાલી :
 સૂકાતું ચાયરી દરખત ! તહીં પાછી કલમ ચાલી !
 કબાલી, કાફિયા, ખેતો, નથી નથી ફિલ ગબલ ગાવા :
 ફૂખું છું-છે નવા લ્હાવા-જિગરદરિયાવમાં ન્હાવા !
 નથી ચશ્માં યુસાફિરને : ઇશારે બાય છે ચાલ્યો :
 નવા કોલબ્બસે કોઈ મીનોઈ મૂલક દેખાડ્યો !
 ખડો તલ્વારની ધારે ! હુકૂમ હકદારનો મહારે :
 ફૂટયાં ચશ્માં ! બખાં ટૂંકી ! ઇનામે ઇશક એ મહારે !
 નયો પી વેનમાં સૂતો : જિગર ભર્યું તરખ તર ચારે :
 કમાતો છું હૂં વેપારે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 હમારી શહનશાહખાનુ દિવાનાને પિછાને છે :
 નવું નવું નૂર આશકને સનમ હરહમ નવાઝે છે !
 મળ્યું છે મોત મૂઝીમાં : નફામાં જિન્દગી આપી :
 દિવાના ઇરિકદવેશે નથી અમલ સિલક રાખી !
 અહીં જા ! જા તહીં અથવા ! અલગ ના ના મગર કીસ્મત :
 અબ્બ ખેલે ! સદા ચામિલ ! કબૂલ ના ના કરે રિશત !
 દીધું છે ફિલ : ગઈ અમલ ! ગુમાવામાં મઝા ભારે :
 હુકૂમસર એ ! હુકૂમસર છે ! છતાં બાલ દિલદારે !
 ન ઇઝાઈલ ! ન જિખાઈલ ! નથી નથી ઉપરિ મહારે !
 કઈ નઝરાવું કુલ-જુમલે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 નથી નથી કોઈએ છત્યો, હમારો હેશ હથિયારે !
 શુલામી અસ્મતલ્વારે : છતાં આંસુની ધારે !

હિલે હિલ બાદશાહત છે, વિલાયત-હિન્દથી ભારે :
નવે તખ્તે હવે રોશન સનમ સરકાર છે મ્હારે !

વગર હક હૂર હંગામી : ફહે ફક રંગ છે કાયમ :
મળ્યું માલેક મધ દરિયે ! નવી કાપે મજલ માલમ !
નથી નથી બેશમાં દરિયો : નથી હોકા પડ્યું બૂઝું :
હિલે દરિયાઈ દેવીનું નથી નથી હિલરૂબા બૂઝું !

વગર ઠર હજ કરે હાલ ! સનમશાહી સીને રૂકકો :
અસલ અલણી ! સલામત છે ! સનમ સરકારનો સિકકો !

બદનમહતાબ માશૂકના કદમ હીને રહ્યો રંગી :
ઠરમગુલઝારની ખુશબો વહે છે હસ્ત નવરંગી !

કલાલી મસ્ત-મતવાલી ! નથી નથી ખ્યાલીથી મ્હાલી !
શૂ આખો દાડનો દરિયો દિવાનામાં કર્યો ખાલી ?
ભર્યો કરજે ! ભલે રેલે ! ગુલામી કાયમી ત્હારી :
અવેળ યા પગારી યા નથી નથી નોકરી મ્હારી !

લખ્યું છે ખત ! ઇબન અદબત ! હકીકતમાં હુકૂમદારે :
સૂંટાયું હિલશહર અશમે સનમ સરકારથી મ્હારે !

હઝારો લાખ ખંજરથી, કરોડો સખત ઝખ્મોથી—
કબજ થતું ના ! જીતાતું તે સનમશાહી ઇશારતથી !

ઝમીં પર ચાલતાં ખ્યાદાં, ભલે દે લાવ બેગિન્તી !
સલામત દૂરને દરિયે સનમ સરકારની કીરતી !

શુમાવી ગમગીની ગઝળી : પડે પોબાર, જો ! પાસા :
કયામતમાં કમાણી છે : અનલ હક ! જો જ છે આશા !

નવી નવી હિલદુરસ્તી છે, ખુસીબત ઇશકઆબારે :
પુકારે પાયરી ભારે, સનમ સરકારમાં મ્હારે !

મયું હિલ ઇશકનું કયૂદી : બીજી બેડી બધી બૂઝી :
અબાંચબ ઇશકઆલમ છે, સનમ સરકારની છટી !

નવી નવી છાપ હંગામી : ઇમિરાની અગર ના ના !
 ઇમિઝત મુક્ત છે અસલી, સદર સરકારી મયૂખાના !
 નવી રંગત બિછાવી છે, બિગર મિસ્કીન ગમખવારે :
 ઉઠે અસમાનમાં યુલબુલ, યુમી દિલબક્ષ સરકારે !
 પરેશાની પરસ્તાની ભરી દિલબર નંઝર ઠારે :
 ન લશ્કર લાખ ત્યાં કાવે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 બૂનાંચરમો ઝર્યા ઝહરી : અબળ ઝેશુલ ! અબળ ખારે !
 ઉઠે પંખી ! નઝર પામે ! નવૂં નવૂં નૂર સરકારે !
 હલેસાં ઢે ! હલેસાં ઢે ! ખલાસી ! છોડ દરકારે !
 તૂં જો ! જો ! ચાંચીઆ હારે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 બધાં બન્દર બરાબર છે : ઝુકામે વક્સર બહાણે :
 પુરાણા એમસાગરમાં સનમ સરકાર છે મહારે !

દર્વેશ દિલદરબારનો :

દોરંગી દુનિયા પારનો :

હર્ષી દિહારે ચારનો :

સાગર સનમ સરકારનો.

તાલિબ તસબ્બર ખ્યારનો :

સાગર ઝખમી અન્દર બહારનો :

પરબઈ પર દિલદારનો :

સાગર સનમ સરકારનો.

સાગર.

પ્યારા પરિન્દાને

પરિન્દા પ્રાણપ્યારા હો ! થતું બેઝેન કાં, દુલખુલ ?
 રહે ગમગીન ! કાં, બહાલા ? ગરહ કાં થાય છે દિલગુલ ?
 અભયબ બાલ કુદરતના ! તું ગાતું મૌનનું ગાણું :
 નવું ભર્યું આંસુનું લહાણું ! અહો ! તે રાત ! તે બહાણું !
 ફિરિરતા ઓ ! મુખારક હો ! કદમ મિઝમાન ઓ ! તહારાં :
 જિગર મુજ સુસ્તમાં રોપી, છૂપી તહે આંસુની ધારા !
 મગર, દિલગૂમ અચે છુલખુલ ! મઝા કાં ખોઈ તહે, બાપુ ?
 જિગર તુજ ખુલ્લું છોડી દે ! બિરાદર ! બોલ ! શું આપું ?
 નથી મીકાશ મહારામાં : ખઝાનો છે શરાણીનો :
 હમારા લોકનો, પંખી ! બધો ધંધો ખરાણીનો !
 તું છે દિલગીર ! તો, બન્ધુ ! કટોરી એક પી લેવી :
 મુલાયમ પંખી ! ઓ ગભરૂ ! બધે છે દિલ્લગી એવી !
 ઘરાણે દિલ મૂકી દેવું : ન પાછું કોઈ દી લેવું :
 વગર આરામની આશા, નશામાં હૈ સૌ રહેવું.
 હસેની જામ પી એવું, થયો તાજિર તરંગી હું :
 તમન્ના યા તરસ તહારી, છીપાવા એ જ પીજે તું.
 જનાળી યા નવાળીમાં, નથી નથી માલ ! ઓ પંખી !
 જિગર ભર તર શરાણીથી ! રહેજે એક દિલરંગી !
 ભલે રાજે ! ભલે ગાજે ! ભલે બેભાન તું થાજે !
 મગર, લાઝિમ ગણે તો આ દુવાગીરથી ન છૂપાજે !
 ઝખમ હોજે તહને, છુલખુલ ! મગર, હો દૃઢ દિલબની :
 ન સાગર દૂર હો લખથી ! દુવા એ હો દિવાનાની !

-૨૩૧-

નઝરિયું

ફતલ ત્હારી ! ખબર લાધી ! મુબારકબાદી મુબુશે કે ?
હૂં મોલૂં મેલૂં મેલૂં તો ? ગઝલ આ એક ખપશે કે ?

ફતલ ત્હારી સદા પ્યારી ! હમે રાહ ! ખુદા રાહ !
મગર શૂં છે ખુદા ? ક્યાં છે ? પૂછૂં તો ? ખફગી ધરશે કે ?
ખુદા છે ખૂત ? શૂં ગેળી ખૂત ? અગર ઇન્સાન છે અલ્લાહ ?
લવે થેલો : “ખુદા તૂં છે” તૂં ચે ગફલત શૂં ગણશે કે ?

વકાલતની સનહ મળતાં, અદાલત પર થશે હાઝર ?
કયામત પર વકાલત કે, ગુલામોની તૂં કરશે કે ?

ગુનાહનાં રાંકઠાં ફિલ શૂં, ન પામે માફીની બખ્શિસ ?
અગર, દિલકશ ! ફુલારા ફિલ ! મ્હને આરામ મળશે કે ?

કદમથી લખલગી ખરિદી : ખુદા દિલહારને વેચ્યો :
સૂતો આખિર સૂલી ઉપર ! છતાં ચે ચાર મરશે કે ?

કિનાની તપ્પ પરથી શૂં, યુસુફ તકલીફ લેશે કે ?
“અયિ પ્યારી !” કહી ખુશીથી, જૂલોખાને કબૂલશે કે ?

સવાલોની કબાલી આ, ખયાલી ફિલ ફર્જૂં કરતૂં :
મુબારકબાદીમાં આવી, ગઝલ કંગાલ ખપશે કે ?

અગર મ્હારી ગરીબી છે, વગર દાઝ ન માગૂં કે :
શારાળી કાયદેસર છે : મગર એ ટેવ ગમશે કે ?

ઈન્જન કફૂં : ચા હુઝૂર આવૂં : તલબ પણ છેક ટળશે કે ?
મુબારકબાદીની પ્યાલી, ઉપર પ્યાલી તૂં લરશે કે ?

તર્ફી મસ્ત સાગરમાં, ખતાના ખૂબ ખરાબા છે :
પૂછૂં છૂં : નાખુદા ! કીરતી સફરમાં ઠેક ટકશે કે ?

સાગર.

હલેસૂં છોડ ! બિરમિલાહ !

ઝુબારક હો ઝુસાફરને ! કદમ લાગિમ હવે બરવાં :
 ઝુકરર મસ્ત મસ્તાની ! ઝુસાફર છે : ડરે છે કાં ?
 ઝુમી ચરમે રૂહેગુલ, ચાર ! પી લે ખ્યાલી પરસ્તીની :
 હઝમ કર હિઝમાં હરદમ, અજબ ફિલસુફી મસ્તીની.
 દિવાની અંબુમન છે ! ત્યાં નથી હક ! યા નથી દાવો :
 અનલ હક છે અનલ મહબૂબ : બપી જવું : એ ખરો દહાવો.
 નથી મુશિદ ! નથી ચેલા ! ઝુસાફર છેક છે ચેલા :
 પીધેલા દાફના પૂરા ! બધા મુશિદ ! બધા ચેલા !
 ફરેળી સૌ બઝારોમાં, કલાલોની ફગાખાણ :
 પિછાની છે બનાવટ એ ! મિલાવે રંગમાં પાણી !
 મિલાવટ માલ ! તર્કટ છે ! ન થોલો : દૂર જવાનું :
 શિરાઝી જામ પીવાને, પૂરા તૈયાર થાવાનું.
 જલદ ખૂરો નશો પીને, અજબ મુરદ્દ થવું લાગિમ :
 પડે પડ ચીરતાં વધવું : ફેના થવું : એ અસલ તાલિમ.
 વગર મહમ મીઠા મર્જે, રીખાવું એ અહલ રસ્તો :
 ખયાલી ખવાબમાં જીવવું : શિરસ્તો એ પરસ્તોનો.
 દુરંગી લોક વેપારી ! ન ત્યાં કાયમ વતનદારી :
 ઇશારો છે : પિછાની લે : બલા ! ગુલબોની કર ચારી.
 હકીકતમાં ન ગુલ ! મિટ્ટી ! નથી પત્થર ! નથી દુનિયા !
 અજબ ગૌહર ચહે તો દિલ-દૂળી બ-ઈશ્કદરિયામાં !
 મીંચીને ચક્કમ ચાલ્યો જા ! ન ડર ! છે દૂર ! સીધો રાહ !
 સનમના નામ પર, મસ્તાન ! હલેસૂં છોડ ! બિરમિલાહ !

સાગર.

-૨૩૩-

રૂસ્તમ પહેલવાનને

દિવાના પર થવું આશક ! ન લાગિમ છે, બલા રૂસ્તમ !
ફિદા થા ના ! પરત જા ! જા ! ન હે તલ્વાર, ઓ રૂસ્તમ !

અયે બહાદુર તલ્વારી ! ફિલે અહેસાનમન્દી છે :
મગર કર માફ ! ફિદ્વીને હવે યુદ્ધી જવાની છે !

જવાંમર્દી હતી જ્યારે, બિરાદર ! ક્યાં હતો ત્યારે ?
થયો પલટો હવે બારે ! દિવાનો છૂં છૂં અત્યારે !

દિવાનાને હવે, રૂસ્તમ ! અનલમહબૂબમાં આકીન :
પરત તલ્વાર આ તહારી ! હજો, રૂસ્તમ ! તહને આમીન !

અનાસિબ છે ઝખમ ખમવા : ન ઠર યા ખૂનની પરવા :
ફિલે શમશેર બિચકવા ન કોવત, રે ! નઝર કરવા !

નથી હથિયાર તહારાની કદર, કિમ્મત હૂં કરનારો :
હિમાયત હોય ત્યાં જા ! જા ! હૂં તલ્વારે ન રમનારો !

બિરાદર ! કર નઝર લાંબી : પહોં જો ! એ પડી આલમ :
અખારક દોસ્તદારી ત્યાં, સલામી લાખશે, રૂસ્તમ !

ગરઝ પહોં મ્હને તો છે, બલી મનસૂરની સૂલી :
અગર ગનીમત મ્હને ખ્યારી, શિરીન-દિલની મીઠી છૂરી !

હમારા હેશમાં, રૂસ્તમ ! બલા ! હથિયારખન્દી છે :
કટારે ઈશ્કના ખેલે ફકત દાનેશમન્દી છે !

હમારી ઇસ્કેતલ્વારે કરી પૂરેપૂરી ચારી :
જહાંના જંગમાં, રૂસ્તમ ! હમારી માફ લાચારી !

થશે તલ્વાર ગુલવેલી ! તું ચે કર એ જ તૈયારી :
અગર, કર હરશુઅર, રૂસ્તમ ! પરત તલ્વાર લે તહારી !

આમર.

હમારો સવાલ

અમીના જામમાં ક્યાંથી જરી આ ઝેરની આવી ?
 કહો, અસ્માન ખુલામાં કહીંથી વાદળી કાળી ?
 કયે શયૂતાન ભડીઆરે મિલાવી કવાળમાં હફી ?
 શરાણી આ શુલાળીમાં, કહો, ક્યાંથી નડે મખખી ?
 બગાડે ફાણુ ? બોલી દો ! ભરેલી પાક આ ભાફી ?
 બખૂચક ! બેકદર ! ક્યાંથી મિલાવે દાઝમાં મિટ્ટી ?
 ખડે બુલબુલ ગઝલ ગાવા ! ગળું બેસી જતું ક્યાંથી ?
 અધુરા રાહદારીનાં કદમ વાંકાં પડે ક્યાંથી ?
 ભરી મિજલસ દિવાનાની ! કહો, ત્યાં દાનિયત ક્યાંથી ?
 ખુદા કીસ્મત ફિરાવે ત્યાં બડી શયૂતાનિયત ક્યાંથી ?
 જિગર બૂંબાય જાતે ત્યાં કમી ગરમી થતી ક્યાંથી ?
 બગારે ખુદ મહોબ્બતમાં ખૂરી ખરકત કહો ક્યાંથી ?
 ન રોઝે મસ્જિદે રાહ ! જતા ક્યાંથી તહીં કાહ ?
 બિમારીના બડા શોખિન ! તહીં હુકમાનહ ક્યાંથી ?
 ચીરેલી છાતી મરજીથી ! મલમપટ્ટી તહીં ક્યાંથી ?
 ઠંદે અખરોટ ધુમ્મટ પર ! હવાની ત્યાં બડી ક્યાંથી ?
 ઉડે બુલબુલ ગગનમાં ત્યાં, થતી શરદી, કહો, ક્યાંથી ?
 સળગતો આતશ હરિયો ! તહીં ઠંડી પડે ક્યાંથી ?
 દિલે હૂલે કટારી તે, રહે કાં બેરહમ બાકી ?
 શુલે અંગારમાં જળતાં ફુકાં પર કાં રહમ રાખી ?
 થતી ઝાંખી ખુદાઈ ત્યાં, કહો, પડે પડે ક્યાંથી ?
 મગર, ચરમે જિગર ખોલ્યાં ! કલુ ત્યાં આ કહો, ક્યાંથી ?

ઇઝરાઇલ ફિરિશ્તાને

અખૂર કર ! હર અગર રખથી ! ન કર ગલતી ! અયે ગાફિ
અગર હકીતર ખરાખર ને ! પરત ફર ! યાર ઇઝરાઇલ,
ફિરિશ્તા શૂ ખુદાના છે, તું જેવા બેતમિઝ, બહિલ ?
ન ઝિન્દા-મુરદા બાણે ? અગર બેકદ્ર ઇઝરાઇલ ?

અખારક મૂલક મયૂનાળી ! જહીં આશક પૂરા ધાયલ :
રકે ખોખાં : હસે મુરદાં : તું ને ! ને ખેલ ! ઇઝરાઇલ !

શરાળી ખૂતખાનામાં, જયે મુદ્દન 'સનમ' બિસ્મિલ !
શૂ ત્યાં હાસિલ થતી તહસિલ ? દિલે કે ખ્યાલ, ઇઝરાઇલ ?
પહુણે ને ! અંગૂરી દરખત ! 'બકા' બોલી છૂપૂં બુલબુલ !
બગર ગઝલે ગવાહી દે : 'કરે છે બૂલ ઇઝરાઇલ !'

જપત કરવો પરાયો માલ ? ! અગર બેકાયદે મંજિલ ? !
તુમાખી શી ? તું ને, બુલબુલ ! કરે બદફેલ ઇઝરાઇલ !
સૂલી પર નાયતાં બૂતો ! પીધૂં કાતિલ દિલે માઇલ !
મના છે ! થા ન હાખિલ ! ફર ! હઠી ના ! ફર ઇઝરાઇલ !

મુઘી લીધી હખાતાં દિલ ! કહ્યું 'લખ્ખેક' ! ઇઝરાઇલ !
ખુદા લાખ્યો ! હવે જન્મત, બધું બદશિકલ ! ઇઝરાઇલ !

બલા ! તું પેશદસ્તીથી, કરે કાં હખલ, ઇઝરાઇલ ?
હમારે હર તરફ ફરતા, હઝારો લાખ ઇઝરાઇલ !

ઝમીં આ મૂલકની છે કુલ, સનમ સંસ્કારની વાસિલ !
અસલ દાદ પીધેલાં દિલ ! અઝલ ત્યાં રૌજ, ઇઝરાઇલ !

ખતાવી દે ! જ્યાં નેજા ? બહિરતી હૂકમની તક્સિલ ?
ગલત છે ! છે ગલત ! અહીં ને ! પી લે આ નૌગ, ઇઝરાઇલ !

ગલત ભર હૂકમ ! રદ ખાતિલ ! ફગલ નથી, રે ! થવા ચામિલ !
અગર ને માયનો અન્દર ! ફુગુલ ના બોલ, ઇઝરાઇલ !

સાગર

સાગર : બરાબર છે ! સ્ક્રમજ કમચકલ, ઈઝરાઇલ !
સાગર-શરાણી બામ, ' ત્હને ફરમાન ! ઈઝરાઇલ !
વહી લાવ ! બા ! હજી કુલ ! અગર રૂખસત ત્હને, ગાફિલ !
'સાગર' ! પી ! બન બેહાલ ! સલામી હાલ, ઈઝરાઇલ !
સાગર.

-૨૩૬-

લુકમાનજી આવ્યા !

વગર તેડયા અહીં ક્યાંથી, અહો ! લુકમાનજી આવ્યા ? !
ભલે ! બૂલા પડયા, બાવા ! મગર, શી આ બલા લાવ્યા ?
ઈબ્રન કોણે કયું ? કોણે લખ્યો દાવો તળીબીનો ?
અરે ! અહીં કોણ હાઝર છે ? હકીમજીને સલામી દો !
અરે ! જો ! નાંખી દો નશ્તર ! સીસા સૌ ફેંકી ફેંકી દો !
ઈરાની દાડની ખ્યાલી, હકીમજીને ભરીને દો !
તળીબજીના બદનમાં બે જલદ પીપો ભરી રેડો !
જનાબે આલી હાઝરતને નવેસર ઝિન્દગાગી દો !
અરે ! દિલદાર જો ચારો ! ચહર શિરાઝમાં ચાલો !
ભલા મિઝમાનને ગરબન ઉપર બચકી ઉઠાવી લો !
શરાણીના બાંઠા હાંઝે હકીમજીને રૂખાડી દો !
મઝા મહેમાનદારીની દિવાનાની ચખાડી દો !
દિવાના ઈશ્કના પૂરા, અરે ! ગૂમદિલ બનાવી દો !
હકીમી આ તળીબીની હવે તસ્દી પતાવી દો !
બિમારે ઈશ્કનાં બિસ્તર તળીબજીને બૂલાવી દો !
અગર, આ ઈશ્કને હરિયે શરાણીમાં સુવાડી દો !

સાગર.

-૨૩૭-

હમારું ઝાહેરનામું

નવી-સુરવૃદ્ધિ સૃષ્ટિને, અમીથી શું નવાઝે છે !
 સુતેલા સુસ્ત હેયાને, અહો ! શું એ જગાડે છે !
 અજબ બદ્દગરી, ઝોહો ! જિગર કેવું હલાવે છે !
 અહો ! કમઝોરને આજે, કુતૂહુમી કોક લાધે છે !
 દયા, ઔદાર્ય, દુનિયાના, ઘણા લેદો લણાવે છે :
 જિગરને ખુદ બ ખુદથી એ, ખરે ! આજે બચાવે છે .
 નથી લાયક, અહો ! દુનિયા, વફાદારી હઝમ કરવા :
 રહેમત પણ પડે ભારે ? કહો, ત્યાં શી ઘટે પરવા ?
 શું આ કવિતા-ગઝલ-ખેતો, રમુજ કાંઈ છે કિસ્સો ? !
 હમારાં આંસુમાં, બોલો ! તમારો કેટલો હિસ્સો ?
 હમારા દર્દથી તમને, બતાવો ! ક્યાં પડ્યા ચીરા ? !
 ઝખાં છે ? હર્ફ છે આ ? કે બધા લાગે મૂંગા લીટા ? !
 ન હમદર્દી ? ન વા પરવા ? શરમ નથી કેં ? રહમ નથી ચા ?
 અરે ! અફ્સોસ ! છે અફ્સોસ ! અરેરે ! બેરહમ દુનિયા !
 હવે છે ફર્જમાં ઝુફરી, અહીં પડઘમ બબવાનું ;
 અને ઝાહેરનામું આ હમેશાંનું સુણવાનું :-
 બધાને છૂટ છે સરખી : બલે દિલ મ્હાય ત્યાં બપૂં :
 મગર આ ઇરકદરિયાનું, ન એકે બન્ધ છે બ્હાફું !
 છતાં, મ્હાશો ન કો હમને, ઇરાદો હોય મતલબનો :
 ન દુનિયાદારીનો કબજો : પછી નાતો કયા બપનો ?
 લખાવ્યું છે શું રોવાનું ? લલાટે લેખના લેખો ?
 થવા બિખારી છે મરજી ? ચહો તો લ્યો બલે કેડો !
 ખપી જવું છે પૂરેપૂરું ? બધી અક્કલ ગુમાવી છે ?
 બલે ! તો આવજો આંહી, જિગર હરહમ ઝુકાવીને !
 જલાવીને બધી દુનિયા ! ખુશીથી રોશની બેવી !
 નવેસર આંસુની આલમ, અહો ! તાજ કરી દેવી !

આમર

ભડકવું ના : થયે ભડકે ! જહા ને ખેંદ્ર ને ખવારી !
 ખૂરી ગરમી ચહેવાને, બરાબર છે શું તેયારી ?
 નહીં તો, લોક દુનિયાના ! હઠાપણમાં પડ્યા રહેજે !
 બૂલ્યે-ચૂક્યે હમાઈ તો, ન નામે કોઈ દી લેશે !
 હમારા ઈસ્કની વાતો, તમોથી ના હઝમ થાયે !
 અભયબ અટપટી આંટી ! તમારાથી ન ઉકલાયે !
 બલા, બહનામી, ખૂરાઈ, હમે બરબાદી ચ્હાનારા !
 મના દુનિયા કરે ત્યાં તો, કૂદીને ખાસ બનારા !
 અલગ દુનિયા બનાવીને, મુખે બન્દા રહેનારા !
 હમારી ઇશકધૂંધથી જહાંનાં ચશમ પૂરનારા !
 હમારા લોકના રસ્તા, બચકર બુતથી બૂંડા !
 તમારા કાયદાકાનૂન, રિવાજોથી બહુ છૂટા !
 જિગરની ચહનચાહતના મીનોઈ મૂલકમાં દાખિલ,
 થવા ઇજન કબૂલ્યું છે ! હમે એ રાહમાં શામિલ !
 તમારા મર્તબા પર ના, હમારી ઝિન્દગી ચ્હાલે :
 હકીકતમાં તમે છે ક્યાં ? જહાં અખ મારતી ચાલે !
 દિવાલો જંગી તોડી છે : રહ્યા તે ચીરવા પરદા :
 હમે સુરદા મિસાલે છે, ભટકીએ જંગલે તપતા !
 હમારી ખાકની ચપટી, અરે ! શું બેકદર ખૂંચે ?
 મુમે સોનું ફૂં શાણા ! ગમારો પત્થરો પૂંજે !
 હમારા મસ્ત જોગીઓ, નથી જડવાદી કે જૂઠા :
 તમારી બેવકૂફી પર, ટપકતી આંખથી સૂતા !
 હમારો દેશ છે જુદો : અમી હરહમ ભીંજેલી છે :
 મગર, વહાલાં બધાં ફળફૂ હમે છાતી ચીરેલી છે !
 ફેફસીરી હાલના ખ્યાલો, વહાલાંમાં બરેલા છે !
 કરી ઉલટી કહી ચૂ ! ચૂ ! બધાંએ અવગણેલા છે !
 મતાવું ના ! ન દેખાતું ! બધી પતરાલ પાલ છે :
 તમે આંખો મીંચી ત્યાં તો, ખુદાની નાઈલાઈ છે

હમારે તો, સનમની શી, અહોહો ! મહેરબાની છે !
 નયો જરી ઉતરે ત્યાં તો, ફરી જો રેડનારી છે !
 હમારી ખલ્કમાં મઝહબ અજબ છે ઇસ્કહારીનું :
 અમીં અસમાન ના બુઝાં ! વહે જલ જ્યાં હયાતીનું !
 હમારા સહનાં સાથી, શરાબોમાં રૂખ્યાં રહેતાં :
 થતા અખો અખમ પર તે, નશાના ઘેનમાં સહેતાં !
 ‘ શરાબો હો ! અખમ હો ! હો ! ’ દિવાનાં જો લવે ચેલું :
 ફરી ફરી જો પુકારીને, જગાડે દર્દ સૂતેલું !
 હમારા આલિયા સુશિદ, લટાવે હુસ્નની લાલી :
 સુસુદહિલમાં કરે ખાલી, નશાની ખ્યાલી પર ખ્યાલી !
 ખડો છે દાર પર મનસૂર, તપે છે દરખતે મજનૂં :
 અહો ! આ લોટ આવે શૂં, અજબ ત્યાંથી સુરાખિન્દુ !
 હમે દર્દી છીએ, બેશક ! દિવાના આશકો ચેલા !
 મગર, દાના કયામતમાં, શૂં ચેલાથી થશે ંહેલા ?
 હમારી આવી ને આવી, બધી હાલત હમેશાંની :
 બરો દરિયો જળે છે ત્યાં, ફકત દિલબર પરેશાની !
 જિગર મનસૂર, મજનૂંમાં, ઝૂકેલું ને ઠરેલું છે :
 તરંગી જો ફકીરીને, ચઢાવું જો ન સહેલું છે !
 હમારું દિલરૂખા બજતું, અગર છુલખુલ રડે ગાતું :
 તહીં દે તાલ ને નાચે, હમોને તે જ તે મ્હાતું !
 તમારાથી શૂં સ્હમબશે, હમારા આર રસ્તા જો ?
 બલે મ્હાજો : તમારા તો, શુલામો જો દિવાના છે !
 ન મ્હાતાંને બધાંને તો, હમારા આ પુકારો છે :
 ન મ્હારો : ના દુઃખી થાશે ! ખરો ત્યાં જો જ હાવો છે !
 ખરા દિલની, ફકીરીની, દિવાના આ તરંગીની,
 સુબો મિસ્કીન ફિફવીની, અરઝ આ ઇસ્કરંગીની !
 હમેશાંના દુવાગીરના અહીં અહિર પુકારો છે :
 બધાં મ્હાનારનો સાગર અવલ આખર તમારો છે !

કુલ ગઝલ મુશ્કિલ !

દિલ્લગી લગી ચારથી ! શેવૂં થયું હાસિલ :
 હુન ! તહારા હિઝમાં હસવું હવે મુશ્કિલ
 મુરદા મિસાલ હાલ છે ! રંબૂર પૂર દિલ :
 ફવા વગર દિલબનની, હા ! જીવવું મુશ્કિલ !
 બેચેનીમાં બેઝાર છું : બેકાર, બેકામિલ :
 ચારી પૂરી તહારી વગર મરવું મગર મુશ્કિલ !
 ગાલિમ જહાંથી છું થયો જવાનીમાં ખાતિલ :
 ઉત્ર આ આખિર હવે ! ઝંઘફી જવી મુશ્કિલ !
 કીસ્મત કરામત ઔર છે ! કીધો નશો કાતિલ :
 બમે સનમ કરવું હઝમ બુદાઈમાં મુશ્કિલ !
 ફિલસુફી સુફી પહોં ! ગૂમ અછલે અકિલ :
 મૂલકે મહોબ્બતનો મુસાફિર મોજમાં મુશ્કિલ !
 લાગી નઝર ! કારી અખમ ! હજી મોતથી કાઝિલ !
 દિલ કહીં ! દુનિયા કહીં ! એ મામલો મુશ્કિલ !
 ચારી ખરી દિલની ઠરી, વહ દિલ અવલ આમિલ :
 દિલબર વગર હાકિઝ મૂલકે હિન્દમાં મુશ્કિલ !
 લાઝત શરાબીની લીધી : એ મહાવરે કાઝિલ .
 દિલ તસબ્બર ચારનૂં, સહમબાવવું મુશ્કિલ !
 બૂલૂં ફસેલૂં કોઈ, રાહે ઈશ્કમાં ગાફિલ :
 કદમે સનમ ચુમ્યા વગર, બીજી સલાહ મુશ્કિલ !
 ઈશ્કનૂં મઝહબ ગઝબ ! ડાહી જહાં બહિલ !
 બેલાન અખમી આશકોને છોડવા મુશ્કિલ !
 અને લખ્યો દાવો ! સનમ ! છે દફતરે દાખિલ ?
 જિગર મગર લીતર જો ! જેનૂં બયાં મુશ્કિલ !

બેશર્મ હું, દિલબર ! થયો : થેલો બન્યો બિસ્મિલ :
ત્હારો મગર પરદો પૂરો ઉઘાડવો મુશ્કિલ !

છે બધું મુશ્કિલ ! મગર, હા ! મુશ્કિલે મુશ્કિલ !
સાગર ! દીકારે ચારની તો કુલ ગઝલ મુશ્કિલ !

મુશ્કિલી મખમૂરની આંહે તો દૂર કર :
પાંવ દાખૂં બેઠ્યા : દિલદાર ! હૂકમ કર !

સાગર.

—૨૩૬—

દ્વારામતીને

દેવિ ! અહો દ્વારામતિ ! હતી પ્રેમપુણ્ય પ્રભાવતી !
શી આજ, હા ! સાગરતટે તુજ દામણી મૂર્તિ ખડી !

તુજ નૂર કયાં ? તુજ શૂર કયાં ?

તુજ ધામ દામ દમામ કયાં ?

એ આદ્યોના મહેલ કયાં ?

કયાં સ્નેહસરિતા રેલતી ?

શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર તણ્યાં, અહો !

એ પ્રેમધર્મનિશાન કયાં ?

કયાં—પ્રેમભીની ભૂમિ કયાં ?

કયાં આજ, હાય ! ગરીખડી ! !

કયાં સુરસરિત સમોવડી—

સોતસ્વિની સખી ગોમતી ?

મેલી અહીં આ દીસતી

સાગર તણી શી વીરડી ? !

કયાં છે કુમારી સરસ્વતી ?—

અદ્યાપિઉર હાઝર હતી !

જેને દિલે દ્વારામતી

નિજ નેન શી બહાલી હતી !

શું શારદા હજી છે અહીં ?
 જહીં ધ્યાનને ય ગમે નહીં !
 શી હેતહીણી ઝૂંપડી !
 શું એ વિભૂતિ વસે તહીં ? !
 તુજ ધર્મધામ રચિર શું !
 કૃપ-નામ સા પલટી ગયું !
 દ્વારામતી બહલાઈ, શું-
 શું-‘ દુવારકા ’ ! આ શું થયું ?
 ઇતિહાસની જૂની આરસી !
 રજ તે પરે શી આ ચહુડી ?
 ભીંત આંધુની આડી ખડી !
 દેખે નહીં સુજ આંખડી ?
 અધુમ્નની ધરતી અહીં !
 અનિરુદ્ધ યાદ કરાવતી !
 સ્મૃતિ સ્નેહધર્મની રાજતી !
 સુજ પ્રીતિ ત્યાં તાજ થતી !
 દેવિ ! ઉષા ! અણુયાંગના !
 ચૈતન્યજ્યોતિ ! વીરાંગના !
 હૃદયે, અહો ! તુજ નામના-
 સ્મરણે નવી ગતિ લાખતી !
 બીની છતાં ઉરઆંખડી !
 હજી ચે જુવે કેં વાટડી !
 સુજ-ઝિન્દગી લાલી ભરી
 ક્યારે-ઉષા અજવાળતી ?
 સુજ કલ્પનાની પ્રતિકૃતિ !
 સુજ પ્રેમની આછી છબિ !
 તુજ બ્યોમમાં શી આ પડી ?
 પશુ-ગાન કં ગાતી નથી ?

—૨૪૦—

પધારો ! પાદરી બાવા !

પધારો ! પાદરી બાવા ! પ્રભુની લાખરી બાવા :
 શરણા પી લરી પાવા : નવી બેતો ગઝલ ગાવા !
 કહ્યું છે આપણા હૃદયે : ‘પિતા હૂંથી નથી જુદો’ :
 અને, મનસૂર બોલે છે : ‘ખુદા મેં હૂં ! અનલ હક !’ ને !
 બિરાદર ! આપણા દેશે બધા ચે ઈસ્કલવેશો :
 મહં જ્ઞાત્મીતિ મન્ત્રો પુકારે છે મહાપિઓ !
 ઈરાની યા કુરાની યા રિકાળી હો કિસ્તાની :
 જુદી પ્યાલી : મગર અન્દર બધે ચે દાફની વાની !
 મીચી આંખો હરાંમી પર અનલ હકની પૂજા કરવા,
 બહા બુઝરગ બિરાદર જો ! પધારો ! પાદરી બાવા !
 અનલ હકના અનલ લહકા ! જુવો ! જ્યાં ત્યાં હવે ભગ્યા !
 જવા ખપી ઝંપલાવા ત્યાં પધારો ! પાદરી બાવા !
 નવા ચક્કે નવી વેદિ ! નવું નવું ભગતું જ્યોતિ !
 ફરી ફરી ફૂલવું દરિયે ! નવું નવું લાખતું ગ્રાતી !
 હઝમ કર દેવતા, બન્ધુ ! છૂપાં આંસુ પચાવી જા !
 હવામાં છાંટી દો પરવા : પધારો ! પાદરી બાવા !
 અયે ! ને ! સાદ પહોંચે છે : પ્રભુનો હાથ તેડે છે :
 તું ને ! ને ! ફર ને ! પેદર ! હૃદયનું રાજ્ય આવે છે !
 પડયાં બૂલાં બિચારાંને શિખવવા પૂર્ણ પસ્તાવા,
 પ્રભુના નામ પર, જુદા ! પધારો ! પાદરી બાવા !
 લગાવી ‘તેલ’ ઝહેસ પર, મહા ! હસ્તે વઢન, બહાલા !
 બહા ! અપવાસી ! ઉદાસી ! પધારો ! પાદરી બાવા !
 હમાઈ સી તમાઈ હો : તમાઈ તે પ્રભુનું હો !
 બિગર અમીબર નજર તરથી પધારો ! પાદરી બાવા !

' મહામહા ! કૃષ્ણ ! ગીતામ ! આ ભુવો ! ઓહો ! ઈસા આબ્યા !
 ખૂલે દિલદાર કરવળી ! પધારો ! પાહરી બાવા !
 જિગર ખેડોળું બિછાવીને, સૂલી મનસૂરની રહેવા !
 વધસ્તંભે હવે બાવા ! પધારો ! પાહરી બાવા !
 સૂકાં ખેતર લીલાં થાયે : લીલાં રસભર બની બાયે :
 સદા રસરેલમાં રહાવા પધારો ! પાહરી બાવા !
 કહિ કહિ આંસુડાં દહોવા : દિલે દિલની દુવા દેવા :
 પીધેલા પ્રાણપ્યારા હો ! પધારો ! પાહરી બાવા !
 સ્નેહમના રાખના કેવા, અભયબ બાજતા પડવા !
 ઝીલી કાયમ સુરો લેવા ! પધારો ! પાહરી બાવા !
 મકાનો આ હમારાં તો, હજી ખંડેર છે, બાવા !
 મગર, હેવળ પૂરું કરવા, પધારો ! પાહરી બાવા !
 નવા દાવા ! નવા દહાવા ! અસંભવ સંભવિત થાવા .
 બધું રહેવા : બધું રહાવા : પધારો ! પાહરી બાવા !
 સમાધિસિદ્ધિ સાથે હો : નવી ભગતિ રકુતિ હો :
 ન હો ખટકો ખુશીથી આ પધારો ! પાહરી બાવા !
 ખટક યા ખામી દેખો તો, નથી છૂટી કદમ ભરવા !
 મગર, તનહા ભજન કરવા, પધારો ! પાહરી બાવા !
 પધારો ! પાહરી બાવા ! પધારો ! પાહરી બાવા !
 જહીં દિલ રહાય ત્યાં બાવા, પધારો ! પાહરી બાવા !
 નવેસર વાયરા વાતા ! ફેગરની છે સલામો આ !
 ગમે તો એ કબૂલ કરવા પધારો ! પાહરી બાવા !
 ઘટે તો આવજો, બાવા ! બિરાદર ! પાહરી બાવા !
 વધાવો આ સિધાવો આ પધારો ! પાહરી બાવા !

-૨૪૧-

અગર લખૂં લોહીથી ઉલ્કત

અગર લખૂં લોહીથી ઉલ્કત ! નિગાહ કર હાલ રંગત પર !
 રખૂં કફ હાલ ખિદમતમાં : મહર કર ખસ્ત ક્રીસ્મત પર !
 લખૂં છું હિઝમાં ચેતો : મફ બેઝાત રે ! અફસોસ !
 સૂલી બુદ્ધાઈની સ્હેવા, નથી કોવત ! પડયો બેહોશ !
 પડયો કાયમ ખિમારીમાં, અરેરે ! પ્રેમનો શેગી :
 રહ્યો હરહમ સનમ જપતો ! દિવાનો ઇશકનો બેગી !
 અગર, લખૂં લોહીથી, દિલબર ! કફ હયૂરત કશમત પર :
 શહાદત પર મગર ના ના ! લખૂં ત્હારી સખાવત પર !
 હલ ટકતી હયાતી તે, નથી મ્હારી લિયાકત પર :
 ઇનાયત પર મગર ત્હારી : સનમ ! ત્હારી સખાવત પર !
 ફૂટેલી કાંડીથી, અલબત્ત ! કિફાયત મ્હારી છે કિસ્મત :
 ચલાવું બ્હાણુ આંસુમાં, મગર ત્હારી શરારત પર !
 ધર્યું છે સર ઉપર કરવત : નથી હિસ્મત મગર ખુદ પર :
 રફ મક્કમ ચકીનિયત પર ! ફકત ત્હારી રહેમત પર !
 અમાનો હાલ છે અલિમ : તૂં બે ! આશક ન સહત, પર :
 તૂં વહદતની વહી રે : યા કફ તૈયારી તુસ્મત પર !
 ફકાવત કયાં સુધી મ્હારે ? કહે ! અય ગુલબર્દન ખારે !
 અગર કર કેં નઝરબક્ષી, હવે આ તંગ હાલત પર !
 કબૂલિયત ફલ ગુનાહની છે : રહ્યો લર બાંધી મફલત પર :
 મગર, ગનીમત મ્હને ધોવા, ચકીન ત્હારી ફુકૂમત પર !
 સુફરત છે ન જાતની : ન હાજલ યા મક્કમતની :
 ફેનાની ફાંચીએ મરવું, બેહોશાલની સુરબત પર !

શુવે કાથૂ હખારત યા હવે જુલે કલમ, દિલખર !
 મગર, તહારી સુરત પર દિલ જીવે લેલું, ગરિબપરવર !
 વકાલત યા હલાલત ના : ન કો બેલી કયામત પર :
 સવાલત પર નઝર કર ! અય ! ખડો ખાકી અહાલત પર !
 અગર લખૂં લોહીથી ઉલ્કૃત ! નિગાહ કર લાલ રંગત પર !
 જિગર સાગર ફકીરી યા ! સનમ હજરત સલામત પર !

સાગર.

-૨૪૨-

સનમને સવાલ

શબ્દ ? સનમ ! આપશે ? પૂછું ? સનમ ! જીવાડશે ?
 દિલથી દિલ હબાવશે ? તું ગોઠમાં સુવાડશે ?

અગર-હું હું તુજ શિકાર :

કતલનો ય તલબગાર :

ચારની અમર કટાર :

ધા પૂરો લગાવશે ?

વીતી જતાં વરસ વરસ :

જિગરમાં મગર તરસ :

તો-સનમ ! પૂછું હું બસ :

પૂરું કદી પીવાડશે ?

લાગી, સનમ ! દિલ્લગન ?

શી રામરામ આ અગન ?

કીસ્મતે ફકત ફકન ?

સૂરૂં સુમન ! ખીલાવશે ?

જિગર જપે એક માર :

ઈશ્ક મારનો પુકાર :

તો-કટાર યા દીવાર ?

માર ! કેં અખાડશે ?

રગ રંગે તૂંહિ તમામ :
 બે ચીરી ! અમ ! નેકનામ !
 આવશે કરૂં ય કામ ?
 આમ યા જલાવશે ?

અસ્થિ, માંસ, ચર્મમાં :
 વિચાર, વાણી, કર્મમાં :
 સનમ ! શરાણી ધર્મમાં—
 કેદમ, કહે ! ઠરાવશે ?

યાર કે છૂં અરઝદાર ?
 યા હલ ઉમેદવાર ?
 કે, સનમ ! ફૂં ભટકનાર ?
 કંઈ જવાબ આપશે ?

ફૂં તહને શૂં ? બોલ ! બોલ !
 તૂં મહને શૂં ? બોલ બોલ !
 દર્દ બોલ ! ઇસ્ક બોલ !
 ક્યાં સુધી તપાવશે ?

નિગર બે ! કરૂં હરીજ :
 ખેરૂં તુજ ફકીરી તાજ :
 તો—કેદમનૂં અમર રાજ—
 નિગરમાં જમાવશે ?

શખ ? આપશે, સનમ ?
 હબૂં છતાડશે, સનમ ?
 સુવે તૂં ત્યાં, કહે ! સનમ !—
 શૂં બોલમાં સુવાડશે ?

-૨૪૩-

દરગાહ ખસ મુજ કતલગાહ

મારો! કોઈ છે દર પર અહીં? હાઝર બિરાદર ચા નહીં?
મારો! કતલગાહ પર કૂચ કરી: ના! ના! અહીં સોહી કહીં?

અલબત્ત, આશક ચારના :

બેશક, કશા હકદાર ના :

તાલિબ ફકત તલ્વારના :

અમરાપુરી આસલી તહીં.

અસબાબ અમીરી આપના :

શુલશન અનાર શુલાબના :

સીસા સુરેખ શરાબના :

સૌ આપ લોગવળે અહીં.

અર્ધી લખો મુજ ચારને :

ગમખવાર દિલ હુશિયાર છે :

લે-લે ઘસી હુશિયારને :

લાવો: કફં છેલ્લી સહી.

ચાતાં ઝબેહ ન કફં ફકન :

ખેંચાડને હસતાં નમન :

દિલબર હુઝૂર બે-બે સુખન :

“ગરદન ગઝબ તલખી રહી.”

કોણે કથ્થું દિલદારને-

“હે દિલ દિવાના ચારને”?

બા! ના કહે: ન રહમ કરે:

મહાફં બિગર ખેબર મહીં.

ના! ના! હવે બોસા ન હે:

ખેંફં સુખે કફની બલે:

બીલ દિલ્લુફી ન ખપે મહને:

હાં! બા! કહે, કાસક! બખ.

ના ! ના—નારે—નારે—કેન :
ના ! ના—નારે—કેન :
નહાવું અને મળવું જાતન :
આશા કેતલખાને રહી.

શાયદ અભાગ અદમી :
ગમી યા ગમી કે ના ગમી :
પણ—ભાવતી કાતિલ ગમી :
કુરખાની ગમી ત્યાં ખુશ થઈ.

દશ લાખ યા દિલમાં પડ્યા :
ફળ્યા, ફરી ફરી ઊભાયા :
દહાવા નવા કે કે મળ્યા :
લગી છેલ્લી દહાણુ પતી બઈ.

માથુક ! હુસેની બાદશાહ !
સાગર ! ફેરીરી ઇસ્કરાહ !
દરગાહ બસ મુજ કેતલગાહ :
લઈજાંસી ચલ ! ગા તૂંહિ ! તૂંહિ !
સાગર.

—૨૪૪—

જોગીની ગઝલ

જનમના જોગીસ છયે : હમે તો જોગીસ છયે :
ખુશના ખુદ બન્યા છયે : જનમના જોગીસ છયે.

સનમના જોગીસ છયે :
સનમના જોગીસ છયે :

આનલ હાથમાં મળ્યા રહીએ :
જનમના જોગીસ છયે.

હમે ભૂના જમાનાના
 રાજાની આદમી છધયે :
 ડૂબેલા ઇશકને હરિયે :
 જનમના જોગીડા છધયે.

ફેફરી હાલમાં ફરીએ :
 ન પર્વા કાલની ફરીએ :
 ખુદા દિલબર સનમ કહીએ :
 જનમના જોગીડા છધયે.

ભલે રડીએ, ભલે હસીએ :
 ભલે પડીએ, ભલે ચઢીએ :
 મગર ના ! ના ! નહીં ડરીએ :
 જનમના જોગીડા છધયે.

નહીં ! નહીં નોકરી ફરીએ :
 અસલ મસ્તાન દિલ છધયે :
 જૂલમ ભૂડા નહીં સહીએ :
 જનમના જોગીડા છધયે.

સનમના પ્રેમસાગરની
 હમે ગેળી લહર છધયે :
 સનમના મસ્ત કાયમના
 જનમના જોગીડા છધયે.

—૨—

ફેફરી બાદશાહ છધયે :
 ફેફરી બાદશાહ છધયે :
 હમે તો બાદશાહ છધયે :
 ફેફરી બાદશાહ છધયે.

નહીં બગો, નહીં કેદની,
 નહીં ! નહીં ! બાક નહીં પરીએ :
 અનલ હક બસ રહે હધયે :
 ફેકીરી બાદશાહ હધયે.

અસલ સત્તા સનમચાહી,
 ઝમી, અસ્માનને હરિયે :
 સલામી બસ તહીં હધયે :
 ફેકીરી બાદશાહ હધયે.

ફકત માલેકની ફબફ,
 અબાયબ શુકતગો કરીએ :
 સનમ ! તહારી હકીકતમાં,
 ફેકીરી બાદશાહ હધયે.

ફના કરીએ, ફના થધયે :
 ફના કરવા હુકૂમ કરીએ:
 ફનાની શહનશાહતાના,
 ફેકીરી બાદશાહ હધયે.

બકાના તાજ પર આબર,
 બસ વારસ હમે હધયે :
 અમરગઢ છતવા જધયે :
 ફેકીરી બાદશાહ હધયે.

સનમના ઝોર પર સાગર,
 ભરી ભરી નૂર થી લધયે :
 દિલે દિલ શહનશાહબાગ !
 ફેકીરી બાદશાહ હધયે.

મહારી સનમ

ગા ! ગા તૂં, બર્જત ! હમ બ હમ :
ગા હરિક : ગા રહમે સનમ :
ગા ! ગા અગમ શહે સનમ :
તૂં હિ ! તૂં હિ ! મહારી સનમ !

મહારી સનમ ! મહારી સનમ !
કાયમ દિલે ત્હારૂં હરમ :
પડસમ બળે બ્યાં હમ બ હમ :
સુરસારીગમ : મહારી સનમ !

તુજ હરિક એ જ અબખ રહમ :
એ એ જ નેતિ અગમ નિગમ :
ભાંગી તૂટી ખૂટી કલમ —
કમઝોર છે મહારી : સનમ !

ઝાંખી થતાં જ હળી પડયો :
હઝરત સુસા હાંફી ગયો :
ના ! ના દીદાર સહી શક્યો !
તાકાત રી મહારી ? સનમ !

હર હર ફૂં નગરે નગર,
હર ચીઝ સુન્દર હો અગર,
જળતૂં બિગર સુનૂં મગર,
ત્હારા વગર : મહારી સનમ !

ત્હારા પીધા ગેખી સુખન :
ના ! ના દીદૂં ત્હારૂં બદન :
ધીતન શરૂ : મળશૂં વતન :
હે ! હે વચન : મહારી સનમ !

પણ-ચરમથી માણિક્ય ચો,
ચો ઠરિક તુજ વરસે, અહો !
દાવો અનામી છે કયો :

તહારે તખત : મહારી સનમ !

મહારા ગુનાહ સો લાખ છે :
ખિસ્મલ બન્યું દિલ ચાક છે :
ને ! ને ! જિગર પૂર ખાક છે :
તું ઝિન્દગી મહારી : સનમ !

ગોયા જહાં સહુ ખવાળ છે :
હક લખચરાળ ગુલાળ છે :
એ સાફ ઠરિકહિસાળ છે :
છે ઠરિક તું : મહારી સનમ !

દિલદાર ! પરદેપોશ છે :
ઢઢી જિગર બેહોશ છે :
પણ-ઠરિક પર ખામોશ છે :
તું જહાંપનાહ : મહારી સનમ !

સૂલી ઉપર હસતો સુતો !
મનસૂર 'અનલ હક' બોલતો !
દાવો ખુદાઈ કરી શક્યો !
તહારી હૂંફે : મહારી સનમ !

કેવલ કશું ઇન્સાનનું ?
'હૂં હૂં ખુદા' ! રી રીતે કહ્યું ?
તેં તેં જ કામણ ત્યાં કર્યું !
બની તું બનાં : મહારી સનમ !

સુરદાં, અહો ! ભવતાં ચતાં !
'દમ્નુમ્ન-ધૂળી !' બોલતાં !
નહી શસ્ત્ર એ કરતો ખડાં :
દમ નું ફૂટે : મહારી સનમ !

હરખત બીતર હરખત થતો !
 દિલ 'લેલ ! લેલ !' પુકારતો ;
 મજનૂં ત્હને જપતો ખડો :
 પગ તુજ દુઃખે : મ્હારી સનમ !

ફરહાદ મ્હાડ શું ફાડતો ?
 નહીં ! કોહકન આશક હતો :
 એ હાથ તો પશુ ખોદતો—
 ત્હારો હતો : મ્હારી સનમ !

કોઈ મૂલેખા બાપડી :
 કેા ચેલી લેલી ગરીબડી :
 ભવતી શિરી કબરે સુતી !
 શૈા તુજ કદમ : મ્હારી સનમ !

જડ પત્થરે ભોગી થતી !
 કોઈકે 'મીરાં સંકડી' !
 નામે સનમ ! ભતી જતી !
 ભળતી તુંમાં : મ્હારી સનમ !

જડમાં તુંને ભેતી સતી,
 ખુદી જલાવી જળી જતી :
 કાફર કહે કાફર કહી !
 પશુ ઈશ્ક ? એા મ્હારી સનમ !

આખાદ લાગની લાગતી,
 તેને, સનમ ! તું તારતી :
 જડ ચેતના લેદો નથી :
 ભેતી ફેના મ્હારી સનમ.

છા હોય જડ યા ચેતના :
 દિલ એકમાં હો પૂર ફેના :
 તો ખુદ ખુદાની કરી તમા ?
 શું છે ખુદા ? મ્હારી સનમ.

જ્યાં આશકોના આહ છે,
ભર અરક પર ફરગાહ છે,
ત્યાં છુદ્ધ ખુદા જ પ્રવાહ છે :
છે ગેળ જો : મહારી સનમ !

ગુલમ, ગખમ તોળાહ છે :
છે દેવી પણ દિલસાહ જો :
ના જોગીઓ ગૂમરાહ છે :
છે રાહબર મહારી સનમ !

કફૂં શૂં હૂં વેદપુરાણને ?
શૂં તીર્થ, સન્ધ્યાસ્નાન છે ?
દિલબર જહીં દિલબન છે :
તૂંહિ ! તૂંહિ ! મહારી સનમ !

ના ! ના ! સનમ પંડિત નથી !
વેદાન્તી વા ફિદ્સુફ નથી !
છે-છે બધું : પણ પ્રીતથી !
બસ પ્રીતથી મહારી સનમ.

દુનિયાની ઇઝ્ત આબરૂ :
જોને શૂં ખેરૂં ? પાયરૂં ?
સારી જહાંને શૂં કરૂં ?
તૂં રૂબરૂ હો ! મહારી સનમ !

બહાલાં ન હો અજબામણાં :
પણ-આપણાં શમણાં ફળ્યાં :
દિલ દિલ, સનમ ! આપણ જહાંયાં !
રૂહેજો નિકટ : મહારી સનમ !

લાખો કરોડ વરસ વીત્યાં :
આપણ હતાં બે જોકમાં :
વિખૂટાં પડ્યાં : પાછાં જહાંયાં :
ફરીથી બુદાં : મહારી સનમ !

દરિયાવહિલે મોતી ગર્જા :
 રે ! ઇરિક !-યા શું કહું બધાં ?
 જુગ જુગ ભગ્યાં દિલનાવડાં :
 તરવા પઠયાં : મ્હારી સનમ !

કેં લાખ જહાજ તૂટી ગયાં :
 બચવા નવા મછવા મળ્યા :
 ભરપૂર સાગરિયે મળ્યાં :
 આમીન ! બહો ! મ્હારી સનમ !

તૂંમાં ફૂળું છું હું : સનમ !
 હુંમાં ફૂળે છે તું : સનમ !
 આ વરલ ! સાગરિયે સનમ !
 કાયમ રહો ! મ્હારી સનમ !

કે કે સિક્ત બોલત અગર બે હોત હું શાયર :
 હું તો, સનમ ! તહારા, મગર, લખનું બનું સાગર :

સાગર.

અથ પ્રેમધર્માય નમઃ ।

માર્ગદર્શક ટીકા

પૃ. ૧ ગઝલ ૧

જે કાવ્યને કવિ નર્મદાસંકરે “ સુરતથી મુંબઈ આવતાં દરિયામાં ચંદનીની શોભા ” એવું નામ આપ્યું છે, તેને આ સંગ્રહમાં “ચંદા” નામ આપવામાં આવ્યું છે.

ચંદા=ચંદની.

સુખકંદા=સુખનું મૂળ એવી.

અશીલીટી=ચંદ્રના પ્રકાશનો પાણી ઉપર વધારે ચળકતો જે સેડો પડે છે તે.

વીળે હીલે તે આનંદા=એ સેડો અને જેના ઉપર તે પડ્યો હોય તે પાણી ભરતીથી ઉંચાં નીચાં થયાં કરે, એટલે જેનાર ચંદનીથી આનંદિત થાય એવું વર્ણન છે. ગ્રંથમાં “ વળી ” છે તે છાપની ભૂલ છે. ‘વીળે’ (=ભરતી) જોઈએ.

ઉચ્ચે=આસમાન અને જમીન એ બેની વચ્ચેની ચંદની હવામાં ધુળતી પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવી જણાય છે, વખતે ધણી સંકેત, વખતે શીકી લાલી અને વખતે ભૂરી, હવાની હાલત પ્રમાણે દેખાય છે.

ગોરી=ચંદની.

રસે કુમ્ભ્યાં=કુદરતના વિચારમાં પોતે ધુમ થઈ ગયા.

(નર્મદકવિના પ્રમાણે અર્થ આપ્યા છે.)

રજુશ્વતરામ લાવાલાઈ.

છન્દનું નામ ‘રેખતો’ છે: સામાન્યપણે જેને ‘ગઝલ’ કહેવામાં આવે છે તે છન્દનું નામ ‘હઝન’ છે અને ગણબેદે કરીને તેના ૪૨ પ્રકાર છે; વિકૃત ગણ અને ગણવિચ્છેદને લીધે માપની વધઘટ સાથે એ જ છન્દનાં બીજાં પણ અનેક સ્વરૂપો અને છે. રેખતાનું માપ. “ મ-ફા-ઈ-છુન્-મ-ફા-ઈ-છુન્ ” એ ગણની વિકૃતિથી અને છે: દાખલા તરીકે

“ સાત પરદેમેં હપે વહાંસેં લી લાજી વુઝે:

“ લાકે ફિર ચરમેકે પરદેમેં હપાવું વુઝે! ”

એ રખતો છે. હ્યારામે એ માખી કેટલીએક બેતો લખેલી છે. કવિ નર્મદે ધણું ખડું ગરબી અને લાવણીમાં ઇસ્ક ગાયો છે. નર્મદકવિતાની પહેલી આવૃત્તિમાં આ કાવ્યને કવિએ પોતે “ગઝલ” કહેલી છે પણ ખીણ આવૃત્તિમાં “રખતો” લખેલું છે કેમકે માત્રાનું માપ બેતાં તે ગઝલ નહીં, પણ ગઝલની ચાલ-રખતો જ છે.

પૃ. ૧ ગઝલ ૨

આહા ! મસ્ત બાલ ! અમર બાલ !

ફારસી ગઝલને ગૂજરાતીમાં લાવીને પહેલવહેલી રબૂ કરનાર મસ્ત બાલના નામથી કયું ઇસ્કનું રાહદારી નિગર ગૂજરાનમાં બિન-વાકેફ છે ? સુરીવાદનું રહસ્ય હેયામાં પૂર્યાંથી અબ્યાસી એના હૃદયો-હગારમાં અન્તઃપ્રવેશ કરી શકે છે. મસ્ત બાલનું નિગર હકીકી ઇસ્કનું આશક છે. તે પ્રેમરૂપા ભક્તિ પુકારે છે. ભક્તિસૂત્રમાં આચાર્ય નારદ મુનિ પ્રેમની ભક્તિની વ્યાખ્યા સ્હમજાવે છે કે,

निरतिरप्ये क्वाञ्छतेति । अस्त्येहत् । यथा व्रजगोपिकानाम् ॥

“ઈષ્ટના વિસ્મરણથી (વિયોગથી) વ્યાકુલ થવું; એ એવું જ છે : વ્રજગોપિકાઓની પેઠે પ્રેમ.”

“હરિપ્રેમપયદશી”ના મથાળાથી બાલાશકરે લખેલાં કેટલાંક કાવ્યો ‘ભારતીભૂપણ્ય’માં પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે, તેમાંથી આ અને ખીણ ગઝલો લેવામાં આવી છે.

આ આખી ગઝલમાં વિરહી હૃદયની તીવ્ર દર્શનેચ્છા છે; છતાં મસ્તી એ જાણે મસ્ત બાલના નિગરનું જાણકનું લક્ષણ છે.

“હા માહરા મોઢે ગુન્હાઓ, નિન્દકોનો દંતરી;

“પણ મસ્ત તુજ દરબારમાં આવ્યા વિના ગમવું નથી.”

એ બેન આશકોને હેડે લખી રાખવા જોગ છે. આશક એટલે જ એકનો પૂરો જોગી. એવા જોગી જોઓ ન હોય તેઓ ઇસ્કનાં રાહદારી નિગરો માટે ગમે તે કહે પણ આશક જોગીને તે સા અપનું છે ?

ઇસ્કના રાહમાં ‘મસ્તીના હાલ’ ટકી રહેવા એ બહુ વિકટ છે; ખડું ‘દર્દી’ નિગર જ લાખો પ્રલોભનો સ્હામે ખડાં છતાં મસ્ત હાલનમાં ટકી શકે છે. બાલાશકરની ગઝલો સ્પષ્ટ બતાવે છે કે તેના નિમસ્તી મસ્ત દશા કાવ્યની છે અને મસ્ત બાલનું તેનું ઉપનામ કેવળ મયાર્થ છે. સર્વરિનાયક-ચન્દ્ર.

પ્રિયુષ શી=અમૃત જેવી.

દિગંતી રેખા=દિશાઓનો અન્ત બતાવનારી લીટી. દિશાઓનો અન્ત બતાવનારી ક્ષિતિજની રેખા જેમ જેમ તેની સ્થાને જઈએ તેમ તેમ નજીક જઈશું ત્યાં છતાં વધારે દૂર હોય છે અને પ્રાપ્ત થતી નથી, તેમ તું પણ 'હમણાં મળશે' એવી આશા લાગવા છતાં ત્હારી પ્રાપ્તિ એ ક્ષિતિજરેખાની પેઠે દુર્લભ છે.

લીટી ૧૧-૧૨ સરખાવો:—

મહેતુઃ પાપાતા યસ્ય તસ્ય નાસ્તિ પ્રતિક્રિયા ।

સ હિ સ્વહાત્મકસ્તુ રત્નર્મેભાણિ સિદ્ધયતિ ॥

અને,

વ્યાતિષઙ્ગતિ પદાર્થાનાન્તરઃ કોઽપિ હેતુઃ ।

ન કલુઃ કલિપાત્મી પ્રીતયઃ સંભવન્તે ॥

અનુભૂતિ.

“ મઈ ચક્ બ ચક્ જો હવા પલટ, ના તો દિલમે મેરે કરાર હયઃ ”

એ ઝંઝૂરની ગઝલના રાહમાં આ ગઝલ ગાઈ શકાશે.

પૃ. ૨ ગઝલ ૩

વિરહવેદના અને હરીનેચ્છાની તીવ્રતા ખુલ્લી છે. રાહ ઉપર પ્રમાણે જ છે.

પૃ. ૪ ગઝલ ૪

ધરત્કનાં મક્ત જિગરો સાથે દુનિયાનાં રીતરીવાજોનો મેળ ખાતો નથી, એ જાણીતી હકીકત છે. મન્દાધિકારી જીગ્રાસુઓ માત્ર સ્થૂલ નિયમોને સ્થૂલ રૂપમાં જ સ્હમજીને તેને અનુસરવામાં જીવનની કૃત-કૃત્વના માને છે, તેઓ મહાત્મા મનસુર કહે છે તેમ ' તારાઓને અજવાળે સૂર્યને શોધવાને મથે છે ' : પ્રેમનાં પ્રવાસી હૃદયો વસ્તુમાં લીન હોવાથી મસ્તી, વિરક્તિ અને ભક્તિની ધૂનમાં ઈષ્ટ સિવાય બીજા કશાને ગણ્યકારતાં નથી અને સામાન્યતાથી હમેશ પર હોય છે.

પ્રેમભક્તિમાર્ગના પ્રણેતા નારદ યુનિએ સ્હમજીને છે કે ઈષ્ટ ભૂતિના બજન, કીર્તન અને ચિન્તન સિવાય તદેતર બધી બાળ-તોનો પ્રેમી હૃદય નિરોધ કરે છે :

નિયે-... કા-... ક્યાપાર સન્યાસઃ ।

તત્ત્વ-... તા તદ્વિરોચિત્વાસીનમા ચ ॥

લોક, વેદ અને વ્યવહારનો ત્યાગ, અને ઇશ્વરનાં અનન્યતા તથા તદ્વિરોધી બાબતો પ્રત્યે ઉદાસીનતા, એ પ્રેમીને નિરોધ છે.

ચુસ્ત સુશીનું આવું લક્ષણ છે.

ઈન્જિલ=ખ્રિસ્તી ધર્મપુસ્તક—બાઈબલનો નવો કરાર.

રાહ ઉપરની ગઝલનો જ છે.

પૃ. ૫ ગઝલ ૫

મસ્ત બાલની ચુનઁદી ગઝલોમાંનો એક અઝો નમૂનો છે. બાલ પછી ધણા ગૂજરાતી બાઈબોએ ગઝલમાં ઇસ્ક ગાયો છે—બળબ્યો છે; કલાપીએ જથાબન્ધ ગઝલો લખી છે અને તે બધી, બેશક, મુલાયમ જિગરની લાગણીથી ઉભરાઈ જાય છે છતાં ચાપરીની કુનેહ—ગઝલની ઇબારતમાં, અલબત્ત, બાલાશંકર રહડે છે. તે તો ગૂજરાતનો હોદ્દા છે.

સખર=સખૂરી.

ગમખ્વાર=દુઃખી.

શુલિસ્તાન=અગીચો.

બુલબુલનું રૂપક આશકના અને શુલ=પુષ્પનું રૂપક આશકના જિગરને માટે ફારસી સાહિત્યમાં વખતોવખત વપરાયલાં છે.

પરકાર=હોકાયન્ત્ર.

એક જ દિશા તરફ હોકા અનિચલ રહે છે તે પ્રમાણે આશકનું ચિત્ત પણ આશક તરફ અચલ પ્રેમથી વળેલું હોય છે.

સુદગચલે=સુદગ+અંચલ. આંખનો પડદો.

પ્રેમને કશી મુશ્કેલી બાધ કરી શકતી નથી, કશા નિયમો બંધન-કારક હોતા નથી : નિયમ એ લૌકિક નિયન્ત્રણ છે; પ્રેમ અલૌકિક છે—દિવ્ય છે.

જેમા કશી મુશ્કેલી વેઠવી પડતી નથી એવો સુગમ પ્રેમ કરનારાં તો બેશુમાર છે; પણ તે પ્રેમ પ્રેમ નથી. એ તો ફક્ત નામધારી પ્રેમ છે. ખરો પ્રેમ તો હમેશાં લૌકિક નિયન્ત્રણથી પર અને સર્વજન છે.

પહાડી ગઝલ છે.

“ મરતા હું તેરે હિઝ્રમેં, અય ચાર ! ખબર લે ! ”

એ રાહમાં ગાઈ શકાશે.

પૃ. ૬ મઝલ ૬

આ પશુ એવી મસ્તીની મઝલ છે.

નિપટમાં=બરપદે; પુષ્કળ પ્રમાણમાં,
નર્દય છે ત્યાં નિર્દય જોઇયે, છાપની જૂલ છે.
મનસૂર=હુસેન બિન મનસૂર અલ્ હુલ્લાન, એ નામના સુફી મહાત્મા
થયા છે. અનલ હક એટલે અહંબ્રહ્માસ્મિ એવું બોલવા માટે
બગદાદ શહેરના ચુસ્ત ઇસ્લામીઓએ એમના શરીરને હિઝરી
સન ૩૦૯ માં સૂલીએ ચઢાવેલૂ અને એમણે અનલ હકની
ધર્મગર્જનામાં ખુશીથી દેહોત્સર્ગ કરેલો. દૈતવાદી ઇસ્લામીઓએ
એવી માન્યતાને લીધે એમને સૂલી આપેલી કે, 'હૂ ઈશ્વર છું'
એવું માણસ જન બોલે એ પેદા કરનારને અપમાન આપનાર
છે. મહાત્મા મનસૂરના શિષ્યો અને હિમાયતીઓ માને છે કે
ઇસુ ખ્રિસ્તની પેટે દેહવિસર્જન પછી તેમણે આશકોને દર્શન
આપેલું : તીર્થીસ નદીમાં તેમના શરીરની ખાક નાખવામાં આવેલી
અને તેવામાં તીર્થીસમાં જે ભયંકર રેલ આવેલી તે પશુ તેના
કોપને લીધે હોય એવું કહે છે.

બગવાન શંકરાચાર્ય ત્રિવિદ્યાનન્દરૂપઃ શિવોઽહં શિવોઽહમ્ ।
એ સ્તોત્રમાં સોઽહંસ્વરૂપની જે વાત કરે છે તે જ મહાત્મા
મનસૂર સ્વાનુભવસાક્ષાત્કારથી બોલતા અને સુફી શિષ્યોને
શિખવતા. કેટલાક એવું પણ કહે છે કે ધર્મનાં નિગૂઢ રહસ્યો
જે શુભ રાખવાં જોઇયે તે પ્રસિદ્ધપણે બોલી દેવાથી તેમને
સૂલી આપેલી હતી.

પરા સુફીની વ્યાખ્યા મહાત્મા મનસૂરે એવી કહેલી છે કે,
'જે માત્ર એકને જ બરાબર જોળયે અને જને તે એક
જોળયે તે સાચો સુફી.'

મુજને તને=મહારે શરીરે.

મૂલેખા અને સુસૂક્ષ્મના ઇસ્કની કથા ફારસી અને ઉર્દૂ શાયરીમાં તેમ જ
ઇસ્લામી ધર્મશાસ્ત્રમાં, હદીસ શરીફ વગેરે તવારિખમાં મસફૂર
છે. હઝરત સુસૂક્ષ્મ એક પેગમ્બર મનાય છે. એમની આખી
જીવનકથા બહુ વિસ્તારી છે, અને તે કુરાને શરીફ (જેનું
ગુજરાતી ભાષાન્તર થયેલું છે તેના) બારમા સુરામાં અબ્યાસી
જોઈ શકશે. બાઇબલમાં પણ એ ઇતિહાસ Genesis એટલે
સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનાં પ્રકરણ ૩૦ થી ૫૦ માં અપાયેલો છે. મુખ્તે-
સર અહેવાલ આ પ્રમાણે છે :-

શુસ્રુમાં જન્મથી જ અદિતીય સુન્દરતા હતી. એને લીધે તેને 'માહે કિનાન' યાને 'મિસર દેશનો ચન્દ્ર' કહે છે. એના આપને એ બહુ બહારો હોવાથી એના ખીજા બાઇઓએ એને કુવામાં નાખી દીધેલો અને કોઇ વેપારીઓએ એને લાંથી કહાડીને મિસરના ખજાનચી કિતારને વેચાતો આવેલો. કિતારની પત્ની જૂલેખા તેના પર આશક થયેલી પણ શુસ્રુએ એના ઇસ્કનો ઇનકાર કરેલો, કેમકે એના અન્તરાત્માને એ ગેરવાઝખી લાગેલ, છતાં એના પર ખોટો આરોપ આવેલો અને એને કેદની સજા થયેલી. જૂલેખા એનું જ ચિન્તન કરતી અને એના વિરહમાં દિવાની થઈ ગયેલી. ધણાં વરસો સુધી શુસ્રુ કેદમાં રહેલો અને ઘેલી જૂલેખાએ શુસ્રુના ઇસ્કમાં તપ કરતાં ઝિન્દગાની ગાળેલી. એવામાં મિસરના બાદશાહ ફેરહોને એક બેદબરેલુ સ્વપ્ન આવ્યું અને શુસ્રુએ તેનું ભાવિ કબૂલું તે પ્રમાણે બનવાથી તેનો ફટકારો થયો, એટલું જ નહીં પણ, બાદશાહે તેને ઝોટી પહવી આપી અને છેવટે ગાદી પર બેસાડ્યો. જૂલેખા તો હજી પણ ઇસ્કદિવાની જ હતી : તેનો વર મૃત્યુ પામ્યો હતો. એક દિવસે, બાદશાહ થયા પછી, શુસ્રુની સવારી જતી હતી તે જૂલેખાએ જોઈ અને જૂલેખાને શુસ્રુએ જોઈ. પ્રેમઘેલી જૂલેખાને જોતાં જ હવે શુસ્રુને પોતાની જાત માટે ધણું લાગવા માંડ્યું અને તેના અન્તરાત્મામાં દેનેહનો સ્વીકાર કરવાની પ્રેરણા સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગી. શુસ્રુનાં છેલ્લાં દર્શન કર્યા પછી જૂલેખા 'નવું જીવન' પામી સફી હતી. તેને મનુષ્યસ્નેહની કશી ઇરકાર ન હતી. પરનાવાથી બળતા શુસ્રુએ જૂલેખાના હાથની માગણી કરી પણ જૂલેખાએ સ્પષ્ટ કબૂલું કે, 'પેદા કરનારની એકની સાથે જ લગની લગાડવી એ હિતકારક છે, અને લગ કરવાની કશી જરૂર નથી.' પણ હવે તો શુસ્રુથી વિરહામિ વેઠી શકાય તેમ ન હતું. છેવટે બન્નેનાં લગ્ન થયેલાં અને સારથી હઝરત શુસ્રુને ઇશ્વરનો પયગામ મળેલો અને તેઓની પેગમ્બર તરીકે ગણના થવી શુર થયેલી. કહે છે કે જોટલાં વરસો સુધી જૂલેખાએ શુસ્રુના વિરહમાં દુઃખાશુ પાડેલાં તેટલા દિવસોમાં શુસ્રુએ જૂલેખા કરતાં ધણી વધારે વિરહવેદના વેઠેલી અને આંસુ પાડેલાં. ફારસીમાં શુસ્રુએ જૂલેખાના ઇસ્કનું એક મહાકાવ્ય લખાવ્યું છે.

હાફિઝ=મહમ્મદ શમસુદ્દીન ખવાબ હાફિઝ, એ ફારસી સાયરોમાં

પ્રખ્યાત છે. હંદાલિયન મહાકવિ ઈન્ડીનો અને આપણે અહીં ચીરાંગાધનો તે સમકાલીન. સુરીવાદના ગદ્યન સિદ્ધાન્તો પર તેણે મસ્ત ગઝલો જુસ્સાબરી અને આકર્ષક બાનીમાં લખેલી છે. બાલાસંકરે તેની કેટલીક ગઝલોનો અનુવાદ ગૂજરાતીમાં કરેલો છે અને તે આ ગ્રંથમાં છે: બહુ જ ખુશી થવા જેવું છે કે એ મસ્ત પિતાના પુત્ર રા. ત્રિપુરાચકર કથારિયાએ હમણાં હાઈડન બાપાન્તર કરવું શરૂ કર્યું છે અને ‘સુદર્શન’ પત્રમાં તે ગઝલો છપાય છે. એ ગઝલોમાંની કેટલીક પથુ આ ગ્રંથમાં છે. હાઈડન વિશે વધારે માહેતી જૂનાં ભારતીબૂપથુમાં તેમ જ રા. રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીનાં એ વિષય પરનાં ‘બુક્સેટ્સ’ પરથી અભ્યાસી મેળવી શકશે. ટૂંકી નોટ્સમાં કેટલો વિસ્તાર થઈ શકે ?

ફરહાદ=એ એક ગરીબ મજૂર હતો. તે ચીનના બાદશાહ ખુશની બેગમ શિરીન્ તરફ આશક હતો. અચૂક પહાડ ખોદીને સુરંગ બનાવવામાં આવે તો શિરીન્ તેને મળી શકે એવું મુકર્રર થતાં બહુ જ ટૂંકા વખતમાં તેણે તે પહાડ ખોદી નાંખેલો; તે પરથી તે ‘કોહકન’ (mountain excavator-પર્વત ખોદનાર) કહેવાય છે. પહાડ ખોદી રહ્યા પછી ફિનિયાના ડાબા-ઝાએ રચેલા તકંટ પ્રમાણે એક દાસી તેને ખોદી ખખર આપે છે કે ‘શિરીન્ તો મરી ગઈ!’ શબ્દો સાંભળતાં જ ફરહાદ દેહ છોડી દે છે. ફરહાદનું આવું પરિણામ જાણતાં શિરીન્ રાજવેશવ તણ દધને પોતાના આશકની કબરમાં જીવતી સુધ્ધ રહે છે. રાગણી તિલક અથવા નટ છે. પારસી નાટક કંપની ‘દાગે હસરત’ નામથી આ ઇતિહાસનું નાટક બજાવે છે.

પૃ. ૧૧ ગઝલ ૧૦

એક સરસ ગઝલ છે. હાં છતાં મસ્તી ખસતી નથી એ બાલાસંકરની કવિતાની ખાસ ખૂબી છે.

“રફુ દિન શત મસ્તાનો, મદિશ મેમનો ખોને;

“હવા લાગે ન ફિનિયાની !”

એ જ મેમના તપસ્વીનો મન્ન છે.

કવિતાની જરૂર પર તર્ક, પાસેથી શુકન જોઈ;=રમળ વિદ્યામાં પાસો નાંખી શુકન જોવાની જે ફુડળી પ્રથમ તૈયાર કરવામાં આવે છે

તેને 'જરૂર બાંધવી' એમ કહે છે. કવિતાની કુંડળી તૈયાર કરી, તર્કરૂપી પાસે નાંખી મહે ધણી વાર શુકન જોયા, એ બાવ.
 ૬૭ મસ્તાન પોથી ફાલ, કાજે નિત વિચારી મધ=કોઈ પણ ધર્મનું અગર ખીજા કોઈ મનાયલા અન્યકાર અથવા કવિનું પુસ્તક લઈ એકદમ પાનું ઉઘાડી તેની મતલબ ઉપરથી બવિખ્યતો તર્ક બાંધવો—શુકન જોવા—તેને 'ફાલ જોવો' એમ કહે છે. ધણાક મસ્તાનના અન્યો ઉપરથી મહે શુકન જોયા, ઈત્યાદિ બાવ.
 હાફેઝની તમામ કવિતાનું પુસ્તક 'દિવાને હાફેઝ છે' તે ઉપરથી ૬૮ પણ ધરાનમાં એ પ્રમાણે કેટલાક દિવાનાઓ શુકન જીવે છે.
 આ ગઝલનું માપ જાણીતું છે.
 ઝુ-ફા-ઈ-લુન્—ઝુ-ફા-ઈ-લુન્ એવું છે.

“ મહોબ્બત ગરસેં મેરી, છૂડા દો યા રસુલિલ્લાહ ! ” એ રાહ છે

પૃ. ૧૪ ગઝલ ૧૩

અન્દરની સ્થિતિનો અનુભવ છે. અલખત, દર્શન તે કાયમનું દર્શન નથી; પણ તે પોતે કહે છે તેમ જાંખી માત્ર છે, અને એવા અનુભવો ધસ્કની ધૂનમાં અને મસ્તીની લહરમાં આસકોને ચતા રહે છે. ઇસ્મ શુલઝાર=જેવી ઈન્દ્રના નન્દનવનની અને ઇડનના બગીચાની કલ્પનાઓ છે તેવી આ પણ બાગેબેહિસ્ત-સ્વર્ગના બગીચાની કલ્પના છે. સુરાહી=શીરોહી કહે છે તે પાત્ર.
 શરાબ=દાર. પ્રવાહી દાર નહીં, પણ એમનું રૂપક.
 કલાલી=સાનમ.

હૂમા=‘ફીનીક્સ’ નામનું ધરાની પંખી. જ્યારે આ પંખી કોઈના માથા ઉપર ઉડે છે ત્યારે તેની સર્વ અભિલાષા ફલિજીત થાય છે, નથા રાજ્યપદને પાત્ર થાય છે એવા એના સારા શુકન મનાય છે. આ પંખી માટે એવું પણ કહેવાય છે કે તેનાં આંસુમાંથી એક બડકો થાય છે અને તેમાં તે પોતે બળી જાય છે, અને એની બસ્મમાંથી એ નવો જન્મ લે છે. ખરા આસકને હૂમાની પેઠે જળી જાળે નવો જન્મ ધારણ કરવાનું ઈશ્કનું ફરમાન છે. કેટલાક કહે છે કે હૂમા પંખી ગરૂડ જેવું થાય છે અને કેટલાક કહે છે કે એ કવિની માત્ર કલ્પના છે.

પૃ. ૧૭ ગઝલ ૧૫

‘કવિજન નાગર જાલ’ એવી સહી આપે “મુદર્શન” માં છપાયેલી આ ગઝલ તથા ગઝલ ૧૯-૨૦ બાલાચંકરની ગણીને અહીં લીધી છે.

પૃ. ૧૮ ગઝલ ૧૬

હાફેઝની ગઝલનો અનુવાદ છે.

સાકી=મદિરાનો પ્યાલો બરી મડળીમાં ફેરવનારને “સાકી” કહે છે. મિત્રમંડળીમાં સાકીનું કામ એક જણુ બજાવે છે. જ્ઞાનપણે બોધક ચુરને સાકી સહમજવો. મદિરા તે પ્રેમભક્તિ અને ‘જામ’ એટલે પાત્ર તે ચિત્ત સહમજવું.

નિતના શરાબી=એવો દારૂ પીનાર કે જે દારૂનો કેદ અનિત્ય નહીં પણ સ્થનાતન છે.

સર્વ સન્પર=સર્વ અને સન્પર એ બન્ને ઝાડનાં નામ છે. સીધાં, સોટા જેવાં, નાઝુક ડાળીઓ વાળાં અને ગુચ્છાબંધ પાનાંવાળાં આ ઝાડ થાય છે અને દેખાવમાં તે સુંદર હોય છે. ઇરાનમાં જ્યાં કદની સ્ત્રીઓ ખુબસુરત ગણાય છે અને તેથી ફારસી લેખકો તેની સુંદરતાના વર્ણન માટે આ ઝાડની ઉપમા આપે છે. બાવાર્ય એવો છે કે, અમે જે સૌન્દર્ય પસન્દ કર્યું છે-જે સૌન્દર્યના અમે પૂજારી છીએ તે સૌન્દર્ય એટલું બધું જવલનત છે કે જો તે બહાર જળકે તો દુનિયામાં જેઓ સુંદર સ્ત્રીઓ ગણાય છે તેઓ ટકી શકે જ નહીં.

“ જીવેલ જે જન પ્યારથી જન તે નહીં મરે,
“ લખેલ આ સંસાર તણા દફતરો ઉપર. ”

પ્રેમ એ જેનું જીવન છે તે સદા કાલ અમર છે એવું સંસારનાં દફતરો પર મીરાંબાઇ, યુસૂફઝૂલેબા, શિરીફરહાદ, લૈલાં-મજનૂં, અને બીજાં ઘણાં અમર નામો લખેલાં છે, અને વાંચનાર તે વાંચે છે ને જીવન સમગ્ર ફેરવી નાંખીને સંસારથી જીદી જાતનું જીવે છે. કયામત=મહાપ્રલયનો દિવસ (Day of Judgment).

સહવારની ટૂંકી લહર સાથે આશકને સંદેશો મોકલવાનું હાફેઝને બહુ અમે છે. તેની ઘણી ગઝલોમાં તેણે પ્રભાતના પવનની લહરને જ દ્વિતીકર્મ સોંપ્યું છે.

નામ હર=હરેક નામ.

લાલા=શિયાળામાં કરમાઈ જતું એક જાતનું ફલ.

કિવામ હાથ=હાથ કિવામ નામનો એક ધનાઢ્ય ચક્રી.

સુનાવ=સારી હોડી.

એ એતનો બાવ એવો છે કે મ્હારો હાથ કિવામ એટલે ચાક્રકર (સુનમ) એટલો બધો ધનાઢ્ય છે કે તેના ખજાનામાં આકાશનો દરિયો અને નવા (દ્વિતીયાના) ચન્દ્રની સરસ હોડી સહીં ફૂળી જાય છે.

હાફેઝ ઇસ્ક હકીકી ગાય છે.

છેલ્લી એતમાં પોતે પોતાનાં નયન દ્વારા ઉપદેશ લે છે કે આંસુના દાણા વરસાવવાથી મનગમતું (આશક) પંખી હાય લાધરો.

પૃ. ૧૯ ગઝલ ૧૭

હાફેઝની આ ગઝલ બહુ જ વખણાયેલી છે. ઇરાનમાં તો તે અતિશય સામાન્ય થઈ ગયેલી છે. ફારસીમાં પહેલી એત અસલ આ મુજબ છે:—

“અગર આં તુર્ક શિરાઝી બદસ્તારદ્ દિલે મારા,

“બખાલે હિન્દુ યરા બખ્શામ સમરકન્દો જુખારારા !”

શિરાઝી ચાર=તેની પ્રિયતમા—જેનું નામ તેણે શાખેનિયાત એટલે

“શેલડીની કાનળી” એવું રાખ્યું હતું તે.

સમર=સમરકન્દ શહેર. પહેલી એતનો બાવ એવો છે કે, જેના ગાલ પર કાળા તલનું નિશાન છે તે શિરાઝી તુર્કી ચાર જે મ્હારો ઇસ્ક કબૂલ કરે તો હું સમરકન્દ અને જુખારા શહેર બખ્શિસ આપી દઉં.

ફકનાબાદ નદી અને તેને કિનારે ખુસલ્લા નામની જગાએ બધેલો દ્રાક્ષનો મંડપ હાફેઝને બહુ બહાલાં હતાં: તે સ્વર્ગમાં કેાણુ લાવી આપે ?

તુર્ક લોકો લૂટવામાં ચાલાક ગણાતા.

મદાકિની=આકાશગંગા. (Milky way).

પૃ. ૨૦ મઝલ ૧૮

પરેખર એક મનોહર મઝલ છે. દરેક બેત આશકને મનન કરવા ભેગ છે. શબ્દાર્થ અને વ્યંગ્યાર્થ સરલ છે.

બેત ૯મી: બટાકા અને તખ્ત્રાકુ ઇલિઝાબેથના સમય પહેલાં ઇંગ્લંડમાં ઝેરી પદાર્થ મનાતા તેમ ઇરાનમાં જમશેદ આદશાહના અમલ પહેલાં દ્રાક્ષાસવને પીવાના પદાર્થ તરીકે કોઈ ઝોળતૂં ન હતું અને તે ઝેરી પદાર્થ મનાતો. એક દાસીએ માથાના દર્દની વેદનાથી કંટાળીને આત્મહત્યા કરવાને ઇશદે દ્રાક્ષાસવ પીધો અને તેને મોતને બદલે ઉલટી મઝા મળી. તે પછી દાડ પીવાનું શુરૂ થયું. આ ઉપરથી દાડના ખ્યાલાને “ જામે જમ ” એટલે જમશેદનો ખ્યાલો પણ કહે છે. અહીં એ ખ્યાલો માટે હાફિઝ એમ કહે છે કે અમારા શારાબે ઇસ્કનો ખ્યાલો એવો છે કે જાણે સીકન્દર આદશાહનું દર્પણ! સીકન્દર એટલે “ અલેક્ઝાન્ડર ધિ ગ્રેટ ” એણે દુનિયાનાં તમામ રાજ્યો જીતવાના હેતુથી એસ્તિટાટલ, પાર્થિયાગોરસ વગેરે મહા પંડિતો પાસે આખી આલમની તવારિખની નોંધ અને નકશાઓ તૈયાર કરાવ્યા હતાં એ ‘ આઈને સીકન્દર ’માં દારા આદશાહના મુલકની બધી હકીકત જોઈ શકાતી. પ્રેમના ખ્યાલોમાં તે પ્રમાણે આશકનો મૂલક જોવાય છે.

બેત ૧૧મી: હમારા ઇસ્કની વાતો એવી જાદૂ ભરેલી યા એવી છે કે વૃદ્ધો અને પવિત્ર પુરૂષો પણ જો તે ગાવા શિખે તો પ્રેમમસ્ત અને ઉન્મત્ત થયા સિવાય રહે નહીં.

બેત ૧૩મી=કાફીન નામનો ધનાઢય યહૂદી હતો.

વિરહનું બેશુમાર દર્દ છતાં મસ્તી અને પ્રેમનો નશો એ એવો આખાદ ઇલિઝ છે તે તેને લીધે આશક આનન્દમાં ઝિન્દગીનો શુઝારો કરી શકે છે. સરખાવો:-

“ સુફિઝમ શૂ છે ? સુફીનૂ લક્ષણ છે કે જ્યારે દુઃખ અને ફિઠર વિન્ટાથી હેયૂં ઘેરાય ત્યારે જિગરને ખુશખુશાલ બનાવવું. ”

અસ્નવી શરીફ: કિતાબ ૩: પા. ૨૬૩

છેલ્લી બેતમાં કહે છે કે, સાધુઓની પેઠે ભગવં વસ્ત્ર નહીં, પણ મહેં તો દાડથી રંગી દીધેલું વસ્ત્ર પહેર્યું છે અને સ્ખૂલ વસ્ત્રને પોત હોય છે તેવું એને પોત નથી કેમકે એ સ્ખૂલ નથી; માટે દુનિયાના પવિત્ર ગણાતા બધા સારા સારા શુરૂઓ મહેને મહારી આપજો. વ્યંગ્ય છે.

પૃ. ૨૩ ૨૫ ગઝલ ૨૧ ૨૨

પ્રોફેસર અણિલાલના કાવ્યોદ્ધાર-પ્રેમજીવન અને અભેદોર્થિ એ બન્નેનું એકદૂં પુસ્તક આત્મનિમજ્જન પ્રસિદ્ધ થયેલું છે: એમાં પ્રોફેસરે જાતે વિસ્તારી ટીકાથી દરેક કાવ્ય સ્તંભગ્નવેલું છે તે જોવાને અવ્યાસીને બલામણુ છે.

પ્રોફેસર અણિલાલની કવિતા માટે બે મત છે: એક મત તેમણે જાતે લખેલી ટીકાને અવલખ્યાને તેની હિમાયન કરનારો છે બ્યારે બીજો મત એથી જુદો છે. પ્રોફેસરની ટીકા ઉપરાન્ત પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદના રિપોર્ટના પુસ્તકમાંથી “આપણું નવીન કાવ્ય સાહિત્ય” એ વિષય પર પ્રોફેસર અણિલાલે કરેલું નિવેદન બાપણ વાંચવાને પણ અવ્યાસીને બલામણુ છે.

અહીં ટીકામાં પ્રોફેસર અણિલાલના લખાણને આધારે થોડુંક ટિપ્પણ આપ્યું છે.

પૃ. ૨૭ ગઝલ ૨૪

પ્રોફેસર અણિલાલ કહે છે કે,

લય, વિશેષ, કપાય, અને રસાસ્વાદ એ ચાર સમાધિનાં વિધન છે, તેમાંના કપાયનો આ પદ્યમાં વિવેક છે.

અહીં ખરૂં દિલ્લખર કોઈ મળતૂં નથી અને ઈશિક મિમ્મગીનો માર્ગ બહુ વિકટ છે માટે આત્માભિમુખ થવાનો પ્રયાસ છે.

તખીખી=આપધોપચાર.

ગમ=શોક

હક=સત્ય, ઈશ્વર, બ્રહ્મ.

હકીકત=શરીર, તરીકત અને હકીકત યા મારિફત એવા અધિકાર પરતે આત્મોત્તરિ માટે કમિક બેદો છે. સ્થૂલ કર્મકાંડને મહત્ત્વ આપનાર શરીરચત્રને અનુસરે છે. તરીકત એથી ઉપરના અધિકારી માટે અને હકીકત યા મારિફતનું જ્ઞાન બ્રહ્માવનાના અનુભવી માટે છે. તે સર્વોપરિ છે.

બદગોષ્ઠિ=નિન્દા.

ગાયખૂ=ગેય થઈ જનારી, અદસ્ય.

મીનોષ્ઠિ=અલૌકિક, ઈશ્વરી, પરમાનન્દમય.

પૃ. ૨૮ ગઝલ ૨૫

જનમ્ ધ્રુવ એટલે ધ્રુવનો જનમ; ધ્રુવ અર્થાત્ જોને સુરીઓ ધ્રુવ હકીકી કહે છે તે, રાજયોગના મૂલ્યજન, અદ્વૈતના સારથી પ્રેમ, તેનો એક જનમ-ખાલો, આ સમગ્ર પ્રકાશને કમ્પૂં છે.

ધ્રુવ એ જ ખુદાઇ છે. વેદ, બ્રાહ્મણ, કુરાન વગેરેને 'પોતા' કહ્યાં છે, ને તે બધીને નહીં પણ 'ઉશામી'ને એમ કહ્યું છે, એમાં તાર્કિક એ છે કે એ સર્વને સમજનારા જો તે તે ધર્મગ્રંથોથી કહેલાં કર્મ-ઉપાસના આદિમાં જ બખ્યા હોય તો તેમની સાક્ષી નહીં છે. બ્રહ્મક=ધ્રુવ વગરની.

નરમ્ ખુદા=ધ્રુવનું જ્યોતિ.

મયમ્ ધ્રુવ=ધ્રુવ પ્રેમનો મધ.

મસીહ=ધ્રુવસામસીહ=કાધર.

એ જનમ તું પૂરેપૂરો સદા એ પા મને=પામને હાખ્યું છે તે "પા મને" એવું જોધ્યે.

બેરવીની ગઝલ છે ને તે ખમાયતની ધૂનમાં પણ સારી લાગે છે. આખી ગઝલ મસ્તી ભરેલી અને મનનયોગ્ય છે.

પૃ. ૩૦ ગઝલ ૨૭

હોમ્ કે નહીં, એવા કયા સંદિગ્ધ વિચાર વગર જ ધ્રુવમાં જનમ સુદાં હોમે નહીં તેને માહ્યનર=પ્રકાશના અન્દરનાં કર્શન થતાં નથી. સ્વાર્થેષુ કયાં સિવાય રહેવાય જ નહીં, એવું અહેતુક-સ્વાભાવિક સ્વાર્થેષુ થવું જોધ્યે. અન્દરની લગની પૂરી હોવી જોધ્યે.

પયમાન=પ્રતિમા.

દારમ્ સનમ=સનમનું દાર.

વસ્ત્ર વહસાન=કર્શનની કૃપા.

રહીબ=દુસ્મન.

અખાન=વાણી.

સંગદિલ=પાપાણુહદય.

ખવાન=સ્વપ્ન.

આસકને અભાસ કરવા યોગ્ય ગઝલ છે.

યર્ફી=આકીન.

દીદમ્ સનમ=સનમનું કર્શન.

નિગાહ=નઝર, દષ્ટિપાત.

રક્ષીક=મિત્ર, આહનાર.

આહ=નિઃશ્વાસ.

તંગ=તંગીમાં.

આકદિલ કર્યુ=હદયને ચીરી નાખ્યું.

પૃ. ૩૦ ગઝલ ૨૮

મસ્ત કાલતનું નિરૂપણ કરતી આ ગઝલ દીક્ષા વગર પણ

સહેમજરી.

બેત પાંચમી : સનમની એક વાર પણ જો મ્હને ઝાંખી થઈ ગઈ છે તો મ્હેં યૂં કર્યું છે તે જીવો : યહ દમ એટલે આ પ્રાણ, તેના કોઈ એક ગતાગતમાં અર્થાત્ કોઈ ક્ષણે પણ મ્હને સનમની ઝાંખી લાગી ગઈ, મ્હારી આંખે તેનાં દર્શન થયાં કે તુરત મ્હેં આંખો મીંચી લીધી (આંખ મુઠ) કે અંદર બેઠેલી આશૂક નિકળી ન જાય-સ્વરૂપસ્થિતિ નિરન્તરની કાયમ રહે.

હરગિઝ=કદાપિ પણ. દમ બ દમ=પ્રત્યેક આસોઆસની સાથે-પળેપળ. આશના=સોખતી. મરહમ=મલમ. સીના=છતી. બેદર્દ=દર્દ એ સુધીનો પારિભાષિક શબ્દ છે. દર્દ થવું એટલે પૂર્ણ ધ્વિજાથી તકપવું-મુઝુક્કની પ્રગ્ગયેતના જનમત થવી. બેદર્દ એટલે દર્દ વગરનાં-આરામ ભોગવતાં-પ્રમાદની શાન્તિમાં સુખી રહેનારાં.

પૃ. ૩૩ ગઝલ ૩૧

બહુ સારી ગઝલ છે અને પ્રૌદ્ગેસર જાતે એને માટે લખે છે કે એમાં “ અવાચ્ય બ્રહ્માનન્દનું વર્ણન ” છે.

ધરકના જોગીનું આન્તર જીવન આ ગઝલના ઉદ્દગારો સ્હમજાવે છે. શબ્દાર્થ સરલ છે.

પૃ. ૩૩ ગઝલ ૩૨

આ ગઝલમાં ‘સાત્ત્વિક ત્યાગ’નું-સૂક્ષ્મ ત્યાગનું સ્વરૂપ છે. ત્યાગ તે જ સ્વસમર્પણ-સુધીવાદની પરિભાષામાં જેને ‘ફના કરવું-ફના થવું’ (ફના-ફિલાહ) કરે છે.

ગાફલ=માયાથી બ્રમિત. પાંખ પ્રૌઢ યધ=સાની બન્યો.

‘ નશો પ્રેમનો જે ધૂંટી પીએ ’ વગેરે=પ્રેમને જણે પચાવ્યો છે તે બધા બ્રહ્માંડમાં પોતાના સ્વરૂપનો જ આનન્દ લેયાં કરે છે. એ પ્રેમ તે આત્મ-સાક્ષાત્કારના ક્ષવાનુભવે સ્વાભાવિક રીતે જ સર્વત્ર સમાન વહાં જાય છે. એવો પ્રેમ દેશ, કાલ કે સ્થિતિ પર આધાર રાખતો નથી. તે તો જાતિ (Sex) સુધાં જાણતો નથી. અલ્પમત્ત, વ્યક્તિનિષ પ્રેમ પણ જો સતત અને પૂર્ણ વિશુદ્ધિથી-દેહાત્મભાવનાથી રહિત રેલ્યાં કરતો હોય તો એવી દિવ્ય ઝાંખી અદ્વૈતાનુભવમાં-અભેદના માર્ગમાં લગભગ પોણા ભાગ સરલ કરી આપે છે; પણ સાધકે હરદમ સ્મૃતિ-માં રાખવાનું છે કે વ્યક્તિનિષ પ્રેમ એ સાધન છે અને અંતિમ સાધ્ય નથી જ; એટલું જ નહીં પણ માર્ગ તરીકે એ અતિશય બન્ય-કરે છે. અંતિમ સાધ્ય તો પ્રેમ અને જ્ઞાનનો સ્વરૂપમાં અભેદાનુભવ

જેને આપે વેદાન્તીની ભાષા નિજબોધ-સ્વરૂપસ્થિતિ-નિજાનન્દ-
અજ્ઞાનન્દ કહે છે અને સુદીની પરિભાષા ‘અનલહક’ બોલે છે તે
સકલમયતાનો સ્વયંબૂ અજ્ઞાનન્દ છે.

એવો આનન્દાનુભવ શી રીતે સાધ્ય છે ? આ અજ્ઞાની છેલ્લી
આઠ લીટી અતિ મહત્ત્વની વાત કરે છે : બાલ્યમાં એવો આનન્દાનુ-
ભવ લિલુપ્ત ન હતો, કેમકે તે વખતે આ મહાઈ-આ પારકું, એવી
બેદમય સંક્રાંચરૂપિ ઉપજી ન હતી. વેદાન્ત કહે છે કે એ આનન્દ તો
હાલ પશુ કાયમ જ છે, છતાં તેનો અનુભવ થતો નથી અને એનો
અભાવ બાસે છે તેનું કારણ છે : જેમ જેમ વર્ષો વધતાં ગયાં તેમ
તેમ દુનિયાદારીનું અવળું જ્ઞાન-દુનિયા જેને ડહાપણ કહે છે
તે-આત્માની મૂલ સ્થિતિ વિસ્મૃત કરાવીને બ્રમણને સત્ય મનાવી
ફસાવતું ગયું. દુનિયાદારીની ભાવનાએ ઉપજાવેલા વ્યવહારે નાના
પ્રકારની અટપટી મનોમય સૃષ્ટિની જાળ રચી અને તેના સસ્કારે
સ્થપાતાં આનન્દ જાણે છે જ નહીં એવી બ્રાન્તિને સત્ય મનાયું.
એ બ્રાન્તિ શી રીતે દૂર થાય અને સ્વરૂપમાં કાયમની જાગૃતિ શી
રીતે અનુભવાય ? કરવાનું કે જવાનું કિંચિત્ માત્ર નથી. એ બ્રા-
ન્તિનો પડદો ધરનાઈ, ભાસમાન માયાવી સૃષ્ટિનું રચનાઈ અને અહ-
મહમિકારનું મૂલ માત્ર ‘મન’ છે અને તેને ઉડાવી દેવું જોઈએ-જે છે,
છે ને છે તેને ‘નથી’ બતાવનાઈ અથવા જુદે રૂપે બતાવનાઈ ‘મન’
છે તેને દૂર કરવું જોઈએ-દૂર કરવું જોઈએ એટલે અજ્ઞાનમાં લીન કરવું
જોઈએ-અજ્ઞાન ભાવનામાં એનો લય કરવો જોઈએ. એ શી રીતે બને ?
બાળક બનવાથી, બાળક જેવા વિશુદ્ધ-અદોષ થવાથી, દુનિયાએ
બણાવેલી તેના ડહાપણની બધીજ કિતાબો ભૂલી જવાથી અને ‘મસ્ત’
બનવાથી એ ‘હાલ’ ટકાવી શકાય-એ આનન્દ અનુભવી શકાય. દારૂ
પીધેલાને જેમ દેહનું ભાન રહેતું નથી તેમ પ્રેમમત્ત હૃદયને-જ્ઞાનમત્ત
આત્માને પશુ દેહાધ્યાસ રહેતો નથી-અજ્ઞાનન્દ સિવાય તદેતર ભા-
વનાની સ્વભાવતઃ નિવૃત્તિ થાય છે : આવી પ્રેમમત્ત દશા-જ્ઞાનમત્ત
સ્થિતિ જમી જતાં આત્મસ્વરૂપના સકલમય અનુભવદ્વારા પાપ-
પુણ્યની સામટી નિવૃત્તિ થઈ જશે અને આવા સૂક્ષ્મ-આન્તર ત્યાગ
વડે જ તું ખરૂં સુખ-ખરી શાન્તિ (જેને સુદીની પરિભાષા અજ્ઞા-
નાદ-ઉલ્લ-કેના કહે છે તે) દેશકાલાબાધિતપણે અનુભવશે.

- આપણે જોઈએ છીએ કે, પ્રો. મણિલાલ જે ‘અબેલવાદ’
રહમજવે છે તે સુદીવાદનું સમરૂપ છે અને તેથી જ તેમના હૃદયોદ્ગારમાં
અદૈત વેદાન્તને તેઓ સુદીની પરિભાષામાં ગણે છે. સુદીની ‘મસ્તી’

તે વેદાન્તનો 'નિબનન્દ' છે; તેનું 'કૃત્તા' તે વેદાન્તીનું 'આત્માર્પણ' માને 'આત્મિક ત્યાગ' છે; તેનો 'વસ્તુ' તે વેદાન્તનો 'સ્વરૂપ' બવ' અથવા 'આત્મસાક્ષાત્કાર' છે; 'વાસિલે હક' અને 'બ્રહ્મ' તે 'મીક્ષ' અથવા 'જીવનમુક્તિ' છે; અને સુદીની 'બુદ્ધિ' તે 'દૈત્ય-ભાસ' તથા 'ક્રમ-દર્શ' તે 'મુમુક્ષુના માર્ગમાં માર્ગનાં અનેક આવ-રજો' છે. 'પોતે' પોતામાં જોવાઈ જવું અને પોતાનું પૂર્ણ વિરાટ સ્વરૂપ અનુભવવું એ બન્નેનો એક જ હેતુ છે. ઈ ॥

પ્રો. મણિલાલના હૃદયનું વેદાન્તસાગરમાં પ્રાપાતિક-અવગાહન છે, તેઓ જે ઇશ્વરી હિમાયત કરે છે તે 'શબ્દયોગના મૂલભૂત-અ-દૈત્યના સારરૂપ અભેદની લાગણી' છે અને એ સમર્થ કલમ ગૂજરાતને જે સિદ્ધાન્તબોધ કરે છે તે માર્ગ સ્વરૂપમાં જાણવાને એમના મધ્યભેષોના સંગ્રહનું પુસ્તક 'સુદર્શનમધ્યાવલિ' તથા લગભગગીતાના એમના ભાષાન્તરનો ૬૦ પાનાંનો ઉપોદ્ધાત વગેરે જોવાને જગ્યાસુને બલામણુ છે. પ્રેમનું જ્ઞાન ચાહનારને એ સમર્થ લેખકનું સાહિત્ય અવશ્ય ઉપયોગી મદદ કરશે.

પૃ. ૩૫ ગાંધી ૩૩ (અમર આશા.)

આ કાવ્ય ચોક્કસ ક્યારે લખાયું એ જાણવામાં નથી; પણ રા. મણિલાલનો દેહ પડ્યા પછી એમના હસ્તલેખના કાગળો તપાસતાં એમાંથી આ-એક જ કાવ્ય-મળી આવ્યું હતું. અસલ પ્રતનો કાગળ તથા શાહી નવાં લાગતાં હતાં, અને સાધારણ રીતે આ જાતના લેખ લખીને તુરત સુદર્શનમાં છપાવવાનો એમનો રિવાજ હતો તેથી આ એમનું છેલ્લું કાવ્ય હશે અને તે એમના મૃત્યુ પહેલાં ચોડાક દિવસ ઉપર જ લખાયું હશે એમ અનુમાન થાય છે. આ હકીકતથી કાવ્યના મૂળ રસમાં એક વિશેષ રસ-મંજીર કરુણ રસ-ઉમેરાય છે.

આ કાવ્યને સુદર્શનમ-આવલિને અન્તે મૂકીને એ પુસ્તકના પ્રસિદ્ધકર્તા તરફથી એને 'મણિમન' નામ આપવામાં આવ્યું છે તે યોગ્ય જ છે. મણિલાલનું સાંસારિક જીવન ખાઈ હતું એ સુપ્રસિદ્ધ છે, પણ એની પાર જઈ એમાં મીઠાશ શોધવા એમનું મન નિરન્તર મથતું હતું; અને એ ઉભય અંશ આ કાવ્યમાં બહુ સારી રીતે પ્રકટ થયા છે.

મણિલાલના એક મહાન સિદ્ધાન્તનું આ કાવ્યમાં રસિક નિરૂપણ છે. વેદાન્તનું જ્ઞાન તે શુદ્ધ સુદ્ધિમાત્રું નથી પણ રસિક આત્માર્પણ છે; એ આત્માર્પણ તે આપ-લેની વાણિજ્યવૃત્તિ નથી,

પણ નિરવાર્ય આત્મત્યાગ છે; અને એ આત્મત્યાગની કદેકે ઝાંખી મનુષ્યને સ્વીકૃત્યના નિર્જન-હિમ-પ્રેમમાં ધાય છે. આ વાત રા. મહિલાએ મધપદ-કાવ્ય, નવલકથા, નિબંધ આદિ અનેક સાધનો દ્વારા યુગરાત આગળ રજૂ કરી છે, અને એ જ આ કાવ્યમાં પણ છે; પણ અન્ય કાવ્યો કરતાં આ કાવ્યની ભાષા વધારે પ્રુપ્ત અને ગંભીર, અને રસ વધારે ઉકટ અને જોરદાર છે. “દગ રસભર મોરે દિલ છાઈ રહી”—એ ભાષાનું લાક્ષિત્ય, અને રમતિયાળ આનન્દની વૃત્તિ આ કાવ્યમાં નથી. એ કાવ્ય અને આ કાવ્ય વચ્ચે આપું જીવન પડેલું છે. એ જીવનનાં અસંખ્ય ખંજોરોએ બાળયૌવનની મધુર સૃષ્ટિને છેદી-ભેદી નાંખી છે; પણ ક્ષુદ્ર અને મહાન આત્મા વચ્ચે ફેર જ એ છે કે ક્ષુદ્ર આત્મા જ્યાં આ અનુભવને પરિણામે વિષાદમાં ગરક થાય છે, ત્યાં મહાન આત્મા એ અનુભવને ચીરીને બહાર નીકળે છે. આ અનુભવને ચીરવો સહેલો નથી. એને ચીરતા પહેલાં તો એ પોતે ચીરાય છે—જીવનના અસંખ્ય ધા અને ઉત્ક્રાંતિ શરીર ઉપર સહેવા પડે છે—જેમાંથી આત્માના ખરા ઓજસ સિવાય જીવતા નીકળાતું નથી. કવિના આત્મામાં આ ઓજસ હતું કે કેમ એ આ કાવ્ય જ કહેશે.

સંસાર અસંખ્ય દુઃખ, અન્યાય, દગલબાજી-ફૂરતા વગેરે વિષમતાનો ભરેલો છે. અને મનુષ્ય એટલાનો જ વિચાર કરીને અટકે તો એને સંસાર પ્રત્યે કેવળ નિર્વેદ અને નિરાશા જ ઊપજે. પણ વસ્તુતઃ એ અસંખ્ય વિષમતા વચ્ચે એક સમતાનું એવું અદ્ભુત તત્ત્વ—‘પરમ પ્રેમારપદ’ આત્મતત્ત્વ—રહેલું છે કે જે નિર્વેદ અને નિરાશાના તિમિર પટને ભેદીને પ્રેમ અને આશાનાં કિરણો પ્રસારે છે. જેઓને સંસારના અનુભવથી નિર્વેદ ઊપજ્યો છે પણ આ આત્મતત્ત્વ લાધ્યું નથી, તેઓ સંસારથી કંટાળી સંન્યાસાશ્રમમાં શાન્તિ શોધે છે; જેઓને એ આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, તેઓ સંસારમાં રહી કર્મયોગનો આનન્દ લે છે. આ આ કાવ્યનું સામાન્ય તાત્પર્ય છે.

એના વિશેષ તત્ત્વગાનમાં કાચુબર ઊતરીએ તો તે આ પ્રમાણે જણાય છે:-

બોદ દર્શન “સર્વે શાન્ત્યં શાન્ત્યમ્” કહે છે, ત્યાં ઉપનિષદ “જનમ વઃ મૃતિમ્” ધસાદિ વદે છે. બોદ દર્શન “સર્વે કુલ્લં કુલ્લમ્” એમ નિઃશ્વાસ મૂકે છે, ત્યાં ઉપનિષદ “કોઽપ્યમ્ કુલ્લં માન્યા” વર્ણવેલ જનકા જાન- ન સ્વાત્” એમ આદેશો આ બધા ઉદ્યાર કહે છે. વસ્તુદર્શનનો આ ભેદ અવલોકનમાં આ

રીતે પ્રતિદ્વિત થાય છે :- બોદ્ધ બિદ્ધુ સંસાર ત્યજીને બેસે છે, ત્યાં ભગવદ્ગીતાનો વેદાન્તી (મણિલાલ જેને 'પ્રાચીન' વેદાન્તી કહે છે) એ કર્મયોગ આચરે છે. કર્મયોગીની દલીલ આવી છે : 'બોદ્ધ બિદ્ધુ જે નિરાશા અને નિર્વેદમાં વિરમે છે એ પણ વસ્તુતઃ તો એ સ્થિતિમાં શાન્તિ અને આનન્દનું તત્ત્વજ્ઞ શોધતો હોય છે-જેને એ 'નિર્વાણ' એવું નામ આપે છે, પણ જેની વિશ્વવ્યાપકતા ન સમજીને વ્યવહારનો એ નિષેધ કરે છે. પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિ, વ્યવહારમાં પરમાર્થ, અનાત્મામાં આત્મા, માયામાં બ્રહ્મ અનુભવતો જે ચાલે છે-અને આ કાવ્યની વાણીમાં બોલીએ તો, 'લાખો નિરાશામાં' જે એક 'અમર આશા છૂપાઈ છે' તે ઉપર જ લક્ષ રાખી જે સંસારમાં વિચરે છે-એ જ આ ભવસાગરનો ખરો વહાણુવટી છે. આ 'અમર આશા' તે જર્મન ફિલસૂફ કાન્ટની 'Idea of Reason'.

હવે આ કાવ્યની થોડીક હૃદયભૂત પંક્તિઓમાં ઊતરીએ:-

કંવિ કર્મયોગીનું બળ બતાવતાં કહે છે કે-આ સંસારમાં "ઝખમ દુનિયા ઝખાનોના સુસીખત ખોદનાં ખંજર" ઇત્યાદિ અનેક કડવા અનુભવો થાય તેથી કર્મયોગીને શું ? એની તો એ સમજાય જ છે, અને અનુભવ પણ એ જ છે કે

" કતલમાં એ કદમબોરો ઉપર ક્યામત ખુદાઈ છે.

*

*

*

*

અમમ ગમની ખરાબીમાં મહેદારી હુટાઈ છે.

ફના કરવું-ફના થાવું, ફનામાં શદ્દ સમાઈ છે,

મરીને જીવવાનો મન્ત્ર દિલબરની દુહાઈ છે "

આ નિશ્ચયવાળું જીવન એ ખરૂં પ્રેમનું જીવન છે. પ્રેમના જીવનમાં જીંદગીની દરકાર નથી. પતંગીયું દીવા ઉપર-મરવાની લેશ બાર પણ દરકાર ક્યાં વગર-પડે છે. બેશક, આ દુનીઆરૂપી બાગમાં પ્રેમનાં પુષ્પોની સુગન્ધ લેવા જતાં, એના કાંટા વાગે એ સ્વાભાવિક છે. પણ એમાં જ એ પુષ્પોના સુગન્ધની અને તમારા શોખની કસોટી છે. પરમાત્મપ્રેમમાં મસ્તાન હજારો માનીઓ વ્યવહારદષ્ટિએ સુવા છે, પણ પરમાર્થમાં એ જ તર્કા છે.

આનન્દશંકર આપુલાઈ ક્રુવ.

શમા=દીવો, દીવાખતી.

પરવાના=પતંગિયું

ફના કરવું='ફ' પણ છોડી દેવું-સર્વસ્વ સમર્પણ કરવું.

મરીને જીવવું=વાસના રહિત જીવવું-આત્મામાં જીવવું. સાંધ=માલેક; પ્રશુ.

રદાઈ=ખાલી.

કલામે=સ્તોત્રો.

પૃ: ૩૬-૪૦ ગઝલ ૩૪-૩૫

સે. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી, રેહાવસાન ઇ.સ. ૧૯૦૭.

સરસ્વતીચન્દ્રની વિખ્યાત નવલકથામાંની આ દિલસોઝ યાને દર્શનન્દ ગઝલોને કોણુ નથી જાણ્યું? પોતાનો અહેવાલ રુઝૂ કરવાને આ ગઝલ જાતે જ સમર્થ છે: કુમુદસુંદરીએ સંગ્રહેલી “મર્મદારક ભરમ”નું આ ગઝલ પૂર્વસ્વરૂપ છે. કથાનો સંબંધ એવો છે કે, સરસ્વતીચન્દ્રે લખી રાખેલી આ ‘ગઝલ’નો કાગળ અસારે કુમુદના હાથમાં છે:—

“અતે રોતી રોતી કુમુદસુંદરી ખાટવા પાછળ ગઈ અને પત્ર વાંચવા લાગી સરસ્વતીચન્દ્રનું સર્વ હૃદય તેમાં દુઃખમય અક્ષરરૂપે ચમકતું હૃદય-શાહી તાજ જ હતી! દુઃખથી વાકી વળી ગઈ હોય તેમ વાંકી વળી પત્ર વાંચવા લાગી; ગઝલો ગાવા લાગી:—”

“હીમાં છાડી પિતા માતા, તજ બહાલી ગુણી કારા,

“ગણ્યા ના મર્મ ભેદાતા, લીધા સંન્યાસ એ, બ્રાતા!”

*

*

*

વગેરે

“કવિતા વંચાઈ. કામળ પર ઠેકાણે ઠેકાણે લખનારનાં આંસુ પડવાથી ધણક અક્ષરો ચડેરાયા હતા અને ધણેક ઠેકાણે આસુના ડાઘ લીના અને તાજ હતો. જેમ જેમ વધારે વધારે કવિતા વંચાઈ તેમ તેમ કુમુદસુંદરીના મર્મ કચડાવા-ઘોરાવા લાગ્યા, દુઃખનો પાર રહ્યો નહોતો, અને આંસુનો અવધિ દેખાશે નહોતો.” (સરસ્વતીચન્દ્ર ભાગ ૧લો, પૃ ૩૩૩).

અખિષ=સમુદ્ર.

ઉદ્ગ્રીવ=ઉંચી ડોકવાળો.

યદ્યપિવેશધારી=યદ્યપિવેશધારી વેશ ધરનાર. ધન=વાદળ.

પૃ. ૩૮: એ જ નવલકથાના ચોથા ભાગમાં પ્રકરણ ૨૮મું (પૃ. ૪૭૮ મે) ‘હૃદયની વાસનાનાં ગાન’નું છે; સુન્દરગિરિનાં સાધુ સાધ્વીઓના સંકેતાનુસાર કુમુદ અને સરસ્વતીચન્દ્રનો મેલાપ થાય છે—મૂર્છિત કુમુદને આશ્વાસન આપીને જાગ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં સરસ્વતીચન્દ્ર આ ગઝલ ગાય છે—વચમાં વચમાં સ્વગત બોલે છે—હૃદય જંગલમાં ઉતરી જઈ સમાધિસ્થ થઈ જાય છે—એવો અહીં કથાપ્રસંગ યોજિત છે.

વચના=કગાઈ

કૃતક=કૃત્રિમ (Conventional.)

પૃ. ૩૯: સ્વેદ=પસીના

પ્રવાત=પવનનો ઝપાટો.

‘હૃદય ફળમાં જ લોભાવો’ એમ છપાયું છે, ત્યાં ‘હૃદયફળ! માં જ લોભાવો!’ એમ જોઈએ. અર્થ સુગમ છે.

પૃ. ૪૦: છાતી=હાંકતી.

દાન્ત=સંયમી, નિયંત્રી,

પૃ. ૪૫ ગણલ ૪૨

સ્વ. ડૉક્ટર હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ.

આર્ય બાલવિધવા પોતાને શ્વિના કુખમાં બંધનમાંથી મુક્ત કરવાને દરિયાપારની—શ્વિટન બહેનોને અર્જી મોકલે છે.

ઉમરાનો વેગ બરો ઉછાળો અને હૃદ કદાવતો જુસ્સો એ મહૂમ ડૉક્ટર ધ્રુવની કલમનું આગળ પડતું લક્ષણ છે. નર્મની સ્નેહ-શીલ હૃદયવૃત્તિ અને સ્વદેશપ્રીતિ આ કલમમાં ધણે અંશે ઉત્તરેલી આપણે જોઈએ છીએ. શૃંગાર ઉપરાંત કરુણ અને વીર બંને રસનું ઉદીપન એમના બીજા હૃદયોદ્ગારમાં છે.

પૃ. ૪૯ ગણલ ૪૬

આર્મિનિયા પર વિજય પામ્યા પછી તુર્કોએ આર્મિનિયન પ્રજાને જીતાયલી પ્રજા ગણીને તેના તરફ બેશુમાર રૂઢમ કરેલો, અને અહીં એનું હૃદયબેદક નિરૂપણ છે. અસલ કોઈ આર્મિનિયન ગીત પરથી એ લેવામાં આવ્યું છે. આખું ભાષાન્તર અહીં જાખૂં નથી.

કુર્દ=કુર્દિસ્તાન પ્રાન્તના વતની. મિસ્કીન=દીન, ગરીબ.

કુમી=દીકરી (કુમર.)

પૃ. ૫૦ ગણલ ૪૭

સ્વ. ડૉક્ટર ધ્રુવે લખેલી 'હયરાને-હિન્દ'ની નવ ગઝલો જે અન્દમાં છપાયેલી છે તેમાંથી આ નમૂનો છે.

શિરી=મધુર.

પૃ. ૫૦-૫૨ ગણલ ૪૮-૫૨

જટિલ—સ્વ. જીવનરામ લક્ષ્મીરામ દવે.

વિદેહ-ઇ. સ. ૧૯૦૧.

પૃ. ૫૧ ગણલ ૫૨

કલાપી-લાહીના સ્વ. ડૉક્ટર સાહેબ સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી સાહેબ, ૨૬ વર્ષની વયે-દેહાન્તઃ ઇ. સ. ૧૯૦૦, જુન ૧૦ મી.

સત્તર-અસાડ વરસની વયે આ રાજાને તપ્ત પર બેસતાં-સાંસ-રિક સ્થિતિમાં પ્રવેશતાં જ ફેફસીરી લાહીના આવા ખમાલ આવેલા છે.

જે 'દરખત' પર ચઢવાની એ વાત કરે છે તે જીવનવૃક્ષ-
Tree of Life. બીજી રીતે-આશ્રમદર્શન માટે સમાધિ સુધીનાં પ્ર-
યોગી હૃદય પ્રાક્ષરખની-અન્દરના કોઈ કદમ્બ વૃક્ષની કે પદ્મદંડની-
વાતો કાઢેર કરે છે તે (spinal chord) ની સાથે પણ આ દર-
ખત' નો વિચાર થઇ શકે. 'પ્રાણવિનિમય' ના કર્તા મહુમ પ્રો.
મણિલાલ દ્વિવેદીના વિચારોની છાપ અને અસર એમના 'કંઈ અંશે
શિષ્ય અને મિત્ર' કલાપીના હૃદય પર હતી એનું સ્મરણ કરીને આ
હકીકત આપણે વિચારી શકીએ.

જે 'ખુલખુલ' ને 'હુંવા'ની જગાસા અહીં ઉત્પન્ન થયેલી
છે તે ખુલખુલને આપણા ભક્તોએ, વેદાન્તીઓએ અને યોગીઓએ
કહેલા 'હંસો-સોઽહમ્' સાથે સરખાવી શકાય. (સરખાવો:-એ
પિંજરા નહીં તેરા, હંસા રાજ્ય ! એ પિંજરા નહીં તેરા !)

ફૂં નાગો બિયાબાને=નાઓ-માયાના આવરણ વિનાનો-દિગ-
અંધર. સ્પૂલ વસ્ત્રોના આવરણની વાત નથી કરેલી એ તો સહજ
વિચારી શકાય. સરખાવો:-

'નવસા કાઈરેટની પાછળ જીવે પણ નવસા થઈને જ ફરવું જોઈયે.'
સેન્ટ પૉલ.

હવું જે હું=બ્રહ્મ નપુંસકલિંગ છે. પરેશાની=હુઃખ, દર્દ,
ઉદાસીનતા. રાહત=આરામ-સ્વસ્થતા.

પૃ. ૫૩ ગઝલ ૫૩

ધક્કનો માર્ગે દુનિયાથી ન્યારો છે અને-એ માર્ગેનાં આ
ગઝલમાં પરિચય થાય છે.

પ્રેમનો જોગી સંકુચિત કાયદાથી ઘડાયેલી દુનિયાદારીને ગણુ-
કારતો નથી, પણ જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું શિક્ષણ હરેક પ્રસંગ-
માંથી લે છે અને પ્રજુને માર્ગે જ ગતિ કર્મી કરે છે.

તેનો વિરોધ દુનિયા સાથે નથી પણ દુનિયાદારીની ભાવના
સાથે છે-દુનિયાદારીની ક્ષુદ્ર વાસનાઓ સાથે છે. દુનિયા તરફ તેને
અનુકંખા છે, પણ દુનિયાદારી તરફ સ્પષ્ટ અવગણનાવૃત્તિ છે.

આ ગઝલમાં બૌદ્ધિક પ્રેમનો સ્પષ્ટ અનાદર છે. ભક્ત-પ્રેમીની
સ્થિતિનું નિરૂપણ છે.

અરમ-અર્થમ.

પાર=કાંદો.

સિતમગર=સુદૃઢમાર.

મનનું='મનનું' નો શબ્દાર્થ દિવાનો-આશક એવો થાય છે. અહીં એ વિશેષ નામ છે. લયલાં-મનનુંનાં પ્રેમની કથા ઉર્દૂ સાહિત્યમાં બહુ જાણીતી છે. સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે છે:-મનનું બાદશાહનો શાહજહાં અને લયલાં કાજીની દીકરી હતાં. મનનુંને લયલાંમાં પ્રલદ્દીન થાય છે. તે તેને આહે છે-પૂજે છે, દુનિયાદારીને એ ગમતું નથી અને મીરાંબાઈની પેઠે મનનુંને વિષપાન કરાવવામાં આવે છે. આશકના નામથી મોકલાયલો ઝેરનો પ્યાલો તે પી જાય છે-મૃત્યુ થતું નથી. કાજી પોતાના કુટુંબ સાથે રાતોરાત ગામ છોડે છે. મનનુંને એ માલૂમ પડતાં જ, પાછળ દોડે છે. લયલાં પોતાના બાપના વચન પર ભડેસો રાખીને તેને કહે છે કે, 'તમે હમણાં અહીં ઠેરો, હું તમને થોડા વખતમાં આવી મળીશ.' કાજી જાય છે અને મનનું લયલાંના-શબ્દોને અલ્લાહનું ફરમાન માનીને એક તસ પથુ ખસ્યા વિના તે જ સ્થળે ઠેરે છે-તપ કરે છે-દિવાનો બની જાય છે અને લયલાં-લયલાં પુકારે છે. ઘણું મહિને કાજી કુટુંબ સાથે પાછો આવે છે. ત્યાં મનનુંને નહીં જોતાં લયલાં બહુ બેચેન બની જાય છે. એવામાં એક કઠિયારો ઝાડ કાપતાં, ત્યાં તપ કરતા મનનુંને શોધી કહાડે છે અને લયલાંને તેની ખબર કરે છે. બંનેની મુલાકાત થાય છે પણ પરસ્પરને મળ્યા પછી થોડી જ વારમાં બંને શરીર છોડી દે છે. કથા છે કે, મનનું જ્યારે તપ કરતો હતો, ત્યારે ઇઝરાઈલ ફિરિસ્તો ખુદાનું ફરમાન લઈને તેને બોલાવવાને આવેલો, પણ માત્ર લયલાંને જ આલેક માનતો હોવાથી ઇઝરાઈલના પયગામનો તેણે ઈન્કાર કરેલો. એક ગઝલ આવી છે:-

- કાંઈ આશક ગિરફતારે ઇસ્કમે' ને પડા હોગા,
 વો ઇઝરાઈલકે આનેસે' પહેલે હિ 'મરા' હોગા
 ને ઇઝરાઈલ આવેગા તો આશક હંસકે બોલેગા !
 ગલી આશકકી હોગી વહાં આશક પડા રહેગા !
 કહા હકને', 'તૂ કર સિઝ્દા' તો મનનુંને કહા હકસે' :-
 'મેરા સિઝ્દા હય લયલાકો કયા ઉસ્સે' તું બડા હોગા ?
 'અગર સરત તું લયલાકી, ખુદારા બનકે આ બવે',
 'યે સર તનસે' જુદા કરકે, તેરે આગે ધરા હોગા !
 'નહીં ખવાહિશ હય જનતકી, ન ખવાહિશ ફર જિલમાંની,
 'મુઝે ખવાહિશ હય લયલાકી, મેરી લયલાં-મિલા મોલા-
 'તેરા અહેસાં બડા હોગા ! કાંઈ આશક ગિરફતારે—'

મીરાં, તુલસી અને મનગોપિકાના જેવી જ અનન્ય ભક્તિનું આ લક્ષણ છે. ૩૬.॥

કીરી-ફેરકાઠ અને મનસુર = જીવો ટીકા પૃ. ૨૫૯ તથા ૨૫૭.
ઉદ્ધૃત=દોસ્તી. મહાભૂખ=પ્રિય, સહકમ.

સુરવ્વત=શરમ, ગરજ. કુલ=વૈવિધ્યાનું એક ઓળખ છે.

છેલી લીટીમાં 'હમોને જગત ખાઈ' છે, ત્યાં 'હમોને તો જગત ખાઈ' એમ જોધ્યે.

પૃ ૫૪. ગઝલ ૫૪

જીવો :—

- 'Love rules the court, the camp, the grove,
- 'And man below and saints above;
- 'For Love is Heaven and Heaven is Love.' (SCOTT.)

એત પમી જીવો :—

મગધાન મકલસલ : (શ્રીમદ્ભાગવત)

ये यथामां प्रच्छिन्त तां स्तथैव मज्जाम्वहन् । (गीता, ૪: ૧૧)

એત ૯ મી: કાફ = જીવો શરાબ, ટીકા પૃ. ૨૬૦

એત ૧૫—૧૮: જીવો :—

- 'ભક્તિ શિશ તણું સાદું' રે । આગળ વસમી છે વાદું:

*

*

- 'હેરો પટાળાં પ્રેમનાં રે, તમે શરવીર થધને ચાલો ।' (લોહને ભક્ત.)

- 'હરિનો મારમ છે શરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને ।

- 'પ્રથમ 'હેલું' મસ્તક ચૂકી, વળતી લેવું' નામ જોને ।

*

*

- 'પ્રેમપંથ પાવકની જવાબ, ભાળી પાછા ભાગે જોને ।

- 'માહિ પડયા તે મહાસુખ પામે, દેખનાશ દાગે જોને ।

- 'માથા સાટે મોંધી વસ્તુ, સાંપડવી નહીં રહેલ જોને ।' (શ્રીતમહાસ.)

એત ૧૯ મી: એક સ્નેહ (Concentrated Love) સૂચવે છે.

જીવો :—

- 'એક ભડસો, એક બલ, એક આશવિશ્વાસ;

- 'સ્વાતિયુન્દ રધુનાય હય, ચાતક તુલસીદાસ.'

પૃ. ૫૬—૫૭ ગઝલ ૫૫

ઉપરની બન્ને ગઝલોના જેવી જ મસ્ત કાલની ગઝલ છે. સામાન્ય જીવન અને પ્રેમજીવન વચ્ચેનો તફાવત અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. ધસ્કને માર્ગે પૂર્ણતાના પ્રવાસમાં ભક્તિ અને જ્ઞાન એ બેની વચમાં મોજનો એક મુકામ છે અને આવા ઉદ્ગમરો ત્યાંથી આવે છે.

આખા ભક્ત કહે છે :—

“પ્રેમાનન્દી બહિઃ આશ્રી, વસન્તી માઠ મહા ખરેખરી,
 “કામ રહિત તે કામને દેશ, તેનો જ્ઞાનીપણિતને ન લાગે દેશ,
 “પ્રેમાનન્દી જ્યાં ગાય તે વાચ, અપ્પાનન્દીએ અટપટું જણાય,
 “અપ્પાનન્દી પોતાને પ્રેમાનન્દી બહે, જ્યમ વાંઝણી મુત્ર ગોળાગળિયો!
 બોસા = સુખન બેઠ્યાઈ = હૃદયહીનતા

પૃ. ૫૭-૫૮ ગઝલ ૫૬

મધુરતા, ઉદારતા અને માર્દવથી ઉભરાતું હૃદય પ્રભુથી થઈ
 — માફીમાં આત્મવિરોધન કરતું અહીં પ્રત્યક્ષ થાય છે.

લિખાસ = વેશ. ત્હારા દુહિલે = ત્હારા દારા, ત્હારે લીધે.
 હૂર = સુંદરી, પરી. લફઝ = શબ્દો.
 જગલ = તાકાત. ઝાલિમ = ક્રૂરમગાર.
 જફા = ક્રૂરમ, દુઃખ.

બેત ૧૨-૧૩: પુષ્પ જેવી સુંદર રનેહની વસ્તુને આરપાર વી-
 ધીને ત્હેનાં તોરા-કલગીઓ બનાવવાનો ક્રૂર જગજહેર છે; મનુ-
 બ્યપ્રકૃતિમાં જ એ કલંક છે કે પુષ્પને આપે ચૂમી લેવાને બદલે
 એવો ક્રૂર કરે છે: પણ પ્રેમમાં એવી હૃદયવિહીનતા જ મળે છે
 ત્યાં તો-અદસોસ-ક્ષમા એ જ પ્રભુનું જ્યોતિ છે.

પૃ. ૫૮-૫૯ ગઝલ ૫૭

તન્નર = લોખંડી પતરાનું વાસણ - શેકવાના કામમાં આવે છે.
 હિનાન—‘હિનાના’ જોધયે. હિના = મેંદી.
 હેલી બેત : સરખાવો :—

‘Oh! that the desert were my dwelling place,
 ‘With one fair spirit for my minister,
 ‘That I might all forget the human race,
 ‘And, hating no one, love but only her.’ (BYRON).
 ‘અહો! મહારા તન્નરને ચલાવનાર એક સુંદર આત્મા સાથે હશે
 મહારે જગલમાં રહેવાનું હોય—હલે આખી મનુષ્યજાતિને હું ભૂલી જઈશ
 અને કોઈને પિત્રાર્યા વિના માત્ર ત્હને એકને જ હું ચાહું.’ લૉર્ડ બાયરન.

પૃષ્ઠ ૫૯-૬૧ ગઝલ ૫૮-૫૯

બેત ૬ મી : સરખાવો :—

‘હા! લાખરખી ઈક આ એકરખી જમ છે!’ ઈરકનો બન્દો.
 ‘તમારા તો હરિ સધળે રે! અમારા તો એક સ્થળે;
 ‘તમે રીઝો ચાંદ્રરહે રે! અમે રીઝું ચન્દ્ર મળ્યે.’ દયારામ.
 ન્યામત=કૃપા; ધ્યાન. ગુફતગો = વાતચીત.

પૃષ્ઠ ૬૪ ગાંધી ૬૨

કલાપીના હૃદયોદ્ગારમાં આ ગાંધી સ્નેહી વાચકનું હૃદય આ-
કર્ષ્યા વિના નહીં રહે.

‘કવિઓની કલા કલ્પનાની હોઈને ઉચ્ચતર હોઈ શકે છે—સુન્દરતર
સુખ્યાં હોઈ શકે છે, પણ કલાપીની કલા જીવનની હોઈને વધારે કલાથી
છ. * * તે તો સ્નેહસાગરમાં પ્રપાત પામેલા સુરસિંહ છે.’ કાન્ત.

અને, વિચારો, અલખત, બધા છતાં બાપામાં સરસતા અને
કળારતમાં રમણીય સૌખ્ય એ કલાપીની હમેશની ખુબી છે : કલા
કલ્પનાની નહીં, પણ ખુદ જીવનની છે એ સ્પષ્ટ છે. છેલ્લી બેત
ત્રિમના યોગીનું લીન હૃદય રળ્યું કરે છે.

પૃષ્ઠ ૬૬ ગાંધી ૬૪

સરખાવો:—

‘એકાધવજી ! છે અળગી રે ! વાત એક પ્રેમ તણી ;
‘કોઈ અનુભવી નહોતો રે ! કહેતાં તો નાવે બણી :
‘પ્રસૂતાની પીડા રે ! વંદા તે થઈ નહોતી ?
‘નવયુ’ કેમ આવે રે ! માણ્યાને પરમાણી ?’

*

*

‘આશક આશકમાં રે ! રૂપ ગુણ શા જેવો ?
‘જેવું બાસે છે તેહને રે ! અવર તેવું નવ પેવો !’

પ્રેમપરીક્ષા : ક્યારામ.

‘બસાંડ પ્રેમી નિરખે પ્રિય વસ્તુ માંહી,
‘બસાંડહર્ષ તણી એક જ પ્રેમ થાવી ;
‘તાણું જોડા કરનું એક જ ગિણતામાં,
‘ભાગેલ વિશ્વ તણી સર્વે પુટી પડે છે.’ હમીરકાવ્ય, કલાપી.
આશ્રતાળ = સૂર્ય.

પૃ. ૬૮—૭૫ ગાંધી ૬૬—૭૨

તેમ=તત્ત્વવાર.

બેદયાધ=હૃદયહીનતા.

દિલબરી=મહેબત, દોસ્તી.

‘કુસ્ન=સૌન્દર્ય.

આપથી=સ્વયમંજુ.

આતસ=આતિ.

ખિસ્મિસાહ=શુભ કાર્યમાં આરંભગ્રાસ્ત્રક પ્રશુરંગરખુનો મન્ન
છે : ‘જો આસાહ ! તારા નામ સાથે’ શુર કઈ ફૂં એ આવે છે.

બુધઝાર=ખામ, ઉપવન.

‘નિમાહ કર ચશ્મ ખોલી તું’=આંખ (અન્દરની) ઉપાડીને તું જો એટલે તને જણાયો કે,

‘માયક આ ખડું આંહી,’=માયક પ્રત્યક્ષ છે. ‘માયક’ સંપ્દને નપુંસક લિંગમાં વાપરવાનો હેતુ છે : ક્ષણને માટે એ સંપ્દ છે. કેકારવમાં આ એત નથી પણ ‘ચુદ્દન’ માં સને ૧૮૯૩ માં કલાપીએ પ્રસિદ્ધ થવા મોકલેલી ગ્રંથમાંથી અહીં છાપી છે.

દરવિશ્વ=સાધુ, ફકીર.

લાઝિમ=યોગ્ય, ઉચિત.

લાનત=ફિટકાર, સાપ.

કુજ=અન્દરનો ઓરડો (આત્માનો.)

ખતા=મૂલ, ગુનાહ.

તાસીર=અસર.

એવુડૂ=અપવિત્ર. (નમાઝ પહડતા પહેલાં હાથ મ્હોં ધોવાની ક્રિયાને ‘વુઝુ કરવું’ કહે છે.

શાહી=ખાદશાહી.

ચિલ્વનો=ચિલ્મન=બૂરખો, ચક.

પૃ. ૭૫ ગઝલ ૭૨

દુશ્મનો=આસુરી વૃત્તિઓ. (સયતાનો.)

રાહદારીમાં=પ્રેમુ તરફના માર્ગમાં. એખુદાઓ=નાસ્તિકો.

‘તું માફ કર, દિલદાર ! દેવાદાર છું :’ વગેરે પંક્તિઓમાં બાધખલની પ્રાર્થનાનું અનુકરણ છે.

પૃ. ૭૮ ગઝલ ૭૫

આ ગઝલ કલાપીની સહી સાથે ૧૯૦૬ માં ચુદ્દનના તંત્રીએ પ્રસિદ્ધ કરેલી, ત્યાંથી છાપી છે.

‘મરવા હું તેરે હિઝમે’, અચ ચાર ! ખબર લે !’

એ રાહમાં માધ સકારો.

અંભમ=છેલ્લું પરિણામ. એખાર=નિષ્કંટક.

ઇઝરાઇલ=હિસ્તિનાનું નામ છે-એનું કામ ધર્મરાખના પાર્શ્વના જેવું છે.

પૃ. ૮૦-૮૧ ગઝલ ૭૭-૭૮

આરચિન્દ=સ્વ. નરસિંહરાવ હરિલાલ કુંભ,

ભાગીસ વર્ણની વધે વિરેહ થયા, ઇ. સ. ૧૯૦૮.

પૃષ્ઠ ૮૧-૮૩ ગાંઠ ૭૯-૮૨

તકિલ = રવ. કુબ્જકાસ નરસિંહકાસ પરિખ, વિદેહ ઇ. સ. ૧૬૦૪.
“ભરતભૂમિના વીર પુરુષનું હૃદય ધબકાને ઢળાં ઢળાં !” એ કાવ્યના લેખક.

પૃ. ૮૩-૮૮ ગાંઠ ૮૩-૮૮

રવ. અમૃતલાલ કેશવલાલ નાયક, વિદેહ ઇ. સ. ૧૬૦૮.

અમતર=પાયમાલ.

ગહિદ-ઝહિદ=મક્ત.

શિકાયત=દિર્ઘાદ.

દાવત=ધનન, નિમંત્રણ.

કુર્કત=વિરહ.

નાઝ=નાઝનખરાં.

આપને બૂલી જવામાં=પોતાપણું (self) બૂલી જવામાં.

નાશાદ=નાખુશ, ગમગીન.

દિલશાદ=ખુશ.

એઅસી=ભાચારી.

મરનદનશીં=મરનદ=ઓશીફું-ગાદી=મજનૂની ગાદી પર બેસનાર

હોવા છતાં તું ડરે છે કાં ?

હસીં=ખૂબસુરત. મઝહબી=મઝહબ-શાસ્ત્ર, તે પરથી.

શુદ્ધન=માગ.

આક દામન=ખરાબર કબજામાં આવેલો-ફસાદ પડેલો.

દાર=સૂલી-ફાંસી,

નરગિસ=ગ્રીક અને ઇસ્લામી પુરાણોમાં કથા છે કે, નારકિ-

સસ નામના યુવાનની સુંદરતા અદ્વિતીય હતી અને પોતાના જેવું સુંદર તેને કોઈ જડતું નહીં. એક પ્રસંગે પાણીના એક ઝરામાં પોતાનું જ પ્રતિબિમ્બ જોઈને તેના તરફ તે આશ્ચર્ય થયો, અને તેની સ્થાને એકલીનતાથી જોઈ રહ્યો. છેવટે તે પોતે એક સુંદર ફૂલમાં બદલાઈ ગયો ! એ સુંદર પુષ્પ તે નરગીસ. માથકના સુંદર નયનને એની ઉપમા આપવામાં આવે છે.

બૂત=મૂર્તિ.

એચાર=શક.

એઝાર કફી=કંઠાળો આપું.

પર=પાંખ.

વર્ના=તો પણ, અથવા તો.

આઝાદ=આઝાદ=છૂટેલા-સ્વતંત્ર થયેલા.

શાન=પદવી; શોભા.

પૃ. ૮૯-૯૦ ગાંઠ ૮૯-૯૦

દીનખંડુ=રવ. અણુપરામ મીઠારામ દીનખંડુ.

દેશસરી

પૃ. ૯૦-૧૦૫ ગઝલ ૯૧-૧૦૭

ગઝલ-સાખીની નવીન ઘટનાના સુંદર-મંજુલ સ્વરથી ધ્રુવકની બોલી બોલતા બુલબુલના દર્દી ગાન વિશે વિવેચન કરતાં, સુપ્રસિદ્ધ ગૂર્જર વિવેચક રા. બ. રમણભાઈએ લખ્યું છે કે :—

“ બીજા બધા રસ મૂકી દઈ શૃંગારનું જ પાન કરનારા ‘બુલબુલ’ ની વાણી પણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવીન કવિતાનો અનુભવ કરાવે છે. એકજ વૃત્તિ અને એકજ વિષયમાં તક્ષીન થયેલા કૃદ્યના-ભાવને ઘટતીજ ભાષામાં ‘બુલબુલ’ ગાન પહેલ વહેલું ‘બુલબુલ’નું કર્યું છે. બીજાએ એ વિષય પર કેવા વિચાર કર્યો છે અથવા બીજા એ પછી એ વિશે કેવા વિચાર કરશે એ ચિન્તા ફોરે મૂકી પોતાનોજ અનુભવ ગાવો એ કવિનું કામ વાણી ‘બુલબુલ’ એજ માગે મહણ કર્યો છે; અને આવી કવિતામાં એજ ઘટિત છે. કવિએ દર્શાવેલા વિચાર બાહ્ય સ્વરૂપે ખરા હોય કે ખોટા હોય પણ વાંચનારને લાગે કે કવિના કૃદ્યમાં આ ભાવ ઉત્પન્ન થયો છે, કવિને આ લાગ્યું છે, અને સત્યની સ્થાયી ભાવનાથી અત્યંત વિરોધ ન હોય, તો બસ છે. પોતાના વિભાવના આલંબનને ‘બુલબુલ’ કહે છે,

‘ સુખ સૃષ્ટિમાં તુજ વિષે, તુ સદૃશબલંકાર;
‘ નિર્મળ નેહનું રૂપ તું, માટે પ્રભુ અવતાર.
‘ રહે કદી દૂર પણ પાસે-જણાયે તું બધે વાસે;
‘ પરી રહી નાર એ ભાસે-બધે હું તુ છળીલી હા !’

‘ વિચારસાક્ષિથી તપાસતાં આ હસવા સરખું ભાસશે, ધર્મ કે તત્ત્વ-જ્ઞાનના અન્યમાં (કદિષ્ટ બ્યક્તિ વિશે) આ મત લેશ માત્ર સમર્થ નહિ ગણાય, પણ કવિને શિર એ જવાબદારી છે જ નહિ. કવિત્વની પ્રેરણાની ક્ષણે આ ભાવ થયો છે એજ કવિતાની કરોટી છે. સદૃશ્ય વાંચનાર પણ કવિના ભાવ અનુભવશે. અમુક બ્યક્તિને ‘પ્રભુ અવતાર’ સિદ્ધ કરવાનો અન્ય આશય નથી તેથી સત્ય સાથે વિરોધ નથી, અને પ્રભુ ‘સુખમય, સદૃશબલંકાર, નિર્મળ નેહનું રૂપ છે’ એ સત્ય ભાવનાનું અનુસરણ થાય છે.

‘ ઉપહું કારણ બતાવી ‘બુલબુલ’ પૂછે છે,
‘ જોઈ તને આકાશમાં, બૂર્માં મુમાં પ્રય;
‘ દશદિશ માંહી તું ભરી, તુજ વિષુ છે કહે શુચ !’

‘ કંઈજ નહિ ’ એ જવાબ સકૃદ્યને ક્યુલ રાખવો પડશે. કૃત્રિમ અલંકાર અથવા સાહિત્યનાં સાંકેતિક પદ ફોરે મૂકી કૃદ્યને લાગે તે લ-અત્તું એ ‘બુલબુલ’નો નિઃશ્વ જણાય છે અને તેજ એની ખુબી છે. સુંદર કપાળ ભેતાં અમલકારજનક દેખાવ નિહાળી નિકળેલી

‘ વિખરી વાંકી અને કાળી—લલિત લટ ચોખતી બાંબી—
‘ અટકી ભાલે જ રૂપાળી ॥ અરે ! બ ! શું ખસેડે છે ?’

આ વાણી બાવનેજ અનુસરે છે અને તેનું જ લાભ કરાવે છે. આ અનુભવ થતાં આમજ વૃત્તિ થાય, એમ બલુતાં વાંચનારને કહેશે. આમજ થાય છે ! પ્રેમહીન હૃદયને પણ ક્ષણભર પ્રેમના ચમત્કારને અનુભવ કરાવે એવી આ લીટીઓ છે.” કવિતા અને સાહિત્ય : પૃ. ૩૦-૩૧.

આ ગઝલિસ્તાન વાંચનારને, ‘ખુલખુલ’ની રસીલી વાણી ઉપરાંત ‘અંગેલી’ના અપ્રસિદ્ધ ઉપવનમાથી અગિયાર કુસુમોના લાભ આપવાને એ સહૃદય બન્ધુએ કૃપા કરી છે.

ગઝલ ૯૮ : બિસ્મિલ=કપાયલો, ચીરાયલો, બલિ: હોખાયલો, પ્રેમમૂર્ચ્છિત.

ગઝલ ૧૦૨ : બેદિલ=હૃદય ગુમાવેલું છે એવો અર્થ છે.

ગઝલ ૧૦૫ : કિસ્તી=હોડી નાવડું.

ગઝલ ૧૦૬ : વદનવિધુ=સુખચન્દ્ર.

ગઝલ ૧૦૭ : હિમાંશુ=ચન્દ્ર.

કાન્ત

પૃ. ૧૦૬—૧૦૮ ગઝલ ૧૦૮—૧૧૨

ગઝલ ૧૦૮ : પ્રભુની પાઠશાલા !

આપણા એક આર્ય ઋષિએ રચેલી પ્રભુપ્રાર્થનાની ઝગ્યા છે. ઋષિ ભતે દ્રષ્ટા છે અને તેને પોતાને પ્રભુની પાઠશાલાનો સાક્ષાત્કાર છે અને આ ઋષિ આશ્ચર્યચરિત્રમંડલનું નિલસતોત્ર છે.

ગઝલ ૧૧૦ : જ્ઞાની મહાત્મા કબીર સાહેબ કહે છે કે :—

“ બૂરા દેખન મેં ગયો, બૂરા ન મિલ્યા કાય;

“ જો દેખું દિલ ખોળકે, મોસે બૂરા ન કાય.”

અને,

‘ મેરી ભત, બરન કુલહીન :

કહો જી ! કેસે તારોગે ? ’ વગેરે

મહાત્મા મુરદાસના પશુ અન્તરવલોકનના આવા પવિત્ર ઉદ્દગારો ઝાહર છે.

મકરન્દ

પૃ. ૧૦૮—૦૯ ગઝલ ૧૧૩

નરગિસ=નરગિસનું ફલ.

ફિરદોસ=અગીચો.

ખાકસાર=નજીવું.

મકરન્દે માત્ર એક જ ગઝલ લખી છે અને તે આ “સર્વસ્વ” ની : પણ આપણે જોઈએ છીએ કે એ ગઝલમાં ‘ગઝલ’ છે. એ સને ૧૮૮૬માં લખાયેલી છે.

પ્રેમભક્તિ

પૃ. ૧૦૫—૧૧૫ ગઝલ ૧૧૪—૧૨૦

ગઝલ ૧૧૫: સમુદ્રને ચન્દા પાસે કવિ કર્તવ્યમન્ત અપાવે છે.

ગઝલ ૧૧૮: ગુલસૌન્દર્ય=ફલસૌન્દર્ય.

ગઝલ ૧૨૦: હૃદયની ગઝલનું ભાષાન્તર છે.

રેમણીય કલા, કુદરતનું અનુકરણ બલકે નિસર્ગશક્તિ અને રચનામાં સુષ્ટુતા, કવિતામાં કોમલતા છતાં સત્ય તરફ પ્રબલ અભિરુચિ અને સંપ્રદાન કરવામાં આબાદ કુનેહ વગેરે કવિનાં આવશ્યક લક્ષણો પ્રેમભક્તિની કવિતામાં જાહેર છે : ઘણા જમાનાઓ પછી નિર્માણ ગૂજરાતને જોધ્યે તેવો 'કવિ' આપે છે, અને સમસ્ત ગૂર્જર પ્રજાના સંસ્કારી હૃદયને ખેંચવાને તે પાત્ર છે; તેની કવિતાની વિશ્લેષણ મોહકતા અને સ્નેહભર્યા સુકોમલ માધુર્યથી આપણું હૃદય આકર્ષાય એ સ્વાભાવિક છે. રા. રા. રણછતરામ જેવા નિપુણ વિવેચકની ઉત્સાહભરી કલમ ગૂજરાત પાસે કવિની વાજખી કદર કરાવશે એની આશા મજબૂત છે. અહીં છપાયેલી ગઝલો સરલ અને લોકપ્રિય છે.

લલિત

પૃ. ૧૧૫—૧૧૮ ગઝલ ૧૨૧—૧૨૩

ગઝલ ૧૨૧: સ્વ. કલાપીને સંબોધીને આ ગઝલ લખાયાલી છે. આપણા સાધુબાન્ધવ લલિત સ્વ. કલાપીની જિન્દગાનીમાં તેમના પરિચયમાં આવેલા. કલાપીની જિન્દગીની બબ્બતાનું—તેના માહાત્મ્યનું અને તેની પ્રભુતાનું આબાદ ચિત્ર આપણે આ ગઝલમાં જોધ્યે છીએ.

ગઝલ ૧૨૨: કેટલાંક વરસો પહેલાં લલિતે 'સીતાવનવાસ'નું દૃશ્ય નાટક લખેલું અને ગોંડલની એક મંડળીએ તેનો પ્રયોગ પણ કરેલો : એમાંથી લક્ષમણનાં પત્ની ઉર્મિલાનું આ સંગીત છે.

હરિહર

પૃ. ૧૨૫—૧૩૧ ગઝલ ૧૩૦—૧૩૫

પ્રેમનો પુકાર કરતી આ દિલકશ ગઝલો લખનારના મૂલ્ય અર્થમાં ઉકલવા માટે એ લેખકે જ પ્રસ્તાવમાં લખેલો કુંડળિયો આપણે જોધ્યે :-

રઘુવાનાની સ્મૃતિ તે, જે જનને આધાર,

કામપૂતળી નારી આ, નરક તણે કંઠાર,

‘નરક તણે અંકાર, બરેલ સદા નીચતાથી,
‘નહીં તે યજ્ઞ આપક, કહી ચલતો ધીરતાથી.
‘સકુ જગ ભાષક બેઠ, પ્રકારે જેને જ્ઞાની,
‘માન મૂરખ જગ વું, જનમ તે દિવાનાની.’

મુશીવાદ માટે જુવો, દિવાચારમાં.

મજવિહારી

પૃ. ૧૩૪-૧૩૬ ગાઝલ ૧૩૮-૧૪૦

ગાઝલ ૧૪૦ : ચહુ=આ.

કુચય જનાં=આશકની શેરી. દારય સનમ=સનમનું દાર.

પરિન્દા

પૃ. ૧૩૬-૧૩૮ ગાઝલ ૧૪૧-૧૪૪

ગાઝલ ૧૩૭ : ન્યામતો=નિયામત=કૃપા, આશિષ, અરકત.

બેત ૫ મી : ‘દમ બદલ’ ને બદલે ‘દમબદમ’ બેધયે.

બેત ૮ મી : ‘ઉત્સુત’ને બદલે ‘ઉત્સુક’ બેધયે.

ગાઝલ ૧૪૪ : કમતરની એક ઉર્દુ ગાઝલનું આવાનર છે.

શિતાબીથી=ત્વરાથી. હચરત=તવાઇ, આશ્ચર્ય.

દિવાન=કવિતાના સંગ્રહની કિનાઅને ‘દિવાન’ કહે છે.

વિષ્ણુ

પૃ. ૧૩૮-૧૪૨ ગાઝલ ૧૪૫-૧૪૬

ગાઝલ ૧૪૫ : ધા=અખમ. (જુવો દિવાચારમાં.)

ગાઝલ ૧૪૬ : દિશ્વગી=હૃદયયોગ; બકિત.

બેત ૪ થી માં પહેલી લીટી બીજી અને બીજી લીટી પહેલી બેધયે.

ખાને-શરાબે=શરાબખાને-પ્રેમમન્દિરમાં.

ખવાબી બદલ=સ્વપ્ના જેવો સંસાર.

બેત ૧૨ મી : ‘ખ્યારી’ શબ્દ ખોટો છે. ‘ખ્યાસ’ બેધયે.

સ્નેહી

પૃ. ૧૪૨-૧૪૩ ગાઝલ ૧૪૭-૧૪૮

ગાઝલ ૧૪૭ : તલમીઝ=તાલિમ ઉપરથી.

નેરંગ=તાલમખાન; બદલ. દરાયઝ=દિરસ્તાઓનો કામદો.

પાક દામની બુલખુવિત્ર શ્રંધિમાં બાંધનારી મર્નિ.

ગાઝલ ૧૪૮ મુસાહબ=સાબતી, સાથી, દોસ્ત.

બુલબુલ

પૃ. ૧૪૩—૧૪૫ ગઝલ ૧૪૬—૧૫૧

ગઝલ ૧૪૬ : એક ઉર્દુ ગઝલનું રૂપાન્તર છે : જુવો:-

‘ નિગાહે ચાર બદમસ્તીમે’ બી કુસિયાર કેસી હે ?

‘ મેરા દિલ જીન લેને કે લિથે તેયાર કેસી હે ? ’ વગેરે.

શહીદ = શહાદત કરનાર-મરણીઓ. (Martyr.)

ગઝલ ૧૫૦ : આ ગઝલ પણ ઉર્દુનું રૂપાન્તર છે : એના અસલ લખનાર નામવર આશક ઝંકર (હિન્દની મોગલ સલ્તનતના છેલ્લા બાદશાહ અકબર બહાદુરશાહ) છે. જુવો :-

‘ કતલ કરનેકો આશકો નિગેહ તદ્વાર કાફી હે :

‘ બિરહકી ઝખમકા મરહમ તેરા લીહાર કાફી હે. ’ વગેરે.

કાફી = પૂરતું, બસ. નિગાહ તદ્વાર = કટાક્ષબાણ.

મુમકીન = શક્ય, સંભવિત. નિયત = ધ્યાન, હેતુ, ધરાદો.

ગઝલ ૧૫૧ : આ પણ ઉર્દુનું ભાષાન્તર છે. જુવો :-

‘ ચલી આતી હે નઝરે ધૂમસે ફરખાર કાતિલ હે :

‘ કીસીકા સર હથેલી પર, કીસીકે હાથમે દિલ હે ’ વગેરે.

ખૂને તમન્ના=આશાનું ખૂન; નિરાશા. ખેતાબ=ખેઆરામ, ખેચેન.

સખી નાઝિલ છે=કોપ-ખવાહ ઉતર્યો છે.

આગાજ કે અંજમ=આદિ કે અન્ત.

દિવાનો

પૃ. ૧૪૫—૧૪૬ ગઝલ ૧૫૨—૧૫૩

ગઝલ ૧૫૨ : નકત=તિરસ્કાર. ધિકાર. નખ્વત=સ્વમાન.

ખલ્લત=રૂઢિ.

હસરત=દિલગીરી.

અન્દ્રશંકર

પૃ. ૧૫૦—૧૫૨ ગઝલ ૧૫૮—૧૬૦

ગઝલ ૧૬૦ : ઇંગ્લેજ કવિ શેલીના Love's Philosophyનું ભાષાન્તર છે. આ કાવ્યનાં ઘણાં ભાષાન્તર થયાં છે.

કન્થારિયા

પૃ. ૧૫૭—૧૬૧ ગઝલ ૧૬૭—૧૭૧

હાફિઝનાં ભાષાન્તરની હદયંગમ ગઝલો સુદર્શનમાં છપાવી આવે છે અને તે જોવાને યુગ્મજીઓને વિનન્તિ છે.

ગઝલ ૧૭૦ : તલસમાત=ગદ્દ. રીઝવાન=સ્વર્ગના દારપાલનું નામ છે.

કીબ્ધા=મુક્કા.

ખસલત=ટેવ.

ગઝલ ૧૭૧: ઝાહિદ=સાધુ.

ખ્યાદુ=જતરંજની રમતનું મહોરું-ઇન્દ્ર-ટીનો-સિપાહી. (Pawn.)

હાજી મહમ્મદ અલારખિયા

પૃ. ૧૬૩ ગઝલ ૧૭૪

લહુ=લોહી.

મયુ=દાર, શરાબ-પ્રેમમદ.

રગ=નસ. હુ પ્રેમના લોહીથી ખરડાયેલો છું અને મ્હારી નસે-
નસમાં પ્રેમનો શરાબ વહે છે, એ બાવ.

મુસાફિર

પૃ. ૧૬૪ ગઝલ ૧૭૬

બનેબન=પ્રાણાત્મા.

કરમ=દયા, ઉદારતા.

ઉત્સુક

પૃ. ૧૬૭ ગઝલ ૧૭૮

અખીરશ=આખરના.

ઇનાયત=કૃપા.

મુશ્શીફ=મિત્ર.

જુલમ=શરીર.

આસીયાં=ધંટી.

સીવા=સિવાય.

નહરીર=લખાણ.

યક બીખ=એક બિક્ષા.

મર્જ=દર્દ.

રાકીમ=લખનાર.

નરૂ શુમા=તમને અપાવું.

વીગર શાહી=શાહી વગર. (સીસાપેનથી.) શેયાઝ=કુદાર.

મરેતાન

પૃ. ૧૭૩-૧૮૩ ગઝલ ૧૮૬-૧૯૨.

ગઝલ ૧૮૬: આ ગઝલ સ્વર્ગવાસી કલાપીને સ યોધીને લખાયેલી છે.

ગોહર=રતન.

મુસ્તફા=પયગમ્બર.

ઝહેમત=તકલીફ, દર્દ.

ગઝલ ૧૮૭: એકરારનામું=કબૂલત.

આમે હયાતીનો ઝરો=નવા જીવનનો નિર્ઝર. (Fountain of New Life Within.) ઇસ્લામી પુરાણકારોએ નવજીવનને ઝરાની ઉપમા આપેલી છે.

ગઝલ ૧૮૮: દિવાની અંજુમન=ધેલાઓની મિળવસ.

નવાખી દસ્ત=નવાખનો હાથ એટલે મોઝમઝા-રમતગમત.

ચત્તીમ=વાચાર; અનાથ.

ગઝલ ૧૯૦ * * આવાં ચિહ્નો મુખ્યાં છે ત્યાં યોડીક લીટીએ
મૂઝી દેવામાં આવી છે.

પરસ્તી=મકિત.

નતીબ=પરિણામ, પારખું.

છક્કબૂત=પ્રેમની મૂર્તિ. ફિદવી=ફિદા થનાર, તાબેદાર સેવક.

રહેગુલ=પુષ્પનો આત્મા-પુષ્પનું સ્થૂલ નહીં.

અનલ મહમૂબ='હું માશક છું' એ મન્ત્ર. મહતાબ=ચન્દ્ર.

ફેના-ફિલાહ=સર્વસ્વ સમર્પણ (જીવો ઉપોદ્ધાત.)

મણિલાલ

પૃ. ૧૮૪-૧૮૭ ગઝલ ૧૯૩-૧૯૫

ખિલાફી=અનિષ્ટ, અસત્ય.

ગઝલ ૧૯૫=જનત=સ્વર્ગ.

રખાયત='રખાઈ'નું અહુવચન.

'રખાઈ'=કવિતાનો શ્લોક.

દિલચમન

પૃ. ૧૮૮ ગઝલ ૧૯૭

આ સ્નેહી ટીકાનાં ફોર્મ્સ છપાતાં હતાં તેવામાં ૨૬ વરસની
વયે અચાનક વિદેહી થયા છે. એમના હૃદયોદ્ગારમાં કેટલીક ઉપ-
યોગી ગઝલો અને ખીજાં કાવ્યો છે. નિર્માણ તો, એ સમ્રાટ યોગ્ય
સમયે ગૂજરાત હુદૂર રખૂ થશે. છેડી કડીમાં 'દાખી'ને બદલે 'ડાખી'
લેખ્યે. "કેઈ" ને બદલે 'કાંઈ' લેખ્યે.

કરીમ મહમદ

પૃ. ૧૮૯-૧૯૦ ગઝલ ૧૯૮-૧૯૯

ખાલેક=ખલક બનાવનાર-ખુદા.

ગુરખા=ખિલાડી.

મુખ=ઊંઘર.

દોઝક=નરક.

હાફિઝ=બચાવનાર, રક્ષણ કરનાર.

'અગદ' છાપ્યું છે ત્યાં 'અગર' લેખ્યે.

ગફશાર=ક્ષમા કરનાર. આદિલ=ન્યાયી. કાદિર=સર્વ શક્તિમાન.

વસન્ત

પૃ. ૧૯૩ ગઝલ ૨૦૦

રિહાઈ=સ્વતન્ત્રતા.

સોલા=અમિના બકમ.

મધુર

પૃ. ૧૯૩ ગાંઠ ૨૦૦

કરદ=કરદા, ધરાદો.

શયુદ્ધ=ધેધો, દિવાનો.

સાગર

પૃ. ૨૨૨-૨૫૨ ગાંઠ ૨૨૮-૨૪૫

ગાંઠ ૨૨૮ : માલમ=વહાણુવડી. હાજી=હજ કરનાર-યાત્રાળુ.

બેગિન્તી=અગણિત.

ધમ્મજત=પરવાનગી.

પરેશાની પરસ્તાની=દૈવી દુઃખ (Angelic Sorrow.)

આ ગાંઠની નીચેની શેઅરમાં 'સાગર ઝખ્ખી અન્દર બહારનો'

ઝેમ છે ત્યાં 'ગર ઝખ્ખી અન્દર બહારનો' ઝેમ બેધયે. ગર=અગર.

પરવર્દ=પોપાયલો.

પર=પરન્તુ, તોપણ.

ગાંઠ ૨૩૧ : દિલકશ=હૃદયને ખેંચનાર.

ફહારા=ફહારા=પ્યારા.

લખ્ખગી=અધરયોગ-સુખ્યન.

કિનાની=કિનાન દેશના=મિસરના.

ગાંઠ ૨૩૨ : ખેત ૨૭ : પુષ્પનો આત્મા નેત્રથી સુખીને બકિતની પ્યાલી પી લે : ઝેવી નિગ્ગનન્દની અદ્ભુત ફિલસુફી વિરહમાં દર પળે પચાવતો રહે.

ખેત ૮ મી : સત્ય માર્ગ જ ઝે છે કે મલમ વગર મીઠા દર્દ-માં રીખાતા જ રહેતૂ અને કલ્પનાત્મક સ્વપ્ન દ્વારા નવું-સાચું જીવન ઝડપી લેવું; બકતોનો આ સિરસ્તો છે.

ગાંઠ ૨૩૫ : રખ=મ્રુ.

ખેતમિઝ=ખેઅદખ.

ગલતી=બૂલ, ચૂક.

જલિલ=અગ્ગાન.

ઝિન્દા=જીવતા.

મયૂનાખી=શરાખી.

સુર્દન=સુરદ્ધ બનીને.

તહસિલ=મરકત, મળતર.

અંઝૂરી દરખત=દ્રાક્ષનું ઝાડ.

બકા=ફના પછીની સ્થિતિ.

ગવાહી=સાક્ષી.

મંજિલ=સુસાફરી.

માધલ=પ્રુથ.

લખ્ખેક='હા, જી હા.'

બદસિકલ=વિરૂપ.

પેશદરતીથી=સૌથી પહેલો હાથ ઉપાડીને.

શઝલ=મહેરબાની.

કુઝલ=નકામ, વધારે પડતું.

સનમવહી=સનમની વહી=મ્રુશુની પ્રેરણા. (Divine Revelation-Inspiration.)

ગાઝલ ૨૩૬ : હુકમાનજી નામના એક પ્રખ્યાત સુનાની હ-
કીમ થયેલા છે. હદયની એક ભાવનાને હુકમાનજીની જીવન્ત મૂર્તિ
કદ્દીને 'હસ્કબિમારી'માં તેનો નિરુપયોગ અહીં વિચાર્યો છે.

ગાઝલ ૨૩૮ : રંભૂર=દુઃખી.

ખેઝાર=કંટાળેલો.

ખેકામિલ=અપૂર્ણ.

આકિલ=બુદ્ધિમાન. ('અકલ' ઉપરથી).

મખમૂર=પીધેલો; પ્રેમાન્મત.

આમિલ=એક.

ગાઝલ ૨૪૦ : ક્રિસ્તાની=ખ્રિસ્તી. (Christian). 'તેલ' =સ્નેહ.

ગાઝલ ૨૪૧ : ખસ્ત=ખરાબખસ્ત. વહદતની વહી=આત્મસાક્ષાત્કારનો
પયગામ. તુરબત=કબર.

ગાઝલ ૨૪૩ : દરગાહ=કબર. કતલગાહ=કતલ =ફત્વા કરવાની જગા.

શાયદ=આશંક.

દર=દાર.

ગાઝલ ૨૪૫ : ખર્ખત=વીણા, ખંસી.

રહમે સનમ=અલ્લાકૃપા.

હરમ=મસ્જિદ-મન્દિર.

ઇકતન=એકતન=અભિનન.

લખશરાખ = અધરામૃત.

પરદેપોશ = પડદામાં છુપાયેલી.

દમ-કુમ્મ-ઈસ્ત્રી = શમ્સે તશ્વીઝ નામથી પ્રખ્યાત એક જીવન્-
મુક્ત મહાત્માએ એ મન્ત્ર વડે મૃત શરીરોને જીવતાં કરેલાં, એવી
કથા છે. શમ્સ દૈતથી મુક્ત-પૂર્ણાત્મા હોવાથી 'ખુદાના હુકમથી'
મૃત શરીરોને ઉઠાડવામાં તેઓ નિષ્ફલ થયેલા પણ 'કુમ્મ-ઈસ્ત્રી'-
'મહારા હુકમથી ઉઠે' એમ કહેતાં જ મુરદાં સજીવન થયેલાં.

સિકત=વખાણ; ઉપમાલંકાર. લખનૂં બનૂં સાગર=તહારા ઓઠને
માટે હું 'ખ્યાલી' બનું છું. તું મહેને પી જા : અયિ અલ્લામર્તિ ! એ
સનમ ! મહેને તહારામાં તું સમાવી લે. इति प्रेमस्वरूपाय नमः ॥
ओदेम् ॥ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ગુજરાતી લાઘવેરીનો શલ્યગાર શું ?

ગુજરાતી શબ્દકોષ.

પ્રકાશક—લલ્લુભાઈ ગોકળદાસ પટેલ.

(શબ્દ ૧૦૦,૦૦૦) કિંમત છ રૂપિયા. (પોસ્ટલ ચાર્જ આના જુદું.)

ગુજરાતીમાં આવે કાપ માત્ર આ એક જ છે. આ કાપના નર્મ કોષમાંના શબ્દો આવતા કેપરાત હવેનરે નવીન રાજ્યના મંત્રી કરવામાં આવ્યા છે. કહેવાની વ્યવસ્થા અને આધાર તરીકે પ્રાચીન કાવ્યો તેમજ સાધુના, પ્રખ્યાત લેખકોના લખાણોમાંથી અવતરણ પછી આપવામાં આવ્યા છે. રોપલ ૮ પેટ, મોડર્ન કાગળના કાપમાં ૧૪ ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ. પુસ્તક પાકું મોનેરી નામવાળું. પા. આદ્ય અક્ષર.

અંગ્રેજી-ગુજરાતી ડિક્શનેરી.

અંગ્રેજી શબ્દોના અર્થની નવી આવૃત્તિ.

મુળ કિંમત પાંચ રૂપિયા.

કાલ માત્ર ૩ રૂપિયા. પા. ૦-૮ ૦ જુદું.

આ ડિક્શનેરીની પહેલી આવૃત્તિ ત્રાસદાસ સરદાની આમ નામના આશ્રયે કરી હતી અને હીનાબ અબ્દાસ અંબાલાલ આરતીદાસ સરદાએ તેના પરિશ્રમ કરી આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં અલગી નવારા ત્રાસ તથા ફરજ કર્યા છે.

નામ તે સરદા નામના, સામયિકમાં વગર ના નામ ડિક્શનેરીના પાંચ રૂપિયા.

વિકૃતવૃદ્ધિનો વિવાહ

નામ તે સરદા નામના મેળાવણી સપ્તે ત્રણ રૂપિયા નકામ તેવું નામ પામેલ ગમ્મત કમળનારે લાગવરસપ્રમાણ તબીબની સ્ત્રીપાત્ર વિનાયક નામનારે કોઈના મતની સાચાંવામાં નામ તથા લાઈબ્રેરીમાં માનુર થયું છે. કિંમત ૧૦

ફૂજરજ્ઞાન—૧૪ ફરનો મંત્રી મફત. પા. અર્ધો આનો.

શુવનલાલ અમરશી મહેતા,

કે. ડિસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટ યામે-અમદાવાદ.

